

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM LVIII

series *HISTORIA & PATRIMONIUM*

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial:

Acad. MARIUS PORUMB – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
ADRIAN CIOROIANU – Universitatea București
MONOK ISTVÁN – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
Budapest
IOAN OPRİȘ – Universitatea „Valahia”, Târgoviște
ION CÂRJA – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
COSMIN BUDEANCA – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria
Exilului Românesc, București

Colegiul de redacție:

TUDOR ROȘU - redactor șef
IOANA RUSTOIU - secretar de redacție
FLORIN BOGDAN - secretar de redacție
ADINA BOGDAN - membru
DIANA CIUGUDEAN - membru

DRAGOȘ URȘU - membru
IOANA URȘU - membru
MARIA ZGÂRCIU - membru
MARIUS CRISTEA - membru

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com, www.mnuai.ro

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor. Materialele nepublicate nu se restituie autorilor.

© 2021 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 871X
ISSN-L – 2247 – 871X

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVIII

series *HISTORIA & PATRIMONIUM*

ALBA IULIA

MMXXI

Tehnoredactare: IOANA RUSTOIU, FLORIN BOGDAN

Prelucrare imagini și copertă: ANCA DREGHICIU

Traducerea rezumatelor și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

SUMAR -CONTENTS

LUCES HISTORIOGRAPHIAE IN TENEBRIS MEDII AEVI

- COSMIN-ȘTEFAN COSTINESCU, Procesul definirii instituției voievodale în sfera de influență a Bizanțului / *The Voivodeship Definition Process under the Influence of Byzantine Rule* 1
- DUMITRIȚA DANIELA FILIP, Drăgoșeștii și ridicarea mănăstirii maramureșene Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol - între strategie politică și bisericească / *The Drăgoșești Family and Peri Monastery's Transition to the Stavropegial Rank under the Jurisdiction of the Patriarch of Constantinople – betwixt Political and Ecclesiastical Strategy* 19

DE UNIONE AETERNA

- FLORIN BOGDAN, În marele război spre România Mare. Însemnările preotului militar Justin Șerbănescu / *In the Great War towards Greater Romania. Notes of the Military Priest Justin Șerbănescu* 33
- ALEXANDRU PORȚEANU, Precizări necesare. Pergamentul Unirii în lumina unor cercetări recente / *Required Remarks. The Parchment of the Union in the Light of some Recent Research* 41
- VIRGIL PANĂ, Principiile Rezoluției de la Alba Iulia referitoare la minoritățile etnice în atenția decidenților politici din România interbelică. Privire specială asupra situației din Transilvania / *The Protection of Ethnic Minorities in Interwar Romania to the Attention of Political Decision-Makers. Special Look at the Situation in Transylvania* 47
- RĂZVAN MIHAI NEAGU, Personalități ale Marii Uniri: avocatul Ioan Oltean din Luduș (1875-1948) / *Personalities of the Great Union: Lawyer Ioan Oltean from Luduș (1875-1949)* 71
- IOANA RUSTOIU, SMARANDA CUTEAN, Un caiet-manuscris din colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia: Cartea Neagră a

- prizonierilor români din Rusia / *A Handwritten Notebook from the Collection of the National Museum of Unification Alba Iulia: The Black Book of the Romanian Prisoners from Russia* 85
- VICTOR TUDOR ROȘU, CIPRIAN DOBRA, Cortegiul istoric al Serbărilor Unirii din 20 mai 1929. Un prim spectacol de reenactment românesc la Alba Iulia / *The Historical Retinue from the Union Celebration on May 20th, 1929. A First Romanian Reenactment Show in Alba Iulia* 123
- VAGATIONES IN FRUTICETIS VIGESIMI SAECULI**
- MARINEL CHIRIȚESCU, Considerații privind Țara Moților, locuitorii ei și „județul moților” / *Considerations Regarding Țara Moților, its Inhabitants and the "County of the Moți"* 179
- VICTOR TUDOR ROȘU, Inundațiile din anul 1932 în zona Alba Iuliei / *The 1932 Floods in Alba Iulia's Area* 203
- CARMEN STÎNEA, PETRICĂ STÎNEA, *Little Romania* sau Cleveland-ul românilor: Condiția preotului greco-catolic în comunitatea româno-americană. Studiu de caz - Biserica Sfânta Elena din Cleveland, Ohio (1905-1935) / *Little Romania or Romanians' Cleveland: II. The Status of the Greek-Catholic Priest in the Romanian-American Community. Case Study: Saint Helena Church in Cleveland, Ohio (1905-1935)* 219
- IOANA URȘU, Revizionismul istoriografic și înțelegerea comunismului: paradigmele rezistenței și Rugul Aprins de la Antim / *Historiographical Revisionism and the Understanding of Communism: Paradigms of Resistance and The Burning Bush from Antim* 241
- DRAGOȘ URȘU, Represiune și biografie în comunism. Experiența carcerală a lui Nicolae Itul, reflectată în resursele memoriei și documentele Securității / *Repression and Biography in Communism. Nicolae Itul's Prison Experience, Reflected in the Sources of Memory and Securitate Documents* 257

HISTORIA CULTURALIS

- ELENA DAMIAN, Operele lui Pierre Belon în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca / *The Works of Pierre Belon in the Library of the Romanian Academy's Collections, Cluj-Napoca Branch* 275
- NICOLAE TEȘCULĂ, Julius Misselbacher (1903-1963) și Muzeul de Istorie Sighișoara / *Julius Misselbacher (1903-1963) and Sighișoara History Museum* 287
- ADRIANA ȚUȚUIANU, Răspunsurile preotului Sabin Olea la chestionarele din anul 1952 trimise de Muzeul Regional Alba Iulia în satul Cib (județul Alba) / *Responses of Priest Sabin Olea to Questionnaires from 1952 Sent by the Regional Museum Alba Iulia in Cib Village (Alba County)* 295

CONSERVATIO ET RESTITUTIO

- MARIA ZGÂRCIU, MARIA CERNEA, MARIUS ANGHEL, Metodologia restaurării unei cărți vechi cu învelitori de pergament, anul 1520, din colecția Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca / *Restoration Methodology of an Old Book with Parchment Coverings, Year 1520, from the Holdings of Library of the Romanian Academy in Cluj-Napoca* 307

RECENSIONIS

- Riccardo Benzoni, *San Napoleone. Un santo per l'Impero* [Sfântul Napoleon. Un sfânt pentru Imperiu], Editrice Morcelliana, collana „Storia”, Brescia, 2019 (Ion Cârja) 325
- 1918 - *Anul Speranței. Lucrările celei de a XIII-a reuniuni a Comisiei de Istorie Româno-Slovace/ Rok 1918-Rok nádeje. Zborní príspevkov z 13. Zasadnutia Komisie Historikov Slovenskaa Rumunskaa*, editori: Eva Mârza, Karol Hollý, Radu Mârza, Editura Mega, 2020 (acad. Ioan Aurel Pop) 329

Tudor Roșu, <i>1 Decembrie 1918</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020 (Gabriela Mircea)	331
Eugen Hulea, <i>Cronica unei condamnări. Deva-Alba Iulia-Ghencea-Midia-Onești: 1952-1954</i> , ediție îngrijită de Victor Gheție și Stela Gheție, București, Editura Vreamea, 2019 (Victor Tudor Roșu)	336
Stefano Santoro e Francesco Zavatti (a cura di), <i>Clio nei socialismi reali. Il mestiere di storico nei regimi comunisti dell'Europa orientale</i> [Clio în țările din zona „socialismului real”. Meseria de istoric în regimurile comuniste din Europa orientală], Edizioni Unicopli, Milano, 2020 (Ion Cârja)	338
Alin Ciupală (editor), <i>Imagini ale propagandei comuniste în România 1945-1965 / Images of communist propaganda in Romania 1945-1965</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020 (Ion Cârja)	345
Simona-Loredana Bogdan, Crina Cristiana Slev, Alexandra Maria Bujor, Roxana Maria Man, <i>100 de ani de tradiții românești</i> , fotografii: Sorin Man, Laurențiu Husar, Marcel Ungureanu, arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin, Târgu Mureș, Editura Vatra Veche, 2019 (Adriana Țuțuianu)	348
Ioan-Nicolae Popa, <i>Vorbe: și bune, și grele, din țărână și din stele. Glosar și comentarii asupra graiului din satul Mușca, de pe Valea Arieșului</i> , Editura Curs, Cluj-Napoca, 2021 (Ion Cârja)	351
Lista autorilor / <i>Authors' list</i>	355

PROCESUL DEFINIRII INSTITUȚIEI VOIEVODALE ÎN SFERA DE INFLUENȚĂ A BIZANȚULUI

Cosmin-Ștefan COSTINESCU
SCOSAAR, filiala Cluj-Napoca

The Voivodship Definition Process under the Influence of Byzantine Rule ABSTRACT

The evolution of the Slavic dignity of voivode has been influenced by the contact of the people who have used the aforementioned dignity with Byzantine administrative institutions and culture. This contact was part of the diplomatic efforts of the Byzantine Empire to protect its Danubian frontier and that of Constantinople. This policy proved successful starting from the middle of the IXth century with the reign of Michael III until the Komnenoi Dynasty. The main elements of this diplomacy were conversion to Christianity, offering imperial princesses in marriage and bestowment of imperial titles on the leaders.

The populations that we shall consider for this paper are the Bulgarians, Serbs, Russian and Magyars. The first step to form any form of administration was the adoption of Christianity by its leaders, as is the case with the Bulgarians and the Rus. Eventually, the voivode had evolved to become a territorial governor with military attributes, thus maintaining his basic military rank.

In the case of the Bulgarians, the main Byzantine administrative rank that contributed to the formation of what was to become the dignity of voivode during the Second Bulgarian Empire was the strategos. The formation was facilitated by the similarities of their functions and, of course, direct contact with the strategos, bearers of such titles serving under the Bulgarian khans. Also, the territories of the First Bulgarian Empire did come under Byzantine rule during the reign of Basil II, who brought them under the direct administration of strategoi.

For the Rus, the voivode was the knyaz's main military advisor. After the death of Yaroslav the Wise, the Kievan Rus state maintained its unity, but only nominally, each of Yaroslav's sons and nephews ruled their princedoms virtually independent of Kiev, the seat of the Grand Knyaz. This situation permitted them to become kingmakers and influence the succession to the throne and political life of each princedom due to their military power and reliance of the leader on them.

In the medieval Serbian Kingdom and then empire, the voivode represented a military governor, and the grand voivode represented the highest military dignity and a very influential member of the court. The main Byzantine dignity that influenced the grand voivode was probably the *meġas doux* (grand duke) who during the Komnenoi was initially high admiral but had also command over land forces. The influence of the nobles, and among others, the grand voivode, was caused mainly by the complex realities within Dušan's empire and the maintenance of the balance between Greek and Serbian nobles and administrators. During the reign of the despot Ștefan Lazarević, the voivodes represented influential territorial governors with military attributes. As for the Slavs that lived in Montenegro, there existed the tradition of the election of a voivode by the elders, with influences from the Serbian Kingdom/ Empire. Also, this tradition existed during the Venetian dominance in the area, the voivode being elected after they received the approval of Venice. Later, another case can be observed, the election of two voivodes as a consequence that a part of the people were Venetian loyalists.

The Magyars have an interesting case, using the Slavic dignity of voivode in Transylvania, the voivode of Transylvania being one of the highest dignitaries in the Kingdom of Hungary. A link may exist between the voivode and the Magyar *gyula*, first time made by the Byzantine

emperor Constantine VII, the two being similar from the point of view of their military ranks. There is also the idea that *gyula/gylas* may be the basis for the voivode of Transylvania. Of course, further study must be made as concerns this assumption, primarily because of the tendency of the Magyars to keep local institutions, like the Ban of Croatia, for example.

Cuvinte-cheie: administrator, militar, lider, diplomație, creștinism, demnitate

Keywords: administrator, military, leader diplomacy, Christianity, dignity

Pentru a putea înțelege mai bine evoluția demnității de voievod este necesară o abordare comparativă. De asemenea, din cadrul acestui proces nu trebuie ignorată influența provenită din partea Imperiului Bizantin asupra populațiilor cu care a intrat în contact. Pentru acest scurt studiu, popoarele pe care le vom avea în vedere sunt bulgarii, sârbii, rușii și maghiarii. Vom face și o scurtă privire asupra situației din Muntenegru, acest areal fiind în contact cu sferele de influență ale Constantinopolului și Romei. Astfel, vom încerca să vedem cum a evoluat această instituție în cadrul popoarelor enumerate.

O primă sursă care sugerează existența instituției voievodale provine din secolul VI, prin intermediul manualului de tactică militară *Strategikon* al lui Mauricius. Din cadrul acestui manual aflăm că Anții și Sclavinii nu reprezintă un popor unit, ci sunt împărțiți în triburi, având fiecare propria căpetenie. De asemenea, suntem informați că aceste triburi se află în conflict între ele¹. Tot de la autorul acestui tratat militar avem o informație cheie legată de instituția voievodală, informație care este mai degrabă un avertisment. Mauricius transmite romanilor faptul că, în cazul unei agresiuni venite din exterior, slavii vor renunța la conflictele lor interne și se vor uni sub un singur conducător². Caracterul militar al societății slavilor este exemplificat prin existența anturajului militar al liderului și anume *drujina*³. De asemenea, principalul factor în luarea deciziilor din cadrul societății era reprezentat de adunarea numită *veche*. Această adunare, pe timp de conflict, alegea un conducător comun care să conducă operațiunile militare, voievodul, iar rolul de conducător militar suprem se încheia după terminarea conflictului⁴. Tot în această situație uniunea dintre triburi lua sfârșit, revenindu-se la situația de dinainte precum și la conflictele anterioare⁵.

Cea mai timpurie sursă în care apare menționată demnitatea de voievod este *Zakón Súdnyi Liúdem* - „Lege pentru judecarea omului de rând”⁶. Instituția

¹ Barford 2001, p. 68; Kmietowicz 1976, p. 136.

² Barford 2001, p. 128; Kmietowicz 1976, p. 136.

³ Curta 2004, p. 315; Barford 2001, p. 126.

⁴ Kmietowicz 1976, p. 140.

⁵ Curta 2004, p. 321.

⁶ Biliarsky 2011, p. 361.

voievodală apare menționată în cadrul celui de-al treilea articol al acestui cod de legi care, din punct de vedere cronologic, este datat undeva între sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului următor. Articolul vizat se referă la împărțirea prăzii de război și stipulează că: „Dacă sunt unii fie ei comiți, fie ei oameni de rând care au fost curajoși, fie au făcut fapte eroice, atunci dacă este vreun cneaz sau voievod, să dea din partea cneazului, împărțind-o cum trebuie, celor care au luptat...”⁷.

Prima sursă documentară în care apare demnitatea de voievod este lucrarea *De administrando imperio* a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul. În contextul războiului dintre turci și pecenegi, basileul amintește de așezarea unei părți a turcilor în „*Atelcuzu*”, cu „*voievodul și conducătorul lor Levedias*”⁸. În spațiul slav, demnitatea de voievod este varegul Blud, voievod al lui Yaropolk menționat de Cronica Primară Rusă și participant decisiv în ascensiunea pe tronul kievean al lui Vladimir împotriva fratelui său⁹.

Diplomația imperială la frontiera dunăreană

Pentru a putea înțelege diplomația imperială în cadrul acestui spațiu, trebuie să clarificăm concepția imperială asupra lumii în care influența ei se întindea. Dunărea reprezenta un punct de tranzit pentru populațiile ce soseau pe pământurile continentului european din stepele asiatice. Limesul dunărean reprezenta un obiectiv dificil de apărat, astfel îl putem mai degrabă încadra nu doar ca o frontieră, ci ca un front de luptă, străpuns de aceste populații asiatice pentru a ajunge în Balcani. Un factor ce dădea imbold acestor invazii era reprezentat de capitala Imperiului Roman de Răsărit, Constantinopol.

Principala direcție dinspre care Constantinopolul putea fi atacat era Tracia, în schimb defensiva capitalei era mult mai puternică din direcția Asiei Mici datorită flotei. Polybius ne informează din Antichitate că vechiul oraș Byzantion se confrunta cu probleme identice Constantinopolului, principalii agresori fiind tracii.

Eforturile diplomatice din cadrul frontierei dunărene erau adresate slavilor. Aceste eforturi au fost diferite în funcție de împărat. De exemplu, avem tratate cu rol defensiv încheiate de Iustinian, iar pe de altă parte avem o politică agresivă inițiată de către Iustin al II-lea, respectiv Mauricius. Un alt exemplu este alianța încheiată de către Heraklius cu sârbo-croații împotriva Khaganatului Avar. Principalele două consecințe ale acestor acțiuni diplomatice au fost pătrunderea în imperiu a slavilor, respectiv înființarea statului bulgar la sudul Dunării.

Principalul scop al diplomației imperiale la Dunăre era reprezentat de în-

---

⁷ Petkov 2008, p. 48-49.

⁸ Constantine Porphyrogenitus 1967, p. 171.

⁹ Hazard Cross et alia 1953, p. 92-93.

cercarea de extindere a influenței dincolo de Dunăre, prin crearea unor state satelit care aveau să adopte religia creștină și ale căror conducători urmau să fie supuși ai împăratului. În cadrul acestei diplomații, creștinismul avea un rol capital, religia creștină fiind unul dintre pilonii existențiali ai Imperiului Bizantin. De asemenea, creștinismul contribuia la viziunea asupra lumii pe care o aveau bizantinii, conform căreia lumea civilizată era sinonimă cu lumea creștină. Termenul folosit pentru a defini lumea creștină era cel de *Oikoumene*, a cărei unic conducător era împăratul care domnea din Constantinopol¹⁰.

Termenul de *Oikoumene* se traduce ca „pământul locuit”, iar sensul său a variat de-a lungul timpului. În timpul Antichității, termenul era folosit pentru a defini Pământul ca planetă. Al doilea sens era acela de lume civilizată, lume locuită. De obicei, termenul era folosit în context cu Imperiul Roman sau cu bazinul Mării Mediterane. Datorită literaturii cu caracter creștin, termenul a căpătat o altă formă, având drept semnificație lumea lui Hristos sau lumea în care sunt înfăptuite tainele creștine. Termenul este folosit și de către patriarh în titulatura sa (*oikoumenikos patriarchos*), fiind adoptat în secolul al VI-lea. Acest gest avea puternice ramificații politice, deoarece, prin însușirea acestei titulaturi, patriarhul din Constantinopol se arăta ca fiind primatul întregii biserici creștine. Folosirea acestei denumiri a adus biserica constantinopolitană în conflict cu cea romană¹¹.

De asemenea, introducem în acest context și imaginea despre împărat. Un rol important în acest sens l-a avut poetul Agathias în același secol VI, în timpul domniei lui Iustinian, prin extinderea autorității imperiale asupra întregii lumi creștine. După Marea Schismă din 1054, autoritatea imperială în concepția bizantină se referea la întregul spațiu creștin ortodox. Astfel, toți cei care locuiau în acest spațiu datorau supunere împăratului. Această concepție a termenului de *Oikoumene* a dăinuit până în anul 1453, anul în care Imperiul și-a încheiat existența.

Conform acestei concepții, fiecare populație avea un loc în funcție de mai mulți factori și anume: gradul de cultură al națiunii, cât de independent era conducătorul statului și sprijinul militar pe care aceștia îl puteau oferi imperiului. În această sferă avem slavii ortodocși reprezentați de sârbi, bulgari, respectiv ruși¹². În acest sens, și termenul de *barbar* a suferit modificări. Acesta nu se mai referea la cei care nu vorbeau limba greacă sau latină, ci a devenit sinonim cu cel ce nu adera la religia creștină. Astfel, cel ce adopta creștinismul pierdea, de asemenea, și statutul de barbar.

Creștinismul, în cadrul diplomației bizantine, a avut un caracter expansio-

---

¹⁰ Obolensky 1994, p. 8-11.

¹¹ Kazhdan 1991, p. 1518.

¹² Obolensky 1994, p. 11.

nist, perioada de maximă eficiență a acestei practici fiind între secolele IX-XII, începând cu botezul hanului Boris de către Mihail al III-lea, până în timpul dinastiei Comnenilor. Această practică însemna o continuare a utilizării *foedus*-ului practicat din Antichitate, pentru a da naștere unor state care să fie supuse basileului. În plus, autoritățile bizantine încercau să ofere impresia unei autonomii față de Constantinopol, prin conferirea asupra liderilor acestor state de titluri provenite chiar de la curtea imperială. Acordarea de titluri avea un scop dublu, flatarea acestor mici conducători, precum și integrarea lor în lumea bizantină. În cadrul acestor practici mai erau întâlnite și căsătoriile cu prințese bizantine sau acordarea unor însemne ale puterii care să ofere legitimitate¹³.

Exemple ale unor astfel de titluri avem în cazul unei căpetenii numite Esagis ce purta titlu de *spatarokandidates* și arhonte al Slavilor Albi. O altă căpetenie de la care nu ne-a rămas numele purta titlul de *spatarius*. Alte asemenea titulaturi întâlnim la nivelul secolelor VII-VIII în cazul bulgarilor. Astfel este un personaj Mauros, care a pătruns în cadrul ierarhiei administrative bizantine purtând titlul de *patricius*. Suntem informați și despre unul dintre fiii hanului Kubrat, purtând titlurile de *hipatius* și arhonte. Acestuia i s-au oferit aceste titluri de către bizantini pentru a crea instabilitate în rândul elitei bulgare: „Maica Domnului, ajută-l pe Tarasius *hipatus* și arhonte al Kouverilor”. Astfel de exemple de titluri au ajuns și la hani, hanul Tervel primind titlul de *Caesar*: „Maica Domnului, ajută-l pe *caesar*-ul Tervel”¹⁴.

Definirea instituției voievodale în cadrul statului bulgar

Informații legate de organizarea din timpul Primului Țarat Bulgar avem din inscripția de la Hambarli, datată în anul 813, ce vorbește despre organizarea armatei bulgare și pregătirile întreprinse pentru conflictul cu bizantinii. În acest caz, avem menționate titulaturile celor două căpetenii principale ale armatei bulgărești, și anume, *ichurgu-boila* Tuk, sub comanda căruia se afla flancul drept, respectiv *khavhanul-boila* Iravtais, care se afla la comanda flancului stâng. Un lucru interesant ce poate fi observat în cadrul acestei inscripții este numele unor strategii ce se aflau în subordinea acestor căpetenii bulgare și anume: Gregoras, Leon, Gianis, Kordil și Vardan¹⁵.

În Imperiul Bizantin, demnitatea de strateg era reprezentată în timpul secolelor VII-XI de comandantul militar și guvernatorul themelor. În cadrul acestor unități administrative, soldații erau împroprietăriți cu o bucată de pământ, în schimbul căreia aceștia prestau serviciu militar. Acești soldați se aflau sub comanda strategului, care răspundea în fața împăratului, suveranul bizantin

---

¹³ *Ibidem*, p. 13-17.

¹⁴ Petkov 2008, p. 1-2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7; Biliarsky 2011, p. 362.

fiind și cel care îl numea în funcție¹⁶. În situația pe care am arătat-o mai sus însă, ei se aflau sub comandă bulgară, fiind, în plus, creștini.

Un „strateg al creștinilor” numit Leon apare menționat în *Synaxarium*, mort în urma persecuțiilor împotriva creștinilor întreprinse de hanul Omurtag. Așadar, putem remarca prezența în serviciul militar al hanului bulgar a unor strategii bizantini, până în momentul în care conducătorul bulgar nu a mai considerat necesare serviciile acestora¹⁷. În continuare, întrebarea care se pune este: ce legătură există între demnitatea de voievod și cea de strateg?

În opinia istoricului bulgar Ivan Biliarsky, din punct de vedere etimologic cei doi termeni de *strateg*, respectiv *voievod*, sunt formați în aceeași modalitate, *voie* ce înseamnă „armată”, respectiv *voda*, „a conduce”. În același timp, *strategul* provine de la *Stratos*, care înseamnă „armată” și *ago*, „a conduce”. Astfel, se poate observa o preluare într-un mod rudimentar, nefinisat, a instituției de strateg care va sta la baza instituției de voievod. Contribuții importante pentru această tranziție sunt contactul direct cu instituția de strateg și utilizarea limbii grecești în cadrul Primului Țarat Bulgar¹⁸.

Cei doi factori care au adus schimbări majore în Bulgaria au fost adoptarea creștinismului de către Boris, precum și încheierea procesului de slavizare a bulgarilor, mai puțin numeroși, lăsând deoparte vechile lor tradiții și privilegiile, poporul bulgar uniformizându-se prin adăugarea elementelor de cultură bizantină¹⁹. Al doilea factor este reprezentat de lichidarea statului bulgar de către Vasile al II-lea din dinastia Macedoneană în 1018²⁰. Astfel, drept consecință, au luat ființă două theme: Bulgaria și Paradunavon, care din punct de vedere teritorial se încadrau între Dunărea de Jos și Balcani²¹.

O informație cât se poate de interesantă aflăm de la istoricul bizantin Kekaumenos, conform căreia bulgarii, în limba lor, atunci când se referă la „strateg” utilizează termenul de *chelnik*. Cuvântul care stă la baza acestui termen este *celo*, care înseamnă „frunte”, în acest context având sensul de căpetenie. Din punct de vedere administrativ, *chelink*-ul era folosit în Serbia, evoluând sub mai multe forme. În Bulgaria, acesta nu avea nici o funcție administrativă, ci era folosit în relație cu strategul pentru a-l desemna ca fiind „capul” unei cetăți²². În secolul XI, instituția strategului nu mai reprezenta comandantul unei theme, ci s-a transformat într-un comandant al cetăților²³.

---

¹⁶ Obolensky 2002, p. 89.

¹⁷ Biliarsky 2011, p. 362-363.

¹⁸ *Ibidem*, p. 361-363; Biliarsky 2001, p. 81.

¹⁹ Fine 1991, p. 128-129.

²⁰ Obolensky 2002, p. 150-151.

²¹ *Ibidem*, p. 232-233.

²² Biliarsky 2011, p. 363-365.

²³ Madgearu 2007, p. 73.

Mențiuni despre demnitatea de „voievod” apar în cadrul celui de-al Doilea Țarat Bulgar. În acest sens vom da drept exemplu „*Synodikon* din Duminica Ortodoxiei”, în anul 1211, în versiunea sa bulgară denumită „*Synodikon-ul Țarului Boril*”²⁴. Aici putem observa apariția titlurilor *voevoda* și *veliky voevoda*, cum este cazul lui Baldju, care apare cu titlul de voievod și este amintit pentru sacrificiul făcut pentru a-l salva pe stăpânul său. Un alt exemplu este marele voievod Constantin, care în urma călugăriei a luat numele monastic de Theodule. Mai avem, de asemenea, un personaj pe nume Dobromir, dar din titulatura pe care o purta nu a mai rămas decât „Marele”. În acest sens, se pot specula două variante: acest Dobromir fie purta titlul de mare voievod, fie mare *primikur*²⁵.

Legat de autoritatea pe care o aveau voievozii, primim detalii de la *Analele Apocrifice Bulgare* care ne informează în felul următor: „El va transforma armele în unelte și săbiile în secure, oamenii simpli vor trăi precum boierii, boierii precum voievozii, iar voievozii precum țarii”²⁶. În cadrul acestei ierarhii se poate observa că voievozii sunt puși doar în urma țarului și, având în vedere caracterul militar al demnității, voievodul avea rolul de comandant militar.

Astfel, prin cumularea tuturor acestor factori: utilizarea limbii grecești în Primul Țarat Bulgar, contactul cu demnitatea de strateg, transformarea teritoriului statului bulgar în theme, alături de o dominație timp 165 de ani a Bizanțului asupra acestora s-au creat condițiile necesare pentru apariția instituției voievodale ca lider militar și guvernator teritorial în al Doilea Țarat Bulgar.

Instituția voievodală în Rusia Kieveană

Pentru a putea înțelege evoluția instituției voievodale în Rusia Kieveană, aceasta trebuie privită paralel cu instituția de cneaz. *Analele Bertiniani* ne oferă informații cu privire la originea suedeză a varegilor²⁷, dar și mai interesantă este informația despre conducătorul lor care purta titulatura de *khagan*²⁸. În acest sens dăm drept exemplu o inscripție aflată în Mănăstirea Sfânta Sofia din Kiev, mănăstire ctitorită de către Yaroslav cel Înțelept, dar inscripția a fost datată în timpul fiului său Sviatoslav. Ea sună în felul următor: „Doamne, salvează-l pe domnul nostru khaganul”. Această inscripție a dus la formularea mai multor teorii: titulatura a fost folosită pentru a ridica la rang de egalitate pe liderul rus cu khaganul khazar sau a fost utilizată drept o alegorie ori ca o reminiscență a dominației khazare asupra rușilor, titlul având rolul de a arăta independența față de Bizanț. Comparând khaganul khazar, respectiv această titulatură acordată lui

²⁴ Petkov 2008, p. 249.

²⁵ *Ibidem*, p. 259.

²⁶ *Ibidem*, p. 209.

²⁷ Hazzard Cross et alia 1953, p. 41.

²⁸ *Ibidem*, p. 46.

Yaroslav cel Înțelept, o remarcă care poate fi făcută este legată de populațiile aflate sub cei doi lideri. Din punct de vedere etnic, khaganul khazar avea sub conducerea sa o populație eterogenă, lucru care nu este valabil pentru situația conducătorului rus, dar evoluția celor două instituții, cneazul, respectiv voievodul este influențată de khaganat²⁹. De asemenea, adăugăm că principala influență asupra demnității de voievod în cadrul statului rus este cea a demnității khazare de *bak*³⁰.

Momentul cheie care a însemnat renunțarea la această titulatură de khagan a fost creștinarea lui Vladimir³¹, începând astfel să fie utilizate titlaturile de cneaz, respectiv mare cneaz³². În timpul domniei lui Vladimir cel Mare, în statul kievean încep să se dezvolte centre urbane ca Novgorod, Suzdal, Rostov și Halich. Centrul statului era Kiev-ul, reședința marelui cneaz. Toate aceste centre urbane aveau în fruntea lor pe fiii marelui cneaz, indiferent că erau sau nu legitimi.

Din punct de vedere al succesiunii, titlul de mare cneaz revenea fiului cel mare, iar restul orașelor și al teritoriilor erau împărțite celorlalți fii. Acest sistem se baza în primul rând pe respectul reciproc dintre frați, lucru care avea să eșueze³³. În vederea evitării conflictelor între propriii fii pentru succesiunea la tron în urma morții sale, Yaroslav cel Înțelept a impus sistemul succesiunii pe bază de senioritate. Astfel, în linia de succesiune se afla fiul cel mare al lui Yaroslav, următorul fiind apoi al doilea născut, fratele mai mic al marelui cneaz. În urma morții lui Yaroslav cel Înțelept, împărțirea s-a făcut în felul următor: Iziaslav a devenit mare cneaz, iar împreună cu titlatura a primit orașele Kiev, respectiv Novgorod; Tmutarakan și Chernigov i-au fost acordate lui Sviatoslav; Vsevolod a moștenit Pereislav și Rostov-Suzdal; Viacheslav a moștenit Smolensk, iar Igor, Volhynia. Această împărțire nu a reușit să pună capăt conflictelor dintre frații rurikizi.

Un compromis va fi atins în anul 1097, când Vladimir Monomahul convoacă o adunare a cnezilor la Liubech. În urma acestei adunări, succesiunea pe bază de senioritate a fost înlocuită cu primogenitura, fiecare dintre cnezi domnind practic independent asupra teritoriului pe care îl avea în stăpânire, astfel statul kievean s-a transformat într-o confederație. Însuși Vladimir Monomahul, inițiatorul acestei adunări, a încălcat înțelegerea în anul 1113, când a fost de acord să ocupe tronul kievean, creând astfel propria sa ramură a dinastiei rurikide. Conflictelor dintre cnezi nu vor lua sfârșit³⁴.

---

²⁹ Hanak 2014, p. 146-149.

³⁰ *Ibidem*, p. 151.

³¹ Nicolle et alia 1999, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 15.

³³ Subtelny 2000, p. 70.

³⁴ *Ibidem*, p. 82-83.

Principalii învingători ai conflictului dintre cnezi și a fragmentării statului kievean au fost liderii militari ai drujinelor acestora, voievozii³⁵. Voievozii au fost considerați încă de la începutul stabilirii autorității rurikide asupra slavilor răsăriteni ca instigatori la revolte împotriva autorității noilor stăpâni. Acești voievozi erau priviți drept stavile împotriva efortului de centralizare a statului întreprins de către cnezi, aceștia fiind de asemenea acuzați și pentru războaiele de succesiune dintre rurikizi. În acest spirit este prezentată povestea lui Blud, voievod al lui Yaropolk, contribuind decisiv la asasinarea acestuia și succesiunea pe tronul kievean al lui Vladimir cel Mare.

În acest sens, voievozii au devenit principalii factori de decizie în vederea succesiunii pe Tronul de Aur din Kiev, ei fiind cele mai importante persoane din anturajul cneazului și devenind indispensabili pentru principii ruși care erau dependenți de sprijinul lor. Ei au parte de o atitudine plină de ostilitate din partea autorului *Cronicii Primare Ruse*, un motiv major fiind libertățile pe care și le permiteau, fiind priviți ca elemente haotice ce deteriorau buna funcționare a statului kievean, deși o posibilă limitare a puterii lor era cauzată de *Veche*. O cauză a ostilității provenită din mediile bisericești se datorează faptului că principalul susținător al bisericii, cneazul, își avea autoritatea slăbită de acești lideri militari. Momentul în care începe creșterea puterii voievozilor este moartea lui Yaroslav cel Înțelept și introducerea principiului de succesiune pe bază de senioritate³⁶.

Instituția voievodală în cadrul statului sârb

Pentru a putea observa poziția și statutul instituției voievodale în cadrul statului sârb, îl vom da drept exemplu pe voievodul Jovan Oliver Grčinić. Informații despre voievod avem de la scribul Stanislav, care se afla în anul 1342 în slujba voievodului. În cadrul curții statului sârb, Jovan Oliver se afla în rândurile înalților demnitari, purtând titlurile de mare voievod, dar și pe cel de despot. Informația pe care ne-o oferă acest scrib sună în felul următor: „[...] această carte a fost începută și terminată în anii și zilele celui mai înalt și sfânt născut rege Ștefan, când întreaga provincie *Ovche Poljie* era sub conducerea marelui voievod Oliver [...] în mănăstirea marelui voievod de înalte puteri [...] Această mănăstire a fost reconstruită de la fundații și terminată de marele voievod Oliver [...] Această carte a fost scrisă sub domnia Domnului nostru Dumnezeu Hristos sub starețul Theodosius, în al doilea an după terminarea lăcașului de către arhistrategul Mihail, sub comanda domnului marele voievod Oliver, de mâna celui mai păcătos Stanislav”³⁷.

Jovan Oliver a avut un rol important în cadrul intervenției statului sârb în

---

³⁵ Nicolle et alia 1999, p. 19.

³⁶ Hanak 2014, p. 153-155.

³⁷ Petkov 2008, p. 510-511.

problemele interne ale Bizanțului pentru tronul imperial. El a fost cel care a întâmpinat în localitatea Veles, atunci parte a domeniilor sale, însoțit de trupe, armata lui Ioan Kantacuzenos. O scurtă paranteză poate fi făcută în legătură cu titulatura de despot pe care o purta Jovan Oliver. O astfel de titulatură nu putea proveni decât de la împăratul din Constantinopol, deoarece din punct de vedere cronologic statul sârb nu fusese încă ridicat la statutul de imperiu, pentru a putea fi acordat de Ștefan Dușan.

O posibilă origine a acestei titlaturi poate proveni cândva între anii 1334 și 1335 în urma întâlnirilor dintre Ștefan Dușan și Andronikos al III-lea. O dovadă a influenței acestui demnitar sârb este organizarea întâlnirii dintre Dușan și Kantakuzenos din anul 1342 de la Priștina, Oliver escortând cu o armată pe cea bizantină. Tot în cadrul acestei întâlniri, marele voievod se afla în fruntea celor 24 de nobili care au asistat la întrunire, fiind în același timp, alături de Jelena, soția regelui, printre cei mai activi în cadrul discuțiilor. Gradul său ridicat de implicare era cauzat de faptul că fiica sa urma să se căsătorească, în urma acestei întâlniri, cu Manuel, fiul împăratului. De asemenea, domeniile sale se bucurau de un grad ridicat de autonomie în cadrul statului sârb, teritoriile sale fiind lipsite de prezența reprezentanților regelui, dar și lipsite de trupe regale. Ca urmare a sprijinului oferit lui Dușan în luptele contra tatălui său, Ștefan Deceanski, a fost răsplătit de rege cu mâna soției lui Deceanski, după moartea primei sale soții.

Marele voievod Oliver avea în stăpânirea sa mina de la Kratovo de a cărei argint se folosea pentru a bate propria sa monedă în care era inscripționat numele său, alături de chipul lui Dușan. Oliver avea autonomie și din punct de vedere religios. Aidoma regilor sârbi, a ctitorit mănăstirea Lesnovo, care în anul 1346, a devenit sediul unui episcop, precum și sate drept donație din partea monarhului. Un alt punct interesat este că Jovan Oliver avea dreptul să își numească propriul episcop³⁸.

Demnitatea de mare voievod își are originea în rangul de *Megas Doux*, care în cadrul Imperiului Bizantin echivala cu cea de mare amiral. Această autoritate a fost pentru prima dată introdusă în timpul domniei lui Alexios Komnenos. Ea nu se reducea doar la comanda flotei, ci și a trupelor terestre, cum este exemplul lui Ioan Doukas, rudă a împăratului. În cadrul curții imperiale se afla printre cele mai însemnate demnități, fiind poziționată în ierarhie între *protovestiaros* și *protostrator*. Din punct de vedere a evoluției acesteia, în secolul al XIV-lea *mezas doux* și *protostrator* erau asemănătoare din perspectiva atribuțiilor militare încât nu se puteau distinge. Exemple de purtători ai acestui rang avem și din rândul mercenarilor din Europa de Vest: un astfel de personaj este Roger de Flor³⁹.

---

³⁸ Fine 1994, p. 297-300.

³⁹ Kazhdan 1991, p. 1330.

Titlurile din curtea imperială au pătruns și în cadrul curții sârbești în urma tranziției de la regat la imperiu, după cum avem cazul voievozilor Preliub și Vojin, care purtau titlul de *Caesar*. Un alt exemplu avem în cazul lui Branko, tatăl lui Vuk, ce purta demnitatea de *sebastokrator*⁴⁰. După dezintegrarea imperiului sârb, voievodul s-a transformat în guvernator teritorial ca urmare a reformelor administrative ale despotului Ștefan Lazarević. Consecința acestor reforme a fost creșterea influenței voievozilor⁴¹, aceștia devenind mai puternici decât kefaled, care în timpul domniei lui Ștefan Dușan reprezentau administratori ai orașelor⁴².

Un alt caz în interesant este cel întâlnit la populațiile slave din Muntenegru. În anul 1423, în Zeta, tribul Paștrovići și republica Venețiană au încheiat un acord, iar printre punctele acestuia se preciza dreptul tribului de a-și păstra organizația politică. În urma înțelegerii, tribul Paștrovići își putea alege din rândul membrilor pe cel mai vârstnic pentru a-i conduce. Demnitatea pe care urma să o poarte acest lider era cea de voievod, iar puterile sale erau de ordin militar și juridic. Voievodul era ales an de an, iar alegerea sa trebuia să fie confirmată de venețieni, numele purtătorului titlului voievodal ales în 1423, fiind Radice Grubacevici. Alegerea unui voievod nu era însă o noutate pentru acest areal. Practica era prezentă din timpul lui Ștefan Dușan, care a trimis un guvernator ce purta fie titlul de voievod, fie cel de kefală, aflându-se la conducerea unui sfat format din cei mai venerabili bărbați ai tribului, dar și lideri locali. În urma procesului de descentralizare a imperiului sârb, triburile alegeau un voievod care avea autoritate atât militară cât și legislativă asupra întregului teritoriu.

Din punct de vedere al organizării, tribul pe care l-am dat drept exemplu, Paștrovići, avea în componența sa mai multe triburi, fiecare cu propria căpetenie care reprezenta clanul în cadrul *zbor*-ului, adunarea tribului. În afară de alegerea voievodului, adunarea alegea patru judecători ce urmau să ocupe această funcție până la următoarea întâlnire. La sfârșitul secolului al XV-lea, tribul Paștrovići alegea doi voievozi pe o durată de un an. Apariția celui de-al doilea voievod reprezenta un compromis față de cei cu simpatii venețiene. Din punct de vedere social, aceștia erau organizați în două categorii principale: păstori și mici proprietari de pământ⁴³.

Instituția voievodală în cadrul statului maghiar

Demnitatea de voievod în cadrul regatului maghiar este atestată ca existând în anul 1176, purtătorul ei fiind Leustachius Rátót. Pentru a înțelege

---

⁴⁰ Fine 1994, p. 310.

⁴¹ *Ibidem*, p. 337.

⁴² *Ibidem*, p. 552.

⁴³ *Ibidem*, p. 517-518.

mai bine însă evoluția rangului, trebuie să privim situația chiar înainte de sosirea maghiarilor în Câmpia Panonică. După cum am putut observa mai sus, titulatura de voievod, cu toate că are o origine slavă, apare pentru prima dată legată de numele unei persoane în relație cu căpetenia maghiară Levedias. De asemenea, ne informează Constantin al VII-lea, fiecare trib maghiar avea în fruntea lui propria căpetenie, pe care acesta îi numește voievozi⁴⁴.

Pentru a înțelege mai bine această evoluție, va trebui să observăm ierarhia din cadrul Confederației Maghiare. În acest sens vom apela la doi geografi: Gardizi și Ibn Rustah. Aceste două surse ne informează că, la conducerea maghiarilor se află un *kende* și un *gylas*; între aceștia, *kende* deținea o putere nominală, în timp ce *gylas* reprezenta comandantul militar, având puterea de a numi la rândul său alți demnitari⁴⁵. De subliniat totuși este faptul că titulatura de *gyula/gylas*, cum este prezentată în sursele islamice și grecești, reprezintă o preluare a titlului de *jila* din ierarhia khazară⁴⁶. Textele celor două surse ne informează în felul următor, începând cu Ibn Rusta: „Maghiarii sunt o rasă a turcilor, iar conducătorul lor călărește alături de călăreți în număr de 20.000. Conducătorul lor se numește *künde*, dar titlul este unul nominal, pentru că numele omului care este în realitate rege peste ei se numește *jila* și toți maghiarii ascultă de *jila* în chestiuni militare și apărare și de genul”. Gardizi spune: „Acești maghiari sunt un tip de turci. Conducătorul lor călărește alături de 20.000 de războinici. Pe acest conducător îl numesc *künde*. Acesta este titlul celui mai mare dintre regii lor. Acel lider care desemnează funcționarii îl numesc *Jula*. Ceea ce *Jula* ordonă, maghiarii fac”⁴⁷. De subliniat este faptul că aceste informații provin de la scrieri anterioare, începute inițial de către Ibn Khurdâhbih (undeva în intervalul între 885-886), continuate apoi de către al-Jayhani, preluate de către Ibn Rustah, apoi de către Gardizi⁴⁸.

Alte informații ne oferă Constantin al VII-lea, care spune că cele opt triburi erau conduse de propriul lor lider, însă acestea datorau supunere și ascultare *arhontelui*, descendent al lui Árpád. De asemenea, împăratul bizantin ne informează că la conducerea confederației mai erau purtători ai demnităților de *gylas* și *kharchas*, amândoi având puteri de judecător. Demnitatea de *gylas* era superioară celei de *kharchas* și o informație cheie este aceea că aceste două titluri reprezintă demnități și nu nume proprii⁴⁹. Datorită apropierii cronologice a acestor surse, putem avea o imagine asupra organizării Confederației Maghiare. În plus, prin folosirea de către Constantin al VII-lea a demnității de voievod

---

⁴⁴ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁵ Róna-Tas 1999, p. 343; Róna-Tas 2007, p. 275.

⁴⁶ Zimonyi 2016, p. 120.

⁴⁷ Róna-Tas 1999, p. 343.

⁴⁸ Róna-Tas 2007, p. 275.

⁴⁹ Constantine Porphyrogenitus 1967, p. 178-179.

pentru căpeteniile maghiare, se poate observa că cele două instituții sunt analoage, ambele reprezentând denumirea pentru un lider militar.

Pentru a înțelege mai bine procesul definirii instituției voievodale la maghiari trebuie să tratăm relația dintre *gyula* și liderul confederației maghiare. Anul 955 și bătălia de la Lechfeld au reprezentat un punct de schimbare în cadrul structurii interne a confederației maghiare, dar și din punct de vedere extern⁵⁰. Un prim pas între relațiile dintre *gyula* și Géza este căsătoria celui din urmă cu fiica lui *gyula*, cel botezat la Constantinopol, lucru ce reliefează importanța acestuia în cadrul confederației maghiare⁵¹. Géza este cel care începe să centralizeze puterea în statul maghiar în jurul persoanei sale, eliminând membri ai familiei arpadiene ce puteau reprezenta un pericol pentru autoritatea sa. Ultimul pericol din familia sa a rămas doar Koppány, fiul lui Zerind cel Chel. De asemenea, Géza încerca să elimine succesiunea bazată pe senioritate și a impune succesiunea pe bază de primogenitură pentru ca fiul său, Vajk, să îl poată succeda în fruntea maghiarilor. În acest scop, Géza începe să se apropie de Sfântul Imperiu Romano-German, prin cedarea de teritorii în Bavaria, respectiv Moravia. De asemenea, l-a căsătorit pe fiul său cu Gisela, sora împăratului Henric al-II-lea.

Se poate marca astfel începutul procesului de creștinare a maghiarilor. Acest proces va fi concretizat de către Vajk, purtând acum numele de Ștefan, învingându-l pe Koppány, principalul său adversar pentru conducerea maghiarilor ce invoca dreptul său conform principiului seniorității⁵².

De asemenea, noua orientare politică a atras după sine și apropierea de Sfântul Scaun și orientarea spre creștinismul roman⁵³. Aceasta a însemnat și sprijin militar în favoarea lui Ștefan, în conflictul împotriva lui Koppány, și preluarea puterii în statul maghiar⁵⁴. Astfel, a rămas un singur obstacol ce putea contesta autoritatea lui Ștefan, și anume unchiul său *gyula* din Transilvania, Ștefan trimitându-i a patra parte din corpul lui Koppány⁵⁵.

Deși era unchiul regelui pe linie maternă a regelui, *gyula* nu putea urca pe tron deoarece nu era un membru al dinastiei Arpadiene. În schimb, amenințarea pentru regele Ștefan venea de la însemnătatea lui *gyula*, care, în primul rând, la acest nivel cronologic, trebuie privită drept numele unei demnități și nu numele unei persoane. Într-adevăr, demnitatea se va transforma în nume, iar în acest sens dăm exemplu familia nobiliară Kán, a cărui prim membru cunoscut purta numele de Gyula (Julius) Kán. De asemenea, din punct de vedere al tradiției

---

⁵⁰ Engel 2001, p. 26.

⁵¹ *Ibidem*, p. 24.

⁵² *Ibidem*, p. 26-27.

⁵³ Lupaș 1944, p. 91.

⁵⁴ Engel 2001, p. 39.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 27.

genealogice, această familie nobiliară pretinde că este descendentă dintr-un purtător al acestei demnități⁵⁶.

Privind lucrurile din perspectiva atribuțiilor pe care le deținea *gyula*, trebuie înțeles faptul că uniunea dintre Sarolt și Geza era una de ordin politic. Diferența însă dintre acești doi poli de putere era reprezentată de orientările religioase. Proaspătul regat maghiar se afla sub sfera de influență a creștinismului roman, în timp ce *gyula* se afla în sfera ritului grecesc. Așadar, ținând cont de acest considerent, *gyula* reprezenta o rămășiță a vechii confederații maghiare care nu puteau coexista în noile realități din Pannonia. Cronicile medievale dau ca justificare pentru acțiunea regelui Ștefan faptul că unchiul său era păgân, motiv pentru care monarhul maghiar a pornit contra lui.⁵⁷ Acest conflict s-a încheiat cu *gyula* predându-se în fața nepotului său, fiind trimis în Ungaria și arestat pentru tot restul vieții sale⁵⁸.

Apelând la cronicile medievale, în *Gesta Hungarorum*, magistrul P. relatează că după victoria lui Tuhutum asupra lui Gelou urmașii acestuia au condus Transilvania până în vremea lui Gyula cel Tânăr⁵⁹. De asemenea, atât cronica lui Simon de Kéza cât și *Cronica Pictată de la Viena* vorbesc despre căpitanul Gyula care s-a stabilit în Transilvania⁶⁰. În plus, *Cronica Pictată* relatează prin intermediul vânătorii mitologice că *gyula* s-a stabilit în vechiul castru roman de la *Apulum*⁶¹. Trecând peste caracterul fictiv al relatării și de faptul că, la nivelul cronologic, când au fost scrise cronicile demnitatea se transformase în nume, trebuie să subliniem faptul că purtători ai titlului de *gyula* se aflau în fruntea Transilvaniei. De asemenea, referindu-ne din nou la cazul lui Levedias și la celelalte căpetenii pe care Constantin al VII-lea Porfirogenetul îi numește voievozi, observăm că aceste două demnități sunt similare din punct de vedere a atribuțiilor. Există în istoriografie, de asemenea, ideea conform căreia purtătorii titlaturii de *gyula* și-au însușit titulatura de voievod⁶². O altă ipoteză este cea căreia populația locală pe care căpetenia maghiară o avea sub conducere îl numea pe *gyula-voievod*⁶³.

Astfel, există posibilitatea ca vechea demnitate din cadrul confederației maghiare să se fi transformat în timpul regatului arpadian în demnitatea de voievod. Totuși, înainte de a trage concluzii, trebuie făcute comparații cu situații prezente în alte spații aflate sub autoritatea coroanei maghiare. În acest sens,

⁵⁶ Sălăgean 2003, p. 252.

⁵⁷ Anonymmi Bele Regis Notarii 1934, p. 97; Chronicon Pictum Vindobonense 1937, p. 148.

⁵⁸ Simonis de Keza 1935, p. 93; Chronicon Pictum Vindobonense 1937, p. 148; Anonymmi Bele Regis Notarii 1934, p. 97; Lupaș 1944, p. 92.

⁵⁹ Anonymmi Bele Regis Notarii 1934, p. 94.

⁶⁰ Simonis de Kéza 1935, p. 88; Chronicon Pictum Vindobonense 1934, p. 136.

⁶¹ Chronicon Pictum Vindobonense 1934, p. 136.

⁶² Sălăgean 2006, p. 84

⁶³ Makkai 2001, p. 403.

dăm un scurt exemplu legat de demnitatea de ban al Croației. Titlatura este menționată pentru prima dată la același Constantin al VII-lea, în lucrarea sa. Împăratul bizantin ne informează despre croați că erau organizați în 11 jupe, iar banul lor se afla în fruntea jupanatelor Kribasa, Litza și Goutziska (Lika, Krbava, Gacka)⁶⁴. De asemenea, instituția a rămas funcțională după uniunea personală dintre regatul maghiar și cel croat.

Concluzii

Așadar, în privința instituției voievodale la vechii slavi, pe care o putem numi faza incipientă a evoluției acestei demnități, aceasta era o instituție militară al cărei purtător, în timpul unui pericol extern, conducea triburile slave. El purta titlul de voievod doar pe durata conflictului.

În cazul bulgarilor, demnitatea nu a existat în Primul Țarat Bulgar, ci în al doilea. Totuși originile instituției voievodale se pot regăsi pe durata primului stat bulgar. În acest sens, dăm ca exemplu activitatea misionară a bizantinilor, dar și acordarea de titluri de la curtea imperială din Constantinopol. Procesul acesta se va contura o dată cu impunerea sistemului administrativ, după introducerea sistemului themelor în urma distrugerii statului bulgar de către Vasile al II-lea Bulgarohtonul. Aceste evenimente vor duce la constituirea instituției voievodale în timpul celui de-al Doilea Țarat Bulgar.

În regatul medieval sârb, demnitatea de voievod reprezenta una dintre cele mai înalte poziții din cadrul curții regale și apoi, pentru scurt timp, la curtea imperială. În timpul imperiului aceștia erau guvernatori teritoriali. De asemenea, demnitatea de mare voievod a fost modelată după cea de *mezas doux* din Bizanț, care reprezenta principalul lider militar precum și al doilea om din regat. Sau, cazul slavilor din Muntenegru, unde am observat obiceiul alegerii unui voievod, cu influențe provenite din mediul sârbesc. Această tradiție este remarcată și în timpul dominației venețiene asupra acestui areal, voievodul fiind ales cu aprobarea Veneției. Putem remarca și apariția a doi voievozi ca urmare a formării unei tabere pro-venețiene.

În cazul rușilor, voievodul își păstrează caracterul militar, fiind principalul asistent în acest sens al cneazului și cel mai important membru al drujinei. Când despre evoluția sa, putem observa influența din mediul khazar a demnității militare de *bak*, „voievodul” fiind echivalent cu această titulatură khazară. De asemenea, ambele reprezentau asistenți militari ai celor doi conducători. În cazul rușilor, creștinismul a jucat rol de simbioză între populația slavă și varegi și consolidarea demnităților slave. În spațiul rusesc influența voievozilor crește la jumătatea secolului al XI-lea după moartea lui Yaroslav cel Înțelept, dar mai ales din cauza principiului de succesiune impus de acesta, ce a dus la conflictele

---

⁶⁴ Constantine Porphyrogenitus 1967, p. 145; Živković 2012, p. 144.

dintre cnezi pentru care voievozii au devenit indispensabili, voievozii la rândul lor devenind factori de hotărâre în problema succesiunii la tron.

În cazul maghiarilor, putem observa o asemănare cu situația existentă la ruși, prin intermediul influenței khazare și a relației *khagan - bak/kende - gyula*, dintre conducătorul statului, respectiv comandant militar. În cazul maghiarilor, această relație a luat sfârșit o dată cu acceptarea creștinismului roman de către Vajk/Ștefan și arestarea unchiului său ce purta demnitatea de *gyula/gylas*. După cum am putut observa, din punctul de vedere al surselor, *gyula* este asemănător cu voievodul. Interesant totuși că, în cazul maghiarilor, spre deosebire de bulgari de exemplu, demnitatea de voievod este mai timpurie, după cum avem cazul voievodului Leustachius, al Doilea Țarat Bulgar luând naștere după revolta Asăneștilor din 1185.

Bineînțeles, o primă problemă care se pune este dacă demnitatea de *gyula* s-a transformat prin intermediul populației locale în voievod. O a doua problemă care se pune în acest sens poate fi că, după instaurarea autorității maghiare, suveranii au folosit, ca în cazul Croației, titluri utilizate deja de populația locală pentru a fi acordate reprezentantului său, în acest caz în Transilvania.

Abrevieri bibliografice

- Anonymi Bele Regis Notarii 1934 – „Anonymi Bele Regis Notarii 1934”, în Gh. Popa-Lisseanu (editor) *Gesta Hungarorum, Izvoarele Istoriei românilor*, vol. I, București 1934
- Barford 2001 - P. Barford, *The Early Slavs Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York, 2001
- Biliarsky 2001 - I. Biliarsky, „Some Observations on the Administrative Terminology of the Second Bulgarian Empire (13th-14th centuries)”, în *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 25, 2001, p. 69-89
- Biliarsky 2011 - I. Biliarsky, *Word and Power in Mediaeval Bulgaria*, Leiden-Boston, 2011
- Chronicon Pictum Vindobonense 1934 - *Chronicon Pictum Vindobonense*, în Gh. Popa-Lisseanu, (editor), *Izvoarele Istoriei românilor*, vol. I, București 1934
- Constantine Porphyrogenitus 1967 - Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Gy. Moravcsik (editor), Washington, 1967
- Curta 2001 - F. Curta, *Making of the Slavs History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge, 2001
- Engel 2001 - P. Engel, *The Realm of Saint Stephen. A History of Hungary 895-1526*, traducere A. Ayton, Ed. I. B. Tauris, New York - Londra, 2001
- Fine 1994 - J. V. A. Fine Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1994
- Hanak 2014 - W. Hanak, *The Nature and Image of Princely Power in Kievan Rus', 980-1054. A Study of Sources*, Leiden-Boston, 2014
- Hazard Cross et alia 1953 - S. Hazzard Cross, O. Sherbowitz-Wetzor (editori), *Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, Cambridge Massachusetts, 1953
- Kazhdan 1991 - A. Kazhdan, (editor), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford, 1991
- Kmietowicz 1976 - F. Kmietowicz, *Ancient Slavs*, Wisconsin, 1976

- Lupaș 1944 - Ioan Lupaș, *Istoria Românilor*, Sibiu, 1944
- Madgearu 2007 - Al. Madgearu, *Organizarea Militară Bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007
- Makkai 2001 - L. Makkai, "Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom (896-1526)", în B. Köpeczi (editor), *History of Transylvania*, New York, 2001, p. 331-587
- Nicolle et alia 1999 - D. Nicolle, A. McBride, *Armies of Medieval Russia 750-1250*, Oxford, 1999
- Obolensky 1994 - D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, New York, 1994
- Obolensky 2002 - D. Obolensky, *Un Commonwealth Medieval: Bizanțul*, București, 2002
- Petkov 2008 - K. Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century The Records of a Bygone Culture*, Leiden-Boston, 2008
- Róna-Tas 1999 - A. Róna-Tas, *Hungarians And Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*, Budapesta, 1999
- Róna-Tas 2007 - A. Róna-Tas, „The Khazars and the Magyars”, în P. B. Golden, H. Ben-Shamai, A. Róna-Tas (editori), *The World of the Khazars New Perspectives Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*, Boston-Leiden, 2007, p. 269-278
- Sălăgean 2003 - T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003
- Sălăgean 2006 - T. Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la Istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006
- Simonis de Kéza 1935 - Simonis de Kéza, „Chronicon Hungaricum”, în Gheorghe Popa- Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. IV, București, 1935
- Subtelny 2000 - O. Subtelny, *Ukraine A History*, Toronto, 2000
- Živković 2012 - T. Živković, *De conversione croatorum et serborum. A lost source*, Belgrad, 2012
- Zimonyi 2016 - I. Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century*, Leiden-Brill, 2016

DRĂGOȘEȘTI ȘI RIDICAREA MĂNĂȘTIRII MARAMUREȘENE PERI LA RANGUL DE STAVROPIGHIE A PATRIARHIEI DE CONSTANTINOPOL – ÎNTRE STRATEGIE POLITICĂ ȘI BISERICESCĂ

DUMITRIȚA DANIELA FILIP
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

The Drăgoșești family and Peri monastery's transition to the stavropegial rank under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople – betwixt Political and Ecclesiastical Strategy
(ABSTRACT)

This year (2021) we celebrate the 630th anniversary of the Peri monastery's transition to the stavropegial rank under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople (13 August 1391). The historical and spiritual significance of the Peri monastery was by and large determined by its special rank and access to the Byzantine ecclesiastical and civil authorities. This presentation aims to historically recontextualize the area of Maramures and to highlight its ecclesiastic and political horizons at the end of the 14th century, the time of the acquisition of its new ecclesiastical status. It endeavours to offer new insights regarding the strategies that lead to the new status. A critical reassessment of the role of the Drăgoșești family in this transition is given special attention in this presentation.

Cuvinte-cheie: Maramureș, Drag și Balc, Drăgoșești, Biserica maramureșeană, secolul al XIV-lea, stavropighia Peri

Keywords: Maramureș, Drag and Balc, the Drăgoșești family, the Church from Maramures, 14th century, stavropegic monastery of Peri

Introducere

Despre Maramureș s-a scris mult. Cu toate acestea, resursele sunt, parcă, inepuizabile, iar diferitele perspective de abordare pot să lumineze și să întregască înțelegerea parcursului istoric al Maramureșului. O seamă de izvoare documentare medievale, care îi privesc și pe nobilii Drag și Balc, au fost publicate în diverse colecții de către istorici locali sau străini¹. Privilegiul din 1391, gramata patriarhului de Constantinopol emisă pe seama mănăstirii din Peri, este cunoscut în două versiuni: versiunea greacă, originală și traducerea latină relativ târzie (din 1494). Prima versiune a fost făcută cunoscută la noi de către Mihail Kogălniceanu, în *Arhiva românească*². El a publicat o copie a originalului grec, transcrisă de mitropolitul Dosoftei al Moldovei (1671-1686) și

---

¹ *DIR; DRH; Documenta historiam Valachorum* (disponibil on-line la adresa https://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanyarak_documenta_historiam_1941/?pg=0&layout=s); *IIR; Mihályi de Apșa* 2009.

² Kogălniceanu 1860, p. 10-13.

atașată la sfârșitul lucrării lui Matei Cigala, *Néa σύννομις*³, pe care a găsit-o păstrată la Banul Pascu din Iași⁴. Referitor la această versiune, N. Iorga afirma că mitropolitul Dosoftei „a avut în mâini originalul grecesc al privilegiului”⁵, care i-ar fi fost adus chiar de către patriarhul Ierusalimului, Dositei Notara, în contextul hirotoniei ca episcop pentru Maramureș a nobilului Iosif Stoica (1682-1711)⁶. O altă ediție a originalului grec, preluată chiar din registrul de evidență a actelor oficiale ale patriarhiei de Constantinopol, s-a găsit în manuscrisele lui Franz Miklosich și Joseph Müller, *Codex Vindobonensis historicus graecus* 47 și 48, sub numele: *Acta Patriarchus Constantinopolitani*, vol I-II, Viena, 1860-1862. Această variantă a fost tipărită la noi de către N. Iorga și sub egida Academiei Române în *Documente privind istoria României* și în *Izvoarele istoriei României*, vol. IV, *Scriitori și acte bizantine*, secolele IV-XV.

Versiunea latină a privilegiului acordat de patriarhul ecumenic mănăstirii Peri a apărut în 1494, în contextul conflictului ivit între egumenul Ilarie din Peri și episcopul Ioan de la Muncaci, pentru exercitarea jurisdicției. Această versiune a fost tipărită de Petru Maior, de A. Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu⁷, de Ioan Mihalyi de Apșa⁸, de Lukinich și Gáldi⁹. N. Iorga a amintit și reproducerea textului latin în Basilevits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovics*, Cașovia, 1799-1804¹⁰, dar și de existența unei copii apărute în 1721¹¹. Între versiunea greacă, cu diferitele editări și traduceri și versiunea latină există diferențe de exprimare și de conținut¹².

Familia Drăgoșștilor a intrat și ea în atenția cercetătorilor, în special în ceea ce privește originea și persoana enigmaticului Dragoș Descălecătorul, în contextul studierii întemeierii Țării Moldovei¹³, al întocmirii de genealogii și al cercetării familiilor nobile maramureșene de origine română¹⁴. Cea mai însemnată monografie dedicată Maramureșului medieval rămâne lucrarea lui Radu

³ Cartea se găsește azi în Biblioteca Academiei Române din București, Cabinetul de Manuscrise și Carte rară, nr. inv. CR II 170343.

⁴ Despre această traducere N. Iorga afirma că „a tipărit-o destul de rău”, cf. Iorga 1906, p. XXXVIII.

⁵ Iorga 1906, p. XXXVIII.

⁶ Iorga 1913, p. 151-156.

⁷ Laurian, Bălcescu 1846, p. 95- 37.

⁸ Mihalyi de Apșa 2009.

⁹ *Documenta historiam Valachorum*.

¹⁰ Apud. Iorga 1906, p. XXXVIII.

¹¹ Iorga 1906, p. XLI.

¹² Coravu-Severineanu, 1982, p. 496-515, dar și alți istorici au încercat să lămurească problema diferențelor de termeni și conținut.

¹³ Diaconescu 1997; Pecican 2020.

¹⁴ Alexandru Filipașcu a dedicat studii acestui aspect, unul de sinteză - *Istoria Maramureșului* (Filipașcu 1940), iar altele familiilor nobile maramureșene de origine română (Filipașcu 1942; Filipașcu 2006, p. 742-756).

Popa, alături de celelalte studii despre șantierul arheologic Cuhea și Cnezatul Marei¹⁵, în care atinge și problematica posesiunilor acumulate de Drag și Balc după întoarcerea în Maramureș. Din păcate, istoricul menționat s-a rezumat doar la studierea posesiunilor pe care Drag și Balc le-au avut în Maramureș.

Despre momentul 13 august 1391 au scris îndeosebi istoricii bisericești¹⁶, începând cu mitropolitul Andrei Șaguna, care, vorbind despre „dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor de relegea (religia) răsăriteană”¹⁷ a fost primul care a făcut apel la existența exarhatului din Peri și la privilegiile permise de clerul ortodox maramureșean de la regii unguri, ca argumente aduse în favoarea dreptului la autonomie bisericească.

Deși promotorii evenimentului din 13 august 1391 au fost voievozii Drag și Balc, s-a vorbit prea puțin despre ei în contextul analizei ridicării mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a patriarhiei de Constantinopol. S-a simțit, astfel, nevoia creionării vieții și activității celor doi nobili maramureșeni pentru a înțelege demersul lor și mai ales rațiunile care au stat la baza aceluia demers. În urma analizei documentelor și a istoriografiei, s-au ivit următoarele întrebări de cercetare: *ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a fost un act de strategie politică sau bisericească?* În ce măsură a fost o manifestare a religiozității și în ce măsură a pornit din dorința de instituționalizare a vieții religioase maramureșene?

Din analiza documentelor păstrate se conturează o personalitate contrastantă în cazul fiecăruia din cei doi nobili (Balc și Drag). Pe de o parte, ascensiunea lor fulminantă s-a întemeiat pe o avere dobândită în mare parte din cetro-piri și deposedări, iar pe de altă parte, în plan bisericesc, s-au afirmat în rândul „ctitorilor” de instituții eclesiastice¹⁸, cu drept de patronaj și asupra Bisericii haliciene¹⁹. Studiarea ascensiunii sociale și politice a voievozilor Drag și Balc și a statutului pe care l-au dobândit în regat poate oferi o înțelegere de ansamblu asupra evenimentului din 1391.

Drag și Balc: ascensiune și declin

În lipsa unor informații documentare clare, genealogia lor rămâne încă un

¹⁵ Popa 1969; Popa 1997; Popa, Zdroba 1966.

¹⁶ G.G. Rafiroiu (Rafiroiu 1934), Simion Reli (Reli 1938) cu recenzia lui Zenovie Pâclișanu, (Pâclișanu 1938), Mircea Păcurariu (Păcurariu 1978) și Damaschin Coravu-Severineanu (Coravu-Severineanu 1982) au avut în vedere studierea consecințelor în planul vieții bisericești a înființării stavropighiei Perilor, fără, însă, a face vreo referire la statutul celor care au fost inițiatorii demersului, Drag și Balc. De asemenea, au abordat tangențial istoria mănăstirii Peri și următorii: Tit Bud (Bud 1891, Bud 1911), Alexandru Cziple (Cziple 1916), Zenovie Pâclișanu (Pâclișanu 1931), Alexandru Filipașcu (Filipașcu 1940; Filipașcu 1942), Maria Holban (Holban 1956; Holban 1991).

¹⁷ Șaguna 1850, p. 4-9.

¹⁸ Panăitescu 1965, p. 84-86.

¹⁹ IIR, doc. 35, Însemnări sinodale, „August 1391. Scrisoare patriarhală referitoare la biserica rusă”, p. 233: Drag și Balc „să aibă îngăduința de a alege un altul (arhiereu) în fruntea Bisericii...”.

subiect dezbătut de istorici. Cert este că au fost fiii lui Sas Vodă al Moldovei. Ei s-au întors din Moldova în Maramureș, alungați de Bogdan, după anul 1359. Referitor la ceilalți ascendenți s-au emis câteva teorii²⁰. Dacă acceptăm argumentele aduse de Radu Popa²¹, nobilii Drag și Balc au fost nepoții lui Dragoș din Bedeu, supranumit și Descălecătorul și cei mai de seamă exponenți ai familiei Drăgoșeștilor. Dragoș a fost menționat întâia oară, alături de un frate al său, Drag, în anul 1336²². Conform documentului, la acea vreme familia stăpânea un singur sat: Bedeu. Câteva decenii mai târziu, nepoții lui Dragoș, Drag și Balc, au ajuns să dețină posesiuni și funcții nu doar în Maramureș, ci și în alte comitate. Despre averea lor a vorbit Radu Popa, care, în baza documentelor păstrate, a încercat să facă o reconstituire a „domeniului” uriaș intrat în posesia Drăgoșeștilor după revenirea lui Drag și Balc în Maramureș. Astfel, afirma că aceștia aveau în stăpânire, până la sfârșitul secolului al XIV-lea, 76 de sate și târguri, plasate geografic în 5 comitate: „25 în Maramureș, 17 în Ugocea, 19 în Sătmar, 14 în Sălaj și unul în Solnoc-Dăbâca”²³. În anul 1390, Drag și Balc aveau în stăpânire 40 de sate în Maramureș²⁴, numărul lor ajungând, în perioada de apogeu a puterii lor, la 58 de sate, din care 50 românești²⁵. Acest număr a fost stabilit în urma analizei documentelor păstrate. Având în vedere și faptul că nu toate documentele vremii s-au păstrat, Radu Popa considera că Drăgoșeștii au avut în stăpânire la cumpăna dintre veacurile al XIV-lea și al XV-lea, în jur de 2-300 de sate, domeniul lor întinzându-se pe o suprafață de 1000 km², incluzând munții din Maramureș (16 munți menționați cu numele) și pășunile alpine. Istoricii maghiari E. Lukinich și L. Gáldi²⁶ au întocmit o hartă cu domeniul Drăgoșeștilor, care s-a întins pe suprafața a 5 comitate în perioada lor de apogeu. Cu toate că majoritatea moșiilor erau în Maramureș, Balc avea reședința în nordul

---

²⁰ În istoriografia românească s-a încetățenit ideea că bunicul nobililor Drag și Balc și tatăl lui Sas a fost Dragoș Descălecătorul. În privința identității acestuia, Marius Diaconescu emite 3 ipoteze: Dragoș Descălecătorul a fost Dragoș din Giulești (Dragoș, tatăl lui Giula sau Dragoș, fiul lui Giula), Dragoș din Bedeu sau un alt Dragoș, membru al unei ramuri colaterale a familiei Codrenilor (Diaconescu 1997, p. 77-80). Ovidiu Pecican este de părere că „nu rezultă de nicăieri că [Balc] ar fi maramureșean de origine... Clanul căruia i-au aparținut Sas și fiul lui Balc rămâne neprecizat, dacă este corectă constatarea că ei nu aparțineau de cnezimea din Bedeu” (Pecican 2020, p. 128-129). Ceilalți istorici, Ioan Mihalyi de Apșa, Alexandru Filipașcu și Radu Popa au adus argumente în favoarea ipotezei că Dragoș Descălecătorul a fost Dragoș din Bedeu, cel menționat în documentul din 1336.

²¹ Popa 1969, p. 13-14.

²² Mihalyi de Apșa 2009, nr. 6, 1336, p. 16-19. Este vorba de o diplomă emisă de capitlul din Agria, la mandatul regelui Carol, pentru rehotărnicirea moșiei lor, numită Bedeuhaza, din ținutul Maramureșului.

²³ Popa 1997, p. 232.

²⁴ *Ibidem*, p. 178.

²⁵ *Ibidem*, p. 232.

²⁶ *Documenta historiam Valachorum*.

Sătmarului, la Tiszabécs, de unde corespundează cu regele, în 1368²⁷ și 1382²⁸, iar Drag s-a stabilit în comitatul Ugocea, la Nyaláb²⁹.

Cărui fapt s-a datorat ascensiunea lor fulminantă? Startul ascensiunii a fost dat de marea danie din 1365³⁰, care este de fapt și prima lor mențiune documentară, după revenirea din Moldova. Posesiunile lui Bogdan din Maramureș au fost atunci confiscate de rege și dăruite lui Drag și Balc. Acea mare donație le-a asigurat o bază materială necesară consolidării poziției sociale. Căderea lui Bogdan de Cuhea în dizgrația regelui, prin descălecarea în Moldova, a devenit favorabilă nobililor Drag și Balc. Spaima regelui, care-și vedea năruite eforturile politice de supunere a ținutului Moldovei, a generat acte de generozitate față de cei pe care-i socotea fideli. Un alt factor care i-a propulsat au fost serviciile militare puse în slujba regelui maghiar, care nu au rămas nerecompensate. Pe lângă acestea, abilitățile politice și strategiile le-au asigurat urcușul în viața politică locală, dobândind funcții de comite și voievod și reușind, în cele din urmă, să facă parte din elita aristocrației Regatului. Documentele confirmă că în 1365, Balc avea deja funcția de voievod maramureșean și era apreciat de rege: „viteazul bărbat Balc, fiul lui Sas, voievodul nostru maramureșean, iubit nouă și credincios și readucând în amintirea înălțimii noastre nemăsuratele lui slujbe, prin care el, făcându-se plăcut maiestății noastre [...] a venit din țara noastră a Moldovei, lăsând în urmă, în acea țară, pe părinții lui dragi și o mulțime de rude, precum și bunurile sale toate, în țara noastră a Ungariei, în sânul iubirii noastre [...] slujbe și alte vrednicii preavestite ale slujbelor sale [...] le-a săvârșit [...] în zisa țară a noastră moldoveană, nu fără vărsarea propriului sânge și fără îndurarea unor răni mortale și cu moartea crudă a fraților și apropiaților săi, precum și a foarte multor servitori [...] unui om vrednic trebuie să i se dea răsplăți vrednice [...] ca un semn al iubirii și dragostei noastre osebite, am dat, am dăruit și am hărăzit o moșie a noastră numită Kuhnya avută în țara noastră a Maramureșului, trecută în mâinile noastre regești de la voievodul Bogdan [...] zisului Balc voievodul și prin el lui Drag, Dragomir și Ștefan, frații lui buni și tuturor moștenitorilor și descendenților lor ca să le stăpânească, să le țină și totodată să le aibă pe veci și nestrămutat, fără a fi vătămate drepturile altora”³¹.

²⁷ *Documenta historiam Valachorum*, p. 215, regele Ludovic I le face o donație în comitatul Sătmarului, numindu-i „Balk voyvode et Drag Beuch vocatam...”, Beuch fiind vechea denumire a localității Tiszabecs unde era un castel regal, pe care Drăgoșeștii îl primesc în 1364-1368.

²⁸ *Documenta historiam Valachorum*, p. 298-299, Balc emite o scrisoare regelui Ludovic în anul 1382, 9 august, iar în 30 august regele îl numește „voivode Balk de Szárazberek”, localitate situată la nord de Satu Mare, în comitatul Sătmar (p. 300).

²⁹ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 244, p. 279, în 1378, Drag primește castelul Nyaláb, cu titlul de donație de la regele Ludovic.

³⁰ Mihalyi de Apșa 2009, Diploma nr. 29, p. 72-75; *DRH*, nr. 382, p. 398-401, 428.

³¹ cf. Mihalyi de Apșa 2009, nr. 29, 2 februarie 1365, p. 72-75. Publicată și în *Documenta historiam Valachorum*, p. 178-181.

După dania din 1365, Drăgoșeștii și-au extins treptat sfera de influență politică, dobândind un cumul de funcții, fie concomitent, fie consecutiv: voievod de Maramureș și comite de Maramureș, Sătmar, Ugocea și comite al secuilor³². Și-au mărit averea prin abuzuri, cotropiri și deposedări³³, posesiunile respective fiindu-le ulterior confirmate prin acte de danii. Și-au extins domeniul și prin cumpărare de moșii. S-au păstrat și două astfel de documente, unul din anul 1393, iar celălalt emis în 1396, de conventul din Cluj-Mănăstur, care atestă cumpărarea moșiei Csompáz (situată la nord de Zalău), de către Drag, cu 300 de florini de la Petru, fiul lui Ștefan de Csompáz, respectiv o altă parte, proprietate a lui Martin și Ștefan de Csompáz, cu 600 de florini³⁴. De asemenea, un document din 1390 atestă un schimb de moșii: cu titlu de donație din partea reginei Maria, Drăgoșeștii primesc în schimbul moșiei Torbágy, domeniul Visk ce aparține castelului Huszt³⁵.

Principala lor strategie de înavuțire a fost una riscantă, care le-a atras declinul, în cele din urmă. Au reușit prin forță, tacit sau prin forme „ocolite”, să-i deposedeze de sate și moșii pe cnezii locali, care fuseră întăriți în dreptul de proprietate de regii maghiari. Documentele păstrate ne oferă indirect informații despre strategia de deposedare. După dania din 1365, Drăgoșeștii au început deposedările tacite (cel mai adesea prin rehotârnici făcute în favoarea lor) și cotropiri prin forme „ocolite”³⁶ ale cnezilor locali. Prima deposedare tacită a fost cea a moșiei Rona de Sus³⁷, moșie ce aparținea cnezilor locali, care fusese întărită cu drept nobiliar prin diplome emise între anii 1360-1365. O altă moșie, cu regim juridic asemănător Ronei de Sus, a fost Bârsana³⁸. Cnezii locali aveau diplome de întărire a dreptului nobiliar de la regii Carol Robert și Ludovic I. Cu toate acestea, satul a ajuns în proprietatea Drăgoșeștilor. Pe valea Talaborului au avut o altă strategie de a intra în posesia unor moșii, și anume prin familieri sau rude prin alianță. În 1376, jumătate din satele de pe valea Talaborului au fost cedate de Alexandru din Dărmănești lui Mihail Secuiul, pentru ca ulterior, în 1389, acestea să intre în posesia Drăgoșeștilor. Documentul menționează că

---

³² Balc - voievod de Maramureș (1365), voievod și comite de Maramureș (1373-1399), împreună cu Drag - comiți de Maramureș și Sătmar (1378) și de Sătmar (1385-1394), de Ugocea (1389-1392), comite al secuilor (1390-1396); Drag - voievod de Maramureș și comite de Maramureș, de Sătmar (1378-1394) și al secuilor (1388-1396), comite de Ugocea (1389-1392, împreună cu Balc), având și titlul de magistru și curtean regal.

³³ Radu Popa analizează și explică „procedeele folosite de Drăgoșești la realizarea uriașului domeniu”: cotropirile și deposedările altor feudali locali (Popa 1997, p. 177-179, 231-232).

³⁴ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 413, p. 468 și nr. 435, p. 488.

³⁵ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 341, p. 379 și nr. 343, p. 379.

³⁶ Popa 1997, p. 178, socotește că deposedările de pe Valea Talaborului au fost făcute prin familieri ai Drăgoșeștilor, rude prin alianță sau vasali.

³⁷ Mihályi de Apșa 2009, nr. 57, 1390, 1 mai, p. 130.

³⁸ *Ibidem*; *Documenta historiam Valachorum*, nr. 342, p. 379.

Mihail Secuiul era soțul surorii lui Alexandru din Dărmănești (Ana) și „apropiat și familiar al voievodului Balc”³⁹.

Cnezii locali nu vor fi privit cu ochi buni abuzurile Drăgoșeștilor, dar puțini au îndrăznit să le semnaleze. Cei care au protestat, fie nu au avut sorți de izbândă, fie au avut de suferit de pe urma răzbunării acelor. Spre exemplu, în 1378, regele maghiar, Ludovic, le cere nobililor Drag și Balc să retrocedeze „în mod pașnic și slobod”⁴⁰ fiilor lui Petru din Criva, Ladislau și Lodomer, o porțiune de pământ situat între Criva și moșia Taras, cea din urmă aparținând Drăgoșeștilor. Deși acel pământ „a aparținut cu adevărat și legiuit, încă din vechime”⁴¹ familiei cneziale din Criva, la rehotârnizarea din anul 1389, el aparținea lui Drag⁴². Practic, nobilii din Criva nu au avut câștig de cauză. În 1382, același rege Ludovic I poruncește conventului din Lelesz să facă o anchetă în cazul depozitării lui Ioan, fiul banului Simeon, de către voievodul Balc care i-a incendiat proprietatea⁴³. În 1393 cele două familii erau în continuare în conflict⁴⁴.

O altă familie de cnezi locali, al cărei pământ a fost invadat de Drăgoșești, a fost cea din Domnești (Urmező). La rehotârnizarea moșiei Teceu din anul 1397, făcută în favoarea Drăgoșeștilor, Demetriu, fiul lui Ioan din Domnești, s-a împotrivit, fiind chemat să dea socoteală⁴⁵. Câțiva ani mai târziu, în 1405, aflăm prețul pe care l-au plătit în 1397 cnezii din Domnești pentru împotrivire: Balc și fiul său Dumitru „cu mâinile înarmate și violente și cu toată puterea neamului lor” au năvălit asupra nobililor din Domnești, „au pus să fie schimgiuți niște iobagi”, torturați, au incendiat casele și curtea nobililor, au devastat biserica din moșia nobililor din Domnești și alte violențe și prădăciuni⁴⁶. Acestea au ieșit la iveală abia după moartea lui Drag și Balc. Drag a murit în anul 1400⁴⁷, iar Balc între anii 1401-1402, la 70 de ani⁴⁸.

³⁹ *Documenta historiam Valachorum*, p. 266-267, „proximo et familiari Balk woyuode”; Radu Popa folosește termenul „familiar” cu sensul de vasal (Popa 1997, p. 178).

⁴⁰ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 41, 1378, 18 noiembrie, p. 95; *Documenta historiam Valachorum*, p. 282-283.

⁴¹ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 41, 1378, 18 noiembrie, p. 95.

⁴² *Ibidem*, nr. 53, 1389, 2 februarie, p. 117-124.

⁴³ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 268, p. 300.

⁴⁴ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 394, p. 438, de data aceasta Drăgoșeștii sunt cei care acuză; nr. 400, p. 447, regina Maria poruncește conventului din Lelesz să ancheteze o nouă plângere făcută de Drăgoșești contra lui Ioan, fiul banului Simeon de Medieș.

⁴⁵ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 67, 1397, p. 155-157.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 75, p. 173-174.

⁴⁷ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 479, p. 528, o menționează pe văduva lui Drag, așadar la acea vreme, 31 decembrie 1400, Drag nu mai trăia. Cel mai probabil, va fi murit înainte de octombrie 1400, căci într-un document emis la acea dată, regele Sigismund invită conventul din Lelesz să delege una sau două persoane care să se deplaseze la Nyaláb, întrucât soția lui Drag voievod era bolnavă („molem infirmitatis [...] nobili domina consorte Drag woyvode de Nyaláb”). Cel mai probabil la acea dată Drag fie nu mai era în viață, fie era bolnav. Este posibil să fi fost

Tendința Drăgoșeștilor de deposedare și cotropire nu s-a limitat doar la cnezii locali de origine română, ci s-a extins și asupra unor nobili maghiari⁴⁹ sau orașe regale, precum Baia Mare și Baia Sprie⁵⁰, cu care au intrat în conflict, atrăgându-și declinul și limitarea puterii. Potrivit lui Radu Popa, daniile regale făcute unor familii nobile maghiare, așezate în vecinătatea moșiilor Drăgoșeștilor au fost o strategie a regelui maghiar de a limita și restrânge puterea acestora⁵¹.

Drag și Balc au reușit să pătrundă în elita aristocrației regatului, depășindu-și statutul de nobili și conducători politici locali. Din anul 1387 datează prima mențiune documentară în care au fost numiți „*magnificorum virorum* Balc et Drag voyvode”, în timp ce fratele lor, Ioan Românul era numit doar „*nobilis viri*”⁵². Exprimarea indică faptul că Drag și Balc făceau parte din aristocrația regatului, din categoria magnaților. Drag a făcut parte din cei zece magnați ai regatului (2 cardinali, 2 episcopi, 5 demnitari și Drag) care au tratat condițiile împăcării reginei Maria cu Sigismund de Luxemburg, la Győr⁵³, în 1386. În contextul crizei police dintre 1382-1387, încheiate cu încoronarea lui Sigismund

suferind încă din septembrie 1399, când Balc acționează în numele său în conflictul cu Petru Pereny, comitele secuilor (nr. 468, p. 520). Atunci era încă în viață, căci conventul din Lelelsz îl cheamă în fața justiției, în conflictul cu Pereny, cu obligația de a se prezenta personal în fața regelui (nr. 469, p. 521).

⁴⁸ Cf. Popa 1997, p. 225, 237, care aduce ca argument un document inedit din colecția Academiei Române, Filiala Cluj, Arhiva Istorică, XCV, din 15 iunie 1402, în care „fiii lui Balc se plâng că răposatul lor tată a fost alungat de Drag și de Ioan Românul din stăpânirea cetății Nyaláb și a târgului Theres, cu moșiile lor, din comitatul Ugocea”.

⁴⁹ *Documenta historiam Valachorum*: nobilii Drag și Balc au intrat în conflict cu familii nobile de origine maghiară: cu Ioan Voltrah pentru domeniul Becs, în 1381 (nr. 258, p. 291); cu Sebastian de Csaholy și fiii săi în 1381. 20 iunie și 7 octombrie (nr. 259, p. 292 și nr. 261, p. 294) și 1394, 29 iulie (nr. 420, p. 478); cu Francisc, fiul lui Filip Csernovoda în 1389 (nr. 317, p. 340); cu George Kuszaly și fiii săi, în 1389 (nr. 318, p. 347) și în 1393 (nr. 395, p. 440); cu nobilii din Ardő, în 1393 (nr. 405 și 408, p. 459-463) și 1397; cu Nicolae Kállay în 1395 (nr. 426, p. 482); cu Kun de Rósalý și Ioan Nagymihályi în 1396 (nr. 432 și 433, p. 486-487); cu Petru Pereny în 1399 (nr. 469 și 470, p. 521-522). În majoritatea cazurilor, hotărârile sau rezultatele anchetelor au fost nefavorabile Drăgoșeștilor. Unele conflicte au continuat și după moartea lui Drag și Balc, urmașii lor având de suportat consecințele (a se vedea Mihalyi de Apșa 2009, nr. 71, 72, 73 și 75, p. 164-173).

⁵⁰ Cu orașele regale Baia Mare și Baia Sprie au intrat în conflict, în 1384, din cauza unor păduri, în posesia cărora voiau să intre. Rezultatul anchetei poruncite de rege, emis în 1391, a fost favorabil orașelor regale și minelor lor, care au primit drept de exploatare a pădurilor (*Documenta historiam Valachorum*, nr. 286, p. 316 și nr. 362, p. 402).

⁵¹ Radu Popa consideră că, strategic, în vecinătatea domeniului Drăgoșeștilor au fost așezate familii maghiare, apropiate regelui Sigismund: în vecinătatea cetății Huszt a fost instalată familia Kun de Rósalý, cu care Drag intră în conflict în 1396; familia Pereny primește danii pe cursul superior al Tisei și familia Koriatovici primește ca danie Muncaciul (Popa 1997, p. 236).

⁵² *Documenta historiam Valachorum*, nr. 308, p. 33; Mihalyi de Apșa 2009, nr. 52, p. 114-116.

⁵³ Filipașcu 2006, p. 79. Alexandru Filipașcu îl citează pe Mihalyi de Apșa. În ediția a II-a a Diplomelor lui Mihalyi de Apșa nu există acel document.

ca rege al Ungariei în 31 martie 1387 și cu înfrângerea Angevinilor⁵⁴, Balc s-a situat inițial în tabăra susținătorilor lui Durazzo la tronul Ungariei, fiind așadar, „necredincios” lui Sigismund.

13 august 1391 - înființarea stavropighiei din Peri⁵⁵

Având în vedere statutul social și politic de care se bucurau Drag și Balc la apogeul puterii lor, drumul la Constantinopol pentru a închina mănăstirea Peri Patriarhiei Ecumenice nu mai poate fi analizat doar ca un simplu gest de manifestare a religiozității. Trebuie luat în calcul și faptul că drumul lui Drag la Constantinopol a fost și o strategie politică. Astfel, am analizat prezența lui la Constantinopol având în vedere trei ipoteze și direcții de cercetare:

1. *Călătoria la Constantinopol - a pornit dintr-un imbold de evlavie personală cu intenția de a face pași spre instituționalizarea vieții religioase maramureșene.*

Pe această idee se întemeiază majoritatea studiilor teologice de istorie bisericească ce analizează în special consecințele ridicării mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol⁵⁶. P. P. Panaitescu a vorbit despre Biserica Ortodoxă maramureșeană din secolul al XIV-lea ca despre o „biserică feudală autonomă”⁵⁷, care a devenit, prin gestul voievozilor Drăgoșești, oficială⁵⁸, cu un centru episcopal propriu și patronată de domnie, de Drăgoșești. Radu Popa afirmă că sub aceiași voievozi s-a evidențiat „tendența de organizare a unei biserici de stat maramureșene”⁵⁹. Nu toți istoricii împărtășesc această idee. Spre exemplu, Ioan-Aurel Pop⁶⁰ nuanțează problema, având în vedere două aspecte. Pe de o parte, întrucât Maramureșul era un comitat al Ungariei, iar nu un voievodat românesc, Drag și Balc, prin funcțiile și privilegiile primite de la rege, făceau parte din aristocrația ungară, așadar nefiind domni români, nu putem vorbi despre o biserică de „stat”. Pe de altă parte, gestul lor de a-și închina ctitoria Patriarhiei de Constantinopol a fost unul firesc principilor răsăriteni, cu toate că au acționat cu voia regelui maghiar, așadar a fost patronată, într-o oarecare măsură, de domnia voievozilor maramureșeni.

⁵⁴ Vezi Engel 2011, p. 224-230.

⁵⁵ Privilegiul patriarhal i-a conferit egumenului drepturi quasi-episcopale: de a sfinți biserici, dreptul de a supraveghea și învăța poporul, de a judeca conform canoanelor neînțelegerile ivite în cler sau în popor. A primit o largă jurisdicție, atât asupra Maramureșului, cât și a ținuturilor învecinate: Ugocea, Bereg, Sălaj, Arva, Bistra, Ciceu, Unguraș, Almaș. Nu avea însă dreptul de a hirotoni preoți. Ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie însemna scoaterea Bisericii maramureșene de sub jurisdicția oricărei episcopii locale și plasarea ei sub directă purtare de grijă a Patriarhiei de Constantinopol.

⁵⁶ Rafiroiu 1934; Reli 1938 și alții.

⁵⁷ Panaitescu 1965, p. 84-86.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 86-87.

⁵⁹ Popa 1997, p. 204

⁶⁰ Pop 2018, p. 216.

Analiza evenimentului din 1391 doar din perspectivă religioasă nu poate oferi o imagine de ansamblu și fidelă asupra realității acelei vremi, cu toate că și evlavia și nevoia de viață religioasă vor fi jucat un rol în demersul celor doi voievozi, mai ales că pelerinajele nu erau ceva neobișnuit pentru acea vreme (avem exemplul unui membru al familiei Himfi care a făcut un pelerinaj la Ierusalim⁶¹). Neobișnuit în cazul Drăgășeștilor este faptul că în urma pelerinajului făcut la Constantinopol, Drag se întoarce cu un privilegiu patriarhal acordat mănăstirii și cu drept de patronaj asupra Bisericii haliciene.

2. *Călătoria la Constantinopol și înființarea stavropighiei din Peri - au fost o strategie politică: Drag și Balc sperau să recâștige scaunul de la Suceava, iar patriarhul ecumenic să-și păstreze sfera de influență în Moldova.*

Această ipoteză, demnă de luat în seamă, a fost lansată de Valer Hossu⁶². El a susținut că ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a fost un act de diplomatie și strategie politică. Atât nobilii Drag și Balc, alungați din Moldova, cât și Patriarhia de Constantinopol, aflată în conflict cu Biserica din Moldova prin nerecunoașterea lui Iosif Mușat ca mitropolit⁶³, voiau să stăpânească din nou în Moldova. Pe de altă parte, Moldova, prin Petru I care se declarase vasal al Poloniei, putea obține patronaj asupra Ortodoxiei galițiene. Faptul că patriarhul ecumenic și nobilii maramureșeni sperau să „atragă Moldova în sfera de influență bizantină și să vină Balc în scaunul de la Suceava” a fost pus, de istoricul menționat, pe seama exprimării ambigue din diploma patriarhală, referitor la „formula organizatorică adoptată: mai multe protopopiate arondate sub toate aspectele administrative egumenului mănăstirii Peri, dar hirotonia preoților urma să o facă episcopii învecinați”⁶⁴. Amestecul Patriarhului ecumenic în strategii politice nu era o noutate pentru acea vreme⁶⁵. În viziunea patriarhului Antonie IV (1391-1397), cel care a emis gramata din 1391, nu exista o separare a puterii politice de cea bisericească⁶⁶. Având în vedere că pentru acest patriarh puterea bisericească și cea politică erau una, cel mai probabil va fi acționat având în vedere atât o strategie politică, cât și una bisericească, de extindere a sferei de influență bizantine în aceste părți ale lumii.

Această a doua ipoteză oferă o mai largă înțelegere a evenimentului din

---

⁶¹ Popa-Gorjanu 2019.

⁶² Hossu 1997, p. 91-94.

⁶³ Iorga 1929, p. 59-63.

⁶⁴ Hossu 1997, p. 93.

⁶⁵ Supremația autorității eclesiastice și rolul său politic în epoca bizantină târzie a început sub patriarhatul lui Atanasie I (1289-1293; 1303-1309) și sub domnia împăratului bizantin Andronic II (1282-1328). Atunci Biserica a dobândit o mai mare putere și autoritate, înlocuind brațul secular în multe aspecte. Sub patriarhul Nifon I (1310-1314), împăratul Andronic a cedat patriarhiei drepturile asupra Muntelui Athos, iar de atunci înainte, patriarhii au intervenit adesea în chestiunile politice interne sau externe ale Imperiului Bizantin.

⁶⁶ Vafeiades 2017, p. 1-4.

1391, dar este necesară o îmbogățire a ei cu o abordare și din perspectiva contextului istoric regional, luând în considerare atât politica externă a Regatului maghiar, cât și cea a Bizanțului, pe fondul ofensivei otomane și a schimbărilor politice și confesionale din Polonia.

3. Drumul la Constantinopol - a fost o împletire între religios și politic, între politica externă a Regatului maghiar și interesele bizantine (eclesiastice și politice), în contextul ofensivei otomane și a câștigării Galiției de către Regatului Polon.

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea au avut loc câteva schimbări de context politic și confesional, care au atras reconfigurarea strategiilor de politică externă ale Regatului maghiar, dar și ale Patriarhiei Ecumenice. Pe de o parte, la începutul anului 1386 (februarie-martie) a avut loc botezul și încoronarea lui Jogaila ca rege al Poloniei, care, prin trecerea la catolicism, a devenit regele Vladislav. Un an mai târziu, Sigismund pierdea Galiția în favoarea Poloniei⁶⁷, iar din punct de vedere bisericesc, Ortodoxia galițiană risca să intre fie sub jurisdicția Moscovei, ostilă Constantinopolului⁶⁸, fie sub jurisdicția Bisericii moldovene, căci Petru I se declarase vasalul lui Vladislav. Patriarhia de Constantinopol nu putea risca să-și piardă din influența avută în acea zonă, în favoarea Moscovei sau a Moldovei. Așadar, amândouă părțile (Sigismund și patriarhul) aveau interese comune în Polonia. Având în vedere contextul politic și confesional, nu e de mirare că Drag și Balc au primit drept de patronaj asupra Bisericii haliciene în vara lui 1391⁶⁹ (fidei lui Sigismund și magnați la curtea lui, dar răsăriteni prin prisma credinței, erau potriviți pentru a urmări interesele celor două părți într-un teritoriu care aparținea lui Vladislav al Poloniei).

Pe de altă parte, trebuie luată în calcul și ofensiva otomană. În acel context, sârbii se declaraseră vasali otomanilor, iar Biserica sârbă adoptase o direcție filo-otomană sub presiunea factorului politic⁷⁰. Așadar, sârbii nu mai prezentau încredere nici pentru regele maghiar, nici pentru Bizanț. Țările române nu aveau o politică externă favorabilă Ungariei: Moldova se orientase spre Polonia, iar Valahia era ostilă Regelui maghiar, până la Mircea I⁷¹.

Politica externă a lui Sigismund era una anti-otomană și avea nevoie de aliați. Deși muribund și slăbit de războiul civil, Bizanțul, prin Manuel II Paleologul, s-a dovedit a fi un aliat bun. În acest context, Drag și Balc, prin demersul de a-și închina ctitoria din Peri Patriarhiei de Constantinopol, au devenit potriviți să deschidă un dialog între regele Sigismund și Manuel II, alături de patriarhul Antonie IV care a fost susținătorul noului basileu ajuns la tron în 1391.

⁶⁷ Engel 2011, p. 225.

⁶⁸ Simion 2010, p. 144.

⁶⁹ IIR, p. 157.

⁷⁰ Mureșan 2010, p. 47.

⁷¹ *Ibidem*, p. 46-47.

Istoricii care au studiat politica externă a Regatului Maghiar au afirmat că Drag a fost trimisul regelui Sigismund la Constantinopol pe probleme de politică externă, iar ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol a fost răspunsul patriarhului la deschiderea lui Sigismund spre Bizanț⁷². Astfel, primele legături dintre regele Sigismund și împăratul Manuel II, inițiate de Sigismund, au fost făcute prin patriarhul ecumenic și Drăgoșești, odată cu înființarea stavropighiei din Peri, în vara anului 1391⁷³.

Există o sursă, încă discutată de istorici, datată din perioada în care Sigismund ducea luptele anti-otomane din 1390-1392. Ea face referire la prezența unei delegații maghiare la Constantinopol⁷⁴. Acest detaliu, corelat cu informațiile ce se desprind din privilegiul patriarhal din 1391, ne indică faptul că Drag, cel mai probabil, făcea parte din acea delegație maghiară prezentă la Constantinopol. Astfel, drumul său la Constantinopol nu a fost o misiune eclesiastică, ci, mai mult decât atât, el capătă un caracter politic, diplomatic.

Luând în considerare analiza surselor și a contextului istoric, ultima ipoteză poate oferi o mai largă și nuanțată înțelegere a demersului din 1391 - ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol.

Concluzii

Voievozii Drag și Balc au fost personalități remarcabile ale vremii lor. Alungați din Moldova de către Bogdan de Cuhea, au reușit, prin strategii și abilități deosebite, să aibă un parcurs ascendent uimitor și rar întâlnit în rândul nobilimii maramureșene de origine română: prin dobândirea unor averi și-au asigurat un statut social înalt, care i-a propulsat în rândul aristocrației maghiare și în viața politică a vremii. În perioada de apogeu a puterii, în anul 1391, și-au închinat ctitoria lor din Perii Maramureșului, mănăstirea „Sfântul Arhanghel Mihail”, Patriarhiei de Constantinopol. A rămas un demers unic în Maramureș și împrejurimi, care a avut ca principală consecință ridicarea mănăstirii la rangul de stavropighie, prin care egumenul devenea exarh, adică locțiitor al patriarhului în zonă. Având în vedere complexitatea contextului istoric și lipsa unor studii special dedicate analizei vieții și activității celor doi exponenți ai familiei Drăgoșeștilor (Drag și Balc), cercetarea a pornit din dorința de a găsi răspunsuri la câteva întrebări care mă frământau: în ce măsură demersul din 1391 a fost o manifestare a religiozității, a pornit din dorința de instituționalizare a vieții religioase maramureșene sau a fost un act de strategie politică? Deși alte multe întrebări rămân încă fără un răspuns, în ceea ce privește înființarea stavropighiei din Peri, din analiza izvoarelor și a literaturii de specialitate se desprinde ideea

⁷² Simion 2010, p. 148; Mureșan 2010, p. 47.

⁷³ Simion 2010, p. 140.

⁷⁴ Cf. Mureșan 2010, p. 45, este vorba de relatarea unui martor ocular, un călător rus pe nume Ignatie de Smolensk (*ibidem*, nota 29). Relatarea se găsește în manuscrisul Yaroslavl 108/ 255.

unei împletiri între religios și politic, menite să aducă folos ambelor părți: atât Bisericii Răsăritene, cât și factorilor politici implicați.

Abrevieri bibliografice

- Bud 1891 - Tit Bud, *Disertațiune despre Episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891
- Bud, 1911 - Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911
- Coravu-Severineanu 1982 - Damaschin Coravu-Severineanu, „Mănăstirea din Peri și importanța sa istorică”, în *Mitropolia Olteniei*, 34 (1982), nr. 7-9, p. 496-515
- Cziple 1916 - Pr. Dr. Alexandru Cziple, „Documente privitoare la Episcopia din Maramureș”, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom XXXVIII, București, 1916, p. 251-375
- Diaconescu 1997 - Marius Diaconescu, „Dragoș, «descălecătorul» Moldovei, între legendă și realitate”, în Maius Diaconescu (coord.) *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 77-90
- DIR - Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller, *Documente privind Istoria României*, veacul XIV, București, 1955
- Documenta historiam Valachorum* - E. Lukinich (curante), L. Gáldi (adiuvante), *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941
- DRH - Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Constantin Chiodaru, Damaschin Mioc, Ioan Carpoșu, Aurel Răduțiu (comitetul de redacție), *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XII-XIV, București, 1985
- Engel 2011 - Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2011
- Filipașcu 1940 - Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940
- Filipașcu 1942 - Alexandru Filipașcu, „Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene prin încuscrirea cu străinii”, în *Transilvania*, Sibiu, nr. 73 (1942), octombrie, nr. 10, p. 742- 756
- Filipașcu 2006 - Alexandru Filipașcu, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română*, Cluj-Napoca, 2006
- Holban, 1956 - Maria Holban, „Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. I, 1956, p. 7-63
- Holban 1991 - Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1991.
- Hossu 1997 - Valer Hossu, „Stavropighia Perilor în contextul luptei Drăgoșeștilor maramureșeni pentru revenirea în scaunul Moldovei”, în Vasile Iuga, Ștefan Pascu (eds.) *Maramureș - Vatră de istorie milenară. Lucrările celui de-al doilea simpozion, Borșa, 2-4 august 1996*, Cluj-Napoca, 1997, p. 91-94
- IIR - Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, *Izvoarele Istoriei României*, IV, Scriitori și acte Bizantine secolele IV-XV, București, 1982
- Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, I, Scrisori din archiva grecilor din Sibiu, din archiva Protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri, II, Inscriptii și Însemnări, București, 1906
- Iorga 1908 - Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I-II, Vălenii de Munte, 1908

- Iorga 1913 - Nicolae Iorga, „Ceva despre Episcopul Maramurășan Iosif Stoica- câteva fragmente de vechi cazanii românești”, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom XXXVI, București, 1913, p. 151-156
- Iorga 1929 - Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II, București, 1929
- Kogălniceanu 1860 - Mihail Kogălniceanu, „Hrisov a lui Antonie, Patriarhul Țarigradului 1389”, în *Arhiva Românească*, ed. II, Iași, 1860, p. 10-13
- Laurian, Bălcescu, 1846 - August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, „Documente istorice despre starea politică și religioasă a Românilor din Transilvania”, în *Magazin istoric pentru Dacia*, tom III, București, 1846, p. 163- 185
- Mihalyi de Apșa, 2009 - Ioan Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Cluj-Napoca, 2009
- Mureșan 2010 - Dan Ioan Mureșan, ”Une histoire de trois empereurs. Aspects de relations de Sigismound de Luxemburg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue”, in Ekaterina Mitsiou at all (eds.) *Emperor Sigismuns and the Orthodox World*, Wien, 2010, p. 42-101
- Panaiteescu 1965 - P. P. Panaiteescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965
- Păcurariu 1978 - Mircea Păcurariu, „Vechile mănăstiri din Maramureș”, în *Îndrumar Bisericesc*, Cluj-Napoca, 1978, p. 237-244
- Pâclișanu 1931 - Zenovie Pâclișanu, „Câteva contribuții la istoria Mănăstirii Perii Maramureșului”, în *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 333-335
- Pâclișanu 1938 - Zenovie Pâclișanu, „O carte care nu trebuia scrisă - dr. S. Reli: Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremurile trecute, Cernăuți, 1938, Ed. Mitropoliei Bucovinei”, în *Cultura creștină*, Blaj, nr. 6-7/ 1938, p. 389-409
- Pecican 2020 - Ovidiu Pecican, *Către marea ruptură: românii din Ungaria angevină- eseuri istorice*, Cluj-Napoca, 2020
- Pop 2018 - Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici*, ed. II, Cluj-Napoca, 2018
- Popa 1969 - Radu Popa, *Cnezatul Mării. Studii documentare și arheologice în Maramureșul istoric, cu un studiu antropologic al cimitirului din Giulești întocmit de Ioana Popovici*, Baia Mare, 1969
- Popa 1997 - Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1997
- Popa, Zdroba 1966 - Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea- un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966
- Popa-Gorjanu 2019 - Cosmin Popa-Gorjanu, *Medieval Nobility in Central Europe: The Himfi family*, Cluj-Napoca, 2019
- Rafiroiu 1934 - G. G. Rafiroiu, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934
- Reli 1938 - Simion Reli, *Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremuri trecute*, Cernăuți, 1938
- Simion 2010 - Alexandru Simion, ”Annus mirabilis 1387. King Sigismund, the Ottomans and the Orthodox Christians in the Late 1380s and Early 1390s”, in Ekaterina Mitsiou at all (eds.) *Emperor Sigismuns and the Orthodox World*, Wien, 2010, p. 127-152
- Șaguna 1850 - Andrei, baron de Șaguna, *Adaos la Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericesti naționale a românilor de relegea răsăriteană în Ces. Reț. Provinții ale Monarhieii Austriace*, în Tipografia lui Gheorghie de Clozius, Sibiu, 1850
- Vafeiades 2017 - Dr. Constantine M. Vafeiades, ”Church and Art in the Southern Balkans before and after the Fall of Constantinole”, in *Church Policy and Art in Southern Balkans International Conference Art Readings*, Sofia, 2017, p. 1-4

ÎN MARELE RĂZBOI SPRE ROMÂNIA MARE. ÎNSEMNĂRILE PREOTULUI MILITAR JUSTIN ȘERBĂNESCU

FLORIN BOGDAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

In the Great War towards Greater Romania. Notes of the Military Priest Justin Șerbănescu ABSTRACT

Participation in the First World War had conveyed either positive or negative impressions in the memory of the combatants; many of the war recollections had been subsequently written by those who fought, either as classic memoirs or some brief notes. Such an example is that of the priest Justin Șerbănescu whose notes on the participation in the First World War were made on the white pages at the end of a copy of the *Gospel* in 1858, subsequently donated to the Coronation Cathedral from Alba Iulia and finally reached to Museikon collection of the National Museum of Unification Alba Iulia.

Cuvinte-cheie: carte veche, *Evanghelie*, Primul Război Mondial, armata română, Ordinul „Mihai Viteazul”

Keywords: old book, *Gospel*, the First World War, Romanian army, ”Michael the Great” order

Cărțile vechi păstrează pe filele lor o mulțime de informații documentare sub forma însemnelor de proprietate sau a notelor manuscrise. Aceste surse istorice oferă amănunte despre realitățile sociale, economice, culturale sau politice de la un moment dat sau pot da o imagine a impactului unor evenimente majore în comunitățile în care erau folosite volumele respective.

În colecția Museikon, creată prin contopirea colecției de patrimoniu a Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia cu cea a Muzeului Național al Unirii, se păstrează un exemplar al *Evangheliei*¹ tipărite la Mănăstirea Neamț, în anul 1858²; important de știut este faptul că lucrarea provine din colecția Catedralei Încoronării de la Alba Iulia. Volumul, de format în 2° (36 x 24,5 cm), este complet (5 f. + 239 f.) și se află într-o bună stare de conservare. Conform informațiilor oferite de textul foii de titlu, cartea a fost tipărită de către monahul Theodosie, sub patronajul caimacamului Nicolae Bogoridi (1820-1863) și al mitropolitului Moldovei Sofronie Miclescu (1790-1861); cheltuielile de tipărire au fost suportate de arhimandritul Gherasim, starețul mănăstirilor Neamț și Secu.

Pe filele volumului se păstrează o mulțime de note manuscrise redactate de către arhimandritul Justin Șerbănescu la finele Primului Război Mondial,

---

¹ Inv. 834/I/619/2329.

² BRM, II, nr. 20667, 269-270.

însemnările reflectând încercările prin care a trecut autorul în perioada respectivă. Prima însemnare, păstrată pe fila 5 din prima numerotare, ne provoacă să îl cunoaștem pe vechiul posesor al cărții: *Această sfântă Evanghelie, așa legată în plus și argint este proprietatea mea și a luat parte în războiul din 1918-1920, cu Divizia II Vânători, în Ungaria și Budapesta. Arhim[andrit] Justin, conf[esor] Div[izia] II V[ână]tori.* Justin Șerbănescu s-a născut la data de 26 octombrie 1867, în comuna Obileștii Noi³ din județul Ilfov; a parcurs toate treptele vieții mănăstirești (frate, călugăr și arhimandrit) de la Cernica⁴.

Numele lui Justin Șerbănescu se regăsește între cei 252 de preoți mobiliizați în Primul Război Mondial⁵, numărându-se printre cei 10 preoți care au luat parte la campania din 1916-1919 din Transilvania și Ungaria⁶. Despre participarea la operațiunile militare din anul 1916, preotul a notat pe filele albe de la finalul volumului următoarele:

Spre știință.

În anul 1916 luna august, ziua 16, am plecat la războiu cu regimentul 21 infanterie, pentru apărarea scumpei noastre țări, a legii, coroanei și a scumpilor noștri frați de peste Carpați, care de veacuri erau încătușați.

Am pornit cu drag și mult devotament, trecând peste crestele Carpaților cu bravii și agerii noștri Dorobanți, având în fruntea regimentului pe nobilul și înțeleptul comandant Colonelul Adjutant Grigore Berendei, jertfe puține, curaj și entuziasm mult.

Luptele cele mai crâncene și cu pierderi au fost cele de la Făgăraș, 3, 4 și 5 Septembr[i]e [1]916, Arpașul de Sus, 16 Septembr[i]e, ca comandant al Diviziei [a] 4-a era Dl. General Simionescu care fiind rănit la mână a fost evacuat, iar comanda a luat-o Dl. Col. Dumitru Iacobini, șeful de stat major al Diviziei, 17 Septembr[i]e 1916, lupte crâncene la Porumbacul de Sus și Cârțișoara, în acest mare atac am avut multe p[ie]rderi de ofițeri și trupă, între care și Colonelul D. Iacobini, mort ca un erou, în fruntea Diviziei sale; la acest crâncen atac infanteria noastră a luat 6 tunuri de la inamic și trăgea cu ele ca la nuntă.

La 22 septembr[i]e [1]916 am dat un mare și crâncen atac în satul Perșani, care a ținut 2 zile, a[ic]i ca și la Porumbacu, am fost răniți, pierderi am avut mari. Lt. Dumitru Paroșanu cu t[o]ată secția lui, [au fost] îngropați de vii în tranșee. Slt. Atanasiu Laurențiu din regimentul 21 Infanterie și colonel Constantinidi, com[andantul] regim[imentului] 2 Artilerie, mort ca un erou în fruntea regimentului său, cu mâna pe tun și îmbărbătând pe viteji[i] săi ostași.

De a[ic]i, văzând că nu se mai poate ține piept cu dușmanul s-a ordonat retragerea spre Brașov, pe ziua de 24 am opus o rezistență la Vlădeni și

³ Azi, comuna Valea Argovei, jud. Călărași.

⁴ Opreș 2006, p. 255; Pătrașcu 2014, p. 82.

⁵ Nicolescu, Dobrescu, Nicolescu 2018, I, p. 48.

⁶ Abrudan 2019, p. 166.

Țânțarul (Dumbrăvița n.n.) dar fără succes. Pe ziua de 25 sept[embrie], lupte mari pe viață și moarte în orașul Brașov, am avut destule pierderi și fără nici un folos, ne-am restras spre Predeal pe valea Temeșului și iarăși mari lupte, dar în zadar, inamicul avansa zi cu zi, din cauza multor pierderi ne-am retras la Florești pentru refacere. După o săptămână am luat-o înapoi 3 oct[ombrie] [1]916. La 4 oct[ombrie] batal[ionu] 1 cu Maiorul Marinescu Ilie a ocupat muntele Sorica, Cazacu și Unghiea Mare deasupra Azugei. Inamicul ocupase Predealul până jos. S-au dat multe atacuri pe valea Azugei, dar nu s-a putut scoate inamicul, el era mult la număr și tare în tunuri de calibru mare, am ocupat cu tot regimentul muntele Sorica și Cazacu pe care am stat în tranșee 45 zile, pe vișore grozave și geruri tari, însă D[umne]zeu ne-a făcut mai tari ca diamantul. La un atac de seara de 17 noiembrie am fost rănit de o schijă de obuz, însă am refuzat să fiu evacuat. La 22 noiembrie [1]916 noaptea ne-am retras de pe munte în spre Moldova, ne mai fiind chip a ține piept cu inamicul, de o[ra]re ce ne amenința pericolul de la Dunăre și ruperea frontului de la Jiu care ajunsese aproape de București, în nenorocita retragere, pe vișor și ploii, rănit și nemâncat, slăbit din toate punctele de vedere fiind că inamicul ne înconjurase din toate părțile, ne mai putând fugi, am căzut prizonier la inamic, fiind bolnav, am fost internat la spitalul din Târgoviște și după ce m-am făcut bine, m-au lăsat să îngrijesc de prizonierii noștri bolnavi. Gândul și inima mea erau tot la scumpii mei fii viteji luptători în Moldova, mi-am pus în gând să fug și am tulit-o prin munte, stând ca un sihastru timp de 8 luni, am trecut frontul și D[umne]zeu mi-au ajutat de mi-am revăzut steagul și pe fii, mai viteji, puțini câți mai rămăsese, dar cu suflet și devotement.

O parte din informațiile prezentate anterior se regăsesc și în memoriul trimis Adunării Deputaților în 1922⁷, dar și în memoriul adresat protopopului militar Constantin Nazarie și datat Iași, 21 februarie 1918⁸. Ultimul document amintit oferă detalii și despre modul în care preotul Șerbănescu s-a ascuns de autoritățile maghiare cu ajutorul unui sas⁹.

Seria mărturiilor continuă cu relatarea momentului în care Justin Șerbănescu a fost recompensat pentru faptele sale de arme de către regele Ferdinand prin decorarea cu Ordinul „Mihai Viteazul”:

Pe ziua de 1 martie 1918, Marele Cartier General m-a trimis iarăși la regimentul meu 21 infant[erie] și cu el am trecut în Basarabia pe la Reni, am mers până la Nistru, orașul Akerman, făcându-mi datoria mea de ostaș și părinte sufletesc.

Pentru toate faptele mele vitejești săvârșite pe câmpul de luptă, Majes-

⁷ Opreș 2006, p. 255, vezi nota 3.

⁸ Nicolescu, Dobrescu, Nicolescu 2018, II, doc. 192, p. 226-232.

⁹ *Ibidem*, p. 229.

tatea Sa Regele m-a cinstit cu Înalta distincțiune ordinul „Mihai Viteazul”, pe ziua de 25 iunie 1918, fiind că luasem comanda regimentului Feldio[a]ra 102, la atacul cel mare din 1916 și am respins pe inamic de pe muntele Clăbucetul Taurului, pe muntele Susaiu-Predeal comandantul fusese rănit.

Seria memoriilor așternute pe filele *Evangheliei* continuă cu evocările evenimentelor din iarna anului 1918 și primăvara anului 1919, textul fiind redactat la Oradea, pe data de 1 aprilie 1920:

Când s-a decretat intrarea din nou în război cu ungurii 1918, luna n[oiem]brie, am fost cel dintăiu care am cerut D[omnu]lui Ministru de război, generalul Eremia Grigorescu, ca să mă dea la un regiment, pentru a merge în Ungaria și să-mi vărs focul pe vrăjmașul nostru, am fost dat ca confesor al Diviziei II Vânători, având ca comandant pe nobilul și viteazul general Gheorghe Dabija. Intrarea în Ardeal ne-a fost triumfală și glorioasă. Ungurii fugeau mâncând pământul și bravii noștri ostași puneau stăpânire zi cu zi.

Cu această sfântă Evanghelie am primit în orașul Careii Mari – Ungaria, pe MM LL Regele și Regina, pe ziua de 25 mai [1]919, cu care întreținându-mă mi-a zis: „Cu ajutorul lui D[umne]zeu să mergi în Budapesta și acolo, în catedrala ei să înalți rugăciuni pentru țară și vitejii ei ostași”.

Cuvântul Majestății Sale a fost auzit de către Cerescul Părinte și după credința sa, viteaza noastră oștire a intrat cu glorie și triumf în capitala Ungariei Budapesta, iar această sfântă Evanghelie, Crucea și Drapelul tricolor sunt martorii oculari ai aceluia înălțător eveniment. D[umne]zeu să ne aibă sub a Sa slăvită pază și ocrotire până în veci. Amin.

Rhim[andritul] Justin, confesorul Diviziei II-a V[ânători]tori. 1920 april 1. Oradia Mare.

Vizita familiei regale la Carei este excelent descrisă în lucrările apărute în ultima perioadă, însă nicăieri nu regăsim numele lui Justin Șerbănescu, posibil și pentru faptul că autorii se axează pe sublinierea aspectelor legate de propriile comunități și impactul vizitei asupra localnicilor, neacordându-se o atenție specială oficialilor care însoțeau cuplul regal, excepție făcând Traian Moșoiu și Iuliu Maniu¹⁰.

Amintirile lui Justin Șerbănescu nu puteau ocoli momentul încoronării regelui Ferdinand I și a reginei Maria de la Alba Iulia sau investirea lui Miron Cristea în funcția de patriarh al României:

Spre știință.

To[a]te Puterile aliate cu noi și cu care am luptat în marele războiu 1916-1920, dimpreună cu to[a]tă națiunea Română, au ridicat țara la cel mai înalt și glorios grad de „România Mare”, iar pe scumpul și viteazul nostru Rege l-a încoronat la Alba Iulia, cetatea istorică a lui Mihai Viteazul. Frumoase și

¹⁰ Stoian, Mălușelu 2011, p. 38-41; Andron 1996, p. 45-46; Pățcașiu 2012, p. 167-169.

înălțătoare zile am văzut și am petrecut, dar grele și amare au fost cele din 1916-1918, o știe numai bunul D[umne]zeu, pentru că numai prin mila Sa am ajuns ceia ce suntem azi și Lui i se cuvine cinstea și închinăciunea în veci. Amin.

Un alt eveniment măreț s-a petrecut în scumpa noastră țară, care în tot trecutul ei a fost umilită și plecată altora. D[umne]zeu a vrut ca s-o scoată de sub călcâiul altora și prin vocea poporului său, a ridicat-o la gradul de Patriarhie, punând în fruntea sfintei noastre biserici pe I. P. Sf. Mitropolit Primat, D. D. Dr. Miron, ca Patriarh. Ziua solemnă a fost 1 n[oiem]brie 1925, în catedrala țării[i] și sala Tronului, când M.S. regele a înmănat cârja pastorală Sanctității sale, urându-i de sănătate și s-o poarte cu vrednicie și demnitate, la care am fost martorul ocular.

1925 n[oiem]brie 2

Arhim. Justin, cavaler al ord. Mihai Viteazu

Însemnările referitoare la evenimentele ulterioare Primului Război Mondial și Unirii se încheie cu o mențiune despre moartea regelui Ferdinand I:

Tristă veste

Majestatea Sa Regele Ferdinand a murit astă noapte 20 iulie 1927 ora 2 ½ în castelul Peliș din Sinaia, ziua de sfântul Ilie.

Noi, cavalerii ordinului Mihaiu Viteazu[l], nu-l vom uita niciodată și după cum El ne-a sărutat obrajii când ne-a prins cruciulița albastră pe piept, tot așa îi vom săruta mormântul, în fiecare an, de Sf. Ilie, la mănăstirea Curții de Argeș. Dumnezeu să-l odihnească între cei aleși ai săi, iar când [vom] trece și noi de aicea, să ne învrednicească a fi împreună, așa cum am fost și pe câmpurile de luptă, în scârbe și necazuri, apoi la lumină și glorie. Amin.

1927 iul. 20

Arhim. Justin

*Șirul notelor manuscrise aparținându-i lui Justin Șerbănescu se încheie cu un veritabil act de donație prin care *Evangelia* tipărită la Neamț în anul 1858, pe care preotul militar și-a notat evenimentele importante din timpul războiului și de după, era dăruită Catedralei Încoronării de la Alba Iulia, la data de 7 august 1927:*

Această sfântă Evanghelie așa legată în plăci de argint masiv și pluș verde, am dăruit-o Catedralei din Alba Iulia, vestita cetate a marelui voievod Mihaiu și renumita biserică unde s-a încoronat întâiul Rege al întregirii neamului, Majestatea Sa Ferdinand I^{III}, făuritorul României Mari.

Rog a se păstra, pentru că a luat parte în marele război 1918-1920 și am citit din cuvintele D[omnu]lui în catedrala Ungariei din Budapesta în anul 1919 august 6 și 15, când am oficiat slujba Dumnezeiască cu Preoții români din Divizia II Vânători, în fața vitezei noastre armate.

1927 august 7

Arhim. Justin

Din păcate, în momentul de față, exemplarul *Evangheliei* nu mai păstrează plăcile de argint menționate în însemnarea prin care era donată bisericii din Alba Iulia, iar învelitoarea copertilor este de altă culoare (pluș vișiniu), ceea ce denotă o intervenție asupra legăturii cărții.

Asemenea altor preoți și combatanți din Primul Război Mondial, preotul Justin Șerbănescu a considerat că este important să își noteze impresiile despre o parte a evenimentelor la care a luat parte în perioada respectivă. Notele manuscrise amintite în prezentul text, parte conținând informații necunoscute, întregesc imaginea asupra acțiunilor întreprinse de acest slujitor al altarului în Prima Conflagrație Mondială, la finalul căreia și-a reluat activitatea la mănăstirea Cernica, fiind singurul preot militar decorat de către regele Ferdinand I cu Ordinul „Mihai Viteazul”.

List of illustrations:

Fig. 1 – Cover 1 of the *Gospel* (Neamț, 1858)

Fig. 2 – The title page of the *Gospel* (Neamț, 1858)

Fig. 3 – Note made by the priest Justin Șerbănescu

Fig. 1 – Coperta 1 a *Evangheliei* (Neamț, 1858)

Fig. 2 – Foaia de titlu a Evangheliei (Neamț, 1858)

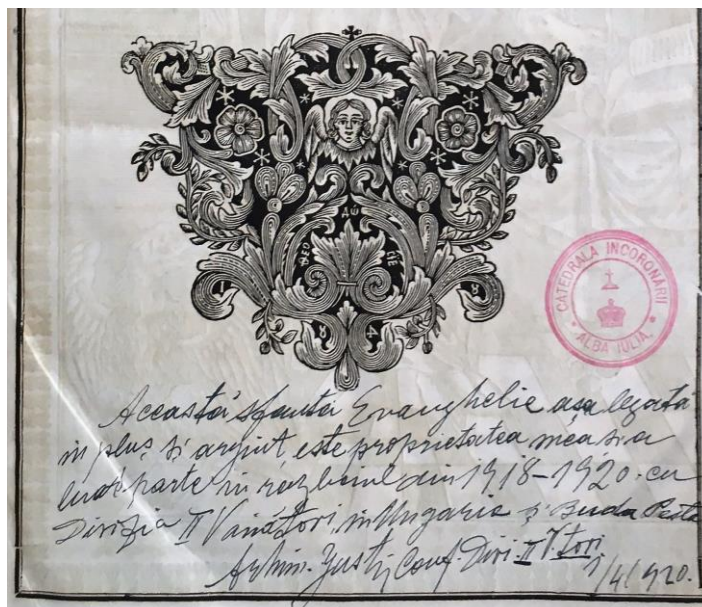

Fig. 3 – Însemnare redactată de preotul Justin Șerbănescu

Abrevieri bibliografice

- Abrudan 2019 - Mircea-Gheorghe Abrudan, „În luptă cu bolșevismul – Memoriile preotului militar Ioan Dăncilă despre campania armatei române în Ungaria”, în *Misiunea*, anul VI, nr. 1 (6), 2019, p. 164-177
- Andron 1996 - Ioniță G. Andron, *Racșa – vatră de neam românesc*, Baia Mare, 1996
- BRM, I - *Bibliografia Românească Modernă 1831-1918*, vol. II (D-K), București, 1986
- Nicolescu, Dobrescu, Nicolescu 2018 - Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Biserica Ortodoxă Română și Marea Unire. Preoți în tranșee 1916-1919*, vol. I-II, București, 2018
- Opriș 2006 - Ioan Opriș, „Un stareț cernican - erou de război”, în *Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, nr. 4, 2006, p. 255-259
- Pățașiu 2012 - Vasile Pățașiu, *Din „Cronica Hotoanului”*, Satu Mare, 2012
- Pătrașcu 2014 - Gabriel-George Pătrașcu, „Protosinghelul Iustin Șerbănescu – singurul preot militar cavaler al Ordinului militar de război Mihai Viteazul”, în *Misiunea*, anul I, nr. 1 (1), 2014, p. 81-83
- Stoian, Mălușelu 2011 - Emil Stoian, Sebastian Mălușelu, *Întâia vizită în Transilvania a regelui Ferdinand și a reginei Maria*, București, 2011

PRECIZĂRI NECESARE. PERGAMENTUL UNIRII ÎN LUMINA UNOR CERCETĂRI RECENTE

ALEXANDRU PORȚEANU
București

Required Remarks. The Parchment of the Union in the Light of some Recent Research ABSTRACT

The original parchment of the 1918 Union Resolution text *is no longer in our country*. The conclusions of the present research disclose the fact that the parchment invoked by Laurentiu Oanea is *a counterfeit*. These present research ascertainments require the appropriate rectification of the document in the official records. The analytical research of the 1918 Union has elucidated the problem of the parchment authenticity related to the text of the 1 December 1918 historic Resolution of Alba Iulia, spread by Laurențiu Oanea in 1967-1968.

Cuvinte-cheie: Rezoluția Unirii, document, original, contrafacere
Keywords: the Resolution of Union, document, original, counterfeit

Este cunoscut faptul că, imediat după încheierea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 a fost desemnată o delegație a acesteia care să meargă la București spre a prezenta Rezoluția Unirii Transilvaniei cu România, a o înmâna Regelui Ferdinand, în prezența autorităților statului român, a guvernului I.I.C. Brătianu și a celorlalte oficialități¹.

În acest scop, textul Rezoluției care decreta Unirea a fost caligrafiat de către un teolog din Sibiu, înzestrat cu îndemânarea necesară, pe un pergament special, cu cerneluri speciale, pregătit cu grijă deosebită, aspectuos, din piele corespunzătoare, finisat, rulat cu atenție și introdus într-un sul de carton confecționat pe dimensiunea conținutului, prezentabil, căptușit pentru protecție, destul de voluminos². Acest pergament atât de elaborat urma să fie depus în mâinile Regelui, care personifica suveranitatea națională a României, simbolul întregirii țării; el dobânda astfel o valoare istorică, politică și patrimonială de cel mai înalt nivel al legitimității și reprezentativității sale.

Deplasarea delegației la București a fost însoțită de manifestări entuziaste, largi, pe întregul traseu³, culminând cu sosirea și primirea solilor Ardealului în Gara de Nord, în prezența guvernului (13 decembrie 1918), la Palatul Regal, în

---

¹ Diaconescu, Sora 2018, p. 430-432; vezi și *1918 la Români*, X, p. 379-380; Roșu 2020, p. 313-314.

² Stan 2001, p. 145-152.

³ „Consiliul Dirigent la București”, în *Românul*, Arad, an VII, nr. 30, 2/15 decembrie 1918, p. 1.

întreaga reprezentare oficială și națională din capitala României Întregite⁴. A doua zi, 14 decembrie 1918, a avut loc primirea delegației românilor transilvăneni la Palatul Regal, în Sala Tronului și solemnitatea depunerii pergamentului cu textul Rezoluției Unirii în mâinile Regelui Ferdinand⁵.

Din acel moment al zilei de 14 decembrie 1918 și până azi *nimeni nu a mai văzut pergamentul Unirii*, deoarece *acesta nu se mai află în țară*.

Acestea sunt datele certe ale istoriei pergamentului Unirii. Tot ce a urmat de atunci și până astăzi reprezintă tribulații de toate felurile, care merită a fi cunoscute.

La Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, pe la finele anului 1961, a fost reluată cercetarea științifică a istoriei Transilvaniei, îndeosebi Unirea din 1918, în perspectiva semicentenarului din 1968. Inițiativa a aparținut lui Miron Constantinescu, lider comunist proeminent, căzut în dizgrație și trimis „la munca de jos”, în Institut. Partidul Comunist Român a continuat până în 1966 să se situeze pe vechile poziții dogmatice, antinaționale. Aflându-se despre aceste „noutăți”, biroul meu de la Institut a fost insistent frecventat de veterani ai Unirii încă în viață. Așa i-am cunoscut pe Ion Clopoțel, Enea Grapini, Laurențiu Oanea, Tiron Albani, Vasile Barbu sau urmași ai altora (Valeriu Braniște, Ioan Ciordaș ș.a.).

În acest cadru, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române a parvenit, pe filiera Eugen Hulea - Ion Clopoțel, informația confidențială conform căreia actele Marii Uniri din 1918 - adică actele unirii Basarabiei, actele unirii Bucovinei și cele ale unirii Transilvaniei (pergamentul) - *ar fi fost sustrate* de emisari ai uneia dintre Marile Puteri, interesată în cauză.

Conform *Procesului-verbal al Adunării Naționale de la Alba Iulia*, în partea introductivă a Adunării Naționale, **Laurențiu Oanea** a fost desemnat ca unul dintre notarii ad-hoc ai acesteia. Notarul Adunării Naționale a fost Silviu Dragomir. În Marele Sfat Național Român ales la Alba Iulia, Laurențiu Oanea a fost ales ca unul dintre membri. Marele Sfat a avut șase notari în frunte cu Silviu Dragomir. La Alba Iulia, Laurențiu Oanea a fost doar unul dintre notarii ad-hoc ai părții introductive a Adunării Naționale (funcție oarecum decorativă) și membru al Marelui Sfat Național Român. Laurențiu Oanea ***nu a fost nicidecum notar al Adunării Naționale***, așa cum și-a arogat abuziv, post factum, titulatura unei funcții pe care nu o avea.

În discuțiile sale de la Institutul de Istorie din anul 1967, Laurențiu Oanea se declara ca fiind singurul supraviețuitor al Marii Uniri, singurul posesor al adevărului, singurul fost demnitar din 1918, motiv pentru care se considera

⁴ „Bucureștii în sărbătoare”, în *Românul*, Arad, an VII, nr. 34, 8/21 decembrie 1918, p. 3

⁵ „Solii Ardealului în fața Tronului”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXVI, nr. 140, 6/19 decembrie 1918, p. 521.

îndreptătit ca la manifestarea semicentenarului unirii Transilvaniei de la 1 Decembrie 1968, să aibă rezervat locul în tribuna oficială lângă Nicolae Ceaușescu. În aceste scopuri personale, neconforme, Laurețiu Oanea a copiat din presa românească din 2 decembrie 1918 textul Rezoluției de la Alba Iulia, l-a autentificat la Notariat și a exoperat aprobarea organelor superioare cu dispoziția ca Arhivele Statului să satisfacă pretenția sa, *fără nici o consultare sau aviz științific al unei instituții de profil (Academia Română, Institutul de Istorie ș.a.)*. Potrivit propriei sale mărturii, Laurețiu Oanea a luat legătura în 1967 cu Ștefan Voitec, președintele Marii Adunări Naționale, care l-a delegat pe prof. Andrei să ia legătura cu Laurețiu Oanea. La 22 noiembrie 1967, L. Oanea a suferit o fractură de femur drept, al cărui tratament l-a imobilizat timp de câteva luni de zile⁶.

Arhivele Statului au primit misiunea confecționării unui pergament caligrafiat cu textul Rezoluției Unirii. *Laurețiu Oanea a adăugat însă FALSUL* înscrierii semnăturii sale cu mențiunea „Notar al Adunării Naționale”, înaintea semnăturii falsificate (post mortem) a lui Ștefan Cicio-Pop, vicepreședinte (vezi **Fig. 1**).

În realitate, textul Rezoluției Unirii *a fost inclus în Procesul Verbal al Adunării Naționale*, semnat „pentru Președinte” de către Teodor Mihali, vicepreședinte, de notarul ședinței, Silviu Dragomir și ca verficatori de către Iuliu Maniu și Ioan Suci. *Nu există nici un text distinct al Rezoluției Unirii semnat de cineva.*

În numărul 12/1988 al revistei *Magazin Istoric*, la a 70-a aniversare a Unirii, apărea textul intitulat *Am semnat pergamentul Unirii*, extras din *însemnările lui Laurețiu Oanea depuse la Muzeul Județean Arad*⁷. În finalul însemnărilor sale, Laurețiu Oanea declara: „Pergamentul Unirii, pregătit de mine în Sibiu, cu care delegația desemnată de Marele Sfat Național avea să prezinte Regelui Ferdinand la București hotărârile Adunării Naționale de la 1 Decembrie stil nou, a fost semnat de vicepreședintele Șt. Cicio-Pop și de mine ca fost notar al Marii Adunări Naționale”⁸ (de observat titulatura de Mare Adunare Națională, inexistentă în 1918). Pentru titulatura documentului este folosit termenul *Rezoluțiunea*, care nu exista în actul original. Aceste afirmații ale lui Laurețiu Oanea constituie o gravă denaturare a adevărului istoric.

*Recent (aprilie 2021), în Arhiva Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia*⁹ au fost depistate două documente inedite: *scrisoarea* olografă din 24 februarie 1968 al avocatului Laurețiu Oanea din București către prof. Ștefan

⁶ Arhiva Muzeului Național al Unirii, dos. 5/1967, f. 74-76.

⁷ *Magazin Istoric*, nr. 12, 1988, p. 18-19.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arhiva MNUAI, *loc. cit.*

Pascu din Cluj și adresa din aceeași dată, a lui Laurențiu Oanea către Direcția Muzeului Regional Alba Iulia.

În scrisoare, L. Oanea îi comunica profesorului Ștefan Pascu că a luat legătura cu Ștefan Voitec, președintele Marii Adunări Naționale pentru sprijinirea de către acesta a *găsirii documentului original*, pergamentul cu „Rezoluția de Unire de la Alba Iulia”. L. Oanea presupunea că prof. Șt. Pascu știa că documentul s-ar găsi la Alba Iulia sau Cluj. Eventualul răspuns al profesorului Ștefan Pascu nu este cunoscut. În acest document, L. Oanea făcea pentru prima dată afirmația inexactă referitoare la pergamentul „pe care eu - în calitate de notar al Adunării (secretar) l-am pregătit în Sibiu în zilele de 6-8 decembrie 1918, pergament semnat de Ștefan C. Pop ca vicepreședinte al Adunării Naționale și de mine ca notar. Pergamentul l-am predat lui Vasile Goldiș care l-a înfățișat Regelui Ferdinand [...]. Documentul a avut peripeții multe, pe la I.I.C. Brătianu, la Paris și retour, în 1927 a făcut obiectul unor dezbateri în Senat, *de atunci a dispărut*. Eu îl caut de peste 2 ani: la Președinție, la fosta Cancelarie Regală, la Ionel Brătianu acasă, la Senat, la Adunarea Deputaților, la Arhivele Statului, la Biblioteca Centrala de Stat. *Nu se găsește și eu vreau să reconstitui actul...* Cu ocazia aceasta doresc a Vă face comunicări istorice importante”.

În adresa către Muzeul din Alba Iulia, L. Oanea solicita „a-mi confirma dacă într-adevăr aveți la muzeu pergamentul original”¹⁰.

În esență, L. Oanea își auto-atribuie fapte și acțiuni publice pe care nu le-a efectuat, în scopul auto-evidențierii propriei sale persoane.

Cea mai gravă urmare a acestor malversațiuni o constituie faptul că acest fals pergament al Unirii circulă în lucrări istorice, în publicistica istorică referitoare la Unire, fără a fi supus unei examinări critice.

În *concluzie*, pergamentul cu textul Hotărârii Adunării Naționale a românilor de Unire a Transilvaniei cu România ESTE UN FALS. Răspunderea morală a acestui fals aparține lui Laurențiu Oanea. Această constatare necesită rectificarea clasării sale de către MNIR în categoria *tezaur* (lista CIMEC).

Analiza acestei teme relevă încă o dată semnificația dictonului *historia magistra vitae*.

List of Illustrations

Fig. 1- The document kept in the collections of the National Museum of Romanian History

---

¹⁰ *Ibidem*.

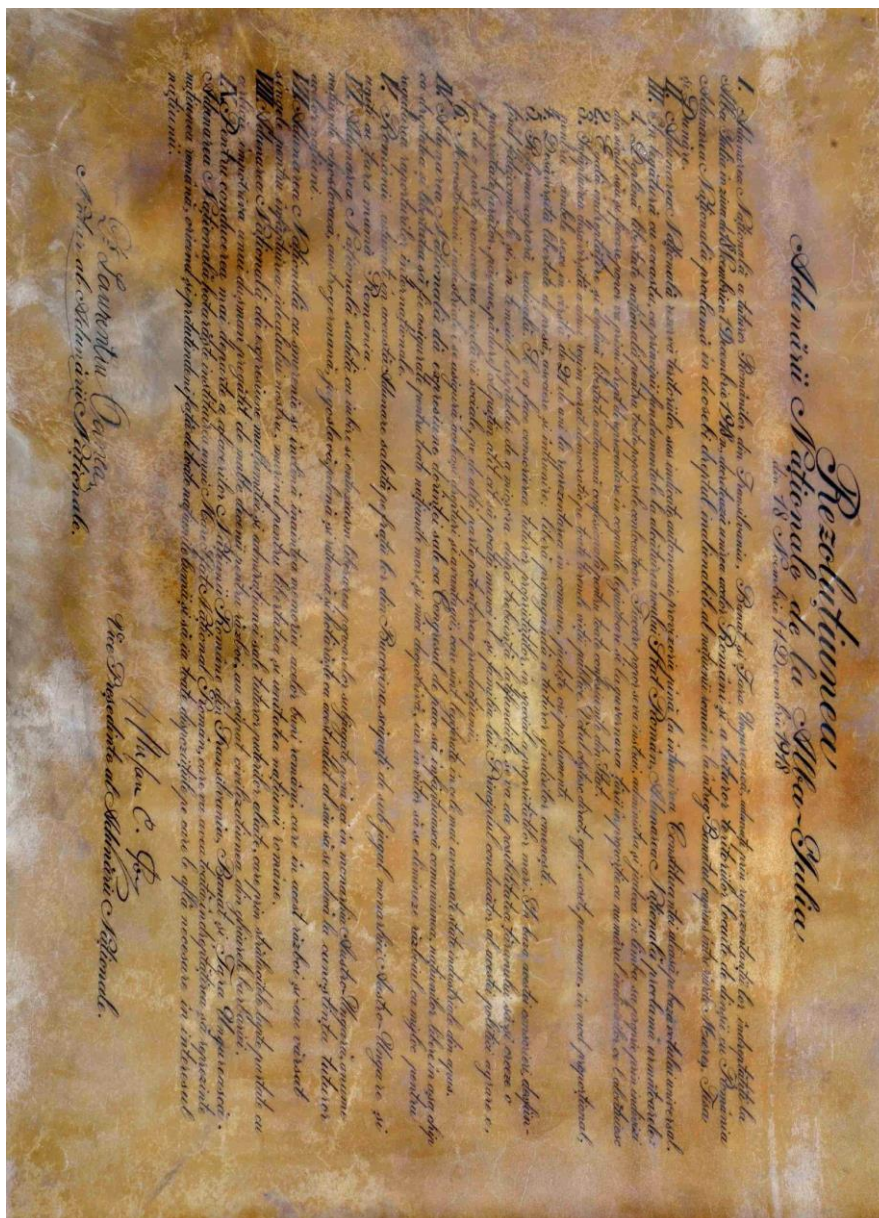

Fig. 1 – Documentul păstrat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României¹¹

¹¹ Sursa imaginii: <http://clasate.cimec.ro/Detaliu.asp?tit=document--Adunarea-Nationala--Rezolutia-Adunarii-Nationale-de-la-Alba-Iulia-din-18-noiembrie-1-decembrie-1918&k=F744912CEA1842D5B7F3CE6A80DBE6E4>, accesat în 4 mai 2021.

Abrevieri bibliografice:

- 1918 la Români, X - 1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, coord. principali Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu, București, 1989
- Diaconescu, Sora 2018 - *Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei*, vol VII, *Unirea Bucovinei și Transilvaniei. 28 Noiembrie 1918-17 ianuarie 1919*, coord. Marius Diaconescu și Andrei Florin Sora, București, 2018
- Roșu 2020 - Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, 2018
- Stan 2001 - Constantin I. Stan, „Elie Miron Cristea și prezentarea actului Unirii Regelui Ferdinand”, în *Angustia*, Sfântu Gheorghe, nr. 6, 2001, p. 145-152

**PRINCIPIILE REZOLUȚIEI DE LA ALBA IULIA REFERITOARE LA
MINORITĂȚILE ETNICE ÎN ATENȚIA DECIDENTILOR POLITICI
DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ.
PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA SITUAȚIEI DIN TRANSILVANIA**

VIRGIL PANĂ
Muzeul Județean Mureș

**The Protection of Ethnic Minorities in Interwar Romania to the Attention of Political
Decision-Makers. Special Look at the Situation in Transylvania**

ABSTRACT

In Romania after Unification, on the basis of the free manifestation of the right to self-determination, along with the majority Romanian population, 19 ethnic minorities continued to live in the ethnogenesis area of Romanians as a result of complex historical conditions specific to this part of Europe.

The Hungarian minority initially expressed reservations to the Unification, mainly because through the political integration of Transylvania into the Romanian state, they would have lost the privileged status they had held for centuries. Not being able to adapt to the new political realities, a part of the Hungarian elites, nostalgic to the old Empire, supported the interests of Hungarian revisionism, putting into circulation the so-called "minority problem", which they cultivated with obstinacy, both among conationals and before the international fora.

The Hungarian complaints were joined by those of the German as a result of the misinterpretation of the Alba Iulia *Resolution*. A scientific analysis of the economic, political and cultural life of cohabiting ethnic groups from the period under consideration proves, however, that this problem did not have, by far, the assigned impact and depth.

Based on the comparative analysis of the cohabiting ethnic groups' situation in relation to the Romanian population, it results that the ethnic minorities in our country enjoyed the same political rights and liberties as the majority Romanian population. In solving this unpredictable and complex problem for the Romanian state, a modern and adequate principle was used for the ethnical realities resulting from the national melange specific to this geographic space, that of *equal chances*.

Starting from the fact that interwar Romania did not represent a true paradise for its ethnic minorities, our investigation, based on edited and unpublished documents, for the most part, demonstrates that neither the reverse of the medal can be credible.

As a result, we can assure say that ethnic minorities enjoyed the same political rights and liberties during the researched period of time, having the same status in all spheres of social existence, as well as the majority Romanian population.

The principles of the Alba Iulia Resolution on administrative, school and cultural facilities necessary for the preservation of ethnic and cultural identity have been incorporated into all laws and legal acts that have regulated these areas.

Cuvinte-cheie: Rezoluție, principiul egalității de tratament, Szeben András, Concordat

Keywords: Resolution, the principle of equal treatment, Szeben András, Concordat

Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918, poate fi considerată primul document care cuprinde elemente privind protecția minorităților etnice înglobate în România întregită. Această declarație de principii, născută din entuziasmul revoluționar de la momentul respectiv, reflectă, în primul rând, hotărârea românilor de a nu se transforma din oprimați în opresori, cât și concepția acestora privind principiile fundamentale de guvernare ale noului stat român unificat. Hotărârea de la Alba Iulia prevedea: deplina libertate națională pentru toate naționalitățile conlocuitoare, fiecare popor având dreptul de a se instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi din rândul său; de asemenea, fiecare naționalitate primea drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării proporțional cu numărul membrilor fiecăreia (III, 1); egalitate juridică și autonomie confesională completă pentru toate confesiunile din stat (III, 2)¹.

Maniera interpretabilă în care au fost redactate punctele 1 și 2 ale art. III, paragrafe prin care se dorea și definirea structurală a viitorului statut juridic al minorităților etnice din România, a făcut ca acestea să fie adeseori invocate, îndeosebi de către maghiari și germani, în scopul revendicării unor drepturi mult mai extinse decât cele acordate ulterior prin Tratatul pentru protecția minorităților, actul juridic internațional pe care îl semnase și România în 1919. Deși amintitele puncte nu puteau avea decât valoarea unor simple propuneri pentru noua Constituție a statului român, ca urmare a faptului că preambulul amintitului articol le proclama drept principii fundamentale la alcătuirea României întregite², acestea au fost interpretate și susținute de minoritari drept teze fundamentale cărora trebuia să li se supună statul român, în integralitatea sa, în calitate de comandamente supraconstituționale³. Referitor la acest aspect al problemei puse în discuție, trebuie subliniat încă o dată faptul că aliniatele invocate, parte inspirate din declarațiile de unire de la Chișinău și Cernăuți, nu puteau avea o influență atât de decisivă pentru minorități, întrucât Adunarea de la Alba Iulia a fost convocată doar pentru un singur scop: acela de a proclama unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și „țara ungiurească” și a teritoriilor locuite de aceștia cu România (art. I). În afara acestuia, grandioasa manifestare politică a românilor a fost aceea a reprezentanților unei provincii istorice care nu puteau avea pretenția să impună reguli de conducere și organizare pentru noul stat român la care, anterior, aderaseră și Basarabia și Bucovina.

Din analiza reglementărilor juridice și legislative adoptate între cele două Războaie Mondiale se desprinde atitudinea statului român de a implementa, în legislația internă, obligațiile interne și internaționale pe care și le asumase, asi-

¹ *Marea Unire* 1943, p. 102-103.

² „În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele” (preambulul Art. III).

³ Pană 1988, p. 639-650.

gurând minorităților naționale câteva drepturi fundamentale pentru evoluția lor istorică: 1. dreptul la existență și la păstrarea propriei identități naționale; 2. dreptul de a folosi limba maternă în administrație și în justiție; 3. dreptul la asociere; 4. dreptul la învățământ în limba maternă; 5. drepturi în domeniul culturii.

Implementarea în legislația românească a celor înscrise în Rezoluție, referitoare la minorități, cât și materializarea acestora în practică, nu au întâmpinat opoziții insurmontabile și ca urmare a aversiunii poporului român față de orice politică de asimilare forțată sau de deznaționalizare. Profitând de o superioritate numerică absolută, cât și de o repartitie teritorială favorabilă, românii nu s-au preocupat de constituirea unor majorități artificiale în detrimentul grupurilor etnice. În România interbelică minoritățile etnice s-au bucurat de aceleași libertăți politice precum populația românească majoritară. La baza rezolvării chestiunii minoritare a stat *principiul egalității de tratament* în toate sferele existenței, imperfecțiunile democrației românești interbelice fiind suportate de întreaga populație, indiferent de originea sa etnică. Drepturile și libertățile cetățenești acordate minoritarilor etnici din România interbelică au fost circumscrise cadrului legal oferit de societatea românească din perioada respectivă.

Un leitmotiv care se regăsește în scrierile unor istorici aparținând etnicilor minoritari este acela că principiile Hotărârii de la Alba Iulia referitoare la grupurile etnice minoritare nu se regăsesc în constituțiile și legile României interbelice. Asemenea afirmații sunt făcute, îndeosebi, de către maghiari, fie oameni politici, fie istorici sau sociologi, de cele mai multe ori în preajma zilei naționale a României. Deși aceștia nu au făcut, în 1918, declarații de adeziune la acest act politic, se plâng acum că el nu a fost niciodată respectat.

Și literatura istorică germană, de la 1918 până în trecutul cel mai recent, susține nerespectarea de către statul român a promisiunilor de la 1 Decembrie 1918, în integralitatea lor. De pildă, Ernst Wagner afirma că integrarea în noua entitate politico-statală nu le-a adus sașilor nici o clarificare asupra situației lor ca grup, nici garanții pentru viitor, deoarece articolele referitoare la minorități, înscrise în Hotărârea de la Alba Iulia, au reprezentat tot timpul o promisiune care trebuia redobândită, niciodată îndeplinită pe deplin, niciodată ratificată⁴. Aceasta a fost tot timpul discutată, aprofundată, subminată, mereu trunchiată și pusă sub semnul întrebării. Decizia a avut un caracter preliminar, a fost pripită, negândită și regretată ulterior, opinie căreia i se alătură și Cornelius Zach⁵. Monica Barcan și Adalbert Militz, afirmă într-un documentar privind devenirea istorică a populației germane din România socialistă⁶ că hotărârile Rezoluției de la Alba Iulia, cât și obligațiile prevăzute în tratatul de la Trianon, nu au fost res-

---

⁴ Wagner 1981, p. 264-266.

⁵ Zach 1991, p. 233-255.

⁶ Barcan, Militz 1977, p. 24.

pectate de către guvernele „burghezo-moșierești” din perioada interbelică⁷. Din acest text nu reiese, însă, la ce fel de școli se refereau autorii, preuniversitare sau universitare, iar condițiile restrictive, de care se face amintire se refereau doar la evrei, în perioada de maximă apropiere politică față de Germania nazistă. Așa cum demonstrează documentele este adevărat că minoritatea germană nu s-a bucurat, în prima parte a perioadei investigate, de școli primare de stat cu predare în limba germană, pentru faptul că reprezentanții acesteia nu le-au cerut și nici nu le-au acceptat. O investigație onestă, având la bază dictonul lui Tacit, *sine ira et studio*, ne pune în fața unei realități care a fost și este vizibil denaturată pentru diverse și meschine interese politice.

Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc (III/1).

Atitudinea statului român în materie de politică școlară vis-à-vis de etnicii minoritari s-a concretizat, imediat după Unire, în principiile și directivele Consiliului Dirigent, primul organ administrativ tranzitoriu al Transilvaniei interbelice, care și-a asumat, în mod provizoriu, începând cu 1 Decembrie 1918, conducerea celor 26 județe desprinse din Ungaria. În lipsa suportului legislativ adecvat noii realități politico-statale, s-au aplicat, în continuare, unele principii din legea maghiară din 1868 privind egalitatea în drepturi a naționalităților, amendate pentru a corespunde noilor realități. Astfel, referitor la școli, *Decretul nr. 1 din 27 ianuarie 1919*, preciza: a) în școlile comunale, confesionale și particulare, limba de învățământ urma să fie fixată de către cei care întrețineau școala; b) în școlile primare de stat, învățământul urma să se desfășoare în limba majorității locuitorilor comunei; pentru etnicii minoritari se prevedeau clase paralele, în limba acestora, dacă exista un număr de elevi suficient pentru o normă de învățător; c) în școlile secundare de stat, învățământul urma să fie oferit în limba majorității locuitorilor din județul respectiv; d) în învățământul superior urma să se folosească limba majorității locuitorilor din județul respectiv; e) în învățământul superior urma să se folosească limba majorității locuitorilor regiunii (art. 4)⁸. În felul acesta, decretul amintit îi definea etnicii minoritari și pe românii de origine din localitățile cu preponderență maghiară. Prin urmare, se extindea legea din 1868 în favoarea minorităților etnice, ignorându-se faptul că acest act juridic stabilise, pentru aceleași tipuri de școli și pentru aceleași împrejurări, doar câte o catedră pentru limba și literatura fiecărei naționalități. Dat fiind melanjul etnic

⁷ „De altfel, în perioada interbelică statul român nu a întreținut școli în limba naționalităților, iar bacalaureatul se putea da exclusiv în limba română, în fața unei comisii formată numai din români; la facultăți a fost aplicată legea *numerus clausus valachicus*”.

⁸ *Decretele, Regulamentele* 1929, p. 15.

transilvănean, se contura, astfel, situația paradoxală, pentru noua structură etnică, de a se înființa școli de stat maghiare pentru români.

În situația în care Tratatul de pace cu Ungaria nu fusese încă semnat și dată fiind situația tulbură generată de starea de instabilitate politică din toamna anului 1918 și din primăvara celui următor, întregului corp didactic minoritar din învățământul de stat i-a fost solicitat jurământul de fidelitate față de Regele României. Cei care nu și-au declarat atașamentul față de autoritățile românești, au fost lăsați, totuși, să funcționeze până la sfârșitul anului școlar 1918/1919, pentru a nu bloca învățământul maghiar ca urmare a disponibilizării celor care refuzau depunerea jurământului. În următorul an școlar, s-a permis comunităților religioase maghiare să se ocupe de instruirea elevilor, închiriindu-le chiar localurile școlilor de stat maghiare abandonate, măsură care se înscria în spiritul *Decretului privitor la organizarea învățământului primar*, din 4 septembrie 1919⁹. Bisericele maghiare au profitat de această măsură legislativă înființând școli confesionale chiar și în localitățile în care învățătorii maghiari rămăseseră la posturile lor din școlile întreținute de stat. În primii doi ani de la Unire, dinamica acestui tip de instituție de învățământ, în Transilvania, se prezenta astfel:¹⁰

Anul	Confesiunea	Instituții școlare		
		Școli primare	Școli secundare	Altele
1918	Reformată	178	8	-
	Unitariană	27	2	-
	Romano-catolică	176	8	9
1919/1920	Reformată	573	30	-
	Unitariană	86	3	2
	Romano-catolică	275	10	27

Rezultă că, față de perioada anterioară Unirii, în anul școlar 1919/1920, numărul instituțiilor confesionale maghiare de învățământ (școli primare, școli secundare, altele), cunoscuse o creștere de 61%.

După semnarea Tratatului de la Trianon, care fixa definitiv frontierele României, toți funcționarii din Transilvania au fost din nou invitați, prin *Jurnalul Consiliului de Miniștrii nr. 1674/27 iunie 1920*, să depună jurământul de fidelitate în decurs de o lună, acordându-li-se un an pentru învățarea limbii

⁹ Acest decret, semnat de Valeriu Braniște, șeful Resortului Culte și Instrucțiune Publică, prevedea că: educația și instrucția primară, atât la orașe cât și la sate, era o obligație a comunei, a bisericii și a statului (II, 1); comuna trebuia să ridice localul școlar, să-l înzestreze cu mobilierul și rechizitele necesare și să-l mențină în stare corespunzătoare; tot comuna avea obligația de a asigura salariile corpului didactic, în măsura puterii sale de contribuție; la îndeplinirea acestor obligații față de buna desfășurare a învățământului participau atât biserica cât și statul (II, 3); acest tip de școală purta numele de școală primară națională (II, 6); toate școlile primare comunale și de stat din comunele românești se transformau, încă din cursul anului 1919/1920, în școli primare naționale.

¹⁰ Străjanu 1929, p. 835.

române. Trebuie precizat, însă, că acest termen nu a fost respectat întru totul, primele examene serioase fiind organizate abia după 14 ani. În urma acestei invitații, cea mai mare parte dintre învățătorii maghiari s-au conformat noii situații, fiind reprimiți în școlile de stat.

Secretariatul general al Instrucțiunii Publice din Cluj, care a preluat funcția similară a Consiliului Dirigent după ce acesta și-a încetat activitatea, în aprilie 1920, a emis două ordonanțe care puneau în evidență maniera statului român de tratare a învățământului minoritar din Transilvania.

Ordonanța nr. 19422/1920 stipula următoarele: 1) considerând instrucțiunea publică drept o problemă de stat, România era decisă să vegheze la educația și instrucțiunea primară a cetățenilor de limbă maternă; 2) în conformitate cu acest principiu, începând cu anul școlar 1919/1920, Ministerul Instrucțiunii Publice a înființat în toate școlile de stat, acolo unde confesiunile nu-și creaseră, încă, școli proprii, clase paralele pentru elevii maghiari, germani și ruteni, cu învățători din rândul naționalității respective, care urmau să predea în limba maternă a elevilor; 3) aceste dispoziții - preciza textul ordonanței - urmau să se aplice și în viitor; învățătorii trebuiau să fie numiți din rândul naționalității elevilor, în număr proporțional cu nevoile fiecărei localități; urmau să se tipărească manualele necesare și să se ia măsurile corespunzătoare pentru ca școlarii să primească instrucțiunea religioasă din partea preoților din confesiunea lor¹¹. În felul acesta, statul român introducea *principiul învățământului național* pentru toate minoritățile importante ca număr, în cadrul școlii publice, învățământ complet gratuit.

Începând cu anul școlar 1920/1921, învățământul public a fost restabilit în toată provincia. Ca urmare, *Ordonanța nr. 31356/1920* dispunea ca localurile închiriate confesiunilor religioase minoritare să fie înapoiate foștilor proprietari. În urma acestei măsuri, un număr de școli confesionale maghiare au fost nevoite să-și suspende activitatea din lipsă de spațiu. Cea mai mare parte, însă, au continuat să funcționeze în localuri improvizate, improprii pentru desfășurarea învățământului, fără material didactic și adesea fără personal calificat, în localități unde funcționau și școli publice în care existau și catedre cu predare în limba maghiară.

Școlile primare de stat din Transilvania, toate de limbă maghiară până în 1919, s-au transformat, în conformitate cu dispozițiile Decretului 1 al Consiliului Dirigent adoptând ca limbă de învățământ maghiara, germana, româna ș.a., după limba majorității locuitorilor din zonele respective. În afara acestor școli, acolo unde exista populație minoritară în număr mai mic, au fost create secțiuni speciale. În această situație, numărul școlilor de stat de limba maghiară s-a diminuat considerabil în timp ce a crescut numărul școlilor

---

¹¹ Caliani 1934, p. 302.

celorlalte etnii defavorizate de vechiul regim. Pentru a restabili dreptul fiecărei naționalități la cultură națională, dispozițiile decretului amintit, referitoare la limba de învățământ din școlile publice, au fost aplicate și în instituțiile de învățământ secundar.

Aplicarea decretului s-a făcut în etape. În anul școlar 1918/19, limba maghiară a rămas singura limbă de învățământ în toate școlile. În anul școlar următor, limba română a fost introdusă în 12 licee *clasice și reale* și în trei școli superioare de fete la: Caransebeș, Lugoj, Făgăraș, Deva, Baia Mare, Sibiu, Turda, Dumbrăveni, Brașov, Oradea și Cluj, adică în județele cu majoritate românească. Maghiara și germana au rămas în continuare limbi de învățământ în toate școlile secundare confesionale.

Consiliul Dirigent, iar mai târziu celelalte organisme de stat care se ocupau cu instrucțiunea publică, au menținut, între 1919 și 1924, numeroase școli de limbă maghiară cât și secțiunile care funcționau pe lângă școlile publice românești chiar și în localitățile în care maghiarii erau minoritari și nu dispuneau de școli confesionale, pentru ca elevii, care își începuseră studiile în maghiară, înaintea sau în timpul războiului, să le poată continua și desăvârși în această limbă.

Ignorând aceste realități, reprezentanții bisericilor maghiare au continuat și după anul 1920 să înființeze școli confesionale chiar și acolo unde nu existau necesități sau condiții necesare pentru funcționarea acestora. Totodată, elevilor maghiari li se sugera, prin diverse promisiuni și presiuni, să urmeze acest tip de școală și să ignore învățământul de stat, chiar dacă acesta se desfășura în limba maghiară. Neputând rămâne indiferent față de această situație, statul român a intervenit, solicitând comunităților religioase minoritare să ia toate măsurile necesare pentru buna funcționare a unităților școlare confesionale nou înființate. În urma constatărilor făcute la fața locului de către reprezentanții Revizoratelor școlare, ale căror procese verbale de inspecție au fost semnate și de către conducătorii acestor instituții, școlile care îndeplineau condițiile de funcționalitate și se dovedeau viabile au continuat să-și desfășoare activitatea, celelalte, care duceau lipsă de elevi și de bază materială, au fost nevoite să-și închidă porțile.

Deși cifrele statistice sunt de cele mai multe ori contradictorii, luând în considerare doar pe cele puse la dispoziție de către statul român celor care monitorizau situația minorităților etnice din România din partea Ligii Națiunilor, tabloul școlilor primare de stat și confesionale din Transilvania anului 1923 se prezenta în felul următor¹²:

---

¹² Pteancu 1940, Anexe.

Categoria școlilor	Înainte de 1918								
	Total	Din care							
		Românești		Maghiare		Germane		Altele	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
De stat	1497	-	18,9	1497	100	-	-	-	-
Comunale	507	96	100	305	60,1	26	5,1	80	15,8
Ortodoxe	1218	1218	100	-	-	-	-	-	-
Greco-catolice	1078	1078	-	-	-	-	-	-	-
Evangelice	269	-	-	8	2,9	261	97	-	-
Romano-catolice	388	-	-	388	100	-	-	-	-
Reformate	322	-	-	322	100	-	-	-	-
Unitariene	26	-	-	26	100	-	-	-	-
Israelite	42	-	-	42	100	-	-	-	-
Total	5367	2392	44,6	2608	48,6	287	5,3	80	1,5

Categoria școlilor	După 1918								
	Total	Din care							
		Românești		Maghiare		Germane		Altele	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
De stat	1686	1020	60,5	562	33,3	51	3,1	53	3,1
Comunale	447	318	71,1	38	8,5	38	8,5	53	11,9
Ortodoxe	1307	1289	98,6	-	-	-	-	18	1,3
Greco-catolice	1028	986	95,9	-	-	-	-	42	4,1
Evangelice	281	-	-	8	2,8	261	92,9	12	4,3
Romano-catolice	404	-	-	371	91,8	33	8,1	-	-
Reformate	641	-	-	641	100	-	-	-	-
Unitariene	49	-	-	49	100	-	-	-	-
Israelite	32	-	-	-	-	-	-	32	100
Total	5875	3613	61,2	1669	28,4	383	6,5	210	3,6

Numărul școlilor elementare, după susținători și naționalitate

La 26 iulie 1924, este promulgată *Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar*, care consacra unitatea acestuia la nivelul întregii țări (art. 5). Articolul 3 al legii preciza că școlile primare publice nu sunt numai cele înființate de stat, ci și cele înființate de comune și județe cu autorizația Ministerului Instrucțiunii Publice, prin care urma să se facă atât numirea cât și plata personalului didactic. După ce stipula că, în școlile publice învățământul primar se realiza în limba română, art. 7 proclama dreptul și posibilitatea elevilor minoritari de a se instrui în propria lor limbă¹³. Ulterior,

¹³ În comunele cu populație de altă limbă decât cea română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli primare cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. În aceste școli, studiul limbii române va fi, însă, obligator, în numărul de ore stabilit prin regulament.

textul acestui articol a fost amendat în sensul că în localitățile cu populație minoritară numeroasă, în cazul în care existau cel puțin 20 de copii minoritari de vârstă școlară, pentru aceștia trebuiau create fie secțiuni în cadrul școlii de stat, fie școli separate, în care limba de învățământ să fie cea a minorității interesate, în circumstanțele în care aceste minorități nu aveau școli confesionale.

Articolul 201 prevedea că în școlile normale, în care elevii minoritari reprezentau cel puțin 20%, să se predea pentru aceștia, în mod obligatoriu, și limba lor maternă astfel încât, la rândul lor, să o poată preda, de asemenea și religia¹⁴. La 26 octombrie 1938, prin *Decizia ministerială nr. 189210*, în baza art. 7 și 8 din *Legea învățământului primar*, în școlile normale care pregăteau învățători pentru localitățile cu populație minoritară, se introducea, ca obiect de studiu una din limbile minoritare: germana, maghiara, rusa și sârba. În virtutea acestei hotărâri, limba maghiară urma să fie introdusă la școlile normale de fete din Arad, Târgu-Mureș și Cluj; limba rusă, la școala normală de băieți din Cernăuți, la școala normală de băieți din Chișinău și la școala normală de fete din aceeași localitate, iar limba sârbă la școala normală de băieți din Timișoara¹⁵. Articolul 11 din *Legea învățământului* din 1924 preciza că învățământul primar este obligatoriu și gratuit pentru copiii tuturor cetățenilor români.

În 22 decembrie 1925, este promulgată *Legea învățământului particular* apreciată drept un cod cultural al minorităților etnice deoarece reglementa în mod amănunțit dreptul acestora de a-și organiza învățământul în cadrul grădinițelor de copii, școlilor primare și școlilor secundare, teoretice și practice. Articolele 3 și 7 prevedeau dreptul de a înființa, întreține și controla școli particulare de toate gradele. Nu se puteau înființa, pe cale particulară, școli normale și școli superioare cu caracter universitar (art. 8). Articolele 24, 26 și 27 prevedeau redactarea tuturor însemnelor, actelor, registrelor și certificatelor și în limba de predare a școlii, alături de cea română. Articolul 35 specifica că, în școlile particulare, limba de predare este limba maternă a elevilor, iar art. 39 prevedea că, în aceste școli, limba română, istoria și geografia României urmau să se predea în limba română începând numai cu clasa a III-a primară. Articolul 62 preciza că școlile particulare puteau dobândi dreptul de publicitate prin care se asimilau școlilor de stat, iar prin articolul 110, școlile particulare de toate gradele, care, la intrarea în vigoare a legii amintite aveau acest drept obținut în condiții legale și-l păstrau și în continuare¹⁶. Instituțiile de învățământ din această categorie aveau deplina libertate să aplice sau nu programa de învățământ oficială. Acelea care o aplicau și aveau o vechime în funcționare

¹⁴ *Monitorul Oficial al Regatului României* (în continuare *M.O.*), nr. 161/26 iulie 1924.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 249, 26 octombrie 1938.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 283, 22 decembrie 1925.

neîntreruptă de cel puțin un an, local corespunzător, personal didactic cu pregătire superioară, matricolele, condicile și registrele întocmite conform regulamentelor școlare, obțineau, fără probleme, dreptul de publicitate, adică puteau elibera diplome care aveau aceeași valoare cu cele eliberate de către școlile de stat. În plus, conform dispozițiilor art. 186 din *Legea pentru organizarea funcționării Ministerului Instrucțiunii Publice*, din 1930, toate sumele prevăzute în bugetele comunale pentru școli se repartizau în mod proporțional acestora, fie că erau de stat sau particulare¹⁷, precizare care se regăsește și în *Regulamentul de funcționare al Comisariatului General al Minorităților*, la art. 3.

Legea pentru învățământul secundar, care a creat efecte începând cu 15 mai 1928, prevedea, la art. 9, că și particularii, fie individual, fie constituiți în societăți culturale sau comunități religioase, puteau înființa școli secundare, conformându-se acestei legi și celei privind învățământul particular. Articolul 11 preciza că, în regiunile cu populație minoritară în număr precumpănitor, se vor putea înființa, pe lângă liceele de stat, secțiuni în care învățământul să se facă în limba minorității respective. O astfel de secțiune se putea constitui numai în cazul existenței unui minim de 30 de elevi de gimnaziu și 25 de elevi pentru cursul superior. Pentru a se evita posibile acțiuni de deznaționalizare, în aceste secțiuni urmau să fie admiși numai elevi de aceeași naționalitate și a căror limbă maternă era identică cu limba de predare a secțiunii respective. Oricare ar fi fost, însă, limba de predare a secțiunii minoritare, limba română, istoria românilor, geografia României și Instrucțiunea civică trebuiau predate, în mod obligatoriu, în limba română.

Ca urmare a legislației școlare promovată de statul român în această perioadă, învățământul minoritar a înregistrat un progres evident față de epoca anterioară, atât din punct de vedere logistic, cât și științific și naționalitar. Astfel, de pildă, după datele puse în circulație de publicistul maghiar Szeben András, care, în 1936, făcea un bilanț al învățământului maghiar în timpul celor 15 ani de administrație românească, maghiarii din Transilvania aveau la vremea respectivă 258744 copii între 5 și 18 ani obligați, conform legii, să frecventeze școala primară. Pentru aceștia existau 1244 de școli, din care 822 erau confesionale, create și susținute de bisericile istorice (catolică, lutherană și unitariană). Restul era reprezentat de școli și secțiuni de școli primare de stat în care limba de învățământ era cea maghiară. Din aceste informații rezultă că pentru 208 elevi maghiari exista o unitate de învățământ primar, în situația în care *Legea învățământului* din 1924 prevedea un număr de 220 de elevi pentru o instituție școlară¹⁸.

Raportând numărul instituțiilor școlare la numărul populației pe care o deservea, rezultă că, în anul 1918, românii aveau o școală primară pentru 1340

---

¹⁷ Hamangiu 1930, p. 432-475.

¹⁸ Fodor 1939, p. 380.

de locuitori și o școală secundară pentru 161621 de locuitori. Sub administrația românească, maghiarii din Transilvania dispuneau de o școală primară pentru 966 de locuitori și de o școală secundară pentru 21435 de locuitori.

În anul școlar 1939/1940, situația învățământului preșcolar și elementar minoritar se prezenta astfel: 93 de grădinițe de copii (52 maghiare, 30 germane, 6 evreiești, 5 alte etnii) și 1637 școli (1072 maghiare, 443 germane, 61 sârbești, 32 evreiești, 29 alte etnii)¹⁹. Învățământul secundar minoritar era deservit, în anul amintit, de 98 unități școlare (licee, gimnazii, școli normale, școli comerciale), 92 confesionale și 6 de stat, repartizate astfel: 74 maghiare, 18 germane, 6 evreiești²⁰.

Dacă sistemul românesc de învățământ, din această perioadă a fost sau nu performant, acest lucru rezultă, cel mai bine, și din analiza gradului de alfabetizare a populației, luând spre exemplificare situația din Transilvania.

<i>PROVINCHII</i>	<i>ANUL 1912 (%)</i>	<i>ANUL 1939 (%)</i>	<i>CREȘTEREA (%)</i>
Transilvania istorică (cu Banatul)	52,5	67,3	10,8
Crișana și Maramureșul	45,2	65,7	20,5

Gradul de alfabetizare al populației din Transilvania interbelică

Dacă analizăm situația din 3 județe cu populație majoritar românească și din trei județe cu populație predominant maghiară se observă că primele înregistraseră o creștere de 20,4 procente, iar celelalte de 16,9.

<i>JUDEȚE</i>	<i>ANUL 1912 (%)</i>	<i>ANUL 1939 (%)</i>	<i>CREȘTEREA (%)</i>
Ciuc	58,9	76,4	17,5
Odorhei	69,1	85,0	15,9
Trei Scaune	66,9	84,3	17,4
Alba	40,8	64,0	23,2
Cluj	35,0	64,0	29,0
Someș	28,6	48,8	20,2

Prin urmare, în anul 1910, județele maghiare amintite erau alfabetizate în proporție de 64,9 %, pe când județele românești, într-o proporție de 34,3%. Conform recensământului din 1930, județele românești, la care facem referire, erau alfabetizate în proporție de 58,9%, iar cele maghiare de 81,9%²¹.

Prezența etnicilor minoritari în administrația și justiția României interbelice este strâns legată de dreptul la libera folosire a limbilor materne, recunoscut acestora prin legile care au reglementat funcționarea acestor module sociale.

¹⁹ Pteancu 1940, Anexe.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Manuilă 1938, p. 44.

Un exemplu pentru spiritul de generozitate al românilor transilvăneni față de concetățenii de altă etnie poate fi considerată și prelegerea susținută la Institutul Social Român, în anul 1924, de către Iuliu Maniu, care propunea ca, în serviciile publice din comunele, orașele și județele în care minoritățile se aflau în proporții considerabile, să se introducă două limbi oficiale, una internă și alta externă. Prima ar fi reprezentat limba de contact oficial în viața și mecanismul oficiului (conducerea registrelor, purtarea corespondenței, rapoartele interne și procesele-verbale), iar cea de-a doua urma să fie limba de comunicare cu părțile solicitante, oral și în scris. Într-o astfel de limbă urmau să se redacteze procesele verbale și să se comunice hotărârile către părțile interesate. Pentru ca limba minoritară să fie declarată oficială, internă sau externă, se punea condiția ca vorbitorii să formeze cel puțin 20% din populația comunei, orașului sau județului. Numai în oficiile publice cu caracter central (armata, telecomunicațiile, vama etc.), limba oficială internă urma să fie doar româna²².

Conform datelor statistice din anul 1927, folosirea unui asemenea sistem ar fi condus la următoarea situație: 1) limba română ar fi fost singura oficială doar în patru județe (Alba, Făgăraș, Hunedoara, Turda); 2) româna și maghiara în 11 județe (Bihor, Brașov, Cojocna, Ciuc, Mureș-Turda, Odorhei, Satu-Mare, Sălaj, Târnava-Mică, Trei-Scaune); 3) româna și germana în 4 județe (Brașov, Sibiu, Târnava-Mare, Timiș-Torontal); 4) româna și idiș într-un singur județ (Maramureș); 5) româna, maghiara și germana într-un singur județ (Brașov)²³. Extinderea sistemului la nivelul întregii țări ar fi însemnat o adevărată babilonie lingvistică care ar fi făcut imposibilă administrarea unitară a statului.

În ceea ce privește accesul la funcțiile administrative, *Legea asupra Statutului funcționarilor publici*, din 19 iunie 1923, a extins dispozițiile constituționale de admisibilitate acceptând că oricine, indiferent de etnie, limbă, religie sau poziție socială, putea obține o funcție publică dacă îndeplinea condițiile de vârstă, cetățenie, aptitudini psihice și studii, dacă avea serviciul militar satisfăcut și nu suferise vreo condamnare penală²⁴.

Legea pentru unificarea administrativă, adoptată la 13 iunie 1925, menționa în mod expres libertatea minorităților de a-și folosi limba maternă în raporturile lor cu administrația locală (art. 398)²⁵. La rândul său, *Legea administrativă*, din 27 martie 1936, aducea precizări noi prevăzând că, în comunele rurale, consilierii, care nu cunoșteau limba oficială a statului, puteau folosi, în dezbateri, limba lor maternă (art. 136)²⁶. *Legea administrativă*, din 14 august 1938, mergea și mai departe, extinzând dreptul de folosire al limbilor

²² Maniu 1992, p. 332-340.

²³ Mateiu 1927, p. 68.

²⁴ Hamangiu 1922, p. 309.

²⁵ M.O. nr. 128/14 iunie 1925.

²⁶ *Ibidem*, nr. 73/ 27 martie 1936.

materne în adunările comunale, fie rurale, fie urbane, în localitățile unde majoritatea populației aparținea unei minorități etnice (art. 41)²⁷. Aceste dispoziții au fost completate prin *Jurnalul Consiliului de Miniștrii* nr. 1750/bis, din 1 august 1938, considerat drept statut al minorităților etnice din România, conform căruia *cetățenii minoritari care nu posedă încă limba statului, pot înainta primărilor locale cereri și în limba lor maternă* (art. 14). Tot în intenția de a facilita raporturile dintre minoritari și autoritățile locale, același Jurnal prevedea că *funcționarii din comunele minoritare vor trebui să cunoască și limba minoritară respectivă* (art. 16). În același spirit în care a fost reglementată folosirea limbilor minoritare în raporturile cu autoritățile administrative, a fost conceput și art. 17 care prevedea că *în comunele în care locuiește o proporție considerabilă de cetățeni români, aparținând minorităților etnice de limbă sau religie, primarul sau ajutorul de primar va fi numit dintre minoritari*²⁸.

În ceea ce privește raporturile cetățenilor români cu autoritățile juridice românești, s-au acordat facilități minoritarilor etnici pentru a-și folosi limba maternă în fața tribunalelor, care se regăsesc într-o serie de dispoziții legislative elaborate într-un spirit de acceptare a celor care nu stăpâneau încă limba oficială a statului.

În acest sens, *Legea pentru accelerarea judecăților*, din anul 1925, prevedea, la art. 1, că actele de care părțile implicate doreau să se servească ca probe puteau fi depuse în orice limbă, cu o singură condiție și anume aceea de a fi însoțite de traduceri certificate de un traducător oficial. Pentru a veni în ajutorul petenților, art. 67 din amintita lege autoriza Ministerul Justiției să stabilească, prin regulament, condițiile de capacitate și de funcționare a corpului de traducători, autorizat pe lângă instanțele judiciare. Acest *Regulament*, promulgat la 18 decembrie 1925, prevedea existența pe lângă aceste instanțe a unui grup având rolul de a efectua traduceri autorizate pentru declarațiile verbale sau piesele de la dosar scrise în limbile materne ale minorităților pe baza cărora urmau să se pronunțe autoritățile judiciare (art. 1). La rândul său, *Codul de procedură penală transilvană* prevedea că, în tribunalele de circumscripție, acțiunea putea fi intentată și verbal (art. 135), ceea ce însemna că minoritarii puteau să formuleze acțiunea și în limba lor maternă, judecătorul având datoria, fie personal, fie prin altă persoană autorizată, să o traducă în limba oficială. Aceste măsuri dovedindu-se nesatisfăcătoare pentru interesele locale, prin decizia nr. 29949/1927, Ministerul de Justiție a autorizat notarii publici să efectueze traducerea actelor. *Legea pentru accelerarea judecăților*, din 11 iulie 1929, stipula că, în fața instanțelor judiciare, proba putea fi adusă fără nici un fel de restricție, prin acte redactate în limbile materne, traduse și certificate de către partea depunătoare (art. 1).

---

²⁷ *Ibidem*, nr. 187/ 14 august 1938.

²⁸ *Ibidem*, nr. 178/ 4 august 1938.

Numai în cazul în care partea adversă contesta exactitatea traducerii, era necesară o traducere autorizată (art. 17)²⁹. În practică, însă, facilitățile prevăzute prin aceste texte legislative au avut o aplicabilitate mult mai extinsă, dat fiind faptul că marea parte a magistraților cât și a funcționarilor din justiție și administrație era formată fie din minoritari, fie din români care cunoșteau limbile minoritare și care uzau de acest lucru pentru a ușura înțelegerea mutuală dintre părți.

Aplicarea acestor măsuri în Transilvania a înlocuit sistemul existent în vigoare la momentul Unirii conform căruia naționalitățile nemaghiare nu puteau folosi, în raporturile lor cu autoritățile publice, o altă limbă decât maghiara. În anul 1937, prezența minoritarilor în structurile magistraturii din Transilvania se prezenta astfel³⁰:

Total	Din care			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
655	529	80,76	126	19,24

Judecători și procurori

Situația funcționarilor din tribunale și judecătoria, a notarilor publici și a avocaților care, în mod indirect, participau la actul de justiție, se prezenta în felul următor:

Categoria funcționarilor	Total funcționari	Din care							
		Superiori				Inferiori			
		Români		Minoritari		Români		Minoritari	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
<i>Din Curțile de Apel</i>	273	97	35,53	15	5,49	136	49,82	25	9,16
<i>Din tribunale și judecătoria</i>	3770	800	21,22	196	5,20	2294	60,85	463	12,28
Total	4026	897	22,28	211	5,24	2430	60,36	488	12,12

Funcționarii Curților de Apel, din tribunale și judecătoria (1937)

Total	Din care			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
3431	1605	46,78	1826	53,22

Avocați

²⁹ Hamangiu 1930, p. 372, 584.

³⁰ Tabelele privind funcționarii judecătoriilor și tribunalelor din Transilvania au fost realizate pe baza datelor înscrise în *Calendarul justiției pe anul 1937*, Cluj, 1938.

Total 615	Din care			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
	600	97,56	15	2,44

Notari publici

Din media dintre cele patru categorii de funcționari care participau într-un fel sau altul la actul de justiție, rezultă că românii se regăseau în proporție de 82%, iar minoritarii de 18 procente. Dacă raportăm cota de participare a minorităților la ponderea demografică a acestora în totalul populației transilvănene, rezultă un minus de 24,21 procente, iar la nivelul întregii țări de 10,1%. Situația se poate explica și prin facilitățile acordate minoritarilor în fața instanțelor de judecată, ceea ce a făcut ca prezența magistraților și a funcționarilor superiori din rândul acestora, îndeosebi a judecătorilor și procurorilor, să nu fie necesară în mod expres. Acest fapt, coroborat cu avantajele materiale reduse specifice funcțiilor bugetare, i-au îndemnat pe aceștia să prefere barourile, unde se înregistrează o prezență superioară românilor. Dacă facem comparația cu regimul anterior anului 1919, rezultă că statul român a fost mult mai permisiv în ceea ce privește participarea etnicilor minoritari la actul de justiție³¹ decât statul maghiar antebelic.

Total 2736	Din care			
	Unguri		Alții	
	Nr.	%	Nr.	%
	2650	96,86	86	3,14

Funcționarii juridici din Ungaria antebelică (1914)

Din cei 86 funcționari aparținând naționalităților nemaghiare, românii erau reprezentați doar de 46, ceea ce reprezintă 1,74% față de 15,09% cât reprezenta ponderea lor demografică la nivelul întregii Ungarii.

Total 300	Din care			
	Unguri		Alții	
	Nr.	%	Nr.	%
	285	95	15	5

Notarii publici din Ungaria antebelică

Și de data aceasta, cota românească de participare era de 3,37%, adică cu 49,63 procente în minus față de o reprezentare proporțională corectă, iar, la nivelul întregii Ungarii, un minus de 12,53 de procente. În România interbelică, etnicii minoritari din Transilvania înregistrau un minus de numai 23,76 procente, la nivelul provinciei și de 5,24%, la nivelul întregii țări.

³¹ Pâclișanu 1943 p. 87; *Universul*, 7 martie 1935; *Observator*, 21 martie 1938.

În ceea ce privește *libertatea de asociere*, aceasta era garantată de Constituția României prin articolul 29. Principiul constituțional a fost pus în practică prin *Legea asupra persoanelor juridice*, din 6 februarie 1924, care, prin art. 31-65, reglementa constituirea, organizarea și lichidarea asociațiilor fără scop lucrativ³². În virtutea acestor reglementări constituționale și legislative, au luat ființă numeroasele asociații politice, economice și culturale aparținând minorităților din Transilvania, prin mijlocirea cărora acestea s-au regăsit și în Parlamentul țării.

Maghiarii transilvăneni au participat la toate scrutinele electorale, obținând mandate în Cameră și Senat.

Analizând numărul fotoliilor de deputați și senatori din cele 10 legislaturi ale României interbelice (de la prima sesiune din 20 noiembrie 1919 până la ultima, din 1 iunie 1939) se observă că, începând cu alegerile din 1927, numărul acestora a început să scadă ca urmare a regroupărilor care au avut loc în rândul formațiunilor politice maghiare.

Anul electoral	Total parlamentari	Nr. deputați	% din nr. deputaților	Nr. senatori	% din nr. senatorilor
1919	12	8	1,41	4	1,69
1920	6	5	1,35	1	0,42
1922	10	3	0,78	7	2,97
1926	25	12	3,10	13	5,50
1927	9	7	1,81	2	0,85
1928	22	16	4,13	6	2,54
1931	14	10	2,58	4	1,69
1932	23	16	4,13	7	2,97
1937	Alegeri anulate				
1939	16	8	3,10	8	4,44
Total	137	85	2,49	52	2,56

Maghiarii din România interbelică în Parlamentul României³³

Din acest tablou³⁴ rezultă că maghiarii au fost prezenți în toate legislaturile cu un număr oscilând între 6 și 25 de reprezentanți, realizând o

³² Hamangiu 1922, p. 244, 261.

³³ Teodorescu 1941, p. 152-154; *Magyar kisebbség și Glasul minorităților* din anii 1923-1926, 1927, 1929, 1931, 1932, 1934, 1938; Pană 1999, p. 349-352.

³⁴ În stabilirea proporției parlamentarilor maghiari s-a avut în vedere faptul că în urma alegerilor din 1919, Parlamentul României era compus din 568 deputați și 236 senatori; în 1920, numărul deputaților a coborât la 369, pentru a urca la 387, după alegerile din 1926; în ultima legislatură (1 iunie 1939 - 5 septembrie 1940), numărul deputaților a fost redus de la 387 la 258, iar al senatorilor de la 236 la 176.

medie generală, la nivelul întregii țări, de 2,56% din totalul parlamentarilor, în timp ce indicele demografic era de 7,9 procente³⁵.

Deși o comparație cu Ungaria aceleiași perioade nu este concludentă întru totul, trebuie, totuși, subliniat faptul că, dacă cei 1353675 maghiari din Transilvania, care, conform recensământului din 1930, reprezentau 7,5% din întreaga populație a țării, au fost reprezentați în Parlamentul României de către 149 de deputați și senatori, cei 1.283.535 minoritari din Ungaria interbelică nu au avut nici un reprezentant în Parlamentul de la Budapesta³⁶.

Dacă ne raportăm la reprezentarea românilor în Parlamentul Ungariei antebelice, deosebirea de tratament este și mai evidentă. În ultima sesiune parlamentară (1910-1914), de exemplu, cele trei milioane de români din Transilvania, care reprezentau 15,9% din patrimoniul demografic al Ungariei, nu aveau decât 5 reprezentanți printre cei 256 de membri ai Parlamentului ungar, adică 1,95%, în timp ce maghiarii din Transilvania, în număr de 1.352.276, erau reprezentați de 16 deputați (6,25%) din totalul parlamentarilor³⁷.

Pe parcursul întregii perioade interbelice, liderii germanilor din Transilvania au acordat o atenție deosebită participării la activitatea forului legislativ suprem, cu atât mai mult cu cât, pentru aceștia, integrarea în viața politică a țării prin intermediul unui partid propriu, ca și naționalitate, a devenit posibilă doar după Unire.

<i>Anul electoral</i>	<i>Total parlamentari</i>	<i>Nr. deputați</i>	<i>% din nr. deputaților</i>	<i>Nr. senatori</i>	<i>% din nr. senatorilor</i>
1919	12	8	1,40	4	1,69
1920	15	11	2,98	4	1,69
1922	12	8	2,17	4	1,69
1926	17	11	2,84	6	2,54
1927	8	5	1,29	3	1,27
1928	7	5	1,29	2	0,85
1931	9	8	2,07	1	0,42
1932	12	9	2,32	3	1,27
1933	11	7	1,81	4	1,69
1937	Alegeri anulate				
1939	11	5	1,94	6	3,41
Total	114	77	2,01	37	1,65

Reprezentarea parlamentară a germanilor din România interbelică³⁸

Din analiza situației prezentate, se desprinde faptul că germanii din România interbelică, marea lor majoritate aflându-se în Transilvania, au obținut

³⁵ Teodorescu 1941, p. 152-154; Pană 2007, p. 86.

³⁶ Arhivele Naționale ale României, fond *PCM*, dos. 120/1939, f. 10 (tablouri comparative).

³⁷ Dragomir 1934, p. 269; Pascu 1944, p. 227.

³⁸ Arhivele Naționale ale României, fond *PCM*, dos. 45/1938, f. 93-95; dos. 240/1939, f. 51; Dascălu 1978, p. 716-718; Ciobanu 1988, p. 41-51.

de-a lungul perioadei analizate un procent de reprezentare în Parlamentul României de 1,83%, față de 4,1% cât reprezenta indicele lor demografic la nivelul întregii țări.

„Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din Stat” (III/2)

Principiile fundamentale ale *regimului juridic al cultelor minoritare* din România interbelică au fost înscrise în Constituția din 1923. Prin art. 22, statul român proclama libertatea de conștiință ca absolută, angajându-se să garanteze tuturor cultelor o *deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului*. Aceste principii erau înscrise și în Constituția din 1938, la art. 19.

Prima Constituție a României unite anunța și promulgarea a două importante legi, care urmau să traducă în fapt principiile libertății și egalității cultelor: cea, conform căreia trebuia să se organizeze Biserica Ortodoxă și cea care urma să reglementeze raporturile statului cu diferitele culte care își făcuseră apariția pe teritoriul României.

Situația juridică a cultelor minoritare a fost reglementată prin *Legea regimului general al cultelor*, din 22 aprilie 1928. Respectând principiile constituționale, aceasta acorda tuturor cultelor o deplină libertate și egalitate de tratament, conferind părților constitutive (comunități, decanate, mănăstiri, parohii, capitluri etc.) personalitatea juridică (art. 11). Legea prevedea că: **a.** administrarea patrimoniului și a fundațiilor revenea propriilor organisme, sub supravegherea autorităților ecleziastice superioare (art. 12); **b.** statul avea asupra tuturor cultelor doar dreptul de control și supraveghere, exercitat prin Ministerul Cultelor (art. 25); **c.** cultele puteau să înființeze, să administreze și să controleze instituții de cultură și de caritate (art. 14); **d.** cultele aveau dreptul de a înființa și de a conduce instituții speciale de învățământ pentru formarea clerului (art. 15); **e.** puteau organiza instrucțiunea religioasă pentru elevii aparținând cultului respectiv, în școli publice și particulare, iar preoții acestora puteau oficia, pentru credincioșii lor, servicii religioase de orice natură, în cazărmi, spitale civile și militare, orfelinate, penitenciare (art. 16); **f.** cultele religioase minoritare aveau dreptul de a întreține cimitire proprii (art. 17); **g.** aveau posibilitatea de a-și impozita credincioșii pentru întreținerea instituțiilor, contribuții care, la cerere, puteau fi percepute prin organele fiscale ale statului (art. 30); **h.** cultele minoritare își puteau numi întregul personal fără nici o intervenție din partea statului, doar pentru desemnarea șefilor supremi (mitropoliți, arhiepiscopi, episcopi și superintendenți), fiind necesară aprobarea regală (art. 27); **i.** cheltuielile de întreținere a cultului și a instituțiilor religioase urmau să fie acoperite, în limita posibilului, prin mijloacele proprii ale bisericilor, statul acordând subvenții complementare, proporționale cu numărul credincioșilor, cu situația lor materială și cu necesitățile reale (art. 29 și 31); **j.** atât veniturile

clerului cât și salariile funcționarilor ecleziastici puteau fi completate de către stat, conform normelor generale și în concordanță cu salariile funcționarilor publici (art. 32); **k.** pentru obținerea unui ajutor de la stat în vederea întreținerii, parohiile și comunitățile nou create trebuiau să aibă (în afara excepțiilor bine motivate) cel puțin 400 de familii în comunele urbane și 200 de familii în comunele rurale (art. 33); **l.** patronatul a fost desființat (art. 38).

Legea amintită nu recunoștea decât două categorii de culte: 1. *cultele istorice*, respectiv cele care, la intrarea în vigoare a legii, se practicau pe teritoriul statului român unificat - cultul ortodox român, cultul greco-catolic, cultul catolic de rit latin, rutean și armean, cultul evanghelic (luteran), cultul reformat (calvin), cultul armean gregorian, cultul mozaic cu diversele sale rituri și cultul musulman (art. 21); în vederea recunoașterii, singura obligație a acestora era de a se adresa Ministerului Cultelor, în interval de un an de la publicarea regulamentului legii, cu o copie a statutelor de organizare, întocmite în spiritul acestei legi; 2. *cultele noi*, sau mai exact corporațiile religioase sau sectele care aspirau la demnitatea de culte și la privilegiile ce decurgeau din această situație. Pentru obținerea recunoașterii oficiale, acestea trebuiau să supună unui examen al Ministerului Cultelor: statutele, sistemul lor de organizare, principiile lor religioase și morale³⁹.

Situația cultului catolic, deja definită prin Legea Regimului general al Cultelor, a fost, în plus, reglementată și prin Concordatul încheiat între România și Vatican, la 10 mai 1927, ratificat la 11 mai 1929 și publicat la 12 iunie 1929. Acest document, care privea cultul catolic în totalitatea lui, asigura: deplina libertate de acțiune a Bisericii Catolice (art. 1); libera comunicare între episcopii, clerul și credincioșii cultului catolic cu Sfântul Scaun și invers, în materie spirituală și ecleziastică (art. 3); deplina libertate a episcopilor în exercitarea funcțiilor și în conducerea diecezelor; aceștia își puteau exercita toate drepturile și se puteau bucura de toate prerogativele fixate de minister, în conformitate cu disciplina Bisericii Catolice, numai de ei depinzând ceilalți membri ai clerului în ceea ce privește nominalizarea acestora și exercitarea misiunii lor sfinte (art. 2); numirea arhiepiscopului mitropolitan și a episcopilor de către Sfântul Scaun (art. 15); libertatea episcopilor în crearea de noi parohii, primind ajutor de la stat doar acelea care numărau 400 de familii la orașe și 200 la sate (art. 12); constituirea unui patrimoniu sacru, cu titlu de rentă de stat, în administrarea Consiliului episcopilor diecezani, pentru întreținerea episcopiilor, seminariilor de teologie, a canonicilor și a personalului parohiilor (art. 13); trecerea *Fondului catolic* și a *Fondului general de studii* în administrarea Consiliului episcopilor, acestea urmând a fi scutite de obligații fiscale față de stat (art. 13, a); administrarea de către autoritățile diecezane a proprietăților

---

³⁹ M.O., nr. 89, 22 aprilie 1928.

școlare ale instituțiilor de educație și caritate (art. 14); suprimarea drepturilor de patronat⁴⁰, de orice natură (art. 15). Concordatul reglementa și situația Ordinilor și Congregațiilor religioase, stabilind de o manieră precisă drepturile Bisericii Catolice de a acorda asistență religioasă credincioșilor săi în armată și în spitale, de a avea și de a întreține, pe proprie cheltuială, școli primare, secundare și normale (art. 18 și 19). În școlile secundare de stat, elevii catolici urmau să fie instruiți, în problemele de învățământ religios, de către profesori catolici numiți de comun acord de către episcopi și Ministerul Instrucțiunii Publice, urmând să fie plătiți de către stat. În școlile primare de stat, frecventate de elevi catolici, în număr considerabil, religia catolică urma să fie predată de către un preot, desemnat de către episcop, sau de către un laic catolic. Programa învățământului religios pentru catolici era stabilită de către episcopi și comunicată ministerului. Textele manualelor de religie catolică trebuiau aprobate de către episcop, care avea și dreptul de a supraveghea învățământul religios în școlile amintite (art. 20)⁴¹.

Referitor la autonomie trebuie evidențiat faptul că legile românești au acordat acestor grupuri etnice minoritare mai multe drepturi decât le-au fost acordate prin Tratatul minorităților. În timp ce acesta nu amintea decât de comunitatea secuilor și sașilor⁴², legislația românească a acordat autonomia culturală nu numai acestor comunități. Autonomia comunității maghiare, de pildă, a fost respectată prin regimul cultelor din România, care a acordat nu numai o autonomie locală, cum preciza Tratatul minorităților, ci și o autonomie regională, în ceea ce privește decanatele și chiar o autonomie provincială în ceea ce privește episcopiile. Această autonomie s-a încadrat într-una culturală mult mai extinsă, deoarece instituțiile amintite puteau, la rândul lor, să înființeze alte instituții culturale sau de caritate. În lumina acestor considerații, problema autonomiei comunităților maghiare și germane nu necesita o rezolvare prin includerea sa într-o lege specială a minorităților, din moment ce era cuprinsă în Legea Regimului general al Cultelor.

Trebuie însă recunoscut și faptul că acest cadru legislativ și instituțional nu a cunoscut o dezvoltare consecventă de-a lungul perioadei în discuție. Pe de

---

⁴⁰ Patronatul ecleziastic suprem era un ansamblu de drepturi suverane pe care regii maghiari le-au exercitat în afacerile Bisericii Catolice. În virtutea acestui patronat, regele era acela care conferea toate demnitățile ecleziastice superioare. El numea mitropoliții, episcopii, abații etc., Papa rezumându-se doar la dreptul de confirmare. Regele maghiar conserva, administra, utiliza bunurile fundațiilor de binefacere și putea pune sub sechestru veniturile beneficiarilor care neglijau bisericile, cât și beneficiile încredințate acestora. Veniturile oficiilor vacante îi reveneau de drept, ca și succesiunea asupra averilor prelaților.

⁴¹ M.O., nr. 126/12 iunie 1929.

⁴² Articolul XI al amintitului Tratat era astfel formulat: *România primește să dea, sub controlul statului român, comunităților secuilor și sașilor din Transilvania, autonomia locală în ceea ce privește chestiunile religioase și școlare* (Pană 2007, p. 264).

altă parte, o serie de reglementări au avut un caracter declarativ și publicitar, de multe ori neexistând un mecanism pentru traducerea lor în practică. Coroborat cu lipsa voinței politice, prezentă într-o serie de cazuri, dar și cu lipsa unei răspunderi legale pentru cei în drept să le aplice, prevederile în cauză s-au prezentat, uneori, drept un pachet legislativ de intenții decât un instrument real și lucrativ. Toate aceste lipsuri, însă, în condițiile egalității de tratament a tuturor cetățenilor țării, s-au răsfrânt negativ și asupra românilor.

Concluzii

În România întregită pe baza liberei manifestări a dreptului la autodeterminare, alături de populația românească majoritară, și-au continuat propria existență un număr de 19 grupuri etnice minoritare, așezate de-a lungul timpului în spațiul de etnogeneză al românilor, ca urmare a condițiilor istorice complexe și specifice acestei părți a Europei.

Majorităților românești din cele trei provincii li s-au adăugat și populațiile altor etnii care, fie înainte, fie după 1 Decembrie 1918 și-au exprimat liber voința de integrare în noul stat român.

Maghiarii au manifestat la început rezerve față de Unire, rețineri care se datorau, îndeosebi, faptului că, prin integrarea politică a Transilvaniei în statul român, aceștia pierdeau situația privilegiată pe care o deținuseră secole de-a rândul. Până la semnarea tratatului de la Trianon și ratificarea acestuia de către Parlamentul Ungariei, în aprilie 1921, unii liderii ai maghiarimii ardelene au adoptat, după modelul P.N.R., așa numita *rezistență pasivă* față de viața politică din România. Treptat, însă, în condițiile recunoașterii Unirii și pe plan internațional, aderarea minorității etnice maghiare la structurile noului stat român a avut loc tacit și gradual.

Neputându-se adapta noilor realități politice, o parte a elitelor maghiare, nostalgice vechiului Imperiu, au susținut interesele revizionismului ungar, punând în circulație așa numita *problemă minoritară*, pe care au cultivat-o cu obstinație, atât în rândul conaționalilor cât și în fața forurilor internaționale. Nemulțumirilor maghiarilor li s-au alăturat și cele ale germanilor care rezultau din interpretarea greșită a *Rezoluției* de la Alba Iulia. O investigație științifică onestă a vieții economice, politice și culturale a etniilor conlocuitoare, din perioada supusă atenției, dovedește, însă, că această problemă nu a avut, nici pe departe, amploarea și profunzimea care i s-a atribuit.

Pe baza analizei comparative a situației etniilor conlocuitoare în raport cu populația românească, modalitatea de studiu pe care o considerăm cea mai potrivită în abordarea mult discutatei *chestiuni minoritare* din România interbelică, concluzia care rezultă este că minoritarii etnici din țara noastră s-au bucurat de aceleași drepturi și libertăți politice ca și populația românească majoritară. În rezolvarea acestei probleme, inedită și complexă pentru statul român, s-a folosit un principiu modern și adecvat realităților de natură etnică

rezultate din melanjul național specific, cel al *egalității de tratament*. Prin această afirmație nu dorim, însă, să acredităm și să punem în circulație ideea că, în România interbelică, problema minorităților etnice a fost complet soluționată. Acest lucru nu s-a întâmplat, din varii motive, în nici unul dintre statele aflate în aceeași situație. Pe de altă parte, trebuie subliniat și faptul că imperfecțiunile democrației românești interbelice au fost suportate, în egală măsură, de către întreaga populație, indiferent de originea sa etnică. Pornind de la realitatea că România interbelică nu a reprezentat un adevărat paradis pentru minoritățile sale etnice, investigația noastră, bazată pe documente edite și inedite în cea mai mare parte, demonstrează că nici reversul medaliei nu poate fi credibil.

Principiile Rezoluției de la Alba Iulia privind facilitățile de natură administrativă, școlară și culturală, necesare pentru conservarea identității etnice și culturale au fost inserate în toate legile și actele normative cu caracter juridic care au reglementat aceste domenii.

În încheiere, putem afirma că, atât integrarea minorităților din România interbelică în organismul statal românesc, cât și asigurarea unui climat favorabil pentru menținerea acestora ca elemente etnice distincte, s-au înscris printre preocupările factorilor politici serioși, care au căutat și au găsit modalități și mijloace pentru rezolvarea acestor probleme. Faptul că soluționarea lor nu a fost totală și nu a cunoscut tot timpul o dinamică ascendentă s-a datorat și unor factori și mentalități de natură internă sau externă.

Abrevieri bibliografice

- Barcan, Militz 1977 - Monica Barcan, Adalbert Militz, *Naționalitatea germană din România*, București, 1977
- Caliani 1934 - Augustin Caliani, "L'enseignement minoritaire en Transylvanie", (II), în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1934, I, 3, p. 300-308
- Ciobanu 1988 - Vasile Ciobanu, "Die politische Organisation der Siebenbürger Sachsen im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit", în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1988 (1-2), 31. Bd., p. 41-51
- Dascălu 1978 - Nicolae Dascălu, "Le statut des nationalités cohabitantes depuis le parachèvement de l'unité d'Etat des Roumains (1918) jusqu'au second diktat de Vienne (1940)", în *Revue Roumaine d'Histoire*", nr. 4, 1978, p. 709-727
- Decretele, Regulamentele 1929 - Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, Cluj, 1929
- Dragomir 1934 - Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, București, 1934
- Fodor 1939 - Romulus Ioan Fodor, "M. Stéphane Bölöni et la question des minorités en Transylvanie", în *Revue de Transylvanie*, IV, nr. 3-4, 1939, p. 800-804
- Hamangiu 1922 - C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XI-XII, 1922
- Hamangiu 1930 - C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XVIII, 1930

- Maniu 1992 - Iuliu Maniu, „Problema minorităților”, în Iordan Chimet, *Dreptul la memorie*, Cluj-Napoca, 1992, p. 332-340
- Manuilă 1938 - Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, București, 1938
- Marea Unire 1943 - *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943
- Mateiu 1927 - I Mateiu, „Doctrina Partidului Național Ardelean privitoare la minorități”, în *Democrația*, V, 5, 1927, p. 59-68
- Pană 1999 - Virgil Pană, „Considerații privind mișcarea politică maghiară din România (1919-1939)”, în *Angustia*, IV, 1999, p. 39-43
- Pană 2007 - Virgil Pană, *Minoritari și majoritari în Transilvania interbelică*, Târgu-Mureș, 2007
- Pascu 1944 - Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944
- Păclișanu 1943 - Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943
- Pteancu 1940 - Alexandru Pteancu, *Il problema dell'insegnamento minoritario in Transilvania sotto gli ungheresi e sotto gli romeni*, București, 1940
- Străjanu 1929 - Z. Străjanu, „Culte minoritare în Transilvania”, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918/1928*, vol. II, București, 1929, p. 835-844
- Teodorescu 1941 - Vasile M. Teodorescu, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941
- Wagner 1981 - Wagner Ernst, „Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975”, în *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, 1, Köln und Wien, 1981, p. 264-266
- Zach 1991 - Cornelius Zach, „Der Statut der Siebenbürger Sachsen in Rumänien - gesetzliche Verankerung und Wirklichkeit 1919-1933”, în *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheit im Donauraum”*, coord. Edgar Hosch și Gerhard Seewann, München, 1991, p. 233-255

**PERSONALITĂȚI ALE MARIII UNIRI:
AVOCATUL IOAN OLTEAN DIN LUDUȘ (1875-1949)**

RĂZVAN MIHAI NEAGU
Colegiul Tehnic Turda

Personalities of the Great Union: Lawyer Ioan Oltean from Luduș (1875-1949)
ABSTRACT

One of the representative personalities of the Romanian national movement in Transylvania was the lawyer Ioan Oltean. His professional activity is related to Turda County and the small town of Luduș. He distinguished himself as a professional, philanthropist, tireless national fighter, politician and cultural animator. Faithful to the Greek Catholic Church, but with an ecumenical spirit, Ioan Oltean remains in history as one of the remarkable personalities of Transylvania at the beginning of the 20th century, who contributed to the achievement of the Great Union. In the interwar period, the lawyer Ioan Oltean contributed to the creation of the Turda Bar Association. He was also the president of the Turda County Council and a county councilor.

Cuvinte-cheie: Transilvania, avocat, mișcare națională, Marea Unire, Turda
Keywords: Transylvania, lawyer, national movement, Great Union, Turda

Preliminarii. Activitatea politico-națională în perioada antebelică. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, istoria românilor din Transilvania a fost marcată profund de intensificarea procesului formării unei elite intelectuale, care va juca un rol determinant în mișcarea națională și va fi vârful de lance al realizării Marii Uniri. Universitățile din Ungaria, dar nu numai, au fost frecventate de românii transilvăneni, care s-au format ca profesioniști ai domeniului pe care l-au studiat. Dintre aceștia, avocații și juriștii ocupă un loc fruntaș. Practic, marea majoritate a oamenilor politici români din Transilvania acelei perioade au studiat dreptul și științele juridice, amintind aici nume precum: Dr. Ioan Rațiu, Iuliu Maniu, Gheorghe Pop de Băsești. Formarea elitei românești nu s-a limitat la un anumit spațiu sau zonă, ci a cuprins întreaga Transilvanie, atât mediul urban, cât și cel rural.

Unul dintre reprezentanții de marcă a profesiei de avocat din Transilvania secolelor al XIX-lea și al XX-lea a fost Ioan Oltean (1875-1949). În cadrul acestui material vom încerca să creionăm un portret intelectual, politic, social, economic și cultural al acestei importante personalități, mai puțin cunoscute în istoriografie.

Ioan Oltean s-a născut la 19 ianuarie 1875 în localitatea Pata (azi sat în com. Apahida, jud. Cluj) și provenea dintr-o familie preoțească de confesiune greco-catolică, tatăl său fiind Gabriel Oltean, parohul satului respectiv. Tânărul

Ioan Oltean s-a format din punct de vedere intelectual în ambianța școlară românească a Blajului. El și-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj în anul 1894, fiind coleg de clasă cu viitoare mari personalități precum profesorul Alexandru Ciura și episcopul-martir de Oradea, Valeriu Traian Frențiu¹. Ulterior, cel mai probabil influențat de tatăl său, Ioan Oltean a studiat teologia la Seminarul Arhidiecezan blăjean între 1894-1898². Cu toate acestea, el nu a ales cariera clericală, ci s-a îndreptat spre domeniul juridic. Astfel, între 1898-1901, Ioan Oltean a studiat dreptul la Facultatea de Drept și Științe Politice din cadrul Universității din Cluj³. Nu s-a oprit cu studiile la nivelul de licență, ci a continuat, pregătindu-se la școala doctorală de la universitatea clujeană, astfel că la 26 iunie 1906 devine doctor în științe juridice⁴. Cu trei zile înaintea acestui moment (23 iunie 1906), Ioan Oltean a promovat examenul de cenzură la Tabla Regească (Curtea de Apel) din Târgu-Mureș, care i-a permis să practice avocatura⁵.

Tânărul avocat s-a stabilit definitiv la Luduș, un mic oraș așezat pe râul Mureș, atunci parte componentă a comitatului Turda-Arieș, fiind primul avocat român din această localitate⁶. S-a integrat perfect în cadrul comunității locale, dar și din împrejurimi, devenind în scurt timp vocea românilor din acest mic centru urban și desfășurând o bogată și fructuoasă activitate națională. Până la Marea Unire, Ioan Oltean a activat în sistemul judiciar maghiar și a fost membru al Camerei Avocațiale nr. 12 Cluj (Baroul de avocați), care cuprindea districtele judiciare aparținătoare de tribunalele Cluj, Dej, Turda și Alba Iulia⁷. După propria mărturie, Ioan Oltean s-a înscris în cadrul forului amintit la 1 iulie 1906⁸. Avocatul Ioan Oltean a fost un autentic luptător național pentru drepturile românilor din Transilvania, iar această atitudine nu s-a limitat la simple declarații de intenție, ci a demonstrat-o cu fapte. El a fost membru al Partidului Național Român, unde a desfășurat o bogată activitate.

La scurt timp de când s-a stabilit definitiv la Luduș, în 14 aprilie 1907 a avut loc în micul oraș de pe Mureș o adunare populară a românilor din cercurile electorale Luduș, Turda și Vințul de Sus (azi Unirea, în jud. Alba) cu participarea elitei politice și intelectuale, care a fost organizată, printre alții, și de către Ioan Oltean. La aceasta a luat parte conducerea centrală a Partidului Național Român, în frunte cu Gheorghe Pop de Băsești, Iuliu Maniu, Ștefan Cicio-Pop și

¹ Brânzeu 1898, p. 133.

² Sigmirean 2007, p. 206, nr. 1350.

³ *A Kolozsvári* 1899, p. 101; Sigmirean, 2000, p. 465, nr. 2819.

⁴ Sigmirean 2000, p. 465, nr. 2819.

⁵ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 131, 14/27 iunie 1906, p. 2; *Unirea*, Blaj, nr. 28, 7 iulie 1906, p. 219.

⁶ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248.

⁷ *Hof-und Staats-Handbuch* 1907, p. 971.

⁸ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248.

alții, tema principală fiind legislația școlară a contelui Apponyi Albert, care afecta școlile românești din Transilvania⁹.

O altă adunare națională semnificativă a avut loc la Luduș în 15 octombrie 1911, avocatul Ioan Oltean numărându-se din nou printre organizatori¹⁰. În cadrul acesteia, el a fost propus de către marele proprietar funciar, Emil Cormoș Alexandrescu, să facă parte dintr-o comisie constatatoare, care avea ca sarcină să-i invite la cuvânt pe distinșii oaspeți¹¹. Au participat cei amintiți mai sus, alături de Alexandru Vaida Voevod, Teodor Mihali, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiș etc. Subiectele dezbătute au fost: situația politică, reforma electorală (acordarea votului universal), proiectele militare.

În anul 1912, comunitatea greco-catolică din Transilvania a fost grav afectată de decizia papei Pius al X-lea de a crea o episcopie unită maghiară la Hajdúdorogh. Acest fapt a dus la desprinderea din Arhiepiscopia de Alba Iulia și Făgăraș a 35 de parohii¹². Credincioșii greco-catolici români au protestat contra deciziei papale și au organizat în 29 mai 1912 la Alba Iulia o adunare, care i-a avut printre convocatori și pe avocatul ludușean, Ioan Oltean¹³. Activitatea sa a intrat în vizorul autorităților maghiare, iar împreună cu preotul greco-catolic Octavian Popa din Săcalul de Câmpie, a fost pus sub urmărire de Procuratura din Turda, fiind acuzat de agitație în urma unui denunț făcut de doi jandarmi, care au considerat că în cadrul unei adunări culturale ținută la Șăulia de Mureș în cadrele ASTRA, cei doi au instigat populația împotriva autorităților (1913). Ambii au fost achitați¹⁴.

Ioan Oltean și implicarea sa socială, culturală și filantropică. Fără a greși se poate afirma că avocatul Ioan Oltean a fost una dintre personalitățile cele mai reprezentative ale comunității românești din comitatul Turda-Arieș de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Această afirmație este susținută de puternica sa implicare la nivel social, cultural și filantropic. Din acest ultim punct de vedere, el a sprijinit cu diverse sume de bani biserica și școala românească din Câmpia Transilvaniei. A fost o prezență constantă la evenimentele mondene organizate de comunitatea românească, acestea având și un substrat caritativ, de a colecta bani pentru diverse cauze. Astfel, Ioan Oltean a participat la petrecerea organizată de tinerimea română din Bogata de Mureș, la 6 august 1905, donând o coroană pentru Fondul școlii greco-catolice

⁹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 66, 23 martie/5 aprilie 1907, p. 2; Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 202, 16/29 septembrie 1911, p. 1.

¹¹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 219, 6/19 octombrie 1911, p. 2.

¹² Cârja 2012, p. 99.

¹³ *Unirea*, Blaj, nr. 48, 8 aprilie 1912, p. 1; Negriță, Spălățelu 1988, p. 195.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 277, 19 decembrie 1913, p. 3.

din localitate¹⁵. În orașelul unde s-a stabilit și a profesat, distinsul avocat a luat parte în 12 august 1906 la o petrecere de vară în cadrul căreia a donat suma de șase coroane pentru școala confesională greco-catolică de acolo¹⁶.

La 8 ianuarie 1907, energicul avocat a participat la Valea Largă (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi în jud. Mureș), la o *producțiune teatrală împreună cu dans*, organizată de tinerimea română locală, în cadrul căreia s-a jucat piesa *Cinel-Cinel* de Vasile Alecsandri și a donat patru coroane pentru ridicarea unei școli confesionale greco-catolice¹⁷. În același an, la 21 iulie, Ioan Oltean a luat parte la petrecerea de vară a tinerimii din Ocna Mureș (azi oraș în jud. Alba), context în care a donat în scopuri caritabile suma de patru coroane¹⁸.

La 6 mai 1908, Ioan Oltean a participat la o petrecere organizată în Săulia de Câmpie (comitatul Turda-Arieș, azi jud. Mureș), donând patru coroane la un fond destinat ajutorării elevilor săraci¹⁹.

Avocatul din Luduș a desfășurat o activitate socială extinsă la nivelul a trei comitate (Turda-Arieș, Mureș-Turda și Alba de Jos), fiind o personalitate cunoscută și respectată la nivelul Transilvaniei. Ca o consecință a acestui fapt, el a fost invitat în diverse locuri, la diverse evenimente. Astfel, la 10 august 1908, a participat la o petrecere de vară în orașul Reghin, donând cu această ocazie patru coroane²⁰.

Ioan Oltean nu și-a uitat locurile natale și a răspuns apelului lansat de parohul local de la Pata, Mihail Hodârneau, contribuind cu generoasa sumă de 100 de coroane la edificarea bisericii greco-catolice din Pata (1911)²¹.

Un eveniment bisericesc foarte important pentru românii din Luduș s-a consumat la 29 iunie 1911, când a avut loc sfințirea bisericii greco-catolice, ctitoria protopopului Nicolae Solomon, oficiată de mitropolitul de Blaj, Victor Mihaly de Așfa împreună cu prepozitul capitular Ioan Micu Moldovan, canonicul Izidor Marcu și alții, la eveniment participând elita românească a comitatului Turda-Arieș, reprezentată de avocatul Ioan Oltean, latifundiarul Emil Cormoș Alexandrescu, protopopul ortodox al Turzii Iovian Mureșan, parohul greco-catolic de Turda Veche Nicolae Portos Rațiu, avocații turdeni George Pătăceanu, Iuliu și George Popescu. Alături de latifundiarul Emil Cormoș Alexandrescu, avocatul Oltean a fost cel care i-a așteptat în gara din Războieni pe înalții

---

¹⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 35, 2 septembrie 1905, p. 297.

¹⁶ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 192, 31 august/13 septembrie 1906, p. 2; *Unirea*, Blaj, nr. 40, 29 septembrie 1906, p. 315.

¹⁷ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 6, 10/23 ianuarie 1907, p. 3.

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 172, 3/16 august 1907, p. 6.

¹⁹ *Unirea*, Blaj, nr. 20, 23 mai 1908, p. 177.

²⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov nr. 195, 5/18 septembrie 1908, p. 5.

²¹ *Unirea*, Blaj, nr. 22, 1 aprilie 1911, p. 205.

oaspeți²². La scurt timp de la eveniment, în aceeași vară, a participat la o petrecere organizată în Luduș, la care au mai luat parte printre alții, protopopul Nicolae Solomon, Emil Cormoș Alexandrescu, avocatul George Pătăceanu din Turda. Cu această ocazie, Oltean a donat zece coroane pentru Fondul școlii confesionale greco-catolice din Luduș²³.

Distinsul avocat a avut o relație specială cu Biserica Greco-Catolică, al cărui credincios fidel a fost. La nivelul tractului protopresbiterial de Luduș, el a avut calitatea de membru mirean al Senatului școlastic protopopesesc, care îi este atestată de Șematismul din anul 1911²⁴.

Ioan Oltean a fost un autentic spirit ecumenic, el fiind prezent și la evenimentele comunității ortodoxe. La 11 august 1912, a participat la sfințirea bisericii ortodoxe din Miheșul de Câmpie (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi în jud. Mureș) oficiată de Eusebiu Roșca, mandatarul mitropolitului de la Sibiu, Ioan Mețianu, în prezența unei numeroase asistențe în cadrul căreia s-au remarcat protopopul Turzii, Iovian Mureșan și avocatul Valer Moldovan²⁵.

Preocupările avocatului Ioan Oltean au vizat și o mai bună coeziune a românilor din comitatul Turda-Arieș. Precizăm că în această unitate administrativ-teritorială, cele mai mai concentrări ale populației românești erau în zona de câmpie și în zona Munților Apuseni. Astfel, la inițiativa latifundiarului Emil Cormoș Alexandrescu și cu participarea avocatului ludușean, între 14-18 august 1912, a avut loc o excursie a românilor din zona de câmpie a comitatului Turda-Arieș la confrății lor din Munții Apuseni. S-a mers cu trenul „Mocănița” pe linia Turda-Abrud și s-au vizitat localitățile Câmpeni, Abrud, Buciumani, și casa lui Avram Iancu. La Câmpeni, excursioniștii au fost primiți și cazați de avocatul Zosim Chirtop (cel care avea să devină în 1918, primul prefect român al județului Turda-Arieș), iar la Abrud de către avocatul Laurențiu Pop. La casa lui Avram Iancu a fost oficiată o scurtă slujbă de pomenire de către preotul Nicolae Portos Rațiu, parohul greco-catolic de Turda Veche. La Câmpeni s-au vizitat mormintele tribunilor Andreica și Corcheș, precum și biserica greco-catolică recent renovată și pictată de profesorul Flaviu Domșa din Blaj. Alături de Emil Cormoș Alexandrescu, printre participanți s-au numărat avocații Valer Moldovan și George Pătăceanu²⁶. Rolul acestei excursii a fost strângerea legăturilor dintre românii din zona de câmpie a comitatului Turda-Arieș și cei din zona montană.

În 30 martie 1913, Ioan Oltean a participat la pensionarea protopopului gr-

²² *Românul*, Arad, nr. 149, 9/22 iulie 1911, p. 2-4; *Unirea*, Blaj, nr. 60, 18 iulie 1911, p. 531-532; Neagu 2019, p. 102.

²³ *Românul*, Arad, nr. 165, 27 iulie/9 august 1912, p. 9.

²⁴ *Șematism* 1911, p. 139.

²⁵ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 171, 3/16 august 1912, p. 2.

²⁶ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 175, 10/23 august 1912, p. 2.

catolic de Luduș, Nicolae Solomon, împreună cu elita românească a comitatului Turda-Arieș și nu numai, dintre cei prezenți îi amintim pe avocații Mihai Moldovan (din Luduș), Valer Moldovan, George Popescu, George Pătăceanu, Augustin Rațiu (toți din Turda), Gavril Tripon (din Bistrița) și protopopul ortodox al Turzii, Iovian Mureșan²⁷.

La 11 ianuarie 1914, Ioan Oltean asistă la ceremonia de instalare a noului protopop greco-catolic de Luduș, Enea Pop Bota, iar la masa care a urmat celebrărilor liturgice de la Hotelul „Todoran”, a vorbit în numele ludușenilor rugându-l pe noul protopresbiter: *să fie treaz și pururea neobosit [...] fiind totdeauna în armonie cu toți*²⁸. În cuvântarea sa, avocatul a mai spus că îl cunoaște pe noul protopop de o lungă vreme și că este sigur că așteptările sale în legătură cu el nu vor fi înșelate²⁹. Tot în legătură cu acest eveniment, Ioan Oltean a fost cel care s-a ocupat de masa tinerilor teologi din Blaj, care au venit să concerteze la Luduș³⁰.

Din punct de vedere cultural, Ioan Oltean a fost membru al asociațiunii *ASTRA*, cea mai importantă și activă societate culturală românească din Transilvania, adevărată academie națională, care grupa mai ales elita intelectuală din interiorul Carpaților. El a activat în cadrul Despărțământului Luduș, fondat în 1891 de către preotul greco-catolic Vasile Suciu din Căpușul de Câmpie (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi sat în com. Iclânzul, în jud. Mureș). Ioan Oltean s-a înscris în acest despărțământ la scurt timp de la stabilirea la Luduș³¹. O perioadă a fost secretarul despărțământului respectiv. Avocatul era conștient de faptul că misiunea culturală trebuia făcută atât la orașe, cât și în mediul rural. El a sprijinit acest ideal și a contribuit la înfăptuirea lui, prin prezența sa la diverse prelegeri populare, organizate în cadrele *ASTRA*. Cu ocazia adunării Despărțământului Luduș din 12 septembrie 1909, a ținut o conferință intitulată *Despre testament*³². La 25 mai 1913, Ioan Oltean a luat parte în localitatea Hădăreni (azi sat în com. Chețani, jud. Mureș), la o acțiune culturală, alături de preotul greco-catolic Ioan Boieriu din Lechința de Mureș (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi parte componentă a orașului Iernut, jud. Mureș), avocatul Iuliu Caliani și învățătorul Vasile Morariu, ambii din Luduș, fiind de față și parohul greco-catolic local, Octavian German³³.

Activitatea financiar-bancară. Precum ceilalți membri ai elitei intelec-

²⁷ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 66, 22 martie/4 aprilie 1913, p. 2-3.

²⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 6, 24 ianuarie 1914, p. 3

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. III, iulie-septembrie 1907, p. 91.

³² *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 192, 5/18 septembrie 1909, p. 3.

³³ *Unirea*, Blaj, nr. 59, 14 iunie 1913, p. 4.

tuale a Transilvaniei, și avocatul Ioan Oltean a avut o bogată activitate financiar-bancară, numele său fiind asociat cu instituții de credit românești din Cluj, Luduș, Turda și Ocna Mureș. Prima bancă cu care a colaborat a fost renumita „Economul” din Cluj. La 10 iulie 1906, direcțiunea acestei bănci ia decizia de a crea filiala Luduș, Ioan Oltean fiind desemnat contabil-controlor și jurisconsult, el angajându-se să pună la dispoziție și locația necesară³⁴. Ziarul *Unirea* din Blaj, nr. 44 din 27 octombrie 1906, își anunța cititorii că sucursala s-a deschis la 15 octombrie 1906, iar la conducerea ei a fost numit Ioan Oltean, alături de Dănilă Muntean (proprietar și notar în pensie) și Vasile Morariu (învățător)³⁵. A rămas un apropiat al acestei instituții financiare, fapt care este atestat și de presa vremii. Astfel, la 11 martie 1911, Ioan Oltean a participat la adunarea generală a Băncii „Economul” desfășurată la Cluj, alături de o serie de personalități dintre care îi amintim pe: avocații clujeni Amos Frâncu și Valentin Poruțiu, canonicii de la Blaj Alexandru Uilăcan și Izidor Marcu, Aurel C. Domșa, contabilul administrației bisericești centrale de la Blaj, protopopii Elie Dăianu de Cluj, Nicolae Solomon de Luduș, Ariton Popa de Reghin și Ioan Hațieganu de Cojocna³⁶. Edițiile succesive din perioada antebelică ale *Anuarului Băncilor Române* îi atestă lui Ioan Oltean calitatea de diriginte al filialei Luduș a Băncii „Economul” din Cluj³⁷. Din anul 1912, Ioan Oltean a făcut parte din Comitetul de supraveghere a Băncii „Arieșana” din Turda³⁸, iar din anul următor din Comitetul de supraveghere a Băncii „Șoimul” din Ocna Mureș³⁹.

La 10 mai 1918, s-a creat Banca „Aquila” din Cluj, care își propunea să acorde credite ieftine pentru țărani, iar printre fondatorii acesteia s-a numărat și avocatul Ioan Oltean din Luduș, alături de canonicul de la Oradea, Iacob Radu, avocații Amos Frâncu și Valentin Poruțiu⁴⁰.

Contribuția și participarea la Marea Unire. Conform propriilor mărturii, în perioada Primului Război Mondial Ioan Oltean a fost arestat de către autoritățile maghiare pentru activitatea sa națională, imediat după intrarea României (1916). Nu a fost încarcerat decât un scurt timp, iar apoi trimis pe front în cadrul Regimentului de Honvezi nr. 22, ajungând până la gradul de stegar⁴¹.

Revenit acasă la Luduș, avocatul Ioan Oltean a fost una dintre cele mai importante personalități ale comunității românești din zona de câmpie a comitatului Turda-Arieș, care a contribuit semnificativ la organizarea conașionalilor

³⁴ Dronca 1999, p. 76.

³⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 44, 27 octombrie 1906, p. 347.

³⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 12, 21 martie 1911, p. 162-163.

³⁷ *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1907, p. 83; *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1918, p. 32.

³⁸ *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1913, p. 68.

³⁹ *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1914, p. 147.

⁴⁰ Dronca 1999, p. 95.

⁴¹ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248.

în vederea participării la Marea Unire. Din acest punct de vedere, el a colaborat cu Emil Cormoș Alexandrescu, marele proprietar funciar din Grebenișul de Câmpie. Ioan Oltean s-a remarcat prin faptul că la inițiativa sa au fost create, la Luduș, Consiliul Național Român și Garda Națională⁴². El a fost cel care a deținut funcția de președinte al Consiliului Național Român din acest oraș. Într-o relatare despre activitatea sa, din 20 noiembrie 1918, se afirma că: *Cercul electoral al Ludușului e în sarcina președintelui clubului comitatens Emil Cormoș Alexandrescu și dr. Ioan Oltean, avocat în Luduș*⁴³. Cei doi amintiți mai sus au străbătut satele din zona Luduș organizând consilii și gărzi naționale românești⁴⁴.

La 24 noiembrie 1918, a avut loc la Luduș, sub conducerea lui Vasile Suciu, preotul greco-catolic din Căpușul de Câmpie, adunarea electorală a Cercului electoral Luduș din comitatul Turda-Arieș, în cadrul căreia s-au ales cu unanimitate de voturi delegații acestui for pentru Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 din Alba Iulia⁴⁵. Ioan Oltean a fost printre aceștia, alături de preotul greco-catolic Vasile Cerghizan din Cocul de Câmpie (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi satul Pădureni din com. Tritenii de Jos, în jud. Cluj), învățătorul Vasile Morar din Luduș, proprietarul Nicolae Vulcu din Iclandul Mare (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi sat în com. Iclănzul, jud. Mureș) și economul Dumitru Iclănzan din Iclănzul (atunci în comitatul Turda-Arieș, azi în jud. Mureș)⁴⁶.

În marea zi de 1 Decembrie 1918, alături de ceilalți reprezentanți ai românilor din comitatul Turda-Arieș, Ioan Oltean a participat în calitate de delegat ales cu credențional la Marea Adunare de la Alba Iulia și a votat unirea Transilvaniei cu Regatul României⁴⁷, numele său figurând în lista oficială a celor 1228 de delegați aleși⁴⁸. Ca o recunoaștere a meritelor sale pe plan național, Ioan Oltean a fost ales membru al Marelui Sfat Național Român, organism al puterii provizorii din Transilvania, cu rol legislativ⁴⁹.

Activitatea lui Ioan Oltean în sprijinul cauzei românilor din Transilvania era cunoscută și în exteriorul Carpaților. Astfel, numele său apare pe o listă a Armatei Române, întocmită în contextul intrării trupelor române în orașele

---

⁴² Popa 2019, p. 259.

⁴³ *1918 la români*, vol. VII, 1989, p. 444.

⁴⁴ Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 420

⁴⁵ Totu, Olaru 2019, p. 268.

⁴⁶ *1918 la români*, vol. IX, 1989, p. 446; Nistor 1981, p. 129.

⁴⁷ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248; Ursu, Roșu 2019, p. 430.

⁴⁸ *Gazeta Oficială*, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, nr. 6, 14/27 ianuarie 1919, p. 32.

⁴⁹ *Gazeta Oficială*, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, nr. 13, 15/28 februarie 1919, p. 65; Galea 1996, p. 439; Sigmirean 2016, p. 203.

transilvane, elaborată de colonelul Grigore Popescu, șeful Serviciului Central al Corpului Voluntarilor Români. Olteanu și ceilalți fruntași transilvăneni erau amintiți ca persoane demne de toată încrederea, cu care ofițerii români puteau colabora, în contextul intrării unităților românești în Transilvania⁵⁰. În legătură cu acest aspect, amintim că primele trupe ale Armatei Române au intrat în Luduș la 2 decembrie 1918, fiind vorba de Regimentul Nr. 7 Infanterie „Prahova”, care ulterior, la 29 decembrie 1918, a fost înlocuit cu două companii care făceau parte din Batalionul nr. 3 al Regimentului Nr. 12 Infanterie „Cantemir” din Bârlad⁵¹. Ioan Oltean a fost cel care i-a primit pe soldații români și a ținut un discurs cu această ocazie⁵².

Ioan Oltean a fost un om al păcii și al înțelegerii dintre români și maghiari, atitudine pe care a manifestat-o și după Marea Unire, când s-a străduit să împiedice violențele și răzbunările interetnice. Astfel, la 4 decembrie 1918, el s-a adresat printr-o scrisoare preotului greco-catolic Ioan Modrigan din Gheja (azi parte componentă a orașului Luduș, județul Mureș, atunci sat în județul Alba de Jos) cerându-i să le comunice sătenilor să se abțină de la jafuri și furturi de pe moșia baronului Bánffy: *Vă rog a le comunica oamenilor [...] să se abțină de la orice jaf, pentru că aspru vor fi pedepsiți cei vinovați din partea trupelor române, că nimic nu poate suferi ca să păteze cinstea neamului român cu jefuitorii și fără de legi*⁵³. Totodată în scrisoarea amintită, avocatul îl anunța pe preotul local că în curând va veni acolo Armata Regală Română, care trebuie primită cu cel mai mare fast și dragoste, iar groful Bánffy îi va găzdui pe soldații și ofițerii români la moșia sa⁵⁴.

În cadrele României Mari. În perioada interbelică, avocatul Ioan Oltean și-a continuat cu aceeași vigoare proiectele anterioare, începând și altele noi. El și-a adus partea sa de contribuție la organizarea vieții publice conform dispozițiilor Consiliului Dirigent. Distinsul avocat a fost primul pretor român al plasei Luduș din județul Turda-Arieș, fiind parte a primei echipe administrative românești din acea zonă, condusă de prefectul Zosim Chirtop. Una dintre preocupările sale a fost reorganizarea justiției la Luduș. Astfel, dintr-un proces-verbal datat 27 martie 1919, aflăm că în calitate de pretor, Ioan Oltean a mers la Judecătoria de ocol Luduș, împreună cu cel numit de Consiliul Dirigent la conducerea acestei instituții, Marinovics Mihály. Cu toate acestea, conducătorul Judecătoriei aflat atunci în funcție, Hampel Endre, alături de judecătorii Havas Sándor și Albert Andor au refuzat categoric să predea instituția autorităților române locale, reprezentate de pretorul Ioan Oltean. Decizia care s-a luat pe

⁵⁰ Grad 2010, p. 57.

⁵¹ Russu 2015, p. 155; Totu, Olaru 2019, p. 266-269.

⁵² Bosoancă 2000, p. 159.

⁵³ Comșa 1982, p. 506-507.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 507.

moment a fost sesizarea Jandarmeriei locale, iar la fața locului s-a prezentat comandantul Neculai Novac, care a adus în discuție posibilitatea ca cei trei judecători să fie arestați. În fața presiunii autorităților române, oficialii maghiari au cedat, însă, alături de ceilalți funcționari, au refuzat să depună jurământul de credință față de autoritățile românești. Un singur funcționar de la Judecătoria de ocol din Luduș a acceptat să jure credință României, cancelistul Baritz János (Ioan Barițiu?)⁵⁵.

Pe plan profesional, Ioan Oltean a rămas fidel profesiei de avocat. În anul 1923, el a contribuit la crearea Baroului Turda, fiind cooptat în primul comitet de conducere al acestuia, alături de avocații turdeni, Augustin Rațiu, Iuliu Popescu, Csutak Koloman și Iosif Reich, care îl secondau pe decanul Valer Moldovan⁵⁶.

Ioan Oltean s-a implicat în viața politică pe plan local, deținând posturi cheie, așa cum vom arăta în continuare. Inițial, el a fost membru al Partidului Național Român, însă ulterior și-a schimbat opțiunile politice trecând la Partidul Poporului condus de eroul din Primul Război Mondial, generalul Alexandru Averescu. Cea mai importantă funcție pe care a deținut-o Ioan Oltean a fost cea de președinte al Consiliului Județean Turda (1926-1929), fiind ales în cadrul ședinței de constituire din 5 august 1926, cu 31 de voturi, învingându-și contracandidatul, magistratul turdean Alexandru Fărcășan, care a obținut doar un vot⁵⁷. În anii 1930 a revenit în cadrul Partidului Național Țărănesc.

Distinsul avocat și-a continuat operele de binefacere și în perioada interbelică, reconfirmându-și statutul de filantrop. Cu ocazia unui bal caritabil organizat în 12 februarie 1924 la Blaj, el a donat 100 de lei la Fondul pentru ajutoarea elevilor săraci în caz de boală⁵⁸, iar la un eveniment similar, care a avut loc în 30 ianuarie 1925 a făcut o donație identică pentru aceeași cauză nobilă⁵⁹.

În anul 1929, la Blaj s-a constituit Asociația Generală a Românilor Uniți (AGRU), organizație a laicatulului greco-catolic din care a făcut parte și avocatul din Luduș⁶⁰.

Ioan Oltean a rămas un membru marcant al Consiliului Județean Turda, iar între anii 1930-1938 a fost consilier județean, aducându-și contribuția la dezvoltarea și modernizarea acestei zone⁶¹. Deși ocupa o funcție cu răspundere la Turda, Ioan Oltean nu s-a îndepărtat de orașul Luduș, fiind prezent la evenimentele importante ale comunității locale. Spiritul ecumenic care îl

---

⁵⁵ Iancu 2006, p. 202-204.

⁵⁶ *Turda*, Turda, nr. 30, 12 august 1923, p. 4.

⁵⁷ *Arieșul*, Turda, nr. 20, 1 august 1926, p. 3; Bosoancă 2000, p. 159-160.

⁵⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 11, 15 martie 1924, p. 4.

⁵⁹ *Unirea*, Blaj, nr. 10, 7 martie 1925, p. 4.

⁶⁰ Todea 2013, p. 322.

⁶¹ Bosoancă 2000, p. 160.

caracteriza nu l-a părăsit nici în perioada interbelică. La 23 aprilie 1930 (Sărbătoarea Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință) a avut loc sfințirea bisericii ortodoxe din Luduș de către Ioan Stroia, episcopul Armatei, ca mandatar al episcopului Nicolae Ivan al Vadului, Feleacului și Clujului. Biserica este ctitoria protopopului ortodox al Ludușului, Romul Popa, iar la sfințirea acesteia au luat parte o serie de notabilități laice și ecleziastice locale și nu numai, dintre care îi amintim pe: protopopii ortodocși Iovian Mureșan al Turzii și Alexandru Baba al Alba Iuliei, rectorul Academiei Teologice din Cluj Ioan Vască, subsecretarul de stat Valer Moldovan și alții. Comunitatea greco-catolică din Luduș a fost reprezentată la eveniment, printre alții, de către protopopul Enea Pop Bota și avocatul Ioan Oltean⁶².

Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor nu cunoaștem ce a făcut distinsul avocat în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial.

Ioan Oltean a rămas activ până la sfârșitul vieții. Această aserțiune este probată de informații culese din Fondul Baroul de Avocați Turda, aflat la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale.

La începutul anului 1948, regimul comunist, instalat definitiv la putere, a desființat barourile de avocați, care au fost înlocuite cu colegiile de avocați⁶³, această reformă radicală urmărind și epurarea celor care nu susțineau noua orânduire. Nu a scăpat nici Baroul Turda⁶⁴. Dintr-un proces-verbal datat 10 februarie 1948, în care sunt redată numele celor care au adresat cereri de înscriere în Colegiul de avocați din județul Turda, aflăm că și Ioan Oltean, alături de alții, a depus un astfel de document de înscriere în noua instituție⁶⁵. Cu toate acestea, numele său nu a figurat în Tabloul avocaților definitivi pentru care Comisia interimară a Colegiului de avocați Turda a dat avizul favorabil pentru înscriere, documentul respectiv fiind elaborat în 12 februarie 1948⁶⁶. În ciuda acestei omisiuni, voită sau fortuită, distinsul avocat din Luduș a fost acceptat în Colegiul de avocați din județul Turda, fapt care rezultă din Tabloul avocaților definitivi și stagieri, trimis de conducerea Colegiului de avocați din județul Turda, Ministerului de Justiție în anul 1948⁶⁷.

Pe plan personal, Ioan Oltean a fost căsătorit de două ori. Prima căsătorie a fost cu Otilia Bărbulescu (1879-1923)⁶⁸, fiica preotului greco-catolic Alexandru Bărbulescu (paroh la Băla și Ațintiș), mariaj din care au rezultat trei copii:

⁶² *Renașterea*, Cluj, nr. 18, 4 mai 1930, p. 3-4.

⁶³ Ionescu, Miron 2012, p. 171.

⁶⁴ Neagu 2020, p. 259-268.

⁶⁵ SJCANR, fond *Baroul de Avocați Turda*, Dosar cuprinzând circularele Ministerului de Justiție și ale Uniunii Avocaților din Republica Populară Română și corespondența referitoare la anul 1948, f. 6.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 10.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 38.

⁶⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 18, 5 mai 1923, p. 4.

Ionel (director de bancă în Târgu-Mureș), Alexandru (asistent universitar la Facultatea de Drept din Cluj-Sibiu) și Otilia (elevă la Școala de menaj „Filipescu” din București). A doua căsătorie a fost cu Olivia Pușcariu, cu care nu a avut copii⁶⁹.

Ioan Oltean a încetat din viață în 22 martie 1949 la Luduș. Regatul României a știut să răsplătească activitatea neobosită a lui Ioan Oltean pentru cauza națională, iar în anul 1926, Regele Ferdinand I-a decorat cu Ordinul „Coroana României”, în grad de cavaler⁷⁰.

Considerații finale. Avocatul Ioan Oltean a fost o personalitate reprezentativă a avocaturii române din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. El a activat pe multiple planuri la nivelul județului Turda și al orașului Luduș. S-a remarcat ca profesionist al meseriei, filantrop, luptător național neobosit, om politic și animator cultural. Credincios fidel Bisericii Greco-Catolice, dar spirit ecumenic, Ioan Oltean rămâne în istorie ca una dintre personalitățile remarcabile ale Transilvaniei începutului de secol XX, care a contribuit la realizarea Marii Uniri.

Abrevieri bibliografice:

- 1918 la români, vol. VII, 1989 - *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. VII, București, 1989
- 1918 la români, vol. IX, 1989 - *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. IX, București, 1989
- A *Kolozsvári* 1899 - A *Kolozsvári „Ferencz-József” Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCIX-MDCCCC-ik tanév, I felére*, Kolozsvárt, 1899
- Bosoancă 2000 - Traian Bosoancă, *Mureșenii și Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2000
- Brânzeu 1898 - Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, 1898
- Cârja 2012 - Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, 2012
- Comșa 1982 - Daniela Comșa, „Consiliul Național Român din comuna Gheja, județul Mureș”, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, 1982, p. 501-507
- Dronca 1999 - Lucian Dronca, *Din politica financiară a românilor ardeleni. Banca Economul din Cluj (1886-1918)*, Cluj-Napoca, 1999
- Galea 1996 - Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)*, Târgu-Mureș, 1996
- Grad 2010 - Cornel Grad, „Contribuția armatei române la preluarea puterii politico-administrative în Transilvania. Primele măsuri (noiembrie 1918-aprilie 1919)”, în *Revista de Administrație Publică și Politici Sociale*, anul II, nr. 4(5), decembrie 2010, p. 51-79
- Gruneanțu, Ionescu 2018 - Lazăr Gruneanțu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2018

⁶⁹ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 248-249.

⁷⁰ *Monitorul Oficial*, București, nr. 81, 11 aprilie 1926, p. 5253.

- Hof-und Staats-Handbuch*, 1907 - *Hof-und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1907*, XXXIII Jahrgang, nach amtlichen Quellen zusammengestellt, Wien, 1907
- Iancu 2006 - Gheorghe Iancu, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, 2006
- Ionescu, Miron 2012 - Mirela Ionescu, Greta-Monica Miron, *Istoria Baroului Cluj*, Cluj-Napoca, 2012
- Neagu 2019 - Răzvan Mihai Neagu, „Canonicul și profesorul Izidor Marcu (1858-1924), o personalitate importantă a Bisericii Greco-Catolice”, în *Acta Musei Varadiensis*, II, 2019, p. 99-109
- Neagu 2020 - Răzvan Mihai Neagu, „Desființarea Baroului de Avocați Turda (1947-1950)”, în *Crisia*, L, 2020, p. 259-268
- Neamțu, Vaida-Voevod 2005 - Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturiile ale participanților*, vol. I, București, 2005
- Negrilă, Spălățelu 1988 - *Ziarul Românul și Marea Unire*, volum realizat de profesor Iulian Negrilă, studiu introductiv de profesor doctor Ion Spălățelu, București, 1988
- Nistor 1981 - Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981
- Sigmirean 2000 - Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000
- Sigmirean 2007 - Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu-Mureș, 2007
- Sigmirean 2016 - Cornel Sigmirean, „Elita românilor din Transilvania la 1918: educație, proiecte și opțiuni politice”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica, Supliment 1*, 2016, *Elites of the modern period in the Romanian historical research (18th century to 1948)*, editors: Iosif Marin Balog, Vlad Popovici, p. 181-205
- SJCANR - Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, Fond Baroul de Avocați Turda, Dosar cuprinzând circularele Ministerului de Justiție și ale Uniunii Avocaților din Republica Populară Română și corespondența referitoare la anul 1948
- Șematism 1911 - *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1911*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic
- Popa 2019 - Ioan Popa (coordonator), *Românii din comitatele Bistrița-Năsăud, Ciuc, Mureș-Turda, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scaune și Turda-Arieș în Primul Război Mondial. „Rapoartele Astrei”*, Cluj-Napoca 2019
- Russu 2015 - Sorin Valer Russu, *Unirea de la 1918 reflectată în paginile ziarului „Unirea” de la Blaj*, Cluj-Napoca, 2015
- Todea 2013 - Ana Todea, *Portrete Mureșene. Dicționar Biobibliografic*, Târgu-Mureș, 2013
- Totu, Olaru 2019 - Daniel-Septimiu Totu, Adrian-Mihai Olaru (coordonatori), *Monografia orașului Luduș*, Cluj-Napoca, 2019
- Ursu, Roșu 2019 - Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019

UN CAIET-MANUSCRIS DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA: CARTEA NEAGRĂ A PRIZONIERILOR ROMÂNI DIN RUSIA

IOANA RUSTOIU, SMARANDA CUTEAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

A Handwritten Notebook from the Collection of the National Museum of Unification Alba Iulia: The Black Book of the Romanian Prisoners from Russia (ABSTRACT)

In the inventory book of the National Museum of Unification Alba Iulia, at the *Document Collection* is recorded a "handwritten notebook (unidentified author) entitled the Black Book, with 178 persons' names from Transylvania who, being held prisoners by the Russians, did not enrol due to different reasons" (inventory number 4584); a notebook with black covers, that entered the collections of the National Museum of Unification Alba Iulia in 1969. Those noted down on its 13 leaves were former soldiers of the Austro-Hungarian Empire Romanian natives (Transylvanian and Bukovinian) of whom, a part either refused or hesitated to enrol from the beginning in the Romanian army to fight for establishing Greater Romania. The author of the notebook was subaltern I. Lipovan, the text being drawn in 1919, based on data gathered in 1916 in the Darnita camp; it was revised only where the author held recent information, given the fact that a part of those aimed at enrolled as volunteers in the second corps of the Romanian volunteers from Siberia, and others participated directly in the National Assembly from Alba Iulia.

Cuvinte-cheie: Primul Război Mondial, voluntari români, armata Imperiului Austro-ungar, armata română

Keywords: the First World War, Romanian volunteers, army of the Austro-Hungarian Empire, Romanian army, volunteers

Un subiect mereu actual, deși privit diferit de la o epocă la alta, a fost cel al voluntarilor români din Primul Război Mondial, foști soldați ai Imperiului Austro-Ungar, care au intrat în armata română renunțând la statutul de prizonieri de război. Gestul lor a fost răspunsul unui fenomen general manifestat în imperiile multinaționale, iar exemplul și ajutorul efectiv oferit de legiunile cehoslovace¹ au jucat un rol esențial în mobilizarea foștilor prizonieri și formarea legiunilor românilor ardeleni, basarabeni și bucovineni din Rusia, Italia, Franța, Turcia ori Statele Unite².

Cei care au ales această cale sunt descriși de contemporani în termeni elogioși. Voluntarii ardeleni ajunși la Iași (foști prizonieri în Rusia) i-au făcut o impresie puternică Reginei Maria: „Arătau impresionant cu toții - înalți, bine

---

¹ Bullock 2009; Figes 2016, p. 521-522, 525, 528; Loupan 2017, p. 77-78.

² Bufeana 1929, p. 119-141; Șerban 1988, p. 449-453; Șerban 1989, p. 533-559; Dudaș 1996, p. 85-180; Bufeana 2010, p. 103-265; Ugliș 2015, p. 135-169.

îmbrăcați și plini de entuziasm”³. Îi descrie așa, îi vede astfel, imediat după primirea entuziastă din Piața Unirii, din 8 iunie 1917.

O altă descriere de epocă este cea a pictorului Costin Petrescu, martor ocular al manifestărilor din capitala Moldovei: „Ziua de 8 iunie 1917 a fost într-adevăr frumoasă, prin manifestația ardelenilor ostași veniți din Rusia, unde fuseseră ținuți ca prizonieri austrieci. Piața Unirii era ticsită de lume. Cetele de ostași ardeleni, vreo 1000-1500, îmbrăcați în uniforme noi românești, au fost primiți cu urale entuziaste de mulțimea venită din toate colțurile Iașului. [...] Pe fețele băieților noștri se citea hotărârea și resemnarea. [...] Dar eroul zilei, cel care a făcut să lăcrimeze ochii noștri prin fraza simplă și nemeșteșugită, prin vorbe izvorâte din convingere și adevăr, a fost ofițerul ardelean Deleu. Vorbe curate, pronunțate pe rând și apăsate ca să se audă și să se înțeleagă de toți, cum că: *Ne vorbiți să ne ținem jurământul?... Ni-l vom ține. Și ca dovadă e că ne găsim aci, când puteam să nu fim aci...*”⁴

Un portret complet al voluntarului ardelean ni-l oferă și Take Ionescu, într-o scrisoare adresată viitoarei sale soții aflată la Kiev: „Ce eroi sunt acești oameni, care fiind prizonieri ai rușilor scăpaseră de orice obligații de război și puteau aștepta liniștit sfârșitul carnagiului, și totuși ei au cerut insistent să vină și să lupte aici sub drapelul nostru pentru patria comună! Gândește-te că dacă acești oameni vor fi făcuți prizonieri, vor fi spânzurați, nu împușcați. Gândește-te că familiile lor acolo vor fi persecutate sau chiar masacrate. Ce mare lucru e patriotismul!”⁵.

Să fi fost oare atât de ușoară această trecere dintr-o uniformă în alta? La ce renunțau până la urmă, în afară de viața lor, prin înscrierea în armata țării căreia îi aparțineau doar prin sânge, nu și prin granițele de moment? Dacă cei din afara fenomenului voluntariatului observau doar patriotismul și entuziasmul noilor recruți ai armatei române, în articolele ori cărțile editate în perioada interbelică de către cei implicați în formarea corpurilor de voluntari ardeleni din Rusia, Siberia, Italia, Franța, Praga sunt surprinse și ezitățile ori refuzul de a trece de cealaltă parte. Ofițerii și, deopotrivă, soldații Imperiului Austro-Ungar de origine română nu au crezut că e posibil ca România să mai aibă șanse de izbândă sau că un corp de voluntari poate fi eficient într-un război deja pierdut. Teama generală a celor chemați era aceea a consecințelor gestului lor asupra familiilor lăsate acasă în Transilvania, Banat ori Bucovina, dar și efectele directe asupra propriei persoane: pierderea gradului militar, acuzația de dezertare care li se putea aduce sau, în cazul în care cauza ar fi fost pierdută, imposibilitatea de a

---

³ Regina Maria 2015, p. 43.

⁴ Petrescu 2018, p. 116-117.

⁵ Cain 2018, p. 44.

se reîntoarce acasă⁶.

Incertitudinile asupra atitudinii corecte se manifestă chiar de la începutul războiului, când o parte a ardelenilor aflați în România trec granița pentru a se înrola în armata împăratului, mânați de „sentimentul datoriei” așa cum justifică Sextil Pușcariu gestul revenirii sale în Ardeal⁷, în timp ce alții refuză să răspundă chemării sub arme, susținând, cât mai vocal cu putință, necesitatea ca România să intre în război alături de Antanta⁸. Tot două opțiuni au avut și românii din granițele Imperiului Austro-Ungar: se prezintă sub steagul împăratului, așa cum majoritatea au făcut-o, sau dezertează, trecând munții în România. Despre experiența războiului, ca soldați ai imperiului, dar și cum au trecut de „cealaltă parte” și care au fost consecințele gestului lor, scriu imediat după ce ajung în România Casian Munteanu, Octavian Tăslăuanu, Eugen Goga și Vasile Stoica. Cărțile lor sunt tipărite și publicate pentru a susține cauza națională⁹.

După exprimarea clară a poziției României, prin intrarea în război alături de Antanta, dezertările se intensifică, dar românii din armata Imperiului Austro-Ungar nu aleg doar să treacă granița în România, ci găsesc și o altă rezolvare a dilemelor: trecerea la inamic, statutul de prizonier ușurându-le povara gestului de a lupta contra fraților de același sânge, în această ultimă variantă a dezertării, nefiind încălcat nici jurământul depus în fața împăratului. Acolo, în lagărele de prizonieri, apare ideea de a ajunge în România și a de a lupta în armata română ca voluntari, un statut la care nu a fost ușor de ajuns, constituirea corpurilor de voluntari cerând timp și oameni dedicați. Și, poate cel mai mult, curaj și entuziasm, pe care cei trimiși în lagărele de prizonieri pentru a-i convinge pe prizonieri să lupte alături de armata română nu l-au găsit întotdeauna, oratorii neezitând să-și exprime dezamăgirea atunci când numărul celor înscriși în corpul voluntarilor s-a dovedit a fi mult mai mic decât numărul celor în fața cărora își ținuseră prelegerile¹⁰.

Totuși, cu eforturi considerabile, datorate în principal voinței prizonierilor de a lupta mai departe, neacceptând pacea de la București și statutul lor de soldați inactivi, corpurile de voluntari români s-au constituit și fiecare au

---

⁶ Bănățeanului Petru Talpeș, întors acasă într-o permisie, tatăl îi propune să dezerteze: „Seara înainte de culcare tata mi-a propus să trec în România peste munți, și mă va duce el până într-un sat unde are buni prieteni și astfel scap cu viață, fără a o periclita în război. Acest gând îmi venise și mie încă pe drum când plecam de pe front. Îndeplinirea era ușoară, dar îmi puneam întrebarea care vor fi consecințele” (Talpeș 2008, p. 46). Va dezerta totuși în prima zi în care plutonul său a primit ordin să lupte împotriva României, dar o va face astfel ca „să nu apărem ca trădători și dezertori” (*ibidem*, p. 48).

⁷ Dudaș 1996, p. 66.

⁸ *Ibidem*, p. 67-68; Șerban 2003, p. 50-61; Bufnea 2010, p. 69-91.

⁹ Munteanu 1915; Tăslăuanu 1915; Goga 1916; despre povestea dezertării lui Vasile Stoica, cărțile despre Transilvania și românii din Imperiul Austro-Ungar, dar și cariera sa vezi Opreș 2019.

¹⁰ Nițescu 1926, p. 277-278, 283-284; Nițescu 1928, p. 44-48; Ugliș 2015, p. 187-193.

contribuit, în felul lor, la victoria finală: formarea unei Români Mari. Nu însă fără dificultăți, fără orgolii și dezamăgiri venite din partea celor pe care-i considerau camarazi și, mai ales, *români* pur și simplu. Pe aceștia i-au sancționat - separând bobul de neghină - consemnându-i într-o *Carte Neagră*.

În 1922, când publică volumul referitor la voluntarii ardeleni din Rusia, Petre Nemoianu îi amintește pe cei care au rămas credincioși pajurei cu două capete, și cum, cei care doreau necondiționat să intre în rândurile armatei române, au încercat să facă public numele celor care se opuneau proiectului lor românesc: „[...] din nenorocire a fost destul de mare numărul acestor uscături. Nu vorbim aci de cei care n-au venit voluntari. Aceasta am considerat-o ca o chestiune pe care o va lămuri fiecare cu propria conștiință. Au fost trecuți în Cartea Neagră aceia cari, până și din transportul de voluntari format, căutau să-i rețină pe Români, aducându-le aminte de jurământul către Franz Iosef și amenințându-i cu confiscarea averilor și spânzurarea familiilor lor. Au fost din aceștia din cei în rezervă, dar mai ales dintre ofițerii activi. Atitudinea prea puțin românească a ofițerilor români activi din armata austro-ungară reiese dealtfel din tabloul statistic întocmit la Darnița. Din numărul de 250 ofițeri - 6 au fost activi, din cari nici un ofițer superior. Abia în Septembrie 1917, un fiu al Banatului, maiorul Silviu Bordan, de la regimentul de honvezi din Lugoj, s-a gândit că are o datorie față de neamul său, atunci când acesta stă în fața problemei de a fi sau a nu fi. Câțiva, în cari mai trăia amintirea originii, cereau garanții cu privire la recunoșterea gradului, vechimei acestuia etc., toate problemele naționale de o capitală importanță în decurgerea socotelilor noastre de o mie de ani cu Ungurii. [...] Dar *Cartea Neagră* este a trecutului; să nu o mai răsfoim”¹¹.

Pompiliu Nistor relatează în 1923, în *Gazeta Voluntarilor*, povestea modului în care s-a constituit *Corpul Voluntarilor Români Ardeleni-Bucovineni. Istoricul înființării până la sosirea la Iași*. Aici explică - și scuză până la un punct - atitudinea ezitantă a unor camarazi:

„Partea cea mai mare dintre noi am ajuns în prinsoare în toamna și iarna anului 1914, când cu catastrofalele înfrângeri austriace din Galiția. Pe front, deși duși de acasă în primele zile ale mobilizării, nu ne-am prea putut orienta asupra aspectului politic al războiului; nici n-am avut vreme și izvoare de unde să fi putut afla indicații asupra atitudinii ce o vor lua românii, atât de la noi, cât și din regat. Doar de aflam câte ceva despre scrisorile lui Tisza către Vaida și Mețianu și de mai multe ori la rând că România a declarat război Rusiei.

Astfel, nu am putut zice că am avut vreo atitudine deosebită pe front. Ci și-a făcut fiecare datoria brută de soldat, luptând fără însuflețire, fără a avea ochii asupra altui ideal, decât că prin jertfele noastre să dovedim și ungarilor că merităm altă soartă mai bună, și că prin aceste jertfe se va rescumera dreptatea

---

¹¹ Nemoianu 1922, p. 14.

pentru neamul nostru. De aceia soldații noștri s-au purtat bine, eroic, și cari au ajuns în prinoare au ajuns în mod fatal fără vina lor, în cazul cel mai bun bucuroși de ea. [...] Cel puțin așa mi se pare mie c-a fost pentru cea mai mare parte dintre ofițeri și pentru aproape totalitatea soldaților, mai ales pentru întâiele luni ale războiului, iar perspicacitatea câtorva, cari au plecat de acasă cu gândul unei Români Mari, mi se pare, eufemistic vorbind, postumă”¹².

Sunt amintiți trădătorii dintre ofițerii activi: „Se găseau și între soldați impasibili, neutrali oricărui agitații naționale, ba chiar de cei ce făceau contra-propagandă, amenințând cu denunțul - și împlinindu-l prin căile clandestine ale spioanelor <de caritate>. Aceștia erau mai ales sergenți și <Stabsfeldwebeli> plini de decorații.[...] Și mulți români de-ai noștri, mai ales țărani, îndată ce venea vorba despre ținuta ce o vom avea, se fofilau și se pierdeau pe ici pe colo. Prindeau, în simplitatea lor, mai ales sperietura că li se vor lua *pământurile*, și *ei au copchii și ce-o să se facă fără pământ?* Și dacă la apelul de mai târziu nu s-au prezentat atâția câți trebuia, *această frică a pământului și a familiei, încă a avut un rol*”¹³.

În lagărul din Binsk unde se afla prizonier, Pompiliu Nestor a susținut intrarea în armata română în fața a 55 de prizonieri români. 33 au acceptat să plece din lagăr, ceilalți își doreau venirea în țară, dar nu ca soldați, doar pentru „lucru”. Când autoritățile ruse și-au dat acordul ca doar ofițerii și „intelligenții” dintre prizonierii români din armata austro-ungară să părăsească lagărul pentru a intra în armata română, stabilind ca punct de concentrare localitatea Darnița (lângă Kiev), din cei cinci care „corespundeau” criteriilor impuse, doar unul singur a plecat, hotărât să renunțe la statutul de prizonier¹⁴.

Cei care au sosit în punctul de concentrare convinși de partea cui trebuie să lupte, întâmpină greutăți, trec prin încercări care le zdruncină încrederea. Condițiile improprie de cazare, lipsa hranei, a igienei și a medicilor, comparativ cu viața mult mai liberă dusă în lagărele în care îi deținuseră rușii¹⁵, readuc îndoiala asupra pasului făcut. Întârzierea cu care statul român a răspuns entuziasmului de început al românilor din armata imperială a accentuat și mai mult dezamăgirea unora și dorința de reîntoarcere la vechiul statut¹⁶. Voicu Nițescu a ajuns la Darnița, a văzut condițiile precare și a auzit glasul voluntarilor: „[...] ni s-a îngăduit să ieșim din lagăre și să ne adunăm ... la Darnița. De

¹² Pompiliu Nistor, „Corpul Voluntarilor Români Ardeleni-Bucovineni. Istoricul înființării până la sosirea la Iași”, în *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, anul I, nr. 24, 1 iulie 1923, p. 1.

¹³ *Idem*, în *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, anul I, nr. 25, 8 iulie 1923, p. 1.

¹⁴ Nemoianu 1922, p. 9.

¹⁵ *Cosânzeana*, Orăștie, an IV, nr. 49, 20 decembrie 1914, p. 651-653; Goga 1916, p. 202; Petricoane Drugărin 2012, p. 711.

¹⁶ Atitudine înțeleasă dacă ne gândim la situația Basarabiei și a românilor refugiați în Ucraina (vezi Procopiu 2018).

aici ni se spunea că vom fi aduși în țară de către guvernul român. Luni de zile am așteptat. Așteptare plină de chinuri și deznădejde. Lagărul din Darnița era mai rău decât cele din care ieșisem. Chiliile în care locuiam erau mai triste decât cele ale monahilor din Lavra. Dormeam în frig, răbdam de foame și umblam sdrănțoși¹⁷. Nemulțumirile foștilor prizonieri erau firești după anii trecuți de la mobilizare și părăsirea celor dragi, nu însă și schimbările radicale de atitudine care nu le-au făcut deloc cinste. Majoritatea însă, nici în aceste condiții dificile, nu și-au pierdut răbdarea și speranța, între mizerie și datorie¹⁸, alegând datoria.

Cel care a hotărât că e necesară o delimitare clară între cei ce doresc continuarea războiului alături de armata română, și ceilalți, la care apăruseră „unele sfiele, unele atitudini dubioase, mai ales când era vorba de vreo declarație publică și hotărâtă față de autoritățile rusești și față de prizonierii de altă naționalitate, ba chiar și față de reprezentanții armatei românești”¹⁹ a fost Vasile Chiroiu, supranumit de camarazii săi Cato, un bănățean născut în comuna Comloș, cu studii la Blaj, Brașov și Cluj²⁰. A fost avocat stagiar la Sibiu, apoi avocat la Biserica Albă, de unde a și fost mobilizat în 1914. Elie Bufnea îl consideră ca fiind unul dintre artizanii celor două corpuri de voluntari ardeleni, alături de Victor Deleu, Sever Bocu, Pompiliu Nistor, Ioan Vescan și Octavian Vasu. În biografia dedicată lui în paginile volumului *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei: Unirea (1914-1918)*²¹, amintește ideea acestuia de a redacta la Darnița o *Carte Neagră*: „În conștiința lor, voluntarii erau moștenitorii și păstrătorii tradițiilor de lupte și de sacrificii ale neamului românesc din Ardeal și Ungaria. Și pentru ca nimeni să nu îndrăznească să păteze printr-o conduită neprincipială aceste daruri ale sufletului românesc, a înființat la Darnița o *Carte Neagră*, cartea păcătoșilor împotriva regulilor morale de conduită românească și omenească. Era o inițiativă de purificare și îndeosebi de prevenire”²².

Pompiliu Nistor amintește și el motivația constituirii *Cărții Negre*. Toți cei aflați la Darnița semnau o declarație „prin care ne legam pe cuvânt de onoare și irevocabil să intrăm, fără a pune nici o condițiune, în armata română, ai cărei soldați ne consideram din momentul iscăririi”²³. După luarea acestei decizii, în momentul de început al inițiativei, din cei aproape 200 de ofițeri aflați în lagărul

¹⁷ Nițescu 1926, p. 33.

¹⁸ Subtitlul unui capitol al cărții lui Voicu Nițescu (Nițescu 1932, p. 80), care descrie evenimentele petrecute în mai 1918, în Samara.

¹⁹ *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, nr. 29, 12 august 1923, p. 1.

²⁰ A studiat Dreptul la Cluj (1900-1902, 1904-1905) și Budapesta (1903-1904). În 1912 a obținut și titlul de doctor în științe juridice (Sigmirean 2000, p. 383, 486).

²¹ Apărut postum (Bufnea 2010, p. 182-184); manuscrisul a fost donat de autor Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6557).

²² Bufnea 2010, p. 182.

²³ *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, nr. 29, 12 august 1923, p. 1. Capitolul VII publicat în acest număr a fost intitulat: „Purificarea”, „Cartea Neagră”.

de concentrare, doar șase au refuzat să semneze declarația: „Dr. Iuliu Caliani avocat, Valer Liuția, profesor (bănățean), Valer Vajdea, învățător, Simion Holca, Meletie Cancer (Bucovina), Samuil Urian, contabil Jibou (făgărășan)”²⁴. Alți cinci, veniți mai târziu la Kiev, după numirea colonelului Pietraru, care au refuzat semnarea declarației au fost avocații: Vasile Meșter, Nicolae Porav, Iustin Nestor, apoi Emanoil cavaler de Cercavsky și căpitanul Ciprian Țurcan²⁵. Lor li s-au adăugat apoi și alții și, deși Cartea Neagră „luase proporții”, a dispărut²⁶. O dispariție confirmată de un mic anunț apărut într-un număr al ziarului *Telegraful Român* din anul 1919²⁷, semnat de căpitanul Vasile Chiroiu, care informa asupra intenției de a reface *Cartea Neagră* întocmită la Darnița. Apelul public, adresat ofițerilor, amintea necesitatea recuperării unor informații importante: „Aviz. Primim: Ofițerii Corpului voluntarilor ardeleni-bucoveneni sânt rugați să binevoască a contribui la reconstruirea <Cărții negre> întocmite în Darnița, trimițând de urgență la adresa subsemnatului în Sibiu, Piața mică, Nr. 23, toate datele deținute de ei. Căpitan V. Chiroiu” (Fig. 1).

În registrul-inventar al Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, la *Colecția de documente* este înregistrat un „caiet-manuscris (autor neidentificat) sub numele de *Cartea Neagră*, cu 178 de nume de persoane din Transilvania care, fiind prizonieri la Ruși, nu s-au înrolat voluntari sub diverse motive” (inv. nr. 4584), de dimensiuni relativ mici (20,2 x 16,5 cm), cu coperte negre (Fig. 2). Numele foștilor combatanți români din armata Imperiului Austro-Ungar sunt consemnate pe 13 file²⁸. Întorcând caietul cu cealaltă copertă, pe alte 15 file²⁹ ale acestuia sunt transcrise, în tabele, date statistice referitoare la numărul populației de pe glob, capitale, orașe ori state, informații copiate, probabil, din almanahurile populare tipărite în epocă de *Astra* ori de editurile românești. Documentul a ajuns în patrimoniul Muzeului Național al Unirii în anul 1969, achiziționat de la profesorul sibian Silviu Țeposu³⁰.

Ce era această *Carte Neagră* amintită cu numele ei în bibliografia interbelică de doar câțiva dintre foștii voluntari și ce era „nepotrivit” în ea? Ioan I. Șerban, istoricul Legiunii Române din Rusia, amintește manuscrisul din colecția muzeului albaulian în volumul publicat în 2003, considerând că acesta a fost redactat la Darnița între „decembrie 1916 și până la plecarea primului eșalon de voluntari în Moldova” și faptul că sunt consemnate „178 de persoane

---

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „S-a găsit cineva, probabil, careva din cei interesați sau în slujba lor, care a făcut-o să dispară, adevărat a furat-o” (*ibidem*, p. 2).

²⁷ *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 8 din 19 ianuarie/1 februarie 1919, p. 5.

²⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4584.

²⁹ În total, caietul conține 32 de file, 4 au rămas goale, fără însemnări (f. 14-17).

³⁰ Arhiva MNUAI, dos. 9/1969, f. 146-149.

care au refuzat să se înroleze în Corpul de la Darnița sau au făcut agitație potrivnică scopului”³¹. Restul informațiilor sunt preluate nu de pe filele caietului, ci din articolul lui Pompiliu Nestor: „11 persoane au fost nominalizate primele în *Cartea neagră*: Iuliu Caliani, Valer Linția, Valer Vajdea, Simion Holca, Meletie Cancer, Samuil Urian, Vasile Meșter, Nicolae Porav, Iuliu Nestor, Emanoil cavalier de Cercavsky și Ciprian Țurcan”³², pentru că, lecturând cu atenție textul manuscrisului păstrat la Muzeul Unirii, cele 178 de nume sunt consemnate în ordine alfabetică, de la A la Ț (ultimul nume). Nici urmărindu-i alfabetic nu-i găsim aici pe cei 11: primii patru lipsesc (Iuliu Caliani, Valer Linția, Valer Vajdea, Simion Holca), Meletie Cancer apare la poziția cu numărul 37, cu mențiunea: „sosit din Darnița, s-a reîntors”³³. Samoilă Urian apare la poziția 165, cu mențiunea: „a venit în decembrie la Darnița, a plecat apoi la Blajasni, în Siberia”; numele lui Vasile Meșter îl întâlnim la poziția 93, cu mențiunea „a plecat din Darnița, nevoind a intra în armata română”; Nicolae Porav este consemnat la numărul 127: „s-a înscris ca voluntar, s-a prezentat la Darnița și a fugit”; Iuliu Nestor la 110, cu precizarea: „s-a depărtat din Darnița”; Emanoil cavalier de Cercavsky lipsește; Ciprian Țurcan apare la poziția 171, cu completarea: „Plecat din Darnița. A fost susționat ca spion. S-a[u] aflat la dânsul atari scrisori”³⁴. De asemenea, nu toți cei 178 au refuzat intrarea în armata română, unii au intrat în primul Corp al voluntarilor români și au fost consemnați ca atare în manuscris, pe alții, dintre cei înșiruiți în lista neagră, îi regăsim în cel de al doilea Corp al Voluntarilor Români format în Siberia, numele lor apărând în ordinele semnate de comandantii legiunii.

Așadar, caietul descris la nr. inv. 4584 ridică unele semne de întrebare, atribuirea și datarea lui necesitând lămuriri suplimentare. De asemenea, o publicare integrală a paginilor acestuia este necesară, nu doar pentru o cât mai corectă identificare a autorului, dar mai ales a personajelor descrise. Nu intenționăm să dezavuăm, dar nici să scuzăm unele atitudini ale celor lipsiți de patriotism³⁵. Dimpotrivă, numele lor și cunoașterea motivațiilor care le-au determinat opțiunea, opinia *pentru* sau *împotriva* României, nu fac până la urmă decât să ne ajute să înțelegem mai bine perioada dificilă prin care treceau cei care juraseră credință împăratului, dar se născuseră români, într-o provincie care nu era în granițele ei naturale, dar și „redimensionarea loialităților”³⁶. Cui să-i fie devotați: împăratului în armata căruia luptau ori României, „țara vecină”, căreia

³¹ Șerban 2003, p. 71.

³² *Ibidem*; vezi *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, nr. 29, 12 august 1923, p. 1, unde sunt amintiți cei 11.

³³ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4584.

³⁴ *Loc. cit.*

³⁵ Deși au existat și au fost sancționate ca atare în perioada interbelică (vezi asemenea exemple la la Posea, Mincă 2018, p. 178-182, cazul profesorilor brașoveni Nicolae Sulică și Arsenie Vlaicu).

³⁶ Cârja, Cârja 2018, p. 225-231; despre atmosfera de dincolo de front la Maior 2016, p. 65-91.

ii aparțineau prin origine?

De altfel, delimitarea celor dedicați cauzei naționale, de ceilalți, nesiguri, nedeciși ori neîncrezători în realcătuirea granițelor României a continuat și după Darnița și Kiev. În 18 octombrie 1918, un Ordin la raport semnat de locotenentul Emanoil Comșa din Celebinsk, menționa organizarea la Petropavlovsk a unui lagăr de prizonieri la conducerea căruia se afla locotenentul Vasile Meștereanu, lagăr supus ordinelor secției de propagandă a Comitetului Național Român: „În lagărul de prizonieri români din Petropavlovsk se vor închide toți acei prizonieri români care nu au bărbăția și cinstea de a se înscrie de voluntari în C[orpul] V[oluntarilor] R[omâni]. Acești răătăciți vor fi ținuti foarte strict, adică după meritele lor. Nici la lucru pe la privați nu vor merge”³⁷. Un alt tabel al celor care au refuzat intrarea în legiune a fost alcătuit după formarea celui de al doilea Corp al voluntarilor ardeleni și bucovineni din Siberia. Acesta nu a ajuns în colecția de Ordine pe legiune păstrată la Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, dar Ordinul către trupele Corpului Voluntarilor Români în formație nr. 12 din 26 ianuarie 1919, îl menționează: „§7 - „Public tabloul prizonierilor români care n-au voit a se înscrie în Corpul Voluntarilor Români”³⁸.

În acest context, când optimist, când dezamăgitor, trebuie lecturate paginile cu cele 178 de nume ale românilor din armata imperiului captivi în Rusia. Caietul nu enumeră doar numele prizonierilor ardeleni și bucovineni, ci menționează gradul avut în armata austro-ungară, regimentul în care au luptat, locul nașterii, profesia avută pe timp de pace. Acolo unde sunt transcrise afirmații contrare intrării în corp, sunt menționate sursele, alți voluntari dedicați continuării luptei alături de armata română, implicați în constituirea *Cărții Negre*, tocmai pentru că pe unii, rândurile alăturate numelor lor îi acuză, iar vorbele doar auzite, atunci când au fost scrise, trebuiau dovedite. Iar cei care susțin declarațiile sunt nume importante dintre cei implicați în organizarea voluntarilor români: Victor Deleu³⁹, Ioan Vescan⁴⁰, Mihai Petricoane-Drugărin⁴¹, Octavian Vasu⁴², Trifon Ghilezan⁴³, Valeriu Milovan⁴⁴, Gavrilă Iuga⁴⁵, Simion Balint⁴⁶. Destinul unora l-am putut reconstitui ante și post Darnița. Pentru alții, sursele istorice ne-au lipsit, astfel încât numele lor rămân doar pe filele caietului din

³⁷ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 35.

³⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 24; despre cei străini de idealul voluntariatului amintește și Ioan I. Șerban (Șerban 2003, p. 214).

³⁹ *Ibidem*, p. 36, 46, 57, 64; Bufnea 2010, p. 178-184; Țucă 2011, p. 17, 52, 60, 66, 67, 128, 191.

⁴⁰ Șerban 2003, p. 68, 100, 155, 156, 158, 159.

⁴¹ Petricoane Drugărin 2012, p. 709.

⁴² Șerban 2003, p. 68, 74, 80, 108, 123; Țucă 2011, p. 67.

⁴³ Șerban 2003, p. 80, 108.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 68, 131, 134, 185, 186, 196, 242.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 80, 108, 134, 184, 214; Țucă 2011, p. 166, 169, 179, 213.

⁴⁶ Șerban 2003, p. 183, 185, 186.

depozitul muzeului albaiulian, fără a le cunoaște cariera urmată în România Mare, în care, cel mai probabil, cei mai mulți s-au reîntors. Reconstituind - acolo unde s-a putut - parcursul intelectual al celor înscriși pe filele caietului cu coperte negre, cei 178 par a fi constituit un grup select! Acceptarea sau refuzul de a lupta în uniforma armatei române exprimă până la urmă ceea ce credea fiecare voluntar în momentul semnării declarației de adeziune. Unii au făcut-o fără ezitare, asumându-și consecințele, alții, așa cum vom vedea în paginile manuscrisului cu coperte negre, nu doar au refuzat voluntariatul ori s-au răzgândit pe parcurs, ci au alcătuit liste ale „trădătorilor”, pe care le-au transmis mai departe superiorilor lor.

Printre cei care au acceptat intrarea în legiune, dar apar pe filele manuscrisului de la Muzeul Unirii din Alba Iulia este Albon Iosif din Gherla, „contabil de bancă”, care „s-a prezentat”⁴⁷. Tot cu „prezent” au răspuns și au fost consemnați ca atare în „lista neagră”: Brana Eusebiu, Bedelean, Blăjean Augustin, Damian Valeriu, Gârbacea Virgil, Iucu Petru, Șuba Petru⁴⁸. În cazul lor, apartenența la cauza românească de la începuturile ei este clară, prin exprimările alăturate numelor lor: „e între noi”, „va veni la tot cazul” ori „s-a prezentat”. Pe aceleași file ale „renegaților neamului” a fost consemnat și Frențiu Ioan, deși, exprimarea alăturată numelui său nu lasă loc echivocului: „Cere continuu intrarea în armata română. Rușii însă nu îl lasă”⁴⁹, iar locul lui ar fi fost pe o listă albă...

În alte cazuri, datele consemnate în dreptul numelor nu ne oferă indicii certe asupra intrării ori a refuzului lor de a fi voluntari. Un asemenea exemplu este cel al lui Anton Nicolae, menționat la numărul 3 pe filele caietului-manuscris. Asemănarea cu căpitanul Călțiun și apelativul de „bun român” din formularea ulterioară: „Ca Oblt. în Reg. 60 Infanterie a fost un bun român, în Zbornik (Bosnia), împreună cu Oblt Călțiun Petre⁵⁰”, ar constitui argumente pentru a-l scoate de pe lista neagră. Tot indeciși ca atitudine, în lipsa altor detalii oferite de manuscris, ne apar și alții: Titus Ciortea⁵¹, Covasa Ioan⁵², Chiș Aurel⁵³.

De asemenea, o parte dintre cei 178 nu s-au declarat împotriva voluntariatului datorită insucceselor de moment ale Armatei Române, ci din buna

---

⁴⁷ *Anexă*, nr. 7, f. 1^v.

⁴⁸ *Anexă*, nr. 8, 12, 14, 52, 65, 74, 167, f. 1^v, 4^r, 4^v, 5^v, 13^r.

⁴⁹ *Anexă*, nr. 57, f. 4^r.

⁵⁰ Căpitanul Călțiun Petre a fost membru al misiunii militare române de repatriere a prizonierilor din Iugoslavia, misiune condusă de maiorul Mihail Racoviță (Țucă 2011, p. 253). S-a aflat în serviciul activ al armatei române până în 1927 (Țucă, Batin 2018, p. 206).

⁵¹ *Anexă*, nr. 12, f. 1^v.

⁵² *Anexă*, nr. 29, f. 2^v.

⁵³ *Anexă*, nr. 33, f. 2^v.

intenție de protejare a părinților, a familiei lăsate acasă: Bușiță Alexandru⁵⁴, ori pur și simplu pentru că le lipsea curajul, cazul lui Holbac Sebastian, care le dorea temerarilor voluntari „tot binele și reușita deplină”, dar „se temea de moarte, în ciuda unui trecut demn în viața civilă”⁵⁵.

Altfel trebuie privite numele celor nesiguri, care încă tatonau asupra a ceea ce trebuia făcut. Nu refuză voluntariatul, se prezintă la locul de concentrare, apoi, fără a mai aștepta ca România să recunoască oficial organizarea Corpului, părăsesc Darnița, pentru a se reîntoarce în prizonierat. După izbucnirea Revoluției Bolșevice și închiderea granițelor cu Ucraina, o parte a prizonierilor români reușesc să părăsească Rusia, identificând alte căi de reîntoarcere acasă, alții însă nu se descurcă, își cântăresc mai bine vechile opțiuni și se înscriu în cel de al doilea Corp al Voluntarilor Români format în Siberia. Exemplele nu sunt puține: Iacob Brândușianu, Bonca Dănilă, Alexandru Bușiță, Baneu Svetozar, Emanoil Comșa, Samuil Urian. Sunt atitudini ulterioare, pe care le-am consemnat în notele de subsol atașate textului manuscrisului, în *Anexă*. Nu al tuturor celor 178, desigur, spațiul unui articol fiind insuficient, așa cum insuficiente par a fi informațiile asupra unora dintre cei încadrați printre renegați. Reconstituirile - atât cât au fost posibile - le-am considerat însă necesare pentru a demonstra că *lista neagră* nu a atât de *neagră*, că ezitățile au existat în mod evident, dar - cu excepții, desigur - împrejurări mai mult sau mai puțin fortuite i-au dus, în final, pe cei mai mulți, spre același drum, alături de armata română.

Cui îi poate fi totuși atribuit caietul? La momentul înregistrării în registrul muzeului, autorul acestuia nu a fost identificat. Cel de la care instituția îl cumpărase, oferise mai multe documente, variate ca și conținut, imediat după manifestările Semicentenarului Unirii, într-un moment de ușor respiro al muzeografilor albaiulieni. Silviu Țeposu, de la care a fost achiziționat manuscrisul în februarie 1969, era un colaborator constant al colectivului de cercetători de la Muzeul Unirii⁵⁶ și nu ar fi fost dificil de cerut detalii asupra provenienței acestuia. Documentul este consemnat în procesul-verbal de achiziție sub titlul: „Caiet (manuscris) despre 178 ofițeri și subofițeri români prizonieri în primul război mondial”⁵⁷, o formulare mai mult decât discretă asupra conținutului lui real, care să nu pună piedici achiziției. Filele caietului au fost cu siguranță lecturate cu atenție, dar o corespondență oficială referitoare la acesta și prea multă publicitate asupra lui nu erau în favoarea păstrării în patrimoniul muzeului, dacă ne referim doar la numele celor consemnați în caiet care au format în Siberia al doilea corp al voluntarilor și au participat la

⁵⁴ *Anexa*, nr. 18, f. 2^v.

⁵⁵ *Anexă*, nr. 70, f. 5^v.

⁵⁶ Arhiva MNUAI, dos. 5/1968, f. 413.

⁵⁷ Arhiva MNUAI, dos. 9/1969, f. 146-147, 149.

campania împotriva bolșevicilor pe linia Transiberianului, chiar dacă ei apăreau pe o listă a rușinii... Descrierea din registru, așa cum s-a făcut atunci, a fost, din punctul nostru de vedere, una conjuncturală, potrivită momentului respectiv. Era vorba despre „*persoane din Transilvania*” (deși în caiet sunt menționați și bucovinenii!) „*care, fiind prizonieri la Ruși, nu s-au înrolat voluntari sub diverse motive*”, adică cei care nu au participat la momentul Darnița, un subiect care începuse să fie ușor accesibil și despre care s-a scris până la 1989⁵⁸. O formulare fortuită, pentru că, din lectura atentă a rândurilor înșirate pe cele 13 file, autorul pare a-și divulga identitatea atunci când vorbește de învățătorul Bozian din Cenadul Mare: „I-am scris din Botoșani să vină în armata română. Nu a venit. Scrisoarea a păstrat-o și reîntorcând[u-se] acasă, îmi spunea tata că să fălea, că uite ce mi-a scris feciorul învățătorului Lipovan și totuși nu am intrat în armata română”⁵⁹. Sau: „Mi-a spus în față următoarele: *Da, am spus soldaților să nu intre în armata rom[ână], motivând că până nu știe care îi va fi patria, nu poate servi*. Date subl. I. Lipovan”⁶⁰. Un nume - *I. Lipovan* - omis de lista lui Vasile Poruțiu, de studiile referitoare la primul corp al voluntarilor din Darnița⁶¹ ori despre prizonierii Armatei Austro-Ungare internați în Rusia⁶².

Referitor la momentul redactării acestuia, înclinăm nu spre evenimentele legate de Darnița sau din perioada imediat următoare acesteia, ci de intenția de refacere a *Cărții Negre* anunțată de Vasile Chiroiu în 1919, așa cum rezultă din nou, din formulările caietului-manuscris: „în septembrie 1916 spunea că vine, însă nici în mai 1917 nu s-a prezentat” (cazul lui N. Mosorca⁶³) sau: „Fiind provocat în scris nu a venit, nici nu a răspuns, însă la Alba Iulia a reprezentat ca delegat legiunea română din Oravița” (cazul lui Fara George)⁶⁴ ori din menționarea județelor, nu a comitatelor, în cazul consemnărilor originilor ardelenilor. Menționarea și aici a surselor („date: ...”), a deplinei asumări a celor care consemnau declarațiile, înclină spre folosirea aceleiași metode de reconstituire a cărții, utilizată la Darnița, unde „toate acuzele erau iscălite de cel ce le aducea”⁶⁵.

Completările cu creionul par a aparține „prof. Col[onel] r[ezervă] Serafim” (semnătura apare pe fila 6^r) sau doar un „S” (pe fila 1^r), fost combatant în Armata austro-ungară, din Regimentul 31 Infanterie, coleg cu Mateiko Ioan

⁵⁸ Nemoianu 1922, p. 26-29; Bufnea 1928, p. 8-9; Bufnea 1929, p. 121-122; Șerban 1988, p. 443-446 (cu bibliografia perioadei posbelice).

⁵⁹ *Anexă*, nr. 26, f. 2^v.

⁶⁰ *Anexă*, nr. 105, f. 8^r.

⁶¹ Șerban 1988, p. 429-454; Dudaș 1996, p. 85-117.

⁶² Țucă 2011.

⁶³ *Anexă*, nr. 101, f. 7^v.

⁶⁴ *Anexă*, nr. 58, f. 4^{r-v}.

⁶⁵ *Gazeta Voluntarilor*, Cluj, nr. 29, 12 august 1923, p. 2.

(Hosu) menționat la nr. 83 (fila 6^{r-v}). Intervențiile sale sunt târzii, ulterioare anului 1947⁶⁶.

Documentul, în ciuda reinterpretărilor necesare asupra poziției referitoare la voluntariatul românesc al unora dintre cei consemnați, ne apare mai degrabă ca o transcriere a mai vechilor informații culese pentru prima *Carte Neagră* alcătuită la Darnița de voluntarul Lipovan, căreia i-a adăugat apoi, după apelul lansat de Vasile Chiroiu în ziarul sibian *Telegraful Român*, câteva date noi, accesibile lui, pe care le-a retranscris pe cele 13 file ale unui caiet învelit, firește, în coperte negre. Un fragment care, integrat altor asemenea file, transcrise de alți voluntari ardeleni și bucovineni ar fi trebuit să constituie o a doua *Carte Neagră* post Darnița, deocamdată necunoscută nouă⁶⁷. Un moment semnificativ al crizei de loialitate față de împărat care a continuat să se manifeste și după „prima Alba Iulia” (așa cum a fost numit manifestul de la Darnița), și care, trebuia făcut public imediat după Marea Unire. Începea atunci unificarea administrativă și legislativă, în granițele mult rotunjite ale țării. Era nevoie de oameni care să reconstruiască această țară, dintre cei mai capabili și mai devotați ei. Tocmai de aceea, pentru cei loiali de la început era important a cunoaște cine, cum și cât a contribuit la formarea României Mari. Or, nu puțini dintre cei care au obținut posturi importante în administrația noii țări au fost în categoria celor ezitanți ori care nu au crezut că o Românie Mare se poate forma sau că ea va putea obține recunoașterea internațională a marilor decidenți politici ai anilor '20.

Dilemele sau incertitudinile asupra locului în care trebuia fiecare să se găsească trebuie astăzi cântărite cu răbdare, privite deopotrivă în ansamblu, dar și individual. Dincolo de cazurile cunoscute de ofițeri loiali împăratului, dar care au servit apoi, cu aceeași onoare și demnitate și în România Mare, generalii Ioan Boieriu⁶⁸ ori Dănilă Papp⁶⁹, s-au aflat și alții care, deși s-au decis să treacă în armata română, nu au reușit, au fost acuzați de trădare, judecați și condamnați la moarte. Cazului cunoscut al lui Emil Rebreanu⁷⁰ îi putem alătura un altul, un soldat obișnuit din Roșia de Secaș (jud. Alba), condamnat și executat pentru intenția de a trece granița, în țara pe care o considera a lui: România. Familia vrea totuși nu doar să-l plângă, să se roage în liniște casei, ci și să ofere ceva pentru sufletul celui plecat nu în țara pe care o alesese dezertând, ci pentru lumea de dincolo, a morților, printr-un parastas oferit comunității. Dar preotul se teme de reacția autorităților, căci slujba nu era pentru un credincios obișnuit, ci pen-

⁶⁶ „[Lazăroi Emil] A murit în a[nul] 1947” (*Anexă*, nr. 78, f. 5^v).

⁶⁷ Care, după afirmațiile lui Pompiliu Nistor, „la Corpul Voluntarilor din Sibiu s-a format din nou [...] de când n-am mai văzut-o, desigur s-a mai umflat” (*Gazeta Voluntarilor*, Cluj, nr. 30, 23 august 1923, p. 1).

⁶⁸ Dudaș 1996, p. 65.

⁶⁹ Rustoiu, Cutean, Cristea 2015.

⁷⁰ Vezi contextul dezertărilor ardelenilor și cazul Emil Rebreanu la Cârja 2018, p. 5-28.

tru un „trădător al patriei”:

„Ioan Lupean I. Petru, căsătorit, tată de familie, ca soldat pre front, a voit să fugă la dușmani, dară a fost prins și prin tribunalul militar competent a fost judecat la moarte prin glonte și și executat.

Soția și părinții lui voiesc să se servească pentru el un parastas și nota bene în curtea familiară, precum sună în respectul acesta și îndrumările rituali și consistoriali.

Cazul acesta este primul de atare moarte prin executare judecătorească, și, ca să nu fac eroare cu grele urmări pentru mine ca preot fungente, neavând dispusețiuni de la forurile mai înalte besericești pentru atare cazuri extraordinare, rog pre Prea Onoratul Oficiu Protopopesc a îmi da inviețiune în cazul prezente eventual și de la Prea Venerata noastră Superioritate besericească, cum să pot împlini în dorința familiei respectivului și să fiu apărat și eu personaliter de periclu.

Plecat fiu, Ioan Deac, paroch gr.-cat. Roșia de Secaș la 9 martie 1917”⁷¹.

În această categorie a dezertorilor trebuie inclus și avocatul din Câmpeni Andrei Nicola, care în aprilie 1915 a trecut granița și s-a înrolat în armata română. Gestul său nu a rămas fără consecințe imediate, autoritățile se grăbesc să-l facă cunoscut tuturor celor care au avut legături cu dezertorul, adică, desigur, comunității din mijlocul căreia a plecat la momentul mobilizării, dar și a celei în care s-a născut. Textul circularei trimisă protopopului ortodox din Câmpeni e o sentință acuzatoare, care demonstrează celor rămași acasă că statul nu glumește cu cei care-l trădează, iar pedeapsa e pe măsură: moartea prin spânzurătoare. Dar, până la găsirea vinovatului, fapta lui trebuia să devină „cât mai” publică, prin citirea în biserică, de către preoții parohi, a pedepsei aplicate celui care trădase: „a publica poporului prin afișe și sunetul dobei și [în] comunele unde s-a născut și unde a locuit, că dr. Nicola Andreiu, născut în Vidra de Jos și avocat în Câmpeni și sergent infanterist titular a fugit în 23 Aprilie a.c. (1915) ca un laș din frontul nostru de luptă, la dușman, și pentru aceasta a lui faptă de ocară, va fi judecat după încheierea păcii la moarte prin spânzurare după §327 și 328 a legii militare pentru crime. În fine, binevoiește a îndruma pe preoții din comunele amintite mai sus, să publice în 2 Dumineci una după alta, după sf. liturgie, din locul predicii, și poporului, ca să se convingă despre fapta lui rușinoasă și judecarea la moarte”⁷².

Un anunț care stârnea teamă nu doar familiei, ci și celorlalți membri ai comunității. Și nu în ultimul rând, celor duși la oaste!

⁷¹ SJAAN, fond *Protopopiatul greco-catolic Blaj*, acte înregistrate, dos. 87/1917, f. 1.

⁷² ANSJA, fond *Protopopiatul ortodox Câmpeni*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 348^r. Avocatul Andrei Nicola a fost ales în primul Parlament al României Mari din partea Partidului Național Român. În 1951 a fost arestat de regimul comunist și închis la Ocnele Mari, unde a murit în 1953 (Neagu, Groza 2019, p. 27).

Așa cum o demonstrează și paginile caietului păstrat în depozitul muzeului albaiulian ori exemplele oferite de filele din arhivele Protopopiatului ortodox Câmpeni și ale celui greco-catolic din Blaj opțiunile pentru sau contra României erau destul de greu de luat și de exprimat deopotrivă, în condițiile în care Imperiul, prin instituțiile sale, încerca cu tot dinadinsul, prin orice mijloace, să se mențină. Gestul ofițerului sau soldatului nu producea consecințe doar asupra persoanei celui condamnat, ci și asupra familiei și comunității, iar decizia devenea astfel și mai greu de luat. La ei se gândesc și se exprimă ca dorind să o protejeze atunci când refuză voluntariatul și câțiva dintre cei menționați în „Cartea Neagră”. Pentru aceștia, chiar cei care alcătuiesc lista sunt îngăduitori. Deciziile au rămas la fel de greu de luat și după intrarea României în război, în condițiile în care chiar mitropolitul Vasile Mangra era filomaghiar⁷³, când în Parlamentul din Budapesta s-au aflat și parlamentari români, dar favorabili Ungariei⁷⁴, când existau propuneri de federalizare, în care teritoriile românești continuau să rămână în cadrul Imperiului (A. C. Popovici)⁷⁵ sau de la București, Constatin Stere propunea rezolvarea „chestiunii românești fie printr-o uniune politico-economică a României cu Puterile Centrale, fie printr-o Uniune personală cu Austro-Ungaria sub coroană habsburgică⁷⁶ ori Ioan Slavici, care, deși a trecut în România, a rămas un filogerman convins, susținându-și ideile în presa românească cu această orientare⁷⁷. Atitudini diferite, nuanțate la nivelul elitelor românești, așa cum neunitare par să fi fost opiniile și printre „cei mici”, ofițerii și subofițerii ale căror nume au fost surprinse de voluntarul Lipovan.

ANEXĂ

Cartea Neagră⁷⁸

/f. 1/ 1. Dr Anton Ardelean, avocat în Sân Nicolau Mare. Locotenent în res[ervă]. În timp de pace cel mai aprig luptător al neamului, [mai] bine zis lua parte la adunările naționale, acum însă slugarnic inimilor noastre. În prezența serg. Ianna, care s-a prezentat în armata română, a notat numele voluntarilor cu scopul de a-i denunța înaintea Cons[iliului] Sup[er]ior. Demonstrativ a afirmat că el nu consimțește cu ceilalți (adică

---

⁷³ Eppel 2006.

⁷⁴ Vezi, spre exemplu, cazul românilor Ioan Ciocan și Petru Mihaly (Iudean 2016, p. 12-124, 165-170).

⁷⁵ Crișan 2008, p. 215-233.

⁷⁶ Țărău 2018, p. 320-322.

⁷⁷ Atitudine pentru care va fi condamnat în „procesul ziariștilor” din 1919 (vezi Szabo 2018).

⁷⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4584.

cu noi). Surorii de caritate i-a declarat că să ține de tagma căp[itaniului] Miculescu și nu de noi, cari trădăm patria. Date: I. Vescan, Tr. Ghilezan, V. Miclea, I. Costea⁷⁹.

2. **Anton Gheorghe**: cadet rgt. 63 inf[anterie], avocat din Năsăud⁸⁰.

3. **Anton Nicolae**: căpitan activ Rgt. 43 inf[anterie]. [însemnare ulterioară, de altă mână, cu creionul:] „Ca Oblt. în Reg. 60 Inf. a fost bun român, în Zvornik (Bosnia), împreună cu Obl. Călțun Petre. S”⁸¹.

4. **Adrian Avram**: cadet Rgt. 32 honv[ezi]. S-a declarat ungar.

5. **Abrudan George**: subl[ocotenent] Rgt. 37 inf[anterie]. Vicenotar în județul Bihorului. Nici nu voiește să vorbească românește. Este un schwars-gelb și patriot maghiar încarnat. Date de loc[otenent] Drugarin și Petricsana⁸². Sunt informat că după ce [s-]a reîntors din captivitate, prezentându-se la Belgrad [la] P[artea] S[edentară a] rgt. 37 inf[anterie], s-a lăudat că nu a /f. I/ fost voluntar, fiindcă știa că România se va prăbuși. Dat de Poppan.

6. **Axim Petru**: cad[et] cap[oral], rgt. 22. Din Bucovina.

7. **Albon Iosif**: Gherla, contabil de bancă. S-a prezentat⁸³.

8. **Brana Eusebiu**: București, învățător la școlile Kotsch, s-a prezentat. Date de Dr. V. Deleu și Dr. Voina.

9. **Bodea Dumitru**: cadet, Rgt. 33 inf[anterie] din Arad, fost funcționar la Victoria. A declarat că el nu simțește deloc românește. E încântat de societatea ungurească. Date de I. Vescan, Tr. Ghilezan, V. Miclea.

10. **Bos Ioan**: cadet Rgt. 22 honv[ezi], afirmativ abiturient la gimnaziul din Brașov 1914, ficiorul învățătorului român din Bran⁸⁴.

⁷⁹ S-a născut în Vâlcani, comitatul Torontal. Între anii 1900-1905 a studiat la Facultatea de Drept și Științe Politice din Budapesta. În 25 mai 1907 și-a susținut doctoratul în științe juridice la Universitatea „Ferencz József” din Cluj (Sigmirean 2000, p. 378, 541).

⁸⁰ Era născut în 1876 la Năsăud. A studiat la Academia Reformată de Drept din Debrecen, între anii 1908-1910, cu ajutorul unei burse oferită din fondul grănicerilor din Năsăud (*ibidem*, p. 618).

⁸¹ Numele său nu apare în lista primului corp de voluntari redactată de Vasile Poruțiu, nici biografia ulterioară nu-i reține prezența în corpul voluntarilor (Onofreiu, Pinteș, Vlașin 2018, p. 773-774). În toamna anului 1918 se afla la Gherla, unde a organizat și condus Garda Națională, al cărei delegat oficial pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia a fost ales, prin credenționalul semnat de maiorul Alexandru Vlad (1918 la români, X, p. 215). A făcut parte din Marele Sfat Național (Dicționar 2019, p. 173). A intrat în armata română în 1919, cu gradul de locotenent-colonel. Fișa din *Registrul de control nominal al ofițerilor activi ardeleni și bucovineni* consemnează doar luptele la care a participat în timpul Primului Război Mondial, în Polonia rusească și Galiția, faptul că a fost rănit de 3 ori și că a „căzut prizonier la ruși” (Țucă, Batin 2018, p. 117-118).

⁸² Petricoane Drugărin, de fapt, unul dintre voluntarii de la Darnița (vezi Petricoane Drugărin 2012, p. 709-738).

⁸³ Numele său apare în proiectul de reorganizare al serviciului voluntarilor propus de Octavian Tăslăuanu, fiind numit la „serviciul de curier și însoțitor al eșaloanelor pornite spre țară” (Șerban 2003, p. 107). De asemenea, îl regăsim cu gradul de căpitan într-un „Tabel de ofițerii Corpului Voluntarilor în ordine alfabetică”, redactat de Vasile Poruțiu (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4). În prima Adunare Generală a Uniunii Foștilor Voluntari din 27 mai 1923, îl regăsim pe Iosif Albon ca membru în Comitetul Central (*Gazeta Voluntarilor*, Cluj, anul I, nr. 19, 24 mai 1923, p. 1).

11. **Barbu Nicolae:** cadet Rgt. 21 honv[ezi], învățător la Pecica Română.
12. **Bedelean:** cadet Rgt. 50 inf[anterie], din Aiud, s-a prezentat.
13. **Brândușian Iacob:** căpitan activ Rgt. 2 infanterie. Din Blaj. Înjura România cu toate că are un frate profesor în Vaslui. A ajuns în captivitate ca comandant de batalion numai cu ordonanța sa personală, pretextând că s-a rătăcit⁸⁵.
14. **Blăjean Augustin:** cad[et] asp[irant], 23 glotași, din Săcărâmb. S-a prezentat.
15. **Baltă Coriolan:** avocat Timișoara⁸⁶. Vezi No 159.
16. **Bodea Al[exan]dru:** cadet Reg. 8 honv[ezi] avocat⁸⁷.
17. **Bonca Dănilă:** stegar Rgt. 21 honv[ezi]. Candidat de avocat Kadar Kovacs. A rămas în Novonikolaevsk, motivând că vine mai târziu⁸⁸.
18. **Bușiță Al[exan]dru:** stegar Rgt. 63 Inf[anterie]. Din Mihăești (Csicsómihályfalva), în Dăbâca. Fecior de popă. Ar venit cu drag, dar își teme părinții. A rămas în Novonikolaevsk, Siberia⁸⁹.
19. **Balasiu Teodor:** stegar, învățător, Beregsan, Banat. A rămas în Krasnoiarisk, Siberia, îngrijorat de rang, familie și avere: Date: P. Nemoianu.
20. **Baiș Al[exan]dru:** maior Rgt. 50 inf[anterie], în Surdal, gub[ernia] Vladimirskaia⁹⁰.

---

⁸⁴ Nu este consemnat în lista lui Vasile Poruțiu, dar printre membrii gărzii naționale din Bran care semnează credenționalul reprezentanților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia întâlnim și un Ioan Bos (1918 la români, X, p. 220).

⁸⁵ Ajunge - totuși (!) - în Legiunea Română. În decembrie 1918, locotenent-colonel Iacob Brândușianu se afla la Irkutsk, în calitate de comandant al Regimentului I Horea (Șerban 2003, p. 212; MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 19).

⁸⁶ Era fiu de preot, născut în Beregsăul Mare, jud. Timiș. A studiat la Facultatea de Drept și Științe Politice din Budapesta (1900-1901) și la Academia Regală de Drept din Oradea (1901-1904) (Sigmirean 2000, p. 378, 641).

⁸⁷ Sublocotenent, a intrat în al doilea corp al voluntarilor români din Rusia, fiind numit comandant al Companiei a X-a, Batalionul III din Regimentul I Horea (Șerban, 2003, p. 213). În decembrie 1918 a fost instituit procuror al Tribunalului Militar al Corpului Voluntarilor Români (*ibidem*, p. 215).

⁸⁸ S-a născut în 27 februarie 1885 la Făureni, com. Solnoc-Dăbâca. A absolvit Gimnaziul superior romano-catolic din Cluj, apoi Universitatea „Ferencz Jozsef” din Cluj, Facultatea de Drept și Științe Politice (1905-1910). Tot la Cluj a obținut, în 1912, doctoratul în științe juridice (Sigmirean 2000, p. 490). A intrat în cel de al doilea Corp al voluntarilor români din Siberia (în 15 iunie 1918 era sublocotenent, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc 3, Ordin la raport pe legiune nr. 2 din 22 noiembrie 1918).

⁸⁹ S-a născut în 11 septembrie 1891 la Zalha, com. Solnoc Dăbâca, era fiul preotului Ștefan Bușița. A urmat cursurile Gimnaziului superior evanghelic din Bistrița, apoi ca bursier al fundației „Simion Romanțai” a urmat timp de un an (1910-1911) cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din Budapesta (Sigmirean 2000, p. 508). În 1911 abandonează Dreptul pentru a se înscrie la Facultatea de Medicină a Universității Ferencz József din Cluj (*ibidem*, p. 567), iar din 1912 la Universitatea din Viena, tot la specializarea Medicină (*ibidem*, p. 700). A intrat până la urmă în Corpul Voluntarilor din Siberia; în octombrie 1918 era medic-șef al Companiilor I, II, III de Rezervă (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 32). În 21 octombrie 1919 a participat la adunarea ofițerilor din Taișet, semnând o declarație prin care aceștia protestau împotriva „știrbirii integrității teritoriale a Banatului” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 238).

21. **Bota Simion:** candidat de avocat Ocna Slatinei⁹¹.
22. **Brătean Ioan:** Loc[otenant] art[ilerie] de cetate. Profesor în Cernăuți.
23. **Baneu Svetozar:** stegar, Rgt. 43 Inf[anterie]. Vicenotar în Betlenháza. Fiul unui preot de origine român, trecut apoi la Sârbi în urma căsătoriei cu o sârboaică, el însă se ținea drept român, deși are de soție o unguroaică. În lagăr însă nu voia să vorbească românește, iar de câte ori se începeau discuții politice române, după ce își manifesta neplăcerea, ne părăsea. S-a exprimat că dacă România ar cuceri Ardealul, dânsul va /f. 2^v/ pleca în America. Date de M. Petricoane Drugărin⁹².
24. **Bordan Silviu:** maior Rgt. 8 honv[ezi]. Foamea l-a silit să-și facă datoria⁹³.
25. **Bădăluță Traian:** cadet Rgt. 32 L[an]dw[ehr].
26. **Bozian:** învățător în Cenadul Mare. I-am scris din Botoșani să vină în armata română. Nu a venit. Scrisoarea a păstrat-o și reîntorcând[u-se] acasă, îmi spunea tata că să fălea, că uite ce mi-a scris feciorul învățătorului Lipovan și totuși nu am intrat în armata română.
27. Dr. **Bojinca Al[exan]dru:** din Tecvanul Mare, conciptist la tribunalul din Biserica Albă. Nu a voit să vină⁹⁴.
28. **Ciortea Titus:** Lăpușul unguresc, avocat⁹⁵.

⁹⁰ A intrat în Armata Română în noiembrie 1918, cu gradul de locotenent-colonel. *Registrul de control nominal al ofițerilor activi ardeleni și bucovineni* consemnează că s-a născut în 29 aprilie 1865 în Hațeg, jud. Hunedoara. Referitor la perioada în care s-a aflat în armata austro-ungară se precizează doar că în 1914 „s-a aflat pe frontul rusesc în Carpați” și decorațiile primite: „signum laudis, medalia 25 ani de serviciu, medalia și Crucea Jubiliară”. În 1921 a fost trecut în rezervă pentru „infirmități”, „boală agravată în timpul serviciului militar, în război” (Țucă, Batin 2018, p. 104-105).

⁹¹ S-a născut în Ocna Slatinei, jud. Maramureș. În decembrie 1919 a obținut doctoratul în științe juridice la Universitatea „Ferencs József” din Cluj (Sigmirean 2000, p. 543).

⁹² A ajuns până la urmă în Corpul voluntarilor ardeleni, în septembrie 1918, prin Ordin la Raport nr. 12, fiind numit casier al regimentului de voluntari constituit la Celeabinsk (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 3); în decembrie 1918 era comandant al Companiei I din Batalionul I aflat sub comanda căpitanului Iuliu Caliani (Șerban 2003, p. 213). În 24 februarie 1919 semnează declarația ofițerilor români care protestau împotriva limitării atribuțiilor Comitetului Național Român doar la acțiuni de propagandă, nu și asupra comandamentului Corpului Voluntarilor format în Siberia (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4506).

⁹³ Numele său apare menționat în lista lui Vasile Poruțiu, cu gradul de locotenent-colonel (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4), dar și de Petre Nemoianu (Nemoianu 1922, p. 14), cu același grad și origine consemnat în caietul-manuscris de la Muzeul Unirii. Meritele sale în constituirea primului corp de voluntari sunt recunoscute de Octavian Metea (vezi Șerban 2003, p. 157).

⁹⁴ S-a născut în 23 octombrie 1883 la Gornea, comitatul Caraș-Severin. A absolvit Universitatea Regală Maghiară din Budapesta, Facultatea de Drept și Științe Politice (1902-1907), doctor în științe juridice (1912) (Sigmirean 2000, p. 382).

⁹⁵ S-a născut în 1883 la Cistei, jud. Alba. A absolvit Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, iar între 1905 și 1909 a urmat cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din Cluj, tot la Cluj susținându-și doctoratul în 1911 (Sigmirean 2000, p. 490). A practicat avocatura la Alba Iulia, apoi la Târgu Lăpuș. În 1916 s-a aflat în tabăra de la Darnița și probabil a intrat în primul corp de voluntari plecat în România, pentru că în toamna lui 1918 s-a reîntors în Târgu Lăpuș fiind ales în Consiliul Național Român local și a participat la organizarea gărzilor naționale din zonă

29. **Covasa Ioan:** subloc[otenent]. Profesor la gimnasiu[¹] din Rădăuți.
30. **Coliban Mihai:** căp[itan] act[iv] Rgt. 5 inf[anterie]. Brașov. S-a dat de neamț.
31. **Cernea Ioan:** căp[itan] act[iv] Rgt. 43 inf[anterie]. A zis soldatului român din P. Scartisioara că pentru ce să prezintă în armata română, nu vede că pe români îi resping?
32. **Coltea Petru:** vol[untar] Rgt. 8 honv[ezi]. Învățător în Mândruloc. Laș și mincinos.
33. **Chiș Aurel:** student medicinist, Dragomirești.
34. **Ciurdariu Victor:** cand[idat] adv[ocat] Beiuș⁹⁶.
lf. 3^r/ 35. Comșa Emanuil: Director de bancă în Brad. S-a exprimat că numai disperății merg în armata română⁹⁷.

(Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 278-279). A fost ales delegat oficial al cercului electoral Lăpuș pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 (*Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 5, 18 decembrie 1919, p. 23; Dicționar 2019, p. 374). În 5 decembrie 1918, în timpul unei adunări desfășurate în curtea școlii confesionale din Lăpuș a fost atacat de batalionul secuiesc din Baia Mare și rănit grav. A murit la Târgu Lăpuș, în 1921 (*ibidem*, p. 375-376).

⁹⁶ S-a născut în 1887 la Sfârnaș, comitatul Bihor. Era fiul protopopului greco-catolic Mihai Ciurdariu și fratele lui Ioan Ciordaș, martirul Beiușului din 1919 (Ionescu 2014, p. 35, 41). A absolvit Gimnaziul Superior greco-catolic din Beiuș, apoi a urmat cursurile Academiei Regale de Drept din Oradea (1906-1908). În 1909 s-a transferat la Facultatea de Drept și Științe Politice din Budapesta, aici susținându-și doctoratul în științe juridice în noiembrie 1913 (Sigmirean 2000, p. 391, 645). A intrat în cel de al doilea Corp al Voluntarilor Ardeleni. În decembrie 1918 era comandantul Companiei de Mitraliere din Batalionul I al Regimentului I Horea (Șerban 2003, p. 213). În ianuarie 1919 a fost numit - prin ordinul nr. 6 al comandantului Corpului Voluntarilor Români - „supraveghetor al unităților de mitraliere, cu drepturile unui comandant de batalion” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv 6548, doc. 14), iar în februarie 1919 „comandant al unității de mitraliere din Regimentul I Horia, în locul sublocot. Furtună” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 29). A fost membru al Tribunalului Militar și al Juriului de Onoare al Corpului Voluntarilor Români (MNUAI, *Colecția de documente*, inv 6548, doc. 58, 64, 82). A semnat alături de alți ofițeri Declarația de protest împotriva deciziei generalului Janin de a scoate Corpul Voluntarilor Români de sub autoritatea Comitetului Național Român (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4506). A participat la adunarea ofițerilor români din Taișet din 21 octombrie 1919, semnând protestul ofițerilor Legiunii Române din Siberia împotriva știrbirii integrității Banatului (MNUAI, *Colecția de documente*, inv 6548, doc. 238). Pentru participarea la frontul antibolșevic, în 25 decembrie 1919 a fost decorat „în numele Armatei Rusești” cu Ordinul „Sf. Ana”, clasa a 3-a cu săbii și lente (MNUAI, *Colecția de documente*, inv 6549, doc. 53). În 1935 a participat din partea familiei Ciordaș la inaugurarea monumentului martirilor din Beiuș (Ionescu 2014, p. 223).

⁹⁷ Pe Emanuil Comșa îl regăsim printre ofițerii celui de al doilea Corp al voluntarilor Români din Siberia. El este cel care preia după moartea maiorului Ioan Dâmbu, în octombrie 1918, comanda Legiunii Române formată la Celeabinsk: „Onoratul Comitet Național Român în Rusia a numit pe locot. Emanuil Comșa în mod provizor, ca șef al Corpul Voluntarilor Români, și în același timp comandant provizor al Regimentului I Horia” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. 6546, p. 25; Șerban 2003, p. 208). A fost membru al Tribunalului Militar și al Juriului de Onoare al Corpului Voluntarilor Români din Siberia (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. 6548, doc. 64, 164). În iunie 1919 avea gradul de căpitan și comanda Batalionul de Rezervă al legiunii, peste doar o lună fiind numit la comanda Companiei a 3-a a Batalionului I aparte Horea, apoi comandant al Intendenței legiunii, după preluarea acestei funcții fiind numit și președinte al Tribunalului Militar al Legiunii Române (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. 6548, doc. 128, 157, 217-218, 268). În februarie 1920, căpitanul Emanuil Comșa a fost trimis din ordinul comandantului Kadlec, la

36. **Crișan Ștefan:** Loc[otenent] activ Rgt. 33 inf[anterie]. Teroriza românii cari voiau să intre în armata română. După ocuparea Brașovului a folosit următoarea expresie: „verachtatesVolk” [oameni disprețuitori].
37. **Cancer Meletie:** Bucovina sosit din Darnița, s-a reîntors⁹⁸.
38. **Cichi Ioan:** învățător lângă Brașov. A spus următoarele: „Eu am vreo 20000 depuse la bancă și dacă vor simți ungerii că m-am înrolat în armata rom[ână] îmi vor confisca banii, apoi cu ce obraz mă voi întoarce în satul meu, unde sunt și sași, ca luptător contra sașilor.
39. **Ciungariu Ioan:** învățător Ardeal. A spus Comandantului lagărului că nu e intelectual și a fost trimis la lucru. L-am aflat ca măturător de stradă în Chiew [Kiev], unde Dumineca și în sărbători cerșea și storcea banii de la refugiații din România. A declarat înaintea a lor 10 intelectuali și câteva zeci de țărani, că preferă temnița din Segedin față de libertatea din România, pentru care obrăznicie a și fost palmuit.
40. **Cordiș Victor:** învățător Soci, jud. Sălajiu. A venit la Darnița, a semnat și angajamentul, apoi a luat drumul spre Siberia.
- /f. 3/ 41. **Coca Vasile:** fiul preotului din Tribilești, Satu Mare. Am văzut numele lui introdus în lagărul Alecsin ca unger. Date de Poppan.
42. **Danecea:** cadet asp[irant], student gimnaziul Brașov.
43. **Dan Emil:** candidat de avocat, fiu de preot. Amintindu-și de decizia luată de a intra în armata română, a dat răspunsul: „Acela este un pesevenchiu, un porc și un netrebnic, care va lupta contra patriei propriie”. A fost străin de bucuria noastră și prietin tuturor elementelor dușmănoase nouă. Date de V. Milovan⁹⁹.
44. **Drăghinescu Gh:** subloc[otenent] rez[ervă] Rgt. 18 honv[ezi]. Profesor de pedagogie în Kiskisofélegyháza. Fecior de țaran din Racovița (jud. Timiș), crescut cu banii neamului. Mâna stângă nu o poate întrebuița¹⁰⁰.

Vladivostok, „pentru lichidarea socotelilor bănești ale legiunii”, pentru ca din 16 aprilie 1920 să fie transferat la Misiunea Română din Siberia, în subordinea lui Victor Cădere, ca trimis al guvernului român însărcinat cu expatrierea voluntarilor români (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6549, doc. 72, 120; Șerban 2003, p. 242). Despre parcursul lui înainte de intrarea în legiune vezi Opreș 2020, p. 21-22.

⁹⁸ A intrat în cel de al doilea corp de voluntari din Siberia. Numele său e publicat și în lista din 1938, în *Gazeta Transilvaniei*, numărul special dedicat voluntarilor din Siberia (Brașov, nr. 80 din 30 octombrie 1938, p. 5).

⁹⁹ Din formularea „candidat de avocat”, presupunem că este vorba despre Dan Emil născut în 1876 la Săcele, Brașov, fiul preotului Ioan Dan. A absolvit Gimnaziul superior Brașov. În 1895-1897 era student al Facultății de Drept și Științe Politice din Cluj, la aceeași universitate susținându-și doctoratul în științe juridice în noiembrie 1901 (Sigmirean 2000, p. 429). Un alt Dan Emil, tot fiu de preot, este cel născut în 1883 la Țicmandru (comitatul Târnava Mică), absolvent al gimnaziului greco-catolic din Blaj și student al Facultății de Drept și Științe Politice din Cluj în anii 1903-1908 (*ibidem*, p. 481).

¹⁰⁰ A intrat în cel de al doilea corp al voluntarilor români format în Siberia, cu gradul de locotenent. În decembrie 1918 se afla la Irkutsk, unde comanda Compania a II a Batalionului I din Regimentul I Horea (Ordin la raport nr. 70, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 21). În ianuarie a fost numit la Intendența legiunii, „de ajutor al șefului Intendentului pentru afaceri financiare și casier (Ordin către trupele Corpului Voluntarilor Români nr. 6 din 12 ianuarie 1919, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 14). Prin Ordin către Legiunea Română de

45. **Dolga Emeric:** subloc[otenant] Rgt. 33 Inf[anterie]. Funcționar de bancă în Arad, la banca evreiască. Nu are simțăminte românești, vorbește slab românește. A declarat, că după reîntoarcere, să lapadă de neam și lege.
46. **Demian Petre:** student din Vajda Szt Ivan, jud. Turda. Nu are simțăminte românești. Vorbește bucuros ungrește.
47. **Drăgoi Al[exan]dru:** Loc[otenant] activ. Rgt. 33 inf[anterie] din Vale Mare. Înainte de /f. 4/ a intra România în Război a declarat că nu vrea să mai aparțină națiunii română, s-a dat de ungar. Date de Dr. I. Vescan.
48. **Dan de Apsia Artemiu:** căpitan act[iv] Rgt. 37 inf[anterie].¹⁰¹
49. **Darabant Ștefan:** avocat în Satu Mare¹⁰².
50. **Drăgan George:** stegar Rgt. 43 inf[anterie] Bocșa Montană.
51. **David Albu:** învățător în Mihalț. A venit la Darnița, a semnat angajamentul, apoi a plecat la Siberia.
52. **Damian Valeriu:** învățător în Brad, fiul p[roto]popului din Zarand și fost deputat di-etal la unguri. E între noi¹⁰³.
53. **Deac Nicolae:** stegar Reg. 32 honv[ezi]. Student.
54. **Dabiciu Achim:** învățător în Cacova, a declarat că vine, nu s-a prezentat.
55. **Emandity Virgil:** student la drept, din Gherla, stipendist al fundațiunii T. Papp din Arad. Și-a bătut joc de neamul și idealul român. Date: D-tru Cristea, N. Popovici.
56. **Farcaș C-tin:** oficiant de dare în Făget. Om care să lasă ușor condus și în continuu poartă frică de a-și pierde oficiul atât de important.

Vânători Transilvăneni-Bucovineni nr. 116 din 13 iulie 1919 a fost numit „istoric al Legiunii Române” (*loc. cit.*, doc. 147), din august 1919 fiind trecut în categoria ofițerilor administrativi, necombatanți (*loc. cit.*, doc. 173).

¹⁰¹ Nu s-a consemnat explicit de ce a refuzat intrarea în corpul voluntarilor. Numele său nu l-am găsit în lista lui Vasile Poruțiu, nici între cei implicați în formarea gărzilor naționale ori a consiliilor naționale locale (vezi 1918 la români, X, p. 548). Biografia sa, recent reconstituită, amintește prizonieratul, dar nu și refuzul, așa cum apare în caietul muzeului albaulian, de a intra în corpul voluntarilor români din Rusia (vezi Muntean 2018, p. 199-211). A îmbrățișat cariera militară fiind absolvent al Școlii militare de cadeți din Budapesta, urcând în ierarhia militară de la stegar la căpitan. Participă la bătăliile purtate de regimentul său pe frontul din Rusia, iar în lupta de la Lipovice este luat prizonier. Situația sa nu a fost cunoscută mult timp, *Gazeta Transilvaniei* prezentându-l ca dispărut. Este reținut la Kiev, apoi trimis la Krasnoiarsk, în Siberia (*ibidem*, p. 202-203). În aprilie 1918, reușește să părăsească teritoriul Rusiei cuprins de revoluție, ajunge la Belgrad, la comandamentul regimentului său și cere să fie trimis pe frontul italian. Fratele său, Vasile Dan, dezertase din armata austro-ungară, trecând în România încă din 1915. Artemiu Dan redactează în perioada de final a războiului un jurnal în care descrie starea preară a armatei austro-ungare, dar rămâne atașat acesteia până la încheierea conflagrației (*ibidem*, p. 204-221). Întors acasă, a intrat în armata română, fișa *Registrului de control nominal* cu ofițerii activi ardeleni și bucovineni consemnându-i atât activitatea din armata austro-ungară, în Regimentul 37 Infanterie, cât și drumul parcurs în ierarhia militară din România Mare până la gradul de general de brigadă (Țucă, Batin 2018, p. 233).

¹⁰² Născut în 1882 în localitatea Boinești, Satu Mare. Era fiu de preot greco-catolic și absolvent al Gimnaziului Superior de Stat din Baia Mare. A studiat la Academia Regală de Drept din Oradea, iar în 1910 a obținut la Cluj titlul de doctor în științe juridice (Sigmirean 2000, p. 543, 641).

¹⁰³ Sublocotenentul Damian Valer este menționat și în lista lui Vasile Poruțiu (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4).

57. **Frențiu Ioan:** Inginer din Lugoj. Internat. Cere continuu intrarea în armata română. Rușii însă nu îl lasă¹⁰⁴.
58. **Fara George:** cap[oral] cu termen redus, fost în Rgt. 43 inf[anterie]. Fiind provocat în scris /f. 4/ nu a venit, nici nu a răspuns, însă la Alba Iulia a reprezentat ca delegat legiunea română din Oravița¹⁰⁵.
59. **Feneșan Eugen:** capor[al] din Mehadia, nu a răspuns chemării¹⁰⁶.
60. **Goian:** Loc[otenet] Rgt. 9 drăgoni din Bucovina. Mare austrofil, face propagandă contra noastră.
61. **Gheția Ioan:** medic Rgt. 8 honv[ezi] Lugoj. Fiu de țaran. Stipendist de la Gozsdu. S-a purtat scandalos cu prizonierii români și-a agitat contra noastră¹⁰⁷.
62. **Glava George:** Loc[otenet] rez[ervă] Rgt. 8 honv[ezi].
63. **Greco Maxim:** notar în Răhău.
64. **Ghiorean:** subl[ocotenent] Rgt. 63 inf[anterie], activat în decursul războiului. Fiu de țaran din Kendi-Lona.
65. **Gârbacea Virgil:** subl[ocotenent] absolut. Academia de agricultură Cluj. Fiu de preot, s-a prezentat¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Nu îl găsim în lista primului corp al Legiunii Române din Rusia (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4).

¹⁰⁵ Numele său nu apare în lista lui Vasile Poruțiu referitoare la ofițerii primului corp al voluntarilor români (*loc. cit.*). Nu știm cum a ajuns acasă din prizonierat, dar în toamna lui 1918 era la Oravița, locul natal, s-a înscris în garda națională, fiind ales ca delegat al acesteia la Adunarea Națională de la Alba Iulia, credenționalul semnat de președintele Consiliului Național Român din Oravița consemnându-l cu gradul de sergent-major (*Gazeta Oficială* nr. 10, 30 ianuarie /12 februarie 1919, p. 50; 1918 la români, X, p. 218-219). În 1919 a urmat cursurile Facultății de Drept din București și a pus bazele Cercului academic bănățean. La finalul studiilor s-a reîntors la Oravița ca notar. A susținut ideea unui muzeu al Văii Carașului (Muntean, Zaberca, Sârbu 1992, p. 152, 204; Ilieșiu 2011, p. 218; Dicționar 2019, p. 227).

¹⁰⁶ Este amintit în memoriile lui Petru Taleș, împreună făcând parte dintr-un pluton al Regimentului 43 de Infanterie deplasat la granița cu România (Talpeș 2008, p. 47). S-a întors în Transilvania în toamna anului 1918, implicându-se în mișcarea pentru realizarea Unirii. Nu a ajuns la Alba Iulia, dar semnează ca „notar al C.N.R.” procesele-verbale ale ședințelor Consiliului Național Român din Mehadia și o circulară referitoare la organizarea românească a localității (1918 la români, VII, p. 512, 575, 576). La 1 decembrie 1918, tot în calitate de notar al Consiliului Național Român din Mehadia, semnează procesul-verbal al adunării desfășurate în biserica ortodoxă prin care se ratificau hotărârile de la Alba Iulia (1918 la români, X, p. 340).

¹⁰⁷ A intrat în cel de al doilea Corp al Voluntarilor Români din Siberia, a fost numit medic-șef al Regimentului I Horea (Ordin la raport nr. 70, Irkutsk, 17 decembrie 1918, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 21). După numirea lui Victor Cădere și constituirea Misiunii Militare Române din Siberia, Ion Gheția a condus serviciul sanitar al acesteia (Țucă 2011, p. 276).

¹⁰⁸ A făcut parte din comandamentul corpului de la Kiev, având sarcina primirii noilor voluntari (Șerban 2013, p. 88). S-a reîntors în Rusia, intrând în cel de al doilea corp de voluntari, ordinul nr. 12 din 26 ianuarie 1919 menționându-l ca „locotenent cu vechimea din 1/VIII 1917” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 24). În ianuarie 1920, pentru participarea la campania împotriva bolșevicilor a fost decorat: „Locotenentului Gârbacea Virgil de la Batalionul 2 aparte i s-a acordat Crucea de Război cu stea de bronz: În decursul operațiilor, batalionul său a comandat o coloană izolată (1 August 1919) și a avut o ciocnire lângă satul Nijne-Ujet. Prin executarea exactă și prudentă a instrucțiunilor primite, a împrăștiat un dușman superior cu forța, cauzându-i o

66. **Gera Al[exan]dru:** Beiuș, 26 de ani. Fiul administratorului de moșie a episcopiei Oradea. La reîntoarcere a denunțat pe cei înrolați în armata română. Date: Dr. V. Deleu¹⁰⁹.
67. **Gabor Sergiu:** student; Pereblecca, Bucovina; pentru cauze amo-/f. 5^r/ roase nu a venit.
68. **Henteș Ioan:** subl[ocotenent] rez[ervă]. Contabil la *Viitorul*. De origine din Ocna Sibiului. Venind din lagărul Habarovsk, unde era deja înscris ca voluntar, dând în Zirizin de Harsia et comp., și-a schimbat penele, iar la plecarea noastră din Darnița, s-a ascuns¹¹⁰.
69. **Harsia Ioan, Dr.:** avocat din Reghin¹¹¹. Înainte de intrarea României în război s-a declarat ca cel mai supus credincios al [l] lui Fr. Iosif și a fost cel mai aprig reprezentant al politicii maghiare¹¹². Pe cei care îndrăzneau să vorbească contra ungarilor îi amenința cu denunțarea. După intrarea României a zis, între altele, că dânsul nu intră în armata română, având legături de sânge cu ungurii, soția lui e unguroaică și nu poate lupta contra lor. A făcut propagandă printre ofițerii și soldații din lagărul unde a fost ca aceștia să nu intre în armata română, căci germanii și ungurii vor câștiga războiul, iar ei nu se

---

pierdere de 15 morți și nepierzând el însuși decât 2 morți și 1 rănit” (Ordin către Legiunea Română de Vânători Transilvăneni-Bucovinieni, nr. 2 din 3 ianuarie 1920, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6549, doc. 55).

¹⁰⁹ S-a născut în 14 august 1891 la Beiuș, comitatul Bihor. A absolvit Gimnaziul superior greco-catolic din Beiuș. A fost student al Academiei Regale de Drept din Oradea (1909-1913) și al Facultății de Drept și Științe Politice din Cluj (1913-1914) (Sigmirean 2000, p. 521, 649).

¹¹⁰ În perioada 1884-1887 a studiat științele juridice la Academia Evanghelică de Drept din Sibiu (*ibidem*, p. 660).

¹¹¹ S-a născut la Mărișel, com. Mureș-Turda. A absolvit Gimnaziul superior greco-catolic din Blaj. A studiat la Cluj, la Facultatea de Drept și Științe Politice (1891-1895), la aceeași universitate susținând, în februarie 1898, și doctoratul în științe juridice (*ibidem*, p. 454).

¹¹² Activitatea de astrist cu state vechi nu era cunoscută celui care a redactat caracterizările din dreptul numelui lui Harșia. Acesta a fost membru al ASTREI din 1900 și a condus despărțământul Reghin în perioada 1910-1916 (*Transilvania*, Sibiu, nr. 7-12, decembrie 1916, p. 155). A fost, de asemenea, membru fondator al Reuniunii învățătorilor greco-catolici și vicepreședinte al Societății pentru crearea unui fond de teatru român (Bosoancă 2000, p. 105-107), instituții care încercau - atât cât puteau - să mențină limba și tradițiile naționale. Numele lui nu apare în lista lui Vasile Poruțiu, dar biografia sa îi menționează statutul de prizonier la ruși, de voluntar în corpul ardelenilor și reîntoarcerea la Reghin în toamna anului 1918, unde a organizat Consiliul Național și garda națională (Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 341). A fost ales ca delegat al cercului electoral Reghin la Adunarea Națională de la Alba Iulia, apoi în Marele Sfat Național (*Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, Sibiu, nr. 5, 5/18 ianuarie 1919, p. 23; nr. 13, 28 februarie 1919, p. 64, Bosoancă 2000, p. 109; Dicționar 2019, p. 420). În 1920 a fost numit primar al orașului Târgu Mureș, a trecut de la Partidul Național la Partidul Poporului, apoi la Partidul Național Agrar, Partidul Național Creștin și la Frontul Renașterii Naționale. A continuat colaborarea în cadrul *Astrei*, revista *Transilvania* din 1919 consemnându-l ca director al despărțământului Reghin (*Transilvania*, Sibiu, nr. 1-12, decembrie 1919, p. 89), iar în 1925 s-a implicat în organizarea la Reghin a adunării generale a societății. În timpul ocupației hortyste a refuzat să părăsească orașul, a fost arestat (în 1943) și acuzat de spionaj. Autoritățile comuniste l-au întemnițat din nou, în 1950 a fost eliberat, un an mai târziu stabilindu-i-se domiciliul forțat la Reghin, unde a murit în 1953 (Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 340-341; Dicționar 2019, p. 420).

vor mai putea întoarce acasă. A format un partid din acei cari nu voiau să intre și șeful era dânsul și Victor Precup.

70. **Halbac Sebastian:** învățător în Mirieș (Beiuș), cumnatul lui Partenie Cosma. Ne dorea tot binele și reușită deplină, se temea însă de moarte /f. 5*/ când era vorba de aspirațiunile neamului. În viața pașnică însă e foarte curajos. A avut procese disciplinare. Date de V. Sava.

71. **Hatoș Al[exan]dru:** stegar, student, Gherla, renegat.

72. **Ilincea Iuliu:** funcționar la *Agricola* din Hunedoara, crescut cu bani românești, ajutat fiind de banca *Agricola*, de masa studenților din Brașov. Scutit de didactru la școala comercială din Brașov. S-a anunțat în armata română, însă fără motiv s-a retras¹¹³.

73. **Ienciu Ioan:** din Țichindeal, jud. Sibiu, student în Drept. A studiat pe bani românești¹¹⁴.

74. **Iucu Petru:** căpitan act[iv] Lugoj. A declarat încă în februarie 1915, în Przemisl că are el încă să fie comandant de baterie în un regiment românesc. Va veni la tot cazul.

75. **Ilieș Ilie:** cadet asp[irant], învățător în Năsăud, Bistrița.

76. **Luța Petru:** Cernăuți, 26 ani, fiu de profesor de liceu. S-a prezentat.

77. **Laza Romul:** candidat de avocat, Galsa, Rgt. 2 honv[ezi]. S-a exprimat că admiră armata germană și îi dorește învingere completă¹¹⁵.

78. **Lăzăroi Emil:** Loc[otenenț] act[iv] Rgt. 64 Inf. Orăștie. A denunțat pe stegarul Savu de la reg[imentul] său, că acesta și-a exprimat bucuria când Italia /f. 6*/ a declarat războiul. A făcut un memorandum contra românilor, în care pe toți i-a făcut trădători de patrie. Date de Adrian Cristea, S. Stoica. În luna Nov. 1916, ordonanței noastre Petru Belu, care pe chipiu purta tricolorul român i-a zis: „Nu vi-e rușine porcilor să purtați tricolorul, faceți neamul de rușine. Nu știți că România e aleanul nostru”. Către convoi, cu altă ocaziune a zis „vă vor spânzura ei pe toți când [vă] veți reîntoarce acasă”. Date de st[e]g[arul] V. Magdas, Al[exand]ru Pop¹¹⁶.

[Completare cu creionul, de altă mână:] Ca și Matejko a fost și acesta bine remunerat de guvernele române, înaintat în grad până la Loc[otenenț] Colonel. A murit în a[nul] 1947¹¹⁷.

¹¹³ A intrat în cel de al doilea corp al voluntarilor români. În 25 septembrie 1918 se afla la Celeabinsk, numele sublocotenentului Iuliu Ilincea fiind consemnat în Ordinul la raport nr. 11 semnat de comandantul militar al copului Voluntarilor Români, locot. Ioan Dâmbu și în tabelul Corpului de ofițeri al legiunii (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4546, p. 1; inv. nr. 6547, doc.3). În decembrie 1918 era la Irkutsk, alături de Statul Major al Corpului (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 16). Numele său, ca ofițer activ în legiune, a fost publicat și în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 80 din 30 octombrie 1938, p. 5.

¹¹⁴ În anul universitar 1913-1914 a fost student la Cluj, Facultatea de Drept și Științe Politice (Sigmirean 2000, p. 521).

¹¹⁵ Obținuse doctoratul în științe juridice la universitatea clujeană, Facultatea de Drept și Științe Juridice, în iunie 1913 (*ibidem*, p. 545).

¹¹⁶ Atitudinea sa antiromânească a fost reținută și de un alt prizonier român, în 1917: „Locotenentul Lăzăroi (Regimentul 64) făcea mare propagandă în contra cauzei naționale și îi amenința și înfrica cu diferite lucruri pe prizonierii doritori a se înrola ca voluntari” (Țucă 2011, p. 93).

¹¹⁷ Informațiile sunt confirmate de înregistrările din *Registrul de control nominal* al ofițerilor activi ardeleni și bucovineni. S-a născut în 4 martie 1888 la Orăștie. A intrat în armata română cu gradul de maior; în 1941 a fost trecut în retragere cu gradul de locot.-colonel (Țucă, Batin 2018, p. 376).

79. **Lupan**: cadet, rgt. 85 inf[anterie].

80. **Lugojan Filaret**: cadet Rgt. 8 honv[ezi]. Botenești¹¹⁸.

81. **Luca Ioan**: capor[al] din Bozovici.

82. **Liuta Valer**: subl[ocotenent] din Cacova, fost profesor în Selmarbánya. Făcea zilnic notițe despre ținuta română a ofițerilor români și cechi, cu scopul de a le folosi la reîntoarcere în patria sa. Se bucura când auzea de vreo luptă pierdută de Entanta și le numea zile de sărbătoare. Date de subl. Blăjan Augustin.

83. **Matejko Ioan (Hosu)**: Loc[otenent] rez[ervă] Rgt. 31 Inf[anterie]. Funcționar financiar. S-a dat de ungar. Despre ofițeri anunțați (din Mzensk) în arm[ata] rom[ână] a luat procese verbale și le-a trimis prin o cunosătoare germană consulatului /f. 6'/ spaniol din Moscva - plenipotențiatul Austro-Ungariei pe acelea vremuri - spre a le înmăna guvernului barbar din Budapesta. Totodată a agitat înaintea feciorilor români contra ideii naționale, declarând pe toți cari să presintă în armata română ca smintiți. Date de Loc[otenentul] Șiara.

[Completare cu creionul, de altă mână, f. 6'-6''] Am servit împreună în Reg[imentul] 31 Inf[anterie]. Comandant Obst. Ioh. Novak. Mateico a fost un miserabil trădător al națiunii rom[âne]. M-a denunțat la Comand[antul] Regimentului. Pentru aceea a fost răsplătit de guvernul român cu cel dintâi post la Prefectura Făgăraș, adică primul după prefectul Papadopol. Convins în persoană: *Prof. Col. r. Serafim*. Dar a fost bine recompensat sub guvernul Armand Călinescu.

84. **Miculescu Adrian**: căpitan activ rgt 50 inf[anterie], fiu de preot. A declarat în repețite rânduri ca va aștepta numai evenimentele ca să se declare de german pentru a fi trimis într-un lagăr unde sunt germani și unguri. În prezența ofițerilor prizonieri, în lagărul Pavlovsk, gub[ernia] Voronej s-a exprimat - pe timpul când armata rom[ână] înainta - că el va râde când românii se vor retrage. Înaintea unei noi comisii san[itare] venite să ne viziteze ne-a denunțat ca trădători de patrie și tron, oameni smintiți de minte. Ofițerilor de tagma sa le-a interzis de a vorbi cu trădătorii. Nemulțumit numai cu activitatea de bun cetățean față de patrie și tron, a adresat scrisori soldaților din acelaș lagăr ca se nu se înrolează în arm[ata] rom[ână] căci România e frântă și familiile lor vor fi persecutate. A dresat procese verbale contra celor înrolați, cu scopul de a-și câștiga merite la reîntoarcere, ca patriot. Pe soldații cu care vorbea îi amenința că, /f. 7'/ la ordinul său, vor fi împușcați în Ungaria. Purtării lui să atribuie faptul că din acest lagăr puțini s-a[u] prezentat. Date: I. Vescan, Trifan Ghilezan, V. Miclea, I. Centea¹¹⁹.

¹¹⁸ Între 1911 și 1913 a studiat la Facultatea de Drept și Științe Politice a Universității Regale Maghiare, iar în anul universitar următor s-a transferat la Academia Regală de Drept din Bratislava (Sigmirean 2000, p. 396, 614). A intrat în primul corp al voluntarilor, a făcut parte din a VI-a Comisie de recrutare a voluntarilor din Rusia (Țucă 2011, p. 158, 169), dar și în al doilea, numele său fiind menționat în ordinul nr. 12 din 26 ianuarie 1919: „§1. Ofițerii armatei române din Corpul prim al voluntarilor români, intrați în Corpul al 2-lea al voluntarilor români din grupa de la Vladivostok, sunt primiți de către C.N.R. cu gradul și vechimea după cum urmează: [...] Logojan Aurel Filaret, locotenent cu vechimea din I/III 1918, nr. vechi 22,5 (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 24).

¹¹⁹ După război îl regăsim în armata română, încadrat din iulie 1919 cu gradul de locotenent-colonel. Din martie 1923 a fost înaintat la gradul de colonel și numit comandant al Regimentului 23 Infanterie (Țucă, Batin 2018, p. 399).

85. **Mitric Teodor**: student în drept, Cernăuți, Rgt. 41 inf[anterie]. Tot timpul ce a stat cu noi ne-a spionat și a fost contrar părerilor noastre. A declarat că dacă Ardealul ar reveni României, el ar trece în Germania sau America. Date: E. Iacob, V. Negruțiu, I. Chericheș, Gh. Pora, I. Indrieș, I. Cioban, V. Moldovan.

86. **Margau C-tin**: învățător de stat Timișoara, renegat. Date: E. Iacob, I. Chericheș.

87. **Milea**: capitan activ Rgt. 85 inf[anterie]. Vale, jud. Sibiu. A rămas în Semipalatinsk sub cuvânt că pe promisiile goale nu își lasă gradul de căpitan.

88. **Miculi**: căp[itan] activ Cernăuți. Ar fi venit, însă, ca cel mai tânăr căpitan, influențat de Milea și Oltean, a rămas deocamdată¹²⁰.

89. **Maniu Victor**: cadet rez[ervă], Rgt 23 hov[ezi]. Inginer chimic, Avrig. S-a declarat în lagăr că ar veni voluntar dacă nu ar fi invalid. Reîntors acasă a denunțat pe foștii săi colegi de la regiment, precum și pe acei intrați voluntari. Lista a fost predată la Rgt. 23 honv[ezi] în fața notarului Hulea, cadet la P[arte]a S[edentară] (în cavalerie). A declarat că nu e român¹²¹.

/f. 7/ 90. **Morcan Traian**: Loc[otenent] Rgt. 8 honv[ezi], avocat în Câmpeni, nu s-a prezentat¹²².

91. **Moldovan Ioan**: învățător Bihor, tovarăș de bătaie și joc fals a lui Pustea¹²³.

92. **Molnar Gaiza**: ofician de stat Petroșani, renegat. Date: V. Sava.

93. **Meșter Vasile Dr.**: adv[ocat] Vișăul de Sus. A plecat din Darnița, nevoind a intra în armata rom[ână]. Date: Dr. S. Balint, Dr. Gavrilă Iuga¹²⁴.

¹²⁰ După Unire a intrat în armata română, cu gradul de căpitan. În 1938, când s-a pensionat, era colonel și comandant al Diviziei a 8-a (Tucă, Batin 2018, p. 400).

¹²¹ S-a născut în Austria, la Viena, în 1889. A studiat la Universitatea Tehnică Regală Maghiară în Budapesta, secția Inginerie Chimică (1909-1914), ca bursier al fundației Emanoil Gojdu (Sigmirean 2000, p. 610).

¹²² Absolvent al Facultății de Drept și Științe Politice din Budapesta (1896-1904), bursier al fundației Emanoil Gojdu (*ibidem*, p. 372). Îl regăsim în al doilea corp al voluntarilor din Rusia, cu gradul de căpitan (adaus la §3 din *Ordinul la raport nr. 3. Tablou nominal despre ofițerii C.V.R., gradul lor și vechimea gradului*, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 3). În decembrie 1918 se afla la Irkutsk, era comandantul Batalionul IV al Regimentului I Horea (Ordin la raport nr. 70, 17 decembrie 1918, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 21). A fost, de asemenea, membru al Tribunalului Militar al Corpului Voluntarilor Români (Ordin către trupele voluntarilor români în formație nr. 17, 28 decembrie 1918, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 7). Din 15 februarie 1919 a fost transferat la Batalionul 2 al Regimentului 2 Mărășești (Ordin către trupele voluntarilor români în formație nr. 17, 28 decembrie 1918; *loc. cit.*, doc. 44). În martie 1919, după o neînțelegere avută cu comandantul corpului voluntarilor, colonelul Kadlec, revine la statutul de prizonier austriac, fiind trimis în lagărul de la Berezovska: „Foștii ofițeri ai Corpului, astăzi ofițeri prizonieri de război austrieci: Oblt. Caliani Iulius și Morcan Traian; Fahnr. Todor Nicolae, Jireadă Dionisie și Sabo Ioan vor fi transportați în lagărul de prizonieri din orașul Berezovska, se vor șterge din registre și alimentație din Corpul încredințat mie, cu ziua de 20/III 1919” (Ordin către trupele voluntarilor români în formație nr. 47, 19 martie 1918; *loc. cit.*, doc. 69).

¹²³ Îl regăsim și pe el în al doilea corp al voluntarilor. A făcut parte din Batalionul 4 al Regimentului I Horea, apoi a fost transferat la Batalionul 1 al Regimentului 2 Mărășești (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 44). Pentru participarea la campania împotriva bolșevicilor, Ordinul pe legiune din 3 ianuarie 1920 anunța decorarea acestuia cu *Ordinul Sf. Ana* de clasa a 3-a, cu săbii și lente (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6549, doc. 53).

94. **Mosdiga Ilie:** adv[ocat] Borșa, Maramureș, nu știe românește, ungur.
95. **Maior Dionisie:** învățător Nepos. S-a declarat de ungur. Renegat din timp de pace. Date: Dr. Simion Balint, Dr. G. Iuga și pct. 94¹²⁵.
96. **Mera Traian:** Locotenent. Administrator Veneț.
97. **Mutiu Valeriu:** Subl[ocotenent] Reg. 8 honv[ezi] Timișoara.
98. **Mureșan Albu:** Loc[otenent] activ Rgt. 8 honv[ezi]. Gavoșdia.
99. **Medean Gh.:** învățător Satu Mare. Rămas în Kazan, a declarat că nu intră nicicând în armata română.
100. **Majorca N.:** sublocotenent.
101. **Mosorca N.:** subl[ocotenent], contabil în Timișoara. În Sept[embrie] 1916 spunea că vine, însă nici în Mai 1917 nu s-a prezentat.
102. **Macarie Ioan:** voluntar 23 honv[ezi]. Învățător în Vinerea, Hunedoara¹²⁶.
103. **Miga Iosif:** învățător.
- /f. 8/ 104. **Neamțu:** cadet aspir[ant]. Rgt. 32 honv[ezi]. Din Sătmar.¹²⁷
105. **Nedelcu Pavel:** Loc[otenent] activ. Mi-a spus în față următoarele: „Da, am spus soldaților să nu intre în armata rom[ână], motivând că până nu știe care îi va fi patria, nu poate servi”. Date: subl[ocotenent] I. Lipovan¹²⁸.
106. **Nistor Emil:** Învățător Vârșeț. În lagărul din Bisk a format și condus un chor unguresc. La întreprunerea celor 10 învățători rom. cari erau de față ne-a răspuns „că cel

¹²⁴ O atitudine greu de explicat în condițiile în care se implicase în activitățile *Astrei*, fiind membru pe viață al Despărțământului Vișeu-Iza (*Transilvania*, Sibiu, an XLVII, nr. 7-12, decembrie 1916, p. 161).

¹²⁵ În decembrie 1918 s-a înscris în Corpul voluntarilor români format la Irkutsk, i se recunoaște gradul avut în armata austro-ungară - locotenent - fiind încadrat la Batalionul 4 din Regimentul I Horea, apoi transferat la Batalionul 1 din Regimentul II Mărășești (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 10; inv. nr. 6548, doc. 3, 44).

¹²⁶ A organizat în cadrul legiunii, la Celeabinsk, un cor cu un repertoriu alcătuit din cântece naționale și religioase: „Sergentul Macarie Ioan, învățător, este încredințat ca să înființeze un cor cu ziua de azi. El are să instruiască pe coriști să cânte cântări naționale și să pună pe note imnul nostru *Deșteaptă-te Române!*. De ajutor pentru înființarea corului denumesc pe sergent Victor Popp, caporal Popa Iuliu, caporal Ioan Gocan, caporal Moș Grigore și soldat Iuliu Gherman. Orele de cor să fixeze de la 15 ore până la 16 ore” (Ordin la raport nr. 19, 9 octombrie 1918, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 19). Întors acasă, la Vinerea (jud. Alba), a organizat un despărțământ al Uniunii foștilor voluntari români care va fi dat exemplu prin acțiunile sale celorlalte despărțăminte. Din colecte au organizat o Casă Națională, în care membrii uniunii se întruneau de trei ori pe săptămână, s-au abonat la gazete, au organizat o ceremonie la mormântul unui camarad, fost voluntar în Legiunea Română din Italia (*Gazeta Voluntarilor*, Cluj, anul I, nr. 13, 5 aprilie 1922, p. 2, 5).

¹²⁷ În lista lui Vasile Poruțiu sunt enumerați doi sublocotenenți Neamțu: Ioan și Ilie (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4).

¹²⁸ După Unire a activat în armata română, fișa din *Registrul de control nominal* consemnând întreg parcursul său. S-a născut în 29 iunie 1894 la Caransebeș. A intrat în armata austro-ungară la Batalionul de Vânători nr. 28 ca stegar (2 august 1914), sublocotenent (martie 1915), locotenent (noiembrie 1916). În 17 iulie 1919 a fost „primit în cadrele active ale armatei române cu gradul de locotenent cu vechimea de la 1 noiembrie 1916”, la Serviciul organizării VI, VII. La 1 octombrie a avansat în grad, căpitanul Nedelcu Pavel fiind mutat la Regimentul 7 Jandarmi. La 1 februarie 1922 „a trecut definitiv în corpul de jandarmi”, la Brigada a 3-a (Țucă, Batin 2018, p. 422).

mai bun și dulce frate îi este ungurul, deci formează chor cu dânșii, dar pe noi nu ne va denunța la reîntorcerea în patrie că facem politică și cetim foi românești”. S-a despărțit de noi, și-a condus mai departe chorul și se jura de ungur. Date Nicul[ae] Euxin, învățător.

107. **Dr. Nestor I:** medic¹²⁹.

108. **Dr. Nistor Aurel:** Loc[otenent] Rgt. 12 honv[ezi]. Advocat în Baia Mare. S-a declarat ungur. Date: steg. Al[exan]dru Pop¹³⁰.

109. **Nascuț Gh.:** Loc[otenent]. Rgt. 32 honv[ezi]. Năsăud.

110. **Dr. Nestor:** avocat Blaj. S-a depărtat din Darnița. Date: S. Balint, G. Iuga¹³¹.

111. **Negrei Romul:** cadet rgt. 8 honv[ezi], învățător. A promis că să prezintă /f. 8^v/ în armata română. La plecarea a dispărut. Date: Zorilă Pop.

112. **Dr. Nestor Porumb:** Loc[otenent] rez[ervă], rgt. 7 honv[ezi]. Advocat în Biserica Albă. Despre români a zis ca sunt nemernici și oameni slabi. Nu a voit să se prezinte¹³².

113. **Năstase Victor:** Rădăuți, învățător.

114. **Negrei Eugen (Negrea):** Pe regele român l-a declarat de cel mai decăzut, iar miniștrii săi ca smintiți. Căpitan art[ilerie], rgt. 5 inf[anterie]. În Bogasdivk și Mzensk a agitat contra românilor. A denunțat pe locot. Șiara guvernului maghiar prin spioni germani din Rusia, iar despre ceilalți fii buni ai neamului a condus o carte neagră. Date: Loc[otenent] Șiara.

115. **Oltean Ioan:** căpitan activ, născut în B[uda]pesta¹³³, austriac încarnat, a înjurat românii și a declarat că la reîntorcere să lăpădă de neam și lege¹³⁴.

¹²⁹ S-a născut în 8 martie 1888 în Beiuș, com. Bihor. A absolvit Gimnaziul Superior greco-catolic din Beiuș, apoi Facultatea de Medicină și Farmacie a Universității Regale Maghiare din Budapesta (1908-1913), ca bursier al fundației Gojdu. În 7 aprilie 1914 a obținut doctoratul în medicină universală la aceeași universitate maghiară (Sigmirean 2000, p. 416).

¹³⁰ În 1919 era consemnat ca membru pe viață și vicedirector al despărțământului Baia Mare al *Astrei (Transilvania)*, Sibiu, nr. 1-12, 1 decembrie 1919, p. 74).

¹³¹ S-a născut la Blaj, în 1879. A studiat Dreptul la Cluj și Budapesta (1900-1904). În 1909 a susținut un doctorat în științe juridice la Facultatea de Drept și Științe Juridice a universității din Cluj (Sigmirean 2000, p. 379, 474). A reușit să plece din Rusia, în noiembrie 1918 fiind numit adjutant al comandantului Gărzii Naționale constituită în Blaj (Groza 2013, p. 58).

¹³² S-a născut în 1880 la Tulca, com. Bihor. Era fiu de preot. A studiat Gimnaziul Superior greco-catolic din Beiuș, apoi ca bursier al fundației Gojdu, la Academia Regală de Drept din Oradea (1898-1900) și Universitatea „Ferencz Jozsef” din Cluj, Facultatea de Drept și Științe Politice (1901-1902). Tot la Cluj își va susține și doctoratul în științe juridice (1902) (Sigmirean 2000, p. 475, 638). A profesat avocatura la Biserica Albă, a fost membru al Despărțământului local al *Astrei* și conferențiar al asociațiunii în despărțământul Vârșeț (*Transilvania*, Sibiu, nr. 7-12, 1 decembrie 1916, p. 140). În toamna anului 1918 s-a reîntors acasă, implicându-se în organizarea consiliului și a gărzii naționale din Biserica Albă, fiind delegat al acestui cerc electoral la Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 (*Gazeta Oficială*, Sibiu, nr. 6, 14/27 ianuarie 1919, p. 31; Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 457). După Unire a intrat pentru o scurtă perioadă în magistratură, la Tribunalul Lugoj, revenind apoi la profesia de avocat (*ibidem*, p. 457; Dicționar 2019, p. 130).

¹³³ În 25 mai 1879 (Țucă, Batin 2018, p. 438).

¹³⁴ A revenit la alte sentimente în 1919. De la Regimentul 72 infanterie al armatei austro-ungare, unde a fost stegar (din 1 septembrie 1897), sublocotenent (1 noiembrie 1898), locotenent (1 mai 1904), căpitan (1 mai 1912), apoi maior (1 mai 1918), la 17 iulie 1919 s-a „transferat” la Coman-

116. **Oancea Simion:** Plutonier. A făcut contraagitație, punând 30 de persoane să semneze o contradeclarație că sunt unguri pentru a putea fi expediați cu ungurii, spunându-le că numai aceia se pot reîntoarce în Ungaria cari vor merge cu ungurii, /f. 9/ iar ceilalți toți sunt trădători.

117. **Porumb Ioan:** învățător, vol[oluntar], serg[ent]. Baia Mare La știrea că România a declarat război, s-a necăjit. Date: I. Herlea.

118. **Papp Augustin:** notar lângă Teaca, necăsătorit, 30 de ani. A zis „sunt mai bătrân, mai greoi, mai târziu, după ce armata română a intrat în Ardeal, voi veni și eu”. Date: Ieronim Herlea.

119. **Perde Ioan:** cadet asp[irant]. Profesor de pedagogie.

120. **Pârjol Iosif:** învățător. A venit la Darnița. Nu a scris declarația și a plecat spre Siberia.

121. **Petrovici Victor:** notar lângă Lugoj. Când a declarat România război s-a șters din lista românilor și a început a agita printre țărani ca să nu se prezinte în armata română. Amenința că el singur îi va spânzura pe trădătorii cauzei ungurești. A făcut însemnări asupra celor prezentați în armata română, ce s-a adus la cunoștința comandantului de lagăr, pentru ce a fost pus sub pază și i s-a oprit contactul cu românii. A rămas în Pavlodar.

122. **Petrovici Emil:** stegar Rgt. 8 Lugoj honv[ezi]. Nu s-a prezentat.

123. **Pop Victor:** cadet, rgt. 21 honv[ezi]. Gherla. S-a declarat de ungar. Să /f. 9/ află în lagărul din Irkutsk, Siberia.

124. **Păcală Aurel:** căpitan activ, rgt. 5 inf[anterie]. Date: S. Balint G. Iuga.

[Completare cu creionul, de altă mână]: În arm[ata] rom[ână], general!

125. **Pap Szilaghi Al[exan]dru:** subl[ocotenent], funcționar de stat B[uda]pesta. Renegat. Date: P. Nemoian.

126. **Popoviciu C-tin:** Locotenent activ. Ițcani.

127. **Dr. Porav N[ico]lae:** stegar rez[ervă]. Candidat de avocat. Nepot a[l] Dr. Harșia. S-a înscris ca voluntar, s-a prezentat la Darnița și a fugit. Date: V. Sava.

128. **Polomar Vasile:** învățător, Suceava. Fire de neguțător și fără simțământ național. Date: V. Sava.

129. **Pintea Florian:** învățător în Bihor. Juca cărți fals. Date: V. Sava.

130. **Popa Ioan:** învățător la școala de aplicație în Caransebeș. A făcut propagandă antiromână, ne ponegrea pe noi, devenind chiar agresiv, pentru a-și scuza ținuta lașă. Propaga amorul liber. Date: V. Sava.

131. **Popan Augustin:** cadet rgt. 5 inf[anterie]. Din Bodești, jud. Satu Mare. Funcționar la Sătmăreana. Absolvent al școlii comerciale rom[âne] Brașov¹³⁵.

---

damentul trupelor din Transilvania cu gradul de locotenent-colonel. În 20 octombrie 1920 a fost trecut în indisponibilitate pentru boală, în 1925 demisionează din armată trecând în rezervă, la Regimentul 1 Vânători, iar din 1941 „în retragere, pentru limită de vârstă” (Țucă, Batin, 2018, p. 438).

¹³⁵ A intrat în cel de al doilea corp al voluntarilor români, fiind numit comandant al Companiei XVI din Batalionul IV al Regimentului I Horea (Șerban 2003, p. 213). În Misiunea Militară Română condusă de Victor Cădere a fost numit la Serviciul intendență și lichidări (*ibidem*, p. 24; Țucă 2011, p. 276).

132. **Priscu Mircea**: vol[untar] rgt. 24 honv[ezi]. Student filosofie, fiul preotului din Braşov, crescut cu bani româneşti. A dat dovadă de cea mai mare mârşevenie sufletească. Aflându-se la începutul acţiunii româneşti în Darniţa, pentru a contrabalansa activitatea naţio-/f. 10'/ nală a unui subloc[otenent] Bucovinean a început o agitaţie între prizonieri. Bolşevicii din birou i-au făcut vânt către Siberia. S-a declarat de maghiar. Date: V. Sava.

133. **Pantea Ioan**: avocat Tg. Mureş. Loc[otenent] rgt. 22 honv[ezi]. Ajuns în captivitate s-a declarat ungur şi a plecat în lagăr unguresc. Date: cad[et] Iurtma.

134. **Dr. Pop Cornel**: avocat Careii Mari. A declarat că nu să prezintă, nu are simţ naţional. Cum poate, vorbeşte ungureşte. Date: Valer Iacob.

135. **Precup Victor**: forestier metropolitan Blaj. A declarat că nu poate intra în armata rom[ână], deoarece prin aceasta ar suferi archidieceza Blajului. Dacă şi-ar întreba prima data soţia că ce să facă, poate ar intra în ar[mata] rom[ână]. Prietini săi cei mai intimi erau germanii, polonii şi alţi străini cu cari ne batjocorea neamul. Date Deciu, T. Muntiu.

136. **Precup Victor**: Miercurea, Loc[otenent] activ. Ar veni dacă ar fi armata rom[ână] în Sibiu. Cu Dr. Harsia Ioan a format o corporaţie din acei cari nu voiau să intre în armata română şi şefi a[u] fost dâşii, ambii. Întors în monarhie, la Min[isterul] de răş[boi] a denunţat pe cei care s-a[u] prezentat în armata română¹³⁶.

137. **Păuşan Andrei**: stegar bat[alionul] 23 Vân[ători] Panciova.

/f. 10'/ 138. **Prasovicu Traian**: subloc[otenent] rgt. 3 Art[ilerie]. Inginer. Profesor la şcoala de meserie Câmpulung. Fără simţ românesc. A declarat că nu are de gând să trăiască în România.

139. **Priscu Radu**: învăţător din Braşov. Român bun, însă la răşboi înapoi. Date: Negruţiu.

140. **Popoviciu Iosif**: rgt. 50 inf[anterie]. Student. Din Coroiu, jud. Târnava Mică. La început s-a înrolat în armata rom[ână], apoi, fără motiv, s-a retras.

141. **Panovici Otto**: procuror în Suceava, rgt. 41 inf[anterie].

142. **Podariu Ioan**: din Vlădeni. Inginer în Győr. Om cu două feţe. Date: ca [la nr.] 85.

143. **Petca George**: subl[ocotenent] rez[ervă] Rgt. 64 Inf[anterie]. Subnotar în Cefa, jud. Bihor. Fiind citat împreună cu cap[oral] Păscuţiu şi subl[ocotenent] Varga Ion la comanda militară Pereslavl Zaleschii, la întrebarea că să va prezenta în armata rom[ână] sau nu, a răspuns că pentru dâşii o astfel de întrebare constituie o directă ofensă şi pentru viitor se feresc [de] atari provocări. Date: N. Craciu[n], A. Medrea, I. Mălai, Florea Căpăţină, St. Popoviciu, Mihai Bene, S. Ştefănuţ, D. Veţan, L. Maior.

144. **Pavel C-tin**: subl[ocotenent] Rgt. 85 inf[anterie]. Proprietar din Sat Sfatnia, nepotul episcopului Pavel. Mi-a spus că dacă R[omânia] va intra în /f. 11'/ acţiune contra

¹³⁶ Despre activitatea sa din lagărul rusesc din Omsk există o altă mărturie, care ne arată mai degrabă incertitudinile prin care trecea acesta: „locotenentul activ Victor Precup (Regimentul 32), ameninţat şi el de jidano-unguri, a lăsat să fie introdus de ungur, ne pune beţe în roate şi insinua. Între patru ochi însă, când nu-l vedeau ungurii, ne încredinţa de sentimentele lui româneşti. Era îmbătut de credinţa că Austro-Germania nu va putea fi învinsă” (Ţucă 2011, p. 93). În toamna anului 1918 îl regăsim în delegaţia ardeleană care a plecat la Iaşi pentru discuţii cu guvernul român, lui revenindu-i onoarea de a-l însoţi pe aviatorul Vasile Niculescu în celebrul „zbor al Marii Uniri” de la Bacău la Blaj, în avionul Farman 40, „primul zbor de legătură Naţională” (Sandachi 2018, p. 14, 40-41, 43-50).

Puterilor Centrale, atunci toți românii în frunte cu conducătorii lor sunt niște mișei și el mă va bate până la moarte. De altfel, 5 luni cât am locuit cu dânsul, s-a ferit de a vorbi cu mine românește. Date: Ioan Hurjui.

145. **Popu Ioan:** Năsăud, 27 de ani, loc[otenent] activ la Rgt. 63 inf[anterie]. Fiul unui învățător din Năsăud. Date: Dr. Deleu, D. Voina¹³⁷.

146. **Pop Nicolae:** Telciu, Bistrița, învățător de stat. Afirmă a fi nepotul lui Coșbuc. Nu a voit să vină.

147. **Păscuțiu Mircea:** Șiria, cap[oral] act[iv] rgt. 102 inf[anterie]. Fiu de p[roto]pop. A adresat soldaților români din captivitate, în orașul Pareslavl-Zaleschii, următoarea scrisoare de propagandă:

„Iubiților frați români! Ațâțatori fără suflet voiesc se vă seducă la pasul asta, ca să vă călcați jurământul, să vă trădați steagul și patria, prin aceia ca să intrați în armata română și să luptați contra patriei voastre. Prin pasul acesta ați nimici viitorul nu numai al vostru, ci și a fraților, copiilor, părinților, cu un cuvânt a familiei voastre, cari au trăit și vor să trăiască pe pământul de naștere. Nu ascultați de /f. II'/ ațâțatori, cari nu se cugetă la soarta voastră și a fraților din Ungaria. Pe oameni, cari în uniforma ofițerilor noștri vor să vă seducă la pasul acesta murdar îi scupiți în ochi, precum o merită. Frații noștri din Ungaria se luptă și mai departe cu credință și vitejie contra inamicilor noștri, pe cari i-a scos deja din țară și se luptă pretutindenea pe pământul inamicului. Dacă inamicii noștri în 2 ani de zile nu or ajuns la nici un rezultat n-o să ajungă nici de azi înainte. Iar voi nu credeți că prin brațele voastre veți ajuta României. Numărul vostru e cu mult prea mic, decât să poată veni în considerare. Din contra, ați strica foarte mult fraților din Ungaria cari ar fi espusi persecvărilor juste după finea războiului. Știți toții că averile acelora cari părăsesc steagul lor vor fi confiscate, deci iubiții voștri ar rămânea pe stradă, fără casă și masă. Blastămile fraților și părinților vor persecva pe toți cari vor călca jurământul și vor intra în armata inamicului patriei. Iar cei ce vor rămânea credincioși patriei și împă-/f. II'/ ratului își vor afla cinstea și răsplata meritată, împreună cu iubiții lor de acasă. Nu vă lăsați deci să vă amăgească, judecați cu sânge rece și minte sănătoasă. Dumnezeu e cu noi, deci armele care le-am purtat atâta vreme, vor să învingă inamicii noștri și noi o să ne întorcem acasă la cuibul nostru, ca oameni cinstiți, fala și mândria a lor noștri. Dumnezeu cu voi.”

Epistoala aceasta e decopiată de pe cea originală cu toate greșelile ei ortografice și lincvistice, originalul a fost reținut la comanda militară din Pareslavl-Zaleschii, Gub[ernia] Vladimir. Date: Sabin Ștefănuț, cadet¹³⁸.

¹³⁷ A urmat Școala de cadeți din Sibiu (1904), apoi a activat în cadrul Regimentului 63 infanterie ca stegar (1908), sublocotenent 1911, locotenent (1914), căpitan (1917). În 17 iulie 1919 a fost primit în cadrele active ale armatei române cu gradul de maior. În 1922 era locotenent-colonel la Regimentul 19 Vânători (Tucă, Batin 2018, p. 454).

¹³⁸ O scrisoare într-adevăr acuzatoare! Semnatarul ei a rămas credincios împăratului, dar la sfârșitul războiului s-a întors nu la frații din Ungaria, ci alături de cei din România Mare, fiind primit în armata activă română în iulie 1919. A intrat în armata austro-ungară, în regimentul 102 infanterie ca soldat cu termen redus, în octombrie 1902 (s-a născut în 1883). A fost „menținut în activitate în vederea activării”, în 1904 promovată ca sublocotenent în rezervă, iar din noiembrie 1905 ca sublocotenent activ. În 1911 este avansat la gradul de locotenent, iar la 1 mai 1915 căpitan. În armata română este primit cu gradul de maior, funcționând la Liceul militar din Târgu

148. **Romoșan Bruno**: subl[ocotenent] la vânători, inginer silvic, cosmopolit, apatic față de cauza națională. Făcea propagandă contra noastră în fața soldaților. Date ca și la 84.
149. **Rațiu Traian**: Contabil în Pecica. Își bătea joc de români. S-a exprimat că atunci va simți cea mai mare bucurie când rgt. 7 husari va intra în București, pe calea Victoriei. Date: T. Braicu.
150. **Rețca Abel**: cadet asp[irant] Rgt. 96 inf[anterie], Deva. Nu a voit să se prezinte. /f. 12*/ 151. **Sușoi Ioan**: Caransebeș, contabil. Nu s-a prezentat. Date: Herlea.
152. **Suciu Aurel**: Timișoara, cap[oral] activ, rgt. 51 inf[anterie]. S-a dat de ungur.
153. **Spadar Otto**: cadet la rgt. 63 inf[anterie]. Student în drept în Suceava. Acest individ nu numai că batjocorea armata română zicând că germanii au numai să captureze cele 500 tunuri, de cari dispune arm[ata] rom[ână] și atunci cu bâta vor bate pe români. El nu să va prezenta, fiind cultura germană superioară celei române, iar Bucovinenii nu au motive a se plânge, fiindcă le merge escelent de bine. Este mâna dreaptă a vestitului căpitan Miculescu.
154. **Ștefanovici D[umi]tru**: cadet, Rgt. 33 inf[anterie]. Funcționar la Victoria Arad.
155. **Stroi George**: învățător de stat. Acest individ, din frică nu vorbește nici cu fratele său românește. Deja la început s-a cerut între unguri. Date: D. Soceriu.
156. **Seviciu Sava**: contabil la episcopia Arad. A făcut notițe despre ținuta ofițerilor buni români, amenințându-i că are date contra lor. A declarat că nu intră în armata română, își face datoria față de neam luptând alături de austrieci. Date: Deciu, Muntiu.
157. **Socol Andrei**: student tehnic. Jucul Făgărașului.
158. **Sbârcea Simion, Dr.**: avocat în Toplița, jud. T. Mureș. S-a declarat că mai mult folos va aduce neamului după război ca și acum. Date: Dr. V. Raicu.
- /f. 13*/ 159. **Socol Aurel**: avocat Cluj.
160. **Dr. Simonca Gh.**: candidat de avocat Gyula. Când român, când ungur, a trecut la religia reformată.
161. **Străulea N[icu]lae**: s-a declarat de ungur. Date: Dr. S. Balint, Dr. G. Iuga.
162. **Savu Emil**. Rgt. 31 inf[anterie] din Cioara.
163. **Șchiopul Vasile**: student universitar, s-a dat între poloni.
164. **Saghiu Lazăr**: cadet.
165. **Samoilă Urian**: funcționar de bancă. A venit în Dec[embrie] la Darnița, a plecat apoi la Blajasni în Siberia¹³⁹.
166. **Ștefanovici Petre**: Lugoj, subjude. Nu a voit. Date de Herlea.

Mureș. În 1923 este din nou avansat - locotenent colonel - și mutat la Regimentul 31 Infanterie. A trecut în rezervă în 1937 și în retragere în 1945. Fișa sa din *Registrul matricol* nu menționează luptele la care a participat în armata austro-ungară, nici că ar fi fost implicat în campania din 1919, consemnând doar: „1914-1918 mobilizat” și distincțiile obținute: „Signum laudis în bronz cu spade, Crucea de merit cu decor de război cu spade, Crucea Carol I, Crucea Jubiliară din 1908” (Tucă, Batîn 2018, p. 457-458).

¹³⁹ Și el a intrat în Corpul voluntarilor constituit în Siberia, cu garnizoana la Irkutsk. La început a fost numit „ajutor în cancelaria corpului”, apoi a preluat comanda Companiei a III-a a Batalionului de Rezervă. Printr-un ordin al comandantului legiunii a fost însărcinat cu verificarea actelor și înregistrarea noilor voluntari. În mai 1919 a primit o nouă misiune: membru al Tribunalului Militar al Batalionului de Rezervă (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 25, inv. nr. 6548, doc. 1, 3, 121).

167. **Șuba Petru:** stegar rgt. 8 honv[ezi]. Medicinist. S-a prezentat.
168. **Todor Nicul[ae]:** Lancrăm, vicenotar, din cauza familiare.
169. **Tocaciu Ioan:** jurist, Hațeg, s-a anunțat în armata rom[ână], însă și-a schimbat părerea și a zis că nu mai vine. S-a atașat în fine la polonezi și a devenit un austrofil încarnat, la moartea lui Fr. Iosif a purtat doliu. Date: T. Braicu¹⁴⁰.
170. **Tulbure Anton:** cadet reg. 50 inf[anterie] Pedagog cursul al III-lea. A venit la locul de concentrare, dar după 2 luni ne-a părăsit ca să ajungă iarăși sub scutul lagărilor încăpătoare pentru orișice netrebnic. Date: I. Mălăiu.
- /f. 13^v/ 171. **Țurcan Țiprian:** Loc[otenenț] act[tiv], reg. 2 Vânători, în Câmpulung. Plecat din Darnița. A fost suspiciat ca spion austriac. S-a[ă] aflat la dânsul atari scrisori.
172. **Tarnovski Valeriu:** cadet asp[irant] Rgt. 22 L[an]dw[ehr]. Cernăuți¹⁴¹.
173. **Tartia Ilie:** funcționar în Ministeriu în B[uda]pesta, a spus că România e o țară prăpădită, că nici nu are o limbă de stat românească și că, după părerea și convingerea sa, a vă înrola în armata rom[ână] e cea mai mare negliobie. A agitat contra celorlalți români.
174. **Ududek Ștefan:** subl[ocotenenț] act[iv] Suceava. Nu a voit. Date: R. Herlea, O. Aciloan.
175. **Vereș Ioan:** afirmativ cadet reg. 37 inf[anterie]. Afirm[ativ] notar în Bihor. S-a prezentat.
176. **Varga Ioan:** subl[ocotenenț] res[ervă], reg. 64 inf[anterie]. Notar în Sohodol, jud. Arad. Este ginerele medicului D. Vesa, care e bun român.
177. **Vescan Teofil:** contabil în Pozsony, reg. 51 inf[anterie]. Renegat. Date: V. Poruțiu, V. Negruțiu.
178. **Vaida Cornel:** student în Drept, Hususău, jud. Târnava Mică. Însuși pe mine m-a denunțat și dus la raport la mai mulți ofițeri austrofili. S-a exprimat înaintea unui ofițer austro-ungar, că el pentru aceia nu poate ținea legături de prietenie cu mine, fiindcă nu ne unim în păreri, eu sunt prea naționalist. Vorbind despre împărțirea Ungariei, a zis că noi ne-o închipuim în mod greșit și fantastic¹⁴².

¹⁴⁰ Un sublocotenenț Tocaciu Ioan este menționat de Vasile Poruțiu (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6761, doc. 4).

¹⁴¹ În septembrie era la Celeabinsk, alături de voluntarii români (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6546, p. 3). A fost încadrat în Compania 6 a Batalionului 2 din Regimentul 1 Horea (prin Ordin la raport nr. 70, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6547, doc. 21). În aprilie 1919 a fost numit la Statul Major și avansat în grad (ajutor de locotenenț) (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6548, doc. 89).

¹⁴² Voicu Nițescu îl întâlnește la Moscova, alături de alți trei români, „sunt îmbrăcați toți în haine tovărășești. S-au refugiat și ei aci și nu știu cum să se întoarcă acasă. Acțiunea voluntarilor de la Samara e pentru ei o revelație” (Nițescu 1932, p. 45). Va intra în cel de al doilea corp de al voluntarilor din Rusia, fiind ales secretar al Comitetului Național Român, constituit la 21 iulie/8 august 1918 în urma Conferinței Naționale a voluntarilor aflați la Celeabinsk (Șerban 2003, p. 197). Îl regăsim printre semnatarii tratatului încheiat în 11/28 august cu Consiliul Național Cehoslovac, secția pentru Rusia (*ibidem*, p. 199). După preluarea comandamentului Corpului Voluntarilor Români de către colonelul ceh Kadlec, locotenențul Corneliu Vaida a fost numit comandant al Companiei a V-a din al doilea Batalion al Regimentului I Horia (*ibidem*, p. 213). Este primul semnatar (din cei 65) al protestului ofițerilor români împotriva deciziei de limitare a

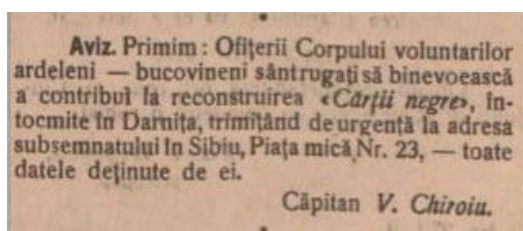
List of illustrations

Fig. 1 - Announcement on the intention of recomposing the Black Book from Darnita (*Telegraful Român*, issue 8 19 January 1919)

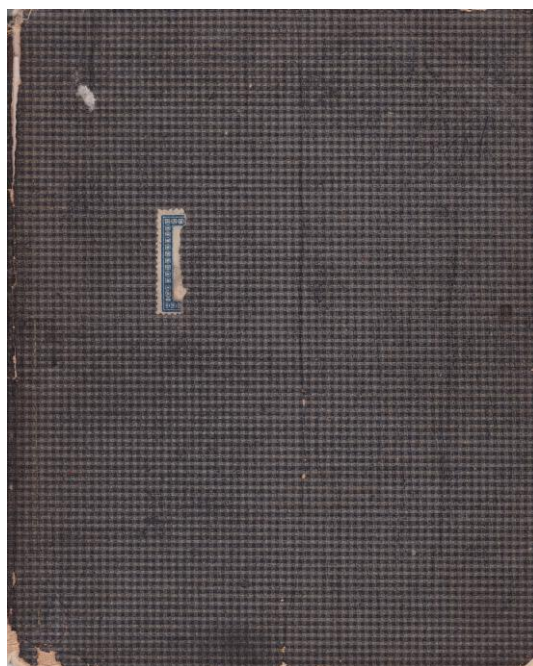
Fig. 2 - Cover of the notebook

Fig. 3 - The first leaf of the "Black Book"

Fig. 4 - The last leaf of the "Black Book"

Fig. 1 - Anunțul privind intenția de reconstituire a *Cărții Negre* de la Darnița (*Telegraful Român*, nr. 8, 19 ianuarie 1919)

Fig. 2 – Coperta caietului

---

autorității Comitetului Național Român din Rusia, arestat și apoi, printr-un ordin pe legiune (nr. 70 din 29 aprilie 1919), trimis la Tomsk (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4506; inv. nr. 6548, doc. 96). Descrie povestea corpului voluntarilor români din Rusia într-un articol publicat în volumul lui Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire* (Vaida 1938, p. 334-343).

S.N. 4601

+   +

MUZEUL REGIONAL
ALBA-IULIA

în res. în timp de pace cel mai mare amator al neamului, buie zis
 lua parte la adunările noastre, acum însă slugarnic inimii-
 ilor nostri. În prezenta serg. Iurina, care sa prezentat în armata
 română a notat numele voluntarilor cu scopul de ai demonstra.
 Înaintea Com. San. demonstrativ a afirmat ca el mi convinseste
 eu cialalti (adica în noi) Surorii de caritate ia declarat, ca să
 tine de tagma cap. Minulescu și nu de noi, cari trădăm patria
 Date: J. Vesca, J. Păstoran, V. Nidea, J. Cernea.

2, Anton George: cadet reg. 63 inf. avocat din Vaslui
 3, Anton Nicolae: capitan actiiv Rgt. 43 inf. Ca Oblt. în Reg. 60 inf. a fost
un român, în Kozmik (Rusia)
împreună cu Oblt. Căttun Petru
 4, Alexandru Avram: cadet Rgt. 32 huzar. Sa declarat ungur.
 5, Abrudanu George: subl. Rgt. 37 inf. Vicenotar în județul
 Bihorului. Nici nu voreste să vorbească românește, este un
 schuraba-gelb și patriot maghiar unarmat. Date de loc. Orșara
 și Petricosana. Sunt informat, că după ce a revărsat din copilărie
 prezentându-se la Belgrad P.S. rgt. 37 inf. se laudat, că nu a

Fig. 3 - Prima filă a „Cărții Negre”

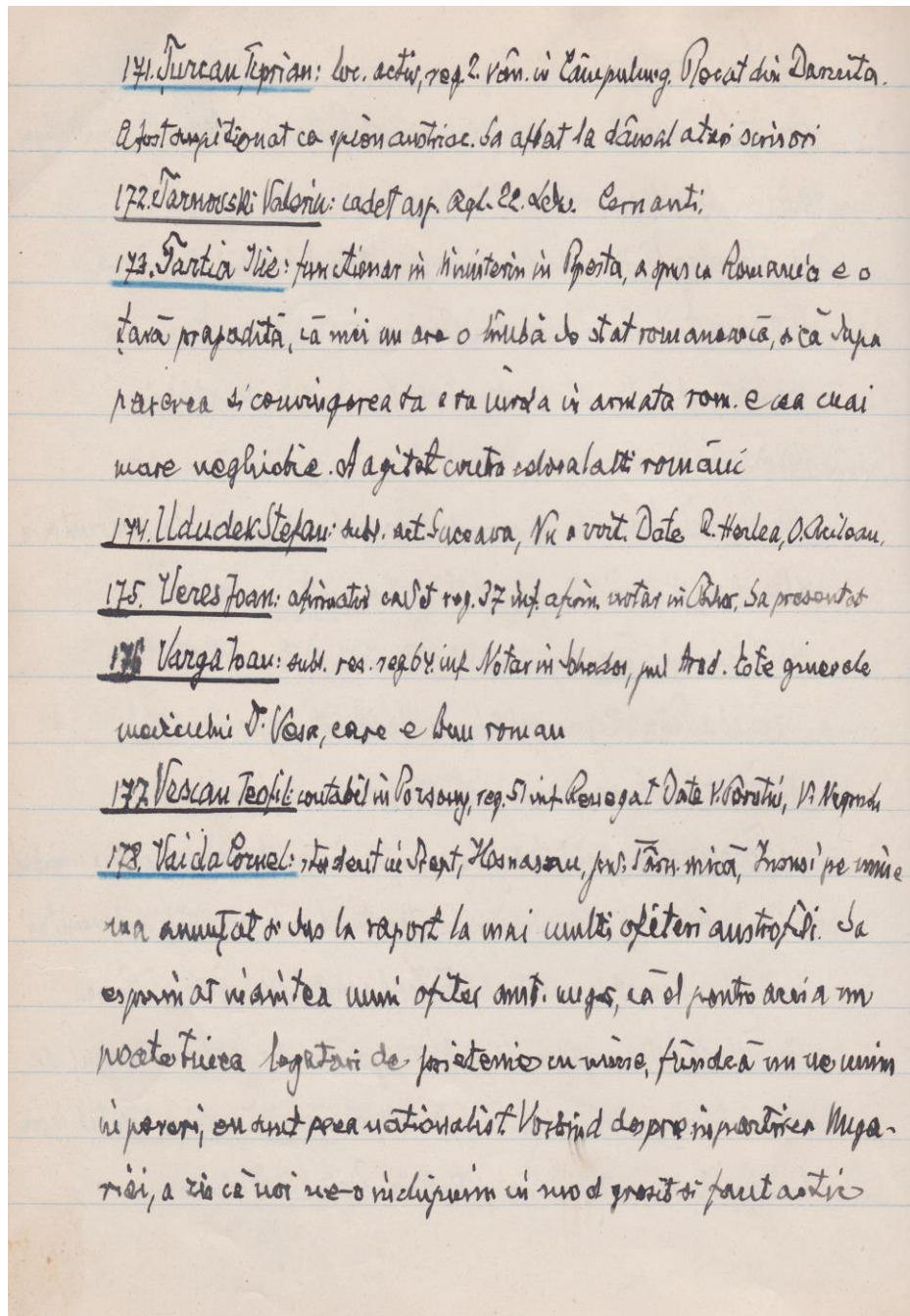

Fig. 4 – Ultima filă a „Cărții Negre”

Abrevieri bibliografice

- 1918 la români VII, X - *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918*, vol. VII, X, București, 1989
- Bosoancă 2000 - Traian Bosoancă, *Mureșenii și Marea Unire*, Târgu Mureș, 2000
- Bufnea 1928 - Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, Brașov, 1928
- Bufnea 1929 - Elie Bufnea, „Formațiile de voluntari”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, București, 1929, p. 119-141
- Bufnea 2010 - Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Baia Mare, 2010
- Bullock 2009 - David Bullock, *Men at Arms. The Czech Legion 1914-1920*, Osprey Publishing, 2009
- Cain 2018 - Daniel Cain, „Un senator în vreme de război. Studiu introductiv”, în Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie*, București, 2018, p. 5-67
- Cârja 2018 - Ion Cârja, „Opțiuni și dileme în vremuri de război. Emil Rebreanu la despărțirea de bunul împărat”, în Ioan Lăpușeanu, *Emil Rebreanu, eroul de la Ghimiș-Făget*, Cluj-Napoca, 2018, p. 5-28
- Cârja, Cârja 2018 - Ion Cârja, Cecilia Cârja, „Marele Război și redimensionarea loialităților. Români ardeleni și bănățeni după despărțirea de bunul împărat”, în *Revista Bistriței*, XXXII, 2018, p. 225-231
- Crișan 2008 - Vasile Crișan, *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Alba Iulia, 2008
- Dicționar 2019 - Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019
- Dudaș 1996 - Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996
- Eppel 2006 - Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2006
- Figes 2016 - Orlando Figes, *Revoluția rusă, 1891-1924: tragedia unui popor*, București, 2016
- Goga 1916 - Eugen Goga, *Două Siberii. Din însemnările unui ardelean fost soldat austro-ungar și prizonier în Rusia*, București, 1916
- Groza 2013 - Mihai Octavian Groza, „Pagini din activitatea Consiliului Național Român din Blaj (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în *Astra Salvensis*, nr. 2, 2013, p. 54-62
- Gruneanțu, Ionescu 2018 - Lazăr Gruneanțu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2018
- Hulea 1976 - Eugen Hulea, „Despre contribuția voluntarilor români la înfăptuirea Unirii”, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 343-364
- Ilieșiu 2011 - Nicolae Ilieșiu, *Monografia istorică a Banatului. Județul Caraș*, București, 2011
- Ionescu 2014 - Diana Ionescu, *Dr. Ioan Ciordaș (1877-1919). Biografia și activitatea*, Oradea, 2014
- Iudean 2016 - Ovidiu Emil Iudean, *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881-1918)*, Cluj-Napoca, 2016
- Loupan 2017 - Victor Loupan, *O istorie secretă a Revoluției Ruse*, București, 2017
- Neagu, Groza 2019 - Răzvan Mihai Neagu, Horațiu Groza, *George Mărie, Valer Moldovan și Augustin Rațiu, reprezentanți ai orașului Turda la Marea Unire persecutați în perioada dictaturii comuniste*, Cluj-Napoca, 2019
- Nemoianu 1922 - Petre Nemoianu, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1922
- Nițescu 1926 - Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anul 1917*, Brașov, 1926
- Nițescu 1928 - Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anul 1917-1918, Ciclonul roșu*, Brașov, 1928
- Nițescu 1932 - Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anii 1918-1919. În capitala sovietelor. Credințele din Siberia*, București, 1932

- Maior 2016 - Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Cluj-Napoca, 2016
- MNUAI - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
- Muntean 2018 - Ovidiu Muntean, „Un ofițer român din Maramureș pe frontul italian. Jurnalul de război al maiorului Arthur Dan”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 199-211
- Muntean, Zaberca, Sârbu 1992 - Ioan Muntean, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire*, Timișoara, 1992
- Munteanu 1915 - Casian R. Munteanu, *Atacul. Însemnările de război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, București, 1915
- Onofreiu, Pinteș, Vlașin 2018 - Adrian Onofreiu, Ioan Pinteș, Cornelia Vlașin (coord), *Anul 1918 în județul Bistrița-Năsăud. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2018
- Opriș 2019 - Ioan Opriș, *Vasile Stoica în serviciul României*, București, 2019
- Opriș 2020 - Ioan Opriș, *Pagini din istoria diplomației românești*, Alba Iulia, 2020
- Petrescu 2018 - Costin Petrescu, *La Iași, în timpul războiului: 1916-1917. Însemnările unui pictor refugiat*, București, 2018
- Petricoane Drugărin 2012 - Mihai Petricoane Drugărin, „Însemnările unui director de liceu”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. I, editori: Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, 2012, p. 709-738
- Posea, Mincă 2018 - Rozalinda Posea, Adriana Mincă, „Profesori și preoți brașoveni în perioada Primului Război Mondial (1916-1918)”, în *Țara Bârsei*, nr. 17, 2018, p. 175-185
- Procopiu 2018 - Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie*, București, 2018
- Regina Maria 2015 - Maria, Regina României, *Jurnal de război*, II, 1917-1918, București, 2015
- Rustoiu, Cutean, Cristea 2015 - Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *Excelență sub două flamuri: Dănilă Papp (1868-1950)*, Alba Iulia, 2015
- SJAAN - Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale
- Sandachi 2018 - George Paul Sandachi, *Zborul Marii Uniri: de la Bacău, la Blaj, Onești*, 2018
- Sigmirean 2000 - Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj- Napoca, 2000
- Szabo 2018 - Lucian-Vasile Szabo, *Cu Slavici și Argezei după gratii*, București, 2018
- Șerban 1988 - Ioan I. Șerban, „Primul corp al voluntarilor transilvăneni și bucovineni din Rusia” (I), în *Apulum*, XXV, 1988, p. 449-453
- Șerban 1989 - Ioan I. Șerban, „Primul Corp al voluntarilor transilvăneni și bucovineni din Rusia” (II), în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 533-559
- Șerban 2003 - Ioan I. Șerban, *Voluntari transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului*, Alba Iulia, 2003
- Ugliș 2015 - Petre Ugliș Delapeșca, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, Alba Iulia, 2015
- Țărău 2018 - Augustin Țărău, „Cu moartea pre moarte călcând”. *Românii din vestul Transilvaniei în anii Primului Război Mondial. Documente*, vol. II. „La zidirea lumii noi”, București, 2018
- Tăslăuanu 1915 - Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român ofițer în armata austro-ungară care a luat parte cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, București, 1915
- Țucă 2011 - Cornel Țucă, *Prizonierii români din armata austro-ungară internați în Rusia. Problemele repatrierii*, Cluj-Napoca, 2011
- Țucă, Batin 2018 - Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din armata austro-ungară*, Baia Mare, 2018
- Vaida 1938 - Corneliu Vaida, „Voluntarii Ardeleni din Rusia”, în Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, Oradea, 1938, p. 334-343
- Talpeș 2008 - Petru Talpeș, *Amintiri*, Timișoara, 2008

**CORTEGIUL ISTORIC AL SERBĂRILOR UNIRII,
DIN 20 MAI 1929.
UN PRIM SPECTACOL DE REENACTMENT ROMÂNESC
LA ALBA IULIA**

TUDOR ROȘU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
CIPRIAN DOBRA
Muzeul Principia din Alba Iulia

**The Historical Retinue from the Union Celebration on May 20th, 1929.
A First Romanian Reenactment Show in Alba Iulia**

ABSTRACT

On May 29th, 1929, Alba Iulia, recently declared county capital, was the host of the most interesting part of the 1918 Union celebration – the historical parade.

The celebration, in various forms, was to be performed in a wide number of European cities, thus benefitting of huge financing for the time – about 20 million lei (around 2,537 U.S. dollars back then, that is to say, 38,853 dollars today). The organisers were the governing party by means of an organising committee led by Sever Bocu.

The event was intended to be of epic proportions and Alba Iulia was the most illustrative in this concern, the historical parade being the state of the art manifestation of the time. The organisers hired the best consultants available (the director of the National Theatre with his staff) because the image of Romania had to be perfect in front of the foreign delegates and press – over 50 publications from France, Germany, Italy, Switzerland, Poland, Czechoslovakia and Romania.

300,000 to 500,000 viewers attended the parade, gathered on Horea's Field, on the location of the present-day Union Park in Alba Iulia, in the presence of members of the royal family of Romania.

The huge parade was described as “a living and moving history of our nation between the Danube, the Sea and the Carpathians” and also as “an expressive recursion of all the stages of Romanian civilization”. This event began and continued in chronological order from king Decebalus, to emperor Trajan, continuing with the founders of the Romanian countries – Radu Negru, Bogdan (although Dragos was the actual founder of Moldavia), Bucur the Shepherd, the famous kings Mircea the Elder and Stephen the Great, culminating with the famous Michael the Brave and the heroes of the Transylvanian struggle for liberty – Horea, Cloșca and Crișan along with Avram Iancu. Of course, other significant events of the Romanian history were manifested through the parade of the Independence War veterans and a dance symbolising the Union of the Romanian Principalities in 1859.

The declared purpose of this parade was education in the first place, both for the local public and for the foreign attendees, a declaration of Romanian identity legitimised by centuries of existence and fighting and, needless to say, to make a lasting impression on the foreign press. Great emphasis was placed on authenticity (although it would be poorly nowadays, it was the best documented feature according to the knowledge of the time) and upon showmanship and performance (the consultants being master actors).

The parade was declared the best part of the celebration due to everything it involved, but, as always, there were complaints regarding the general management of the people who, avid for knowledge and show, became a disorganised crowd.

Therefore, although not the first such reenactment event on Romanian territory, it was a special one due to the number of active participants, due to the emphasis put on the Transylvanian history and the fact that it was held in Alba Iulia, the place where many of these events actually happened.

Cuvinte-cheie: reconstituire istorică, paradă, festivități, „Deceniul Unirii”, România Mare

Keywords: historical reenactment, parade, festivities, “the Union’s Decade”, Greater Romania

Serbările Unirii, organizate în 1929 și dedicate împlinirii unui deceniu de la marile câștiguri naționale din 1918, trebuiau să impregneze patriotism și mândrie în inimile tuturor celor care urmau să asiste la ele. Serbările erau organizate pe coordonate naționale și erau o necesitate politică¹. Subiectul este cunoscut, în ansamblul său, astfel că vom trece rapid în revistă momentele-jalon ale acestui episod, pentru a zăbovi apoi asupra unui singur punct din programul Serbărilor: cortegiul istoric ce a defilat la Alba Iulia.

Sub guvernare liberală în prima fază, programul ceremoniilor a fost propus de *Astra*. Au existat reticențe din partea țărăniștilor, iar organizarea s-a dovedit a fi mai complicată decât era prevăzut inițial. Cu ocazia împlinirii a exact un deceniu de la 1 decembrie 1918, o sărbătoare de dimensiuni mai modeste se organizase și la Alba Iulia². În schimb, serbările din primăvara lui 1929, așa-zis jubiliare (marcau un deceniu, dar erau ținute la 10 ani și aproape 6 luni de la ultima unire a lui 1918, cea de la Alba Iulia), aveau să fie însă de dimensiuni biblice. Cu PNTJ ajuns la putere³, comitetul de organizare a cheltuit suma de 22 milioane de lei strict pentru serbări⁴. În fruntea Comitetului de organizare s-a aflat Sever Bocu⁵, iar Ioan Pop a îndeplinit rolul de secretar general al acestui for.

Fără a insista asupra multiplelor valențe ale serbărilor și asupra evenimentelor organizate - întregul program s-a derulat între 8 și 20 mai 1929 - la București și la Mărășești, prin multe alte locuri din țară, dar cu momente și la Paris, Londra, Roma, Praga, Viena, Geneva, Stockholm sau Toulouse⁶, vom

¹ Moga 1985, p. 266.

² *Serbările Unirii 1929*, p. 9; „1 Decembrie 1918-1928”, în *Viitorul Albei*, Alba Iulia, an III, nr. 18-48, 5 decembrie 1928, p. 1.

³ E vorba de primul guvern Iuliu Maniu, 10 noiembrie 1928 - 6 iunie 1930.

⁴ *Serbările Unirii 1929*, p. 11.

⁵ La vremea respectivă, Sever Bocu era Ministru de Stat pentru Banat.

⁶ Moga 1985, p. 277; „Programul definitiv al Serbărilor Unirii”, în *Alba Iulia*, an XI, nr. 21, 8 mai 1929, p. 6; „Programul Serbărilor Unirii”, în *Universul*, București, an XLVII, nr. 104, 9 mai 1929, p. 2-3; „10 ani de la Unirea cea Mare”, în *Universul*, București, an XLVII, nr. 105, 12 mai 1929, p.

trece direct la ceea ce s-a petrecut la Alba Iulia cu ocazia jubileului. Odată cu marile serbări, orașul devenea reședință de județ, preluând această postură de la Aiud. Comitetul de organizare local⁷ îl avea în frunte pe Ioan Pop, om de bază și în organizarea de la 1918, secondat de Florian Medrea ca vicepreședinte, de prefectul județului, Emil Pop, și de primarul orașului, Aurel Sava, urmați de o listă impresionantă de nume implicate. De exemplu, de subcomisia de propagandă și ordine era responsabil Florian Medrea, poziție similară cu cea pe care o îndeplinise în preajma Adunării Naționale de la 1 decembrie 1918. Și tot asemănător, în parte, cu ce se întâmplase la 1918, au existat subcomisii de „încartiruire” (cu cazări pe o rază de 20 km în jurul orașului), de primire, de înfrumusețare a orașului, de propagandă prin presă, sanitară, respectiv pentru organizarea transporturilor. Oricum, poate cel mai important a fost că, beneficiind de sume generoase de bani alocate cu ocazia evenimentului, orașul a trecut prin transformări menite să îi îmbunătățească imaginea⁸.

Strict pentru marea paradă ce urma pe latura de vest a cetății, pe „Câmpul lui Horea”, unde la 1 decembrie 1918 avusese loc marea adunare populară, au fost realizate două tribune oficiale de 200 m și „o propilee triumfală”, flancată de două statui mari simbolizând „Gloria Unirii”⁹.

În privința participanților la eveniment, veniți din toată țara, cifrele date de presă stabilesc valori între 300.000 și 500.000 de oameni¹⁰, prezenți în ziua de 20 mai 1929 la Alba Iulia.

Programul zilei a început cu așteptatele 101 salve de tun de dimineață. Te Deum-ul de la Catedrala Încoronării, discursul patriarhului Miron Cristea, adunarea festivă în Sala Unirii, discursul lui Iuliu Maniu au reprezentat bornele programului din prima parte a zilei¹¹.

Dar cel mai impresionant moment al programului l-a constituit gigantesca

---

1-13; *Serbările Unirii* 1929, p. 23 sqq.; vezi și Beauplan 1929, p. 75-81. Întins pe mai multe zile și desfășurat în mai multe localități, programul a fost unul amplu. De exemplu, în cadrul său a fost inclus și un meci de fotbal între România și Iugoslavia, la București, câștigat de iugoslavi cu 3-2. Vezi și <https://imageandsound.ro/intermedia/possible-sounds-of-early-cinema/sarbatorile-unirii/>; accesat în 21 aprilie 2021.

⁷ Constituirea comitetului local s-a petrecut la 16 aprilie 1929; Zecheru 2013, p. 62-66.

⁸ „În ajunul serbărilor de la Alba Iulia”, în *Universul*, București, an XLVII, nr. 111, 19 mai 1929, p. 2; Rustoiu et alii 2019, p. 28. Alte titluri care prezintă evenimentul de la Alba Iulia: Moga 2018, p. 344-347; Pop 2019, p. 39-42; Roșu 2020, p. 323-324.

⁹ Rustoiu et alii 2019, p. 28; Moga 1985, p. 273.

¹⁰ Moga 1985, p. 273-277; Rustoiu et alii 2019, p. 29. Cifrele par a fi, în primă instanță, estimări foarte generoase, dar evenimentul a beneficiat, pe de altă parte, de o puternică mediatizare în presă, unde se titra imperios că „Tot natul este invitat la Alba Iulia” și se dădea îndemnul: „La Alba Iulia, deci, cu toții, a doua zi după Rusalii” (*Alba Iulia*, an XI, nr. 21, 8 mai 1929, p. 1). De asemenea, au existat 52 de trenuri speciale care au adus participanți (*Alba Iulia*, an XI, nr. 22, 11 mai 1929, p. 4).

¹¹ Moga 1985, p. 273; Rustoiu et alii 2019, p. 29; Zecheru 2013, p. 72-75.

paradă, militară și civilă, începută la 12.30¹² și întinsă pe o durată de trei ore¹³. Defilarea a fost primită de prințul regent Nicolae, călare pe un cal alb, în fața tribunei principale rezervată pentru familia regală, regență, guvern și corpuri diplomatice. Traseul defilării a urmat cursul actualului Bulevard 1 Decembrie, începând din zona Colegiului „Horea Cloșca și Crișan” (clădirea existând deja la 1929) și urmând câteva sute de metri în linie dreaptă spre nord. Tribuna oficială pare a fi fost amplasată pe axul Catedralei Încoronării, la capătul actualului Parc al Unirii, cu fața spre vest și spatele la cetate. Parada a început cu 100 de călăreți de la Jina, urmați de veteranii Războiului de Independență, veteranii memoriandiști, societățile, studenții, voluntarii ardeleni, precum și așa-numitele „150 de steaguri din America” ș.a. „Întreaga defilare părea un vis. Te frecai la ochi și nu-ți venea să crezi dacă ceea ce vezi și asculți e adevărat sau numai o plăzmuire frumoasă”¹⁴. Cortegiul istoric (numit uneori și „conductul istoric”¹⁵) a început la ora 13.30¹⁶ - „a fost însăși istoria vie și mișcătoare a neamului nostru dintre Dunăre, Mare și Carpați”¹⁷, un „racursi expresiv al tuturor etapelor civilizației românești”¹⁸. Asupra lui vom insista în paginile următoare. După trecerea cortegiului istoric, colosala paradă a fost continuată de cortegiile folclorice, grupurile județene și de marea defilare a armatei. Odată încheiat ceremonialul de pe platoul vestic al orașului, programul zilei a continuat cu inaugurarea Muzeului Unirii (cu panglica tăiată de Iuliu Maniu) și, finalmente, cu banchetele de la Cercul Militar/Sala Unirii și de la Teatrul Caragiale¹⁹.

Deși în general organizarea și evenimentul, în ansamblu, s-au bucurat de valuri de aprecieri, iar incidente serioase nu au existat²⁰, s-au auzit și voci care au criticat partea de organizare, în special presupusa ignorare a publicului participant, atât în privința posibilității de a vedea evenimentele și în special pe Regele Mihai, a „slabei rânduiei” în împărțirea mesei populare ce a produs devălmășie, cât și în privința posibilităților de întoarcere acasă²¹.

¹² „Măreața Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 3.

¹³ „Defilarea”, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an XCII, nr. 50, 24 mai 1929, p. 2.

¹⁴ *Serbările Unirii 1929*, p. 128.

¹⁵ „Serbările Unirii”, în *Transilvania*, Sibiu, an 60, nr. 6, iunie 1929, p. 477.

¹⁶ „Serbările comemorative de la Alba Iulia”, în *Chemarea tinerimei române*, Cluj, an IV, nr. 13, 26 mai 1929, p. 2.

¹⁷ *Serbările Unirii 1929*, p. 126.

¹⁸ *Beauplan 1929*, p. 81.

¹⁹ Moga 1985, p. 275; Rustoiu et alii 2019, p. 30.

²⁰ Organizatorii locali au raportat 53 de cazuri de leșin, cauzate de căldură, un ușor accident de automobil, „câteva scene violente la gară între șeful gării și studenții de la Cluj” și alte neajunsuri „trecătoare și neînsemnate”; „La Serbările Unirii nu a fost nici o moarte de om”, în *Alba Iulia*, an XI, nr. 26, 31 mai 1929, p. 2; *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an XCII, nr. 50, 24 mai 1929, p. 6.

²¹ „Măreața Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, București, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 1; „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an

Evenimentul a beneficiat și de atenția a numeroși corespondenți de presă și, în consecință, de o largă reflectare mediatică. Ziarele străine care au avut trimiși la Alba Iulia și au prezentat momentul au fost: *Le Petit Parisien*, *L'Illustration*, *L'Oeuvre*, *Le Journal*, *Associated Press*, *United Newspapers Service*, *New York Times*, *Daily Mail*, *Corriere della Sera*, *Gazetta del Popolo*, *La Stampa*, *Ullstein Agence*, *Kölnische Zeitung*, *Venkov*, *Der Bund*, *Journal de Genève*, *Le Democrate*, *National Zeitung*, *Tribune de Lausanne* (ultimele 5 din Elveția); 40 de ziare din Polonia; *Prager Presse*; ziare suedeze, grecești etc.; apoi ziarele românești *Dreptatea*, *Curentul*, *Universul*, *Alba Iulia*, *Unirea*, *Gazeta Transilvaniei*, *Dimineața*, *Viitorul* etc. Numărul oamenilor de presă din țară, prezenți la Alba Iulia, a fost de 282²².

În top, *L'Illustration* a trimis patru fotografii și cinci zincografii. Numărul special ce fusese inițial gândit s-a transformat în albumul *La Grande Roumanie*²³.

Revenind la cortegiul istoric, acesta însemna, după definiția ziarului *Libertatea*: „chipuri și vremuri mari, luate din istoria țării și refăcute cu oameni de azi, îmbrăcați ca cei de atunci”²⁴. Este, practic, definiția simplificată a reenactmentului istoric. O definiție completată de ziarul *Adevărul*, care mergea și mai departe cu asumarea științifică a demersului, presupunând că la toate reconstituirile „s-au consultat, desigur, și documentele strânse în muzeul de la Alba Iulia”²⁵. Era însă un reenactment total, apoteotic, ce își propunea să înfățișeze „toate fazele evoluției noastre ca stat”²⁶ și să explice prezentul prin apelul la trecut. Uneori se și folosește, de altfel, termenul de „reconstituire istorică”²⁷.

Cortegiul a fost organizat de Ion Șahighian²⁸ și Vasile Velisaratu²⁹, regizorul, respectiv pictorul Teatrului Național din București³⁰. Echipa de la

---

XXXIX, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3; „După serbări”, în *Unirea*, Blaj, an XXXIX, nr. 21, 25 mai 1929, p. 1.

²² „Ziariștii străini la Alba Iulia”, în *Alba Iulia*, an XI, nr. 27, 7 iunie 1929, p. 4.

²³ Moga 1985, p. 278; *Serbările Unirii 1929*, p. 129-149.

²⁴ „Măreața Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 3.

²⁵ „Serbările de la Alba Iulia. Impresiile unui spectator”, în *Adevărul*, București, an 42, nr. 13929, 23 mai 1929, p. 1.

²⁶ „Cortegiul istoric”, în *Românul*, Arad, an, XIV, nr. 22, 26 mai 1929, p. 2.

²⁷ „Serbările de la Alba Iulia. Impresiile unui spectator”, în *Adevărul*, București, an 42, nr. 13929, 23 mai 1929, p. 1.

²⁸ Ion Șahighian (1897-1965) s-a remarcat la Teatrul Național cu spectacole din dramaturgia clasică universală și națională ca „Oedip”, „Othello” și „Richard al III-lea”, „Hoții” și „Don Carlos”, „Pygmalion”, „Hagi Tudose” ș.a. (*Dicționar enciclopedic*, IV, 1966, p. 571). Până în 1929, Ion Șahighian (1897-1965) regizase și trei filme artistice: *Năbădăile Cleopatrei* (1925), *Datorie și sacrificiu* (1926) și *Simfonia dragostei* (1928), la care a folosit, în general, actori de la Teatrul Național, dar și actori străini. Va reveni spectaculos în cinematografie și în anii filmului sonor (Căliman 2011, p. 58-60, 119 et passim).

Teatrul Național a fost însă mai numeroasă, suplimentată probabil cu actori și de la alte teatre și însumând în jur de 60 de artiști³¹. De exemplu, relatând atmosfera prezilei evenimentului corespondentul ziarului arăta că: „Iată și artiștii Teatrului Național. Dar mulți sunt! Cea mai mare parte sunt încartiruiți sus, la cazarmă, să fie mai aproape de... scenă. Ei vor fi senzația zilei de mâine”³². Mai mult decât atât, ziarul *Alba Iulia* îi identifica pe câțiva artiști, lăsând informația că „persoanele artiștilor Băltățeanu³³ (Traian), Decu³⁴ (Dragoș Vodă), Bulfinschi³⁵ (Mihai Viteazul) și alții [...] au stors lacrimi din ochii multor persoane cari au înțeles rostul acestor mari bărbați”³⁶. Putem deduce, pe această direcție, și că cei care au intrat în pielea unui Decebal sau Ștefan cel Mare au fost tot actori de la Teatrul Național³⁷, deveniți reenactori ad-hoc, și probabil aceeași apartenență au avut-o și reenactorii cu roluri secundare, cel puțin o parte a lor. Cu câteva zile înainte de eveniment, organizatorii cortegiului au venit în Alba Iulia pentru a recruta și partea de figurație³⁸.

Desigur, artiștii au făcut ce știau mai bine, au încercat să intre pe deplin în rol: „Îi vezi plimbându-se meditativ pe stradă, studiând personajul istoric pe care-l vor înfățișa. Ghicești după felul cum ține capul și cum ridică reflex brațul, pe Mihai Viteazul. Și pe Mircea cel Bătrân, într-un tânăr ce se obicinuește să umble încet, puțin încovoiat. Și pe Ion Vodă cel Cumplit³⁹, după încruntătura”⁴⁰.

²⁹ Vasile Velisaratu (1895-1978) a fost pictor-scenograf la Teatrul Național vreme de mai multe decenii, dar sfera sa de interes a fost mult extinsă: expoziții personale, colaborări, traduceri, gravuri, cronică plastică, pictură bisericească, restaurare etc. În perioada comunistă a fost marginalizat profesional și chiar exclus din Uniunea Artiștilor Plastici (1960); <http://artindex.ro/2012/05/16/velisaratu-velis-vasile/> (accesat în 21 martie 2021).

³⁰ *Serbările Unirii* 1929, p. 126.

³¹ „Pregătirile de la Alba Iulia”, în *Universul*, București, an XLVII, nr. 112, 20 mai 1929, p. 10; „Grandioasele serbări de la Alba Iulia”, în *Românul*, Arad, an XIV, nr. 22, 26 mai 1929, p. 2.

³² „Aspecte, impresii, știri și fapte de la trimișii noștri speciali”, în *Adevărul*, an 42, nr. 13927, 21 mai 1929, p. 4.

³³ Nicolae Băltățeanu (1893-1956) a jucat pe scena Teatrului Național București din 1918 și până la sfârșitul vieții (*Dicționar enciclopedic*, I, 1962, p. 323).

³⁴ Neidentificat.

³⁵ Ronald Bulfinski (1875-1953), actor al Teatrului Național București și el pentru o perioadă (*Dicționar enciclopedic*, I, 1962, p. 446).

³⁶ *Alba Iulia*, an XI, nr. 25, 24 mai 1929, p. 2.

³⁷ Ion Șahighian a lucrat, în anii '20, cu actori ca Jean Georgescu, George Vraca, Gheorghe Ciprian, Ion Livescu, Nicolae Soreanu, Alexandru Giugaru, Ion Finteșteanu. Pare plauzibil ca aceștia, cel puțin o parte dintre ei, să fi fost prezenți la Alba Iulia la 20 mai 1929. De exemplu, în rolul episcopului Napragyi ar părea că îl putem identifica pe Jean Georgescu, dar nu vom emite mai multe astfel de ipoteze, ele fiind, totuși, speculative.

³⁸ „În ajunul Serbărilor de la Alba Iulia”, în *Universul*, București, an XLVII, nr. 111, 19 mai 1929, p. 2.

³⁹ Totuși, nu a existat un Ion Vodă cel Cumplit în cadrul cortegiului.

⁴⁰ „Aspecte, impresii, știri și fapte de la trimișii noștri speciali”, în *Adevărul*, București, an 42, nr. 13927, 21 mai 1929, p. 4.

Ampla desfășurare de forțe reanimate din epoci apuse a fost însoțită de muzică, sub grija inspectorului general al muzicilor militare, dl. Cutrupi⁴¹.

În baza descrierilor epocii⁴², a filmului păstrat al întregului eveniment și a fotografiilor, cortegeul sau „șireagul de eroi”⁴³ ar putea fi descris după cum propunem în următoarele pagini, după logicele categorii cronologic-tematice, „de la daci și romani, trecând prin epoca construirii principatelor moldovene și muntene”⁴⁴. De menționat și că filmul păstrat și restaurant recent⁴⁵ immortalizează o mare parte a desfășurării acestui cortegeu, dar există și câteva „ruperi”, probabil bucăți scoase la montaj. De exemplu, există mai puține imagini cu partea din cortegeul istoric dezvoltată în jurul personajelor Dragoș și Mircea cel Bătrân. În cele ce urmează am preferat să valorificăm exhaustiv sursele vizuale existente și să le coroborăm. O bună parte dintre acestea au mai fost publicate la nivelul anului 1929, însă acele volume, *La Grande Roumanie* și *Serbările Unirii*, nu sunt accesibile publicului larg de astăzi, de aceea am considerat oportună reluarea fotografiilor dedicate cortegeului aici⁴⁶. Pe de altă parte, din fotografiile care se repetă în aceste două volume, am păstrat doar câte una, cea mai clară. De asemenea, filmul *Serbările Unirii* ajută cel mai mult la reconstituirea ordinii paradei; nici el nu este pe deplin cunoscut. Avem, în același timp, mai multe fotografii în Colecția Muzeului Național al Unirii, dintre care o parte sunt inedite. De menționat și că aceste cadre au fost luate atât din zona tribunei, cât și de pe latura opusă acesteia.

Așadar, în paradă au trecut, în ordine:

1) „Dacii cei pletosi cu balaurii lor de aramă”⁴⁷ – au format un convoi impresionant, cu trei călăreți în frunte, „cu zehile pe umeri, cu trîmbițele în formă de balaur”⁴⁸, urmați de purtătorii stindardului dacic și de garda formată din șase

⁴¹ *Serbările Unirii* 1929, p. 128.

⁴² În presă au apărut articole care prezentau doar rezumativ conținutul cortegeului, în general cu simpla enumerare a epocilor și personajelor-cheie. Vezi, de exemplu, „Serbările comemorative de la Alba Iulia”, în *Chemarea tinerimei române*, Cluj, an IV, nr. 13, 26 mai 1929, p. 2; Moga 1985, p. 274-275; „Defilarea”, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an, XCII, nr. 50, 24 mai 1929, p. 2.

⁴³ „După serbări”, în *Unirea*, Blaj, an XXXIX, nr. 21, 25 mai 1929, p. 1.

⁴⁴ „Sărbătoarea Unirii la Alba Iulia”, în *Cultura poporului*, București, an IX, nr. 280, 26 mai 1929, p. 2.

⁴⁵ <https://imageandsound.ro/intermedia/possible-sounds-of-early-cinema/sarbatorele-unirii/>; accesat în 12 februarie 2021.

⁴⁶ Câteva fotografii au fost publicate și în *Realitatea ilustrată*, Cluj, an III, nr. 23, 1 iunie 1929, p. 12-13, dar de o calitate insuficientă pentru a le reproduce aici. De asemenea, fotografiile din *Universul*, București, an XLVII, nr. 115, 24 mai 1929, p. 1, vor fi reluate în volumul *Serbările Unirii* 1929.

⁴⁷ „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3.

⁴⁸ *Serbările Unirii* 1929, p. 126.

războinici călări, apoi de „temutul rege Decebal”⁴⁹ pe cal alb, dus de căpăstru de un ostaș. În urma lui Decebal veneau mării tarabostes, marele preot, sfetnicii și pileații, apoi oastea lărgită, cu călăreți și pedestrași, dar și minerii, meșteșugarii și plugarii. Decebal „parcă se închina și el zilelor de azi, când urmașii lui, contopiți cu ai biruitorilor romani, dând acest popor român, au ajuns, iacă, liberi și domni pe vechile lor hotare. Decebal cât se bucura, cât parcă plângea de vederea urmașilor săi”⁵⁰.

Fig. 1 - Cadru din filmul *Serbările Unirii*. Cortegiul a fost deschis de cei trei călăreți daci purtători de trâmbițe, un fel de carnic-uri după cum reiese din imagini

Fig. 2 - Aceiași călăreți, în dreptul arcului de triumph. Colecția MNUAI, CF 781.

⁴⁹ „Măreața Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, București, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 3.

⁵⁰ *Ibidem*.

Fig. 3 - Grupul din deschidere, după ce a trecut de tribună. Preluare din *Serbările Unirii* 1929

Fig. 4 - Regele Decebal, în urma căruia vin preoții. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 5 - Regele Decebal în dreptul arcului triumfal. Decebal pare a fi echipat cu armură de solzi și coif cu calota plată și cu obrăzare. Colecția MNUAI, CF 827

Fig. 6 - Regele Decebal, urmat de preoți. Imagine din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 7 - Preoții daci și avangarda trupei. Imaginea preoților pare să se apropie mai degrabă de vremurile recente. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 8 - Daci, dăcițe, copii, în dreptul tribunei. Ținuta fetelor pare mai aproape de stilul roman. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 9 - Femei dace și muncitori daci. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 10 - Femei dace. Imagine din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 11 - Plugar dac. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 12 - Plugari daci, în dreptul tribunei. Imagine din volumul *Serbările Unirii 1929*

2) Romanii - „în sunetul surlilor și al marșurilor victorioase vine cortegiul roman”⁵¹, figurau cu 12 trompetiști călări, cu lictorii precedând pe împăratul Traian aflat per pedes, ca orice legionar, dar „îmbrăcat numai în purpură și vison”⁵². În urma lui Traian venea calul său alb, dus de doi oșteni, apoi generalii,

⁵¹ *Serbările Unirii 1929*, p. 126.

⁵² „Măreța defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3.

legiunile și cohortele călare.

Cu siguranță, după standardele de astăzi, reconstituirea romană nu ar trece de un nivel firesc de exigență, dar în urmă cu mai bine de nouă decenii ea a impresionat și a rămas multă vreme captată în spatele retinei privitorilor, care luau pentru prima data contact cu glorioasa „armată romană”. Cel puțin partea metalică a echipamentelor pare a fi foarte sumar lucrată. Coifurile, scuturile, lăncile etc. nu prezintă configurația corectă, dar toate acestea sunt, până la urmă, conforme cu nivelul cunoștințelor și al scrisului istoric din această perioadă.

Fig. 13 - Avangarda romană. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 14 - Avangarda cu cornicienii. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 15 - Trâmbițașii din avangarda romană. Imagine din volumul *La Grande Roumanie*

Fig. 16 - Lictorii. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 17 - Lictorii. Imagine din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 18 - Împăratul Traian. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 19 - Calul lui Traian. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 20 - Legionarii romani, cu *signa* și *vexilla* în mijlocul trupei.
Imagine din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 21 - Ariergarda romană. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

3) Descălecătorii/întemeietorii:

Radu Negru, descălecătorul Munteniei, venea în fruntea boierilor călări, cu care încărcate și bogății, turme de oi și ciobani, „reprezentând în chip sugestiv tabloul coborârei din Munții Transilvaniei în câmpiile mănoase ale Munteniei”. Un insert din filmul evenimentului îl numește pe Bucur Ciobanul în mijlocul alaiului lui Radu Negru, dar în alte locuri se vorbește la modul generic despre acest segment: „Trecut-au ciobanii neamului nostru de demult cu turma de oi, cu strungarii, cu băcițele și cu dulăii lor”⁵³. Sau, în altă parte, se vorbește despre „descălecătorii cu convoiurile lor de căruțe cu coviltire galbene și cu roți mari”, despre „toată viața de muncă pașnică și de frământări războinice [...] O turmă de oi cu ciobanii lor, cu măgarul cu samar și cu câinele respectiv, mărturisea traiul câmpenesc al păstorilor”⁵⁴.

Bogdan Vodă (după mai multe interpretări din presă, descălecătorul prezent în paradă a fost, de fapt, Dragoș⁵⁵, dar am preferat varianta „oficială” a organizatorilor), considerat întemeietorul Moldovei, avea în cortegiu buciumani călări echipați în zale, cu steagul cu capul de zimbru cu stema între coarne, cu ostași călări și numeroși boieri, purtări de ghioage ținute, vânători, arcași și multă pedestrimă.

⁵³ „Măreța defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 4.

⁵⁴ „Serbările de la Alba Iulia. Impresiile unui spectator”, în *Adevărul*, București, an 42, nr. 13929, 23 mai 1929, p. 1.

⁵⁵ „Măreța Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, București, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 3; „Măreța defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3; Moga 1985, p. 274-275.

Fig. 22 - Cadru din filmul *Serbările Unirii*, cu Radu Negru în fruntea alaiului său

Fig. 23 - Radu Negru. Colecția MNUAI, CF 826

Fig. 24 - Negru Vodă, cu copilul de casă și escorta boierilor. Imagine din *Serbările Unirii* 1929

Fig. 25 - Radu Negru a fost printre cele mai fotografiate personaje ale paradei. Imagine din volumul *Serbările Unirii 1929*

Fig. 26 - Bogățiile lui Radu Negru. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 27 - Cortegiul lui Radu Negru. Imagine din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 28 - Parte din alaiul lui Radu Negru. Colecția Cristian Florin Bota

Fig. 29 - Bucur Ciobanul în cortegiul lui Radu Negru. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 30 - „Ariergarda” turmei. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 31 - Fotografie din albumul *La Grande Roumanie*

Fig. 32 - Sfârșitul alaiului lui Radu Negru și avangarda lui Bogdan/Dragoș

Fig. 33 - Bogdan/Dragoș în fruntea trupei. Fotografie din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 34 - Același întemeietor, în dreptul tribunei. MNUAI, CF 828

4) Domnitorii

Mircea cel Bătrân își făcea apariția „în mijlocul unui concert de imnuri de slavă”, având în frunte buciumași călări, în zale grele, urmați de purtătorii steagului și garda acestuia, de boieri călări cu spade drepte și „roiul nelipsit de copii de casă”⁵⁶

Ștefan cel Mare avea un cortegiu impresionant, deschis tot de buciumași, urmat de părintele Paisie, în zale și cu crucea în mână, precum și de numeroși clerici în odăjdii, în frunte cu mitropolitul Moldovei; alaiul lui Ștefan era încheiat de căpitani de oaste cu cavaleria, arcași, sulițași și purtători de flinte grele. Boierii și oștenii domnitorilor erau atât de mulți încât au lăsat impresia că „nu se mai isprăveau”⁵⁷.

Pentru perioada clasică a voievodatelor românești a fost aleasă, astfel, această expresie simplificată, cu doar doi domnitori, considerați cei mai reprezentativi: Mircea, pentru Țara Românească, și Ștefan, pentru Moldova.

Fig. 35 - Mircea cel Bătrân, cu boierii și oastea. Fotografie din volumul *Serbările Unirii 1929*

⁵⁶ *Serbările Unirii 1929*, p. 126.

⁵⁷ „Măreța defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3.

Fig. 36 - Ștefan cel Mare. Din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 37 - Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 38 - Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 39 - Clerul lui Ștefan și steagul Moldovei cu capul de bour. Din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 40 - Alaiul lui Ștefan. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 41 - Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 42 - Stegarii și boierii lui Ștefan cel Mare. Din cartea *Serbările Unirii 1929*

Fig. 43 - Trâmbițașii lui Ștefan cel Mare. Din albumul *La Grande Roumanie*

Fig. 44 - Oastea lui Ștefan. Din *Serbările Unirii* 1929

Fig. 45 - Oastea lui Ștefan. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 46 - Segment din oastea domnitorilor. Colecția MNUAI, CF 778

5) Mihai Viteazul era imaginat în ipostaza intrării triumfale în Alba Iulia, din 1 noiembrie 1599. Astfel, cortejiul său „în marș vijelios de război, în dangăt de clopot și bubuit de tun”⁵⁸, era deschis de episcopul catholic Napragyi, cel care îl întâmpinase pe voievodul muntean alături de clerul său și îi oferise cheia cetății Alba Iulia. Alaiul lui Mihai era format din oaste, în frunte cu muzicanți cu tobe, flaute, fluiere și trompete, urmând parcă descrierea lui Nicolae Bălcescu din „România supt Mihai Voevod Viteazul”; Mihai venea pe un cal alb, cu secura în mâna stângă ridicată, arhicunoscuta sa ipostază pe care reenactorul o menținea pe tot traseul din fața tribunei. Voievodul era înconjurat de șase copii de casă, apoi urmau sezișii, luptătorii steagurilor luate în Bătălia de la Șelimbăr, pușcașii, tunarii, căpitanii etc.

Fig. 47 - Episcopul Napragyi în fruntea alaiului lui Mihai Viteazul.
Cadru din filmul *Serbările Unirii*

⁵⁸ *Serbările Unirii* 1929, p. 127.

Fig. 48 - Napragii cu clerici catolici și urmat de clerul ortodox. Fotografie din *Serbările Unirii* 1929

Fig. 49 - Alaiul intrării lui Mihai Viteazul în Alba Iulia. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 50 - Alaiul lui Mihai Viteazul. Cadru din *Serbările Unirii*

Fig. 51 - Clerul și corporațiile. Fotografie din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 52 - Mihai Viteazul la intrarea în Alba Iulia. Cadru din *Serbările Unirii*

Fig. 53 - Cu barda în mâna stângă, Mihai apare triumfător în fața orașului Alba Iulia. Colecția MNUAI, CF 780

Fig. 54 - Mihai Viteazul. Fotografie în volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 55 - Același cadru, mai larg. *Serbările Unirii* 1929

Fig. 56 - Boierii lui Mihai. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 57 - O parte din alaiul lui Mihai. Cadru din același film

Fig. 58 - Călăreții lui Mihai. Cadru din *Serbările Unirii*

Fig. 59 - Tunuri capturate la Șelimbăr. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

6) Horea, Cloșca și Crișan, „răsăriți din zări”⁵⁹, erau în fruntea „cortejiului menit a evoca vremurile de opresiune și silnicie”; cei trei „mucenici” veneau călare, urmați de popa Constantin cu crucea roșie drept steag al răscoalei, apoi numeroși iobagi răsculați, cu lănci, coase și securi. Horea, Cloșca și Crișan reprezentau nu doar exponenții rezistenței și luptei pentru libertate a românilor ardeleni, ei erau deplin asumați la nivel local și percepuți în egală măsură ca simbol al cetății Alba Iulia. În retorica Unirii, din ultimele luni ale lui 1918, ei ocupaseră un loc fruntaș⁶⁰. Marea adunare populară de la 1 decembrie se ținuse într-un spațiu identificat drept „Cîmpul lui Horea”, adică exact în același loc unde se desfășura marea paradă a momentului.

După cum am văzut, organizatorii ajunseseră mai devreme la Alba Iulia pentru a recruta figuranți. Cu siguranță au existat numeroși doritori, dintre locuitorii zonei, pentru a asigura contingentele moșești. Aici partea de reenactment propriu-zis nu putea fi prea complicată, întrucât cvasi-majoritatea voluntarilor vor fi deținut echipamentele necesare.

⁵⁹ „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 4.

⁶⁰ Roșu 2020, p. 285-287.

Fig. 60 - Horea, Cloșca și Crișan. Din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 61 - Horea, Cloșca și Crișan, urmași de răsculați. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 62 - Popa Constantin cu crucea. Imagine din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 63 - Răsculații lui Horea, Cloșca și Crișan. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

7) Avram Iancu și oamenii săi apăreau în accentele marșului „Vine Iancu sus la munte”. Crăișorul era călare, însoțit fiind de Axente Sever, S. Balint, N. Solomon ș.a. Era „impersonat” și „ideologul cu glas inspirat de arhanghel al

revoluției”, Simion Bărnuțiu. După lideri veneau „bătrâni, bărbați și tineri din munți și din câmpii”⁶¹, purtând arme, tunuri de stejar ori tulnice.

Fig. 64 - Avram Iancu. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 65 - Avram Iancu urmat de tribunii săi. Fotografie din volumul *Serbările Unirii* 1929

---

⁶¹ *Serbările Unirii* 1929, p. 127.

Fig. 66 - Tribunii lui Avram Iancu. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 67 - Revoluționari ai lui Iancu, purtând un tun de cireș. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 68 - Oastea și tunurile lui Avram Iancu. Fotografie din volumul *Serbările Unirii* 1929

Fig. 69 - Oastea lui Avram Iancu. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 70 - Călăreți și tulnic. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

8) Unirea Principatelor din 1859 nu aducea în fața publicului de la tribune personaje reconstituite, ci era doar simbolizată prin hora „fetelor și nevestelor muntence și moldovence, în mijlocul cărora boierii împreună steagurile în semn de contopire desăvârșită”⁶². Domnișoarele prinse în horă erau, de fapt, elevele Liceului de fete din Alba Iulia⁶³. După alte interpretări, „ceata înflorită de fete tinerele închipuind *Hora Unirii*” se putea extinde simbolic pentru întregul concept al României unite „și toate marile fapte cari ne leagă de dânsa”⁶⁴, repre-zentând, practic, imaginea care încununa întreaga devenire exprimată până în acel punct. Oricum, este de remarcat faptul că parada istorică se încheia cu o alegorie, și nu cu o reconstituire propriu-zisă.

Fig. 71 - Hora Unirii, cu steagurile provinciilor românești în mijloc.
Cadru din filmul *Serbările Unirii*

⁶² *Serbările Unirii* 1929, p. 127.

⁶³ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁴ „Măreța defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 4.

Fig. 72 - Fetele în paradă, după Hora Unirii. Cadru din *Serbările Unirii*

Fig. 73 - Liceul de Fete din Alba Iulia după Hora Unirii. Cadru din filmul *Serbările Unirii*

Fig. 74 - Fetele reprezentând țările românești. Fotografie din albumul *La Grande Roumanie*

La începutul paradei, Războiul de Independență fusese reprezentat de veteranii acestuia, iar Marele Război fusese și el prezent prin numeroși veterani și invalizi. Această parte fusese însă distinctă de cortegiul istoric.

Cortegiul fusese bine integrat în programul general al serbărilor. Apelul la istorie era necesar pentru a arăta că românii sunt „un popor mare, știutor de sine, vrednic de ținut samă, a cărui pretenie sau tovărășie de luptă, în zile de pace și de războiu, e de mare preț”⁶⁵. El trebuia să înfățișeze „toate fazele evoluției noastre ca stat”⁶⁶ și să lase „sufletul românesc și să-și desfășoare, în proporții de epopee, toată podoaba lui robustă”⁶⁷. Per total, a contat, în mod evident, capacitatea acestui cortegiu, ca tot, de a transmite o imagine coerentă asupra istoriei, de a sintetiza și a explica, de a imprima o direcție precisă epopeei naționale, de care românii prezenți să fie mândri, iar presa străină impresionată. Acest scop a fost îndeplinit, cel puțin dacă urmărim lucrurile în lumina presei, ce pare să fi surprins nimbul feed-backului, descriind „fiorul ce electriza mulțimea în fața unui închipuit Traian, a unui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul”⁶⁸. La final, s-a reținut faptul că „prin recapitularea alegorică a trecutului nostru istoric s-a dat cea mai crâncenă lecție dușmanilor noștri, cari mai speră într-o rectificare de granițe și s-a dat cea mai grea palmă rothemerismului senil care visează cai verzi pe păreți. Sunt sigur că dacă Rothemere⁶⁹ ar fi fost la Alba Iulia – ar fi constatat și el ce năzbătii visează și poate ar fi devenit și el român”⁷⁰. Sau, fără raportări antagonice, vederea cortegiului putea să determine extazieri patriotice: „Minunat neam, minunat popor suntem noi, Români!”⁷¹.

Mai mult decât atât, după mai multe voci care au discutat evenimentul de la Alba Iulia, cortegiul istoric, cu înfățișarea sa maiestuoasă, a însemnat cea mai reușită prezență a întregului program, fără a face economie de superlative⁷².

Presa s-a arătat laudativă și în raport cu autenticitatea costumelor: „Toate cortegiile au reprezentat foarte exact epocile și figurile istorice respective”⁷³.

⁶⁵ „Măreața Adunare a Unirii, la Alba Iulia”, în *Libertatea*, București, an XXVIII, nr. 22, 23 mai 1929, p. 1.

⁶⁶ „Grandioasele serbări de la Alba Iulia”, în *Românul*, Arad, an XIV, nr. 22, 26 mai 1929, p. 2.

⁶⁷ „După serbări”, în *Unirea*, Blaj, an XXXIX, nr. 21, 25 mai 1929, p. 1.

⁶⁸ *Curentul*, 22 mai, apud *Serbările Unirii* 1929, p. 134.

⁶⁹ Lordul Rothemere a fost un susținător fervent al cauzei maghiare, fiind și proprietar al unor trusturi de presă britanice.

⁷⁰ „Serbările comemorative de la Alba Iulia”, în *Chemarea tinerimei române*, Cluj, an IV, nr. 13, 26 mai 1929, p. 2.

⁷¹ „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 4.

⁷² „Serbările comemorative de la Alba Iulia”, în *Chemarea tinerimei române*, Cluj, an IV, nr. 13, 26 mai 1929, p. 2; „Grandioasele serbări de la Alba Iulia”, în *Românul*, Arad, an XIV, nr. 22, 26 mai 1929, p. 2; „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3; „Serbările de la Alba Iulia. Impresiile unui spectator”, în *Adevărul*, București, an 42, nr. 13929, 23 mai 1929, p. 1.

Desigur, după expectanțele de astăzi ale reenactmentului, echipamentele nu par a atinge standarde calitative ridicate, cel puțin în măsura în care o lasă să se vadă fotografiile ce au immortalizat evenimentul. Dar nici cunoștințele epocii în materie de vestimentații, tehnică militară, efecte, în privința armatei romane, de exemplu, nu erau la nivelul de astăzi. Presa subliniază, de fapt, că totul a fost „alcătuit cu mult gust și cu serioase cunoștințe în materie”⁷⁴. Oricum, cortegiul istoric trebuie să fi fost imaginat și creat în conformitate cu scopurile lui, de a trece prin fața ochilor a câtorva sute de mii de oameni și de a produce admirație. Prin urmare, și echipamentele erau menite „să ia ochiul”, fără a se pierde prea multă energie cu reconstituiri cât mai exacte. De altfel, organizatorii și responsabili principali, Șahighian și Velisaratu, erau experți în mizanscenă, respectiv imagine. Această dimensiune a spectacolului era cea care interesa din punct de vedere tehnic. Desigur, nici publicul nu putea avea așteptări în privința autenticității, iar, cu excepția câtorva spectatori care au văzut și cortegiul din 1922, imensa majoritate se afla în premieră în fața unei astfel de punere în scenă.

Chiar dacă sub aspect tehnic, prin logistică și resurse umane, acest cortegiu se încadrează teatrului, prin scopul său principal, acela de a reconstitui, de a reînvia istoria și a o aduce în fața publicului, el se circumscrie fenomenului denumit astăzi ca living history și reenactment istoric. Unii observatori folosesc chiar termeni încadrabili și astăzi vocabularului fenomenului reconstituirilor istorice, precum „poveste vie” sau „înfățișare vie a istoriei”⁷⁵.

Fotografii cu reenactorii, în afara momentelor paradei

Fotografiile următoare sunt realizate fie înainte, fie după paradă. Cea mai plauzibilă ipoteză este că au fost făcute înainte cu o zi, în 19 mai, atunci când a existat o ședință de antrenament pentru cei ce urmau să defileze în ziua următoare. Astfel se explică și echipamentul incomplet al câtorva dintre ei. Referitor la pregătirea din 19 mai, presa relatează că pe platoul vestic, în aleea tribunelor (totuși, majoritatea imaginilor sunt captate în zona șanțurilor, probabil înainte de pornire) „cortegiul istoric face repetiție sub ochii a sute de spectatori. Toate costumele istoriei noastre, de la colonizare și până la Avram Iancu, defilează în ritmul muzicii militare. Legionari, arcașii lui Radu Negru, sutași în zale, costume violent colorate, se perindă într-o lungă și evocatoare teorie [sic!]. Păcat că iluzia e astăzi înjumătățită. Toți domni, toți prinții istoriei sunt rași. De abia

⁷³ „Serbările comemorative de la Alba Iulia”, în *Chemarea tinerimei române*, Cluj, an IV, nr. 13, 26 mai 1929, p. 2.

⁷⁴ „Serbările de la Alba Iulia. Impresiile unui spectator”, în *Adevărul*, an 42, nr. 13929, 23 mai 1929, p. 1.

⁷⁵ „Măreața defilare și povestea vie a neamului nostru”, în *Unirea poporului*, XI, nr. 21, 26 mai 1929, p. 3.

măine chipurile lor vor căpăta bărbile impozante din estampe”⁷⁶. Aceste informații se verifică în conținutul fotografiilor luate în șanțurile cetății. Reenactorii ocupaseră o parte din latura nordică a șanțurilor, în zona Bastionului Carol, iar atmosfera este una destinsă, beneficiind de atenția unor spectatori postați pe zidurile cetății.

Prima dintre fotografiile pe care le prezentăm aici este, însă, dintr-un alt moment al evenimentului, cu reenactori aflați aproape de artera defilării, din fața viitoarei clădiri a Liceului „Mihai Viteazul”⁷⁷.

Fig. 75 - O bună parte din cei prezenți în imagine fac parte din cortegiul lui Radu Negru. Colecția MNUAI, CF 6786

Fig. 76 - Unul dintre reenactorii medievali, echipat parțial, într-un moment de respiro. Elementele de harnașament par a fi cele de la calul lui Ștefan cel Mare. Colecția MNUAI, CF 6812

⁷⁶ „Aspecte, impresii, știri și fapte de la trimișii noștri speciali”, în *Adevărul*, an 42, nr. 13927, 21 mai 1929, p. 4.

⁷⁷ Redenumit în anii '50 „Liceul Horea, Cloșca și Crișan”. În 1929 clădirea era în bună parte finalizată, dar nu era încă în uz.

Fig. 77 - Episcopul Napragyi, în șanțurile cetății. Colecția MNUAI, CF 6817

Fig. 78 - Mihai Viteazul, în aceeași zonă a șanțurilor. În paradă a purtat o barbă artificială. Mai multe dintre personaje au făcut același lucru. Colecția MNUAI, CF 6813

Fig. 79 - Reenactori amestecați în zona șanțurilor. Colecția MNUAI, CF 6815

Fig. 80 - Reenactori și epoci amestecate. Colecția MNUAI, CF 6816

Fig. 81 - O parte din cortegiul istoric, cu fetele Horei Unirii în prim plan. Zona Bastionului Carol.
Colecția MNUAI, CF 6814

Comparație între Cortegeul istoric al Încoronării din 1922 și Cortegeul istoric al Serbărilor din 1929

O primă punere în scenă a unui astfel de cortegiu evocator al istoriei a avut loc în 1922, cu ocazia Serbărilor Încoronării⁷⁸, proiectat pentru 1000 de reenactori⁷⁹. Deși gândit inițial pentru Alba Iulia⁸⁰, cortegiul istoric din 1922 a fost pus în scenă la București, la 16 octombrie. O comparație detaliată, pe deplin mulțumitoare, între reenactmentul din 1922 și cel din 1929 nu poate fi făcută, întrucât momentul din 1922 este infinit mai slab documentat fotografic, deși există surse temeinice în privința descrierilor narative, în timp ce momentul din 1929 stă foarte bine pe sursele vizuale, dar mai puțin bine din punct de vedere al temeiniciei descrierilor⁸¹. Totuși, unele idei generale pot fi exprimate: ambele aveau drept scop legarea trecutului de prezent și stimularea facultăților patriotice

⁷⁸ Dobra, Roșu 2020, p. 65-70.

⁷⁹ „De-ale noastre”, în *Alba Iulia*, an III, nr. 3, 17 iulie 1921, p. 2.

⁸⁰ „Serbările Încoronării. Conductul istoric în orașul nostru”, în *Alba Iulia*, an III, nr. 8, 21 august 1921, p. 2.

⁸¹ Cele mai multe surse pomenesc doar en passant cortegiul ori se limitează la descrieri foarte sumare.

ale marelui public. Se apela la o istorie livrată unitar, punându-se în scenă o devenire națională de aproape două milenii, pecetluită cu unirea din 1918. Evocarea din 1922 era mai bine ancorată în istoria întregului spațiu românesc, în timp ce aceea din 1929 pune emfaza pe istoricitatea românească din Transilvania și reduce substanțial din imaginea Moldovei și a Țării Românești; probabil a contat și locul punerii în scenă, care a influențat și conținutul reconstituirilor: București, la prima, Alba Iulia, la cea de-a doua.

Deși există mai puține personaje principale la reenactmentul din 1929, cortegiul, în întregime sa, pare a fi fost cam la fel de mare ca în urmă cu șapte ani, datorită alaiurilor parcă mai numeroase ce însoțeau fiecare personaj-cheie. De exemplu, doar partea daco-romană a adunat undeva spre 100 de actanți.

	1922	1929
Decebal și dacii	Partea daco-romană a fost gândită ca un singur segment	Dacii - ordonați pe categorii; Decebal călare
Traian și romanii		Romanii - așezați pe structuri militare și civile; Traian - defilează la pas
Întemeietorii/ descălecătorii	Dragoș și Radu Negru cu curtenii lor - Epoca legendară a întemeierii este reprezentată unitar	Radu Negru și Bogdan Vodă; (sursele sunt contradictorii, unele identificându-l pe Dragoș în loc de Bogdan); alai foarte numeros la fiecare
Domnitorii clasici	Cu alai numeros, următorii: Mircea cel Bătrân Alexandru cel Bun Ștefan cel Mare Vlad Țepeș	Cu cortegii foarte mari, dar doar doi domnitori : Mircea cel Bătrân Ștefan cel Mare
Mihai Viteazul	În ipostaza intrării triumfale în Alba Iulia, cu mare alai. Mihai e mai la urma alaiului	Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia Prezența lui Napragyi este probabil nouă
Domnitorii epocii medievale târzii și moderne timpurii	Matei Basarab și Vasile Lupu, cu sfaturile etc. Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu Steaguri, cete etc.	Nu există

Horea, Cloșca și Crișan	Apar cu preot și mulți răsculați în alai ⁸² ; steag cu stema cu o cruce deasupra unei inimi în flăcări.	Cei trei capi sunt călări; Crucea roșie, ca stindard al răscoalei, este purtată de preot
Tudor Vladimirescu	Cu alai de panduri, arnăuți etc.	Nu există
Avram Iancu și Revoluția din 1848/1849	Avram Iancu este alături de alți revoluționari, tribuni, prefecți etc.; imediat a urmat și un car alegoric al Revoluției de la 1848, cu un personaj feminin înaripat, cu sabie și trâmbiță, ca simbol al deșteptării; steagul cu „Dreptate și frăție”, pompierii din Dealul Spirii ș.a.	Avram Iancu călare, tribunii călare grupați, Simion Bărnuțiu, tunuri, numeroși țărani. Reconstituirea are în vedere doar revoluția din Transilvania
Unirea Principatelor, 1859	Car alegoric al Unirii Principatelor, cu Al. I. Cuza, statul major și diferate simboluri	Unirea Principatelor evocată printr-o horă a fetelor în jurul unor steaguri duse de frunțași ai evenimentului
Războiul de Independență	Car alegoric al Războiului de Independență, cu Carol I, dorobanți, Grivița etc.	Nu există ca parte a cortegiului istoric, ca reenactment. Războiul de Independență a fost reprezentat de veterani, în defilarea mare.
Marele Război	Carul alegoric al Marelui Război foarte complex, în forma unui adăpost blindat înconjurat de tranșee, cu multe personaje	Marele Război a fost prezent în parada extinsă, prin veteranii lui; nu a existat reenactment sau o reprezentare alegorică a lui.

List of illustrations

Fig. 1 - Screenshot from the Union Celebrations movie. The parade was opened by the three Dacian riders carrying trumpets, a sort of carnyx type ones, according to the images

Fig. 2 - The same riders in the Arch of Triumph area. MNUAI Collection, CF 781

⁸² Primarul Albei Iulia a fost solicitat de organizatori să aducă 60 de moși din Munții Apuseni pentru oștirea lui Horea și 50 pentru Avram Iancu, precum și „10-15 fete frumoase din Ardeal”; „De-ale noastre”, în *Alba Iulia*, III, nr. 3, 17 iulie 1921, p. 2.

- Fig. 3** - The opening group, right after passing the grand stand. Taken from *Serbările Unirii* 1929
- Fig. 4** - King Decebalus followed by the priests. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 5** - King Decebalus in the Arch of Triumph area. Decebalus seems to be dressed in a scale armour, flat top helmet and cheek protections. MNUAI Collection, CF 827
- Fig. 6** - King Decebalus followed by priests. Picture taken from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 7** - The Dacian priests and the vanguard of the group. The look of the priests seems to be closer to the recent times. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie.
- Fig. 8** - Dacian men, women and children in front of the grand stand. The dresses of the girls look similar to the Roman one. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 9** - Dacian women and dacian workers. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 10** - Dacian women. Image from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 11** - Dacian ploughman. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 12** - Dacian ploughmen in front of the grand stand. Image from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 13** - Romna vanguard. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 14** - The vanguard with horn players (cornicen). Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 15** - The horn players of the Roman vanguard. Image from the *La Grande Roumanie* volume
- Fig. 16** - Lictors. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 17** - Lictors. Image from *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 18** - Emperor Trajan. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 19** - Trajan's horse. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 20** - Roman soldiers around the *signa* and *vexilla*. Image from *Serbările Unirii* 1929 volume.
- Fig. 21** - The Roman rearguard. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 22** - Screenshot from the *Serbările Unirii* movie, with Radu Negru in front of his escort
- Fig. 23** - Radu Negru. MNUAI, CF 826
- Fig. 24** - Negru Vodă (Voyvoda), with his squire and the boyars escort. Image from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 25** - Radu Negru was one of the most photographed characters of the parade. Image from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 26** - The riches of Radu Negru. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 27** - The escort of Radu Negru. Image from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 28** - Part of Radu Negru's escort. Cristian Florin Bota collection
- Fig. 29** - Bucur the Shepherd in Radu Negru's escort. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 30** - "The rearguard" of the flock. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 31** - Photography from the *La Grande Roumanie* volume
- Fig. 32** - The lastg characters of Radu Negru's escort and Bogdan/Dragoș' vanguard
- Fig. 33** - Bogdan/Dragoș leading the group. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 34** - The same founding father, in front of the grand stand. MNUAI, CF 828
- Fig. 35** - Mircea the Elder, with the boyars and the army. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 36** - Stephen the Great. From the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 37** - Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 38** - Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 39** - The clergymen of Stephen the Great and the Moldavian flag depicting the aurochs head. From the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 40** - Stephen's escort. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 41** - Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 42** - The Standard bearers and the boyars of Stephen the Great. From the *Serbările Unirii* 1929 book
- Fig. 43** - The trumpets of Stephen the Great. From the *La Grande Roumanie* album

- Fig. 44** - The army of Stephen. From the *Serbările Unirii* 1929
- Fig. 45** - Stephen's army. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 46** - Segment of the lords' army. MNUAI, CF 778
- Fig. 47** - Bishop Napragyi in front of the Michael the Brave's escort. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 48** - Napragyi with Catholic clergymen followed by the Orthodox clergymen. Photo from *Serbările Unirii* 1929
- Fig. 49** - The parade of Michael the Brave entering in Alba Iulia. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 50** - Michael the Brave's escort. Screenshot from the *Serbările Încoronării* movie
- Fig. 51** - The clergy and the corporations. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 52** - Michael the Brave entering in Alba Iulia. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 53** - Carrying the ax in his left hand, Michael appears triumphant in front of the city of Alba Iulia. MNUAI, CF 780
- Fig. 54** - Michael the Brave. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 55** - A wider view of the same moment. *Serbările Unirii* 1929
- Fig. 56** - The Boyars of Michael. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 57** - Part of Michael's escort. Screenshot from the same film
- Fig. 58** - Michael's riders. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 59** - Cannons that were captured in Șelimbăr. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 60** - Horea, Cloșca and Crișan. From the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 61** - Horea, Cloșca and Crișan, followed by the insurgents. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 62** - Constantine the priest bearing the cross. Image from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 63** - The insurgents of Horea, Cloșca and Crișan. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 64** - Avram Iancu. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 65** - Avram Iancu follows by his tribunes. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 66** - The tribunes of Avram Iancu. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 67** - Iancu's revolutionaries, carrying a cherry wood cannon. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 68** - Avram Iancu's army and cannons. Photo from the *Serbările Unirii* 1929 volume
- Fig. 69** - The army of Avram Iancu. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 70** - Riders and tulnic (regionally specific wooden trumpet). Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 71** - Hora Unirii (The Dance of the Union) around the flags of the Romanian Provinces placed in the middle. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 72** - The girl dancers in parade, after the Dance of the Union. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 73** - The Alba Iulia Highschool for Girls after the Dance of the Union. Screenshot from the *Serbările Unirii* movie
- Fig. 74** - The girls symbolizing the Romanian Provinces. Photo from the *La Grande Roumanie* volume
- Fig. 75** - Most of those in this photo were part of Radu Negru's escort. MNUAI, CF
- Fig. 76** - One of the Medieval Reenactors during a break, partially equipped. The harness elements seem to be part of those on Stephen the Great's horse.
- Fig. 77** - Bishop Napragyi, in the moats of the Citadel.
- Fig. 78** - Michael the Brave in the same area of the moats. During the parade he wore an artificial beard. There were several characters who did the same.
- Fig. 79** - A mixture of reenactors in the moats area
- Fig. 80** - Mixed reenactors and ages

Fig. 81 - A part of the historical retinue, with the girls, who performed the Dance of the Union, in the foreground. Bastion Carol's area.

Abrevieri bibliografice

- Beauplan 1929 - Robert de Beauplan, „Les Fêtes de l'Union”, în *La Grande Roumanie*, album éditée par *L'Illustration*, Paris, 1929
- Căliman 2011 - Constantin Căliman, *Istoria filmului românesc (1897-2010)*, București, 2011
- Dicționar enciclopedic*, I, 1962 - *Dicționar enciclopedic român*, vol. I, A—C, București, 1962
- Dicționar enciclopedic*, IV, 1966 - *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV, Q—Z, București, 1962
- Dobra, Roșu 2020 - Ciprian Dobra, Tudor Roșu, „Reenactment la Serbările Încoronării? Cortegiul Istoric din 16 octombrie 1922”, în *Astra Salvensis*, nr. 2, 2020, p. 65-70
- MNUAI, CF - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Colecția fotografii
- Moga 2018 - Valer Moga, „Serbările Unirii, Alba Iulia - 1929”, în *Alba Iulia. Memoria urbis*, Cluj-Napoca, 2018, p. 344-347
- Moga 1985 - Valer Moga, „Serbările Unirii, Alba Iulia – 20 mai 1929”, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 265-280
- Pop 2019 - Marin Pop, „Serbările Marii Uniri – Alba Iulia, 20 mai 1929”, în *Caiete silvane*, serie nouă, an XV, nr. 5 (172), mai 2019, p. 39-42
- Roșu 2020 - Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, 2020
- Rustoiu et alii 2019 – Ioana Rustoiu, Marius Cristea, Smaranda Cutean, Dorin Giurgiu, *Regii României Mari la Alba Iulia*, ed. a III-a revăzută, Alba Iulia, 2019
- Serbările Unirii 1929 - Serbările Unirii. 1929*, cu o prefață de Sever Bocu, București, 1929
- Zecheru 2013 - Dana Zecheru (coord.), *Memoria arhivelor. Primele trei decenii de la făurirea României Mari*, Sfântu Gheorghe, 2013

CONSIDERAȚII PRIVIND ȚARA MOȚILOR, LOCUITORII EI ȘI „JUDEȚUL MOȚILOR”

MARINEL CHIRIȚESCU
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Considerations Regarding Țara Moților, its Inhabitants and the ”County of the Moți”

ABSTRACT

In this article, we approach and try to clarify some aspects regarding the geographical and historical area of Țara Moților, the names of the inhabitants of Țara Moților and the discussions around the establishment of a county of moți.

The article provides detailed information about Țara Moților, a land with a famous historical past spread over the territory of several counties in the Apuseni Mountains. For centuries, the country of the moți was a distinct area from economic, ethnographic, historical, geographical, etc. point of view, with traditional secular occupations, a more isolated area, with a poor way of life. However, it benefited from many natural riches. Over time, the country of the moți was divided and belonged to different administrative-territorial units.

The article presents the wonderful inhabitants of the Apuseni named by different authors: moți, hopi, moți crișeni, moți arieseni, mocani, munteni, Romanians. The article provides information about temperament, characterization, description and occupations of moți. In general, the moți are friendly, welcoming and empathic about other people’s troubles, but violent when they are wronged. For centuries, the main concerns of the moți have been related to ensuring daily living, preserving the language, popular costume and Orthodox religion, freedom and dignity, ancient traditions and customs.

The secular problems of the moți, as the inhabitants of Țara Moților were generally called, could be posed after the Great Union of 1918, especially in the interwar period, in the Romanian media, in the tribune of the Romanian parliament, and to the Romanian governmental authorities. Due to the fact that the region was homogeneous from an economic, social and historical point of view, but divided into several administrative-territorial parts, the moți demanded the establishment of a county of their own to solve socio-economic problems and revitalize the area - unrealized thing. However, since 1918, several private or state bodies have been operating to solve the problems of the socio-economic return of the Land of the Moți from the Apuseni Mountains, which through their actions have collaborated for the socio-economic development of the area.

Cuvinte-cheie: moți, teritoriu, Munții Apuseni, populație, autorități, organisme, revitalizare

Keywords: moți, territory, the Apuseni Mountains, population, authorities, bodies, revitalization

Țara Moților intră în categoria „Regiuni istorice ale României”, mai exact este o subcategorie, o subregiune, o zonă etnogeografică din România alături de: Țara Almăjului, Țara Amlășului, Țara Bârsei, Țara Buzaielor, Țara Călatei, Țara Chioarului, Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Lăpușului, Țara Loviștei,

Țara Năsăudului (incluzând Ținutul Reghinului), Țara Oașului, Ținutul Pădurenilor, Mărginimea Sibiului, Țara Silvaniei, Țara Zarandului¹.

„Țară” provine din latina „terra” și se referă la o depresiune cultivabilă, mai mult sau mai puțin izolată. „Țară” este un termen care, precum în Țara Almăjului etc., nu implică neapărat vreun statut politic, social sau administrativ. În cazul nostru numele de „țară” are semnificația de „zonă” sau „ținut”, nu de o țară în sensul unei organizări de tip statal, cu instituții specifice acestuia. Zona moșilor mai este cunoscută și sub numele de Țara Țopilor sau Țara de Piatră, din cauza reliefului montan.

În ceea ce privește întinderea geografică și istorică a Țării Moșilor, istoriografia problemei, multitudinea de autori, puncte de vedere, opinii și ipoteze privitoare la ea ne determină să le sistematizăm, luând ca și criteriu de referință localitatea (zona) de unde s-a spus că începe și localitatea (zona) până unde se susține că se întinde aceasta:

- de la Câmpeni în sus pe cursul superior al râului Arieș până la izvoarele acestuia (George Barițiu², Tache Papahagi³, Horia Ursu⁴, Ioan Leahu și Dorel I. David⁵, Marcian Bleahu și Sever Bordea⁶ ș.a.);

- de la Bistra și Câmpeni, în sus pe Arieș, până la izvoarele acestuia (dr. Ion L. Ciomac⁷, Simion Retegan⁸ ș.a.);

- de la Bistra și Cărpiniș spre Câmpeni și de aici în sus, până la izvoarele Arieșului (Râului Mic și Râului Mare) (Teofil Frâncu și George Candrea⁹, Silvestru Moldovan¹⁰, Ion Rusu Abrudeanu¹¹, Dominuț Pădureanu¹² ș.a.);

- de la Abrud și Câmpeni, fiecare cu împrejurimile sale, în sus pe Arieș, până la izvoarele acestuia (dr. Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa¹³, Florea B. Florescu¹⁴, Aurel Herbay¹⁵, Ion Chelcea¹⁶, dr. Petru Râmneanțu¹⁷, Bogdan Petriceicu Hasdeu¹⁸, Gheorghe Hristodol¹⁹, Victor Tufescu²⁰ ș.a.);

¹ https://ro.wikipedia.org/wiki/Categorie:Regiuni_istorice_ale_Rom%C3%A2niei; accesat în 16.01.2021.

² Barițiu 1890, p. 540.

³ Papahagi 1925, p. 32.

⁴ Ursu 1966, p. 7.

⁵ Leahu, David 1969, p. 49.

⁶ Bleahu, Bordea 1981, p. 42.

⁷ Ciomac 1933, p. 7.

⁸ Retegan 1972, p. 241.

⁹ Frâncu, Candrea 1886, p. 12; Frâncu, Candrea 1888, p. 60.

¹⁰ Moldovan 1898, p. 126.

¹¹ Abrudeanu 1928, p. 130-131.

¹² Pădureanu 2000, p. 202.

¹³ Ciomac, Popa-Necșa 1936, p. 12, 43.

¹⁴ Florescu 1938, p. 248.

¹⁵ Herbay 1946, p. 108.

¹⁶ Chelcea 1964, p. 453.

- valea Arieșului de la Bistra în sus incluzând văile principale ale Abrudului, Sohodolului, Arieșul Mare și Arieșul Mic (Cristian Nicolae Boțan²¹, Nicoleta Maria Erchedi²², ș.a.);

- începând din zona Ampoița - Zlatna - Abrud - Câmpeni, Baia de Arieș - Câmpeni, iar din această ultimă localitate, în sus pe râul Arieș, până la izvoarele acestuia (Rudolf Bergner²³, Moldován Gergely²⁴, Ștefan Pascu²⁵ ș.a.);

- din zona Crișurilor, Ampoiului și Arieșului (Traian Rus²⁶ ș.a.);

- prin extinderea arealului, din zona Crișurilor și a Someșului Mic spre Câmpeni și de aici în sus, spre izvoarele Arieșului (Vlaicu Bârna²⁷, Ion Ionescu-Dunăreanu²⁸ ș.a.);

- teritoriul cuprins între râurile Mureș și Someș, de la Deva până la Cluj-Napoca (prof. Viorel Vulturar²⁹ ș.a.);

- începând de la Alba Iulia pe malul drept al Mureșului prin Deva - Ilia până la frontiera județului Arad, de aici spre nord pe granița județelor Arad și Hunedoara până la plasa Hălmagiu, de aici pe frontiera dinspre Arad a plasei Hălmagiu - cuprinzând în întregime această plasă - apoi pe frontiera județelor Arad - Bihor până la comuna Bratca din Bihor, de aici până la comuna Așchileu lângă Crișul Repede - din Așchileu, malul stâng al Crișului Repede până la Huedin; de la Huedin șoseaua națională Gilău - Cluj - Turda - Aiud - Alba Iulia (dr. Ion Pop - fost secretar de stat, încredințat din partea guvernului Vaida Voievod, în anul 1925 trasa astfel frontierele Țării Moților în raportul său către Președinția Consiliului de Miniștri)³⁰;

- întreaga regiune care ține din masivul Bihorului până în Munții Metaliferi - Trascău (Victor Tufescu)³¹;

- și nu în ultimul rând, opinia potrivit căreia Țara Moților și moții ocupă întregul perimetru al Munților Apuseni (Alexandru Ciura³², Virgil Șortan³³,

---

¹⁷ Râmneanțu, p. 11.

¹⁸ Hasdeu 1970, p. 56.

¹⁹ Hristodol 1971, p. 232.

²⁰ Tufescu 1982, p. 131.

²¹ Boțan 2010, p. 43.

²² Erchedi 2012, p. 11.

²³ Bergner 1884, p. 147.

²⁴ Moldován 1899, p. 768.

²⁵ Pascu 1984, p. 187.

²⁶ Rus 1980, p. 543, 546-547.

²⁷ Bârna 1938, p. 8.

²⁸ Ionescu-Dunăreanu 1975, p. 187-188.

²⁹ Vulturar 1993, p. 3.

³⁰ SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 5-6.

³¹ Tufescu 1976, p. 151.

³² Ciura 1923, p. 8.

³³ Șortan 1932, p. 25.

Justin Sava, membru al Comisiunii de studii pentru Munții Apuseni³⁴, Nicolae Hoiescu³⁵, Vasile Netea³⁶, Victor Vasile Mesaroș³⁷, colonel Ioan Pogan³⁸, prof. dr. Mirela Mocan³⁹, prof. dr. Ioan I. Todea⁴⁰ ș.a.).

După cum se poate constata, întinderea Țării Moților variază de la un autor la altul.

Sintetizând astăzi punctele de vedere exprimate în privința ariei moților, a Țării Moților și discutând această problemă și în cadrul cercurilor metodice ale profesorilor de istorie „Zona Apuseni” din județul Alba, din cadrul cărora fac parte de peste 20 de ani, putem spune, luând în considerare și evoluția social-istorică, că zona locuită de moții propriu-ziși se află în partea de nord-vest a județului Alba, în munții de la izvoarele Arieșului Mic și Arieșului Mare spre Câmpeni, zona Abrud și zona Băii de Arieș. Astăzi localitățile (UAT-urile): Avram Iancu, Vidra, Arieșeni, Gârda de Sus, Scărișoara, Albac, Horea, Poiana Vadului, Vadu Moților, Sohodol, Câmpeni, Roșia Montană, Abrud, Ciuruleasa, Bucium, Mogoș, Bistra, Lupșa, Baia de Arieș, Poșaga, Ocoliș, Sălciua.

În funcție de epocă și de autor, Țara Moților cuprinde zone mai mari sau mai mici, care se întind până pe Crișuri, în zona Brad (județul Hunedoara), în Țara Zarandului (județul Arad), în Țara Beiușului (județul Bihor), limita dintre județul Alba și județul Cluj până în apropierea Huedinului, dar și părți mari din N-V, N, spre centrul județului Alba, incluzând și așa-numita zonă a mocanilor, practic întregul masiv al munților Apuseni.

Suprafața Țării Moților a fost determinată de cei mai mulți autori după întinderea până la care locuitorii se declarau moți, chiar dacă, din punct de vedere etnografic, folcloric, al tradițiilor etc., românii din acea zonă nu se asemănau cu moții propriu-ziși. Astfel, cu ușurință se poate întâlni în ziua de azi un hunedorean, arădean, bihorean sau clujean care se declară moț, cu toate că provine din cu totul altă zonă decât satele din jurul Câmpenilor, locuite de moți autentici.

Secole de-a rândul, Țara Moților a constituit o zonă distinctă sub raport economic, etnografic, istoric, geografic etc., cu ocupații secular-tradiționale, o zonă mai izolată, cu un mod de viață sărac, cu toate că beneficia de bogății naturale și stătea cu picioarele pe cea mai râvnită bogăție a lumii - aurul - și având un trecut istoric de legendă.

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, în mod deo-

---

³⁴ Sava 1939, p. 51.

³⁵ Hoiescu 1927, p. 477.

³⁶ Netea 1977, p. 12-13.

³⁷ Mesaros 1977, p. 4, 101.

³⁸ Pogan 1996, p. 64.

³⁹ Mocan 2011, p. 17-18; Mocan 2018, p. 33-34.

⁴⁰ Todea 2020, p. 192.

sebit, în secolele următoare, denumirile de „moți” și „Țara Moților” au fost extinse de unii autori, uneori nejustificat de mult. O explicație a acestei extinderi este de natură sentimentală: participarea întregii populații a munților Apuseni la marile evenimente istorice ce marchează trecutul locuitorilor acestora (răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan din 1784-1785, partea română a Revoluției transilvănene de la 1848-1849 condusă de Avram Iancu, 1918 ș.a.), la alte evenimente culturale, politice, religioase, naționale etc., care și-au avut originile în zonă, au făcut ca ei să intre în conștiința contemporanilor și a posterității sub denumirea generică de „moți”, la consacrarea acestei situații aducându-și aportul și o multitudine de lucrări din diverse domenii.

În anul 1852, Simion Balint scria lucrarea *Scurtă descriere a evenimentelor din Munții Apuseni ai Transilvaniei sau Țara Moților, în anul 1848, începând de la martie până la octombrie același an*, datată: 1852 martie 8, Roșia de Munte⁴¹. După cum se poate lesne observa, autorul suprapunea Țara Moților cu Munții Apuseni, unde au avut loc evenimentele revoluționare conduse de Avram Iancu.

Au urmat apoi alte articole și lucrări, în care aria Țării Moților era mult mai clar conturată: articolul lui George Ioanette⁴² din anul 1860 intitulat *O scurtă ochire asupra însemnătăților din Tier'a Mocilor*, sau articolul lui Rubin Pațiția⁴³ din anul 1872 *Târgulu de fete de la Găina* despre nedeia de pe Muntele Găina, în care folosea sintagma „Tier'a Motiiloru” sau lucrarea lui Rudolf Bergner⁴⁴ din anul 1884 care intitula un capitol *Im lander der Motzen* („în Țara Moților”) ș.a.

Cea mai veche populație atestată în Țara Moților este cea a agatârșilor, care în secolul VI î. Hr. exploatau aurul aluvionar din Arieș. Agatârșii pot fi considerați printre strămoșii dacilor⁴⁵.

Locuitorii Țării Moților fac parte din marea familie a moților sau „țopilor” (termenii „moț” și „țop” sunt sinonimi), și sunt urmași direcți ai dacilor și coloniștilor romani aduși de Traian în urma ocupării Daciei⁴⁶.

Unor „teze” care afirmă că moții sunt urmași ai celților, alanilor, grecilor, secuilor, sașilor, rutenilor, istroromânilor, sau evreilor⁴⁷, noi nu le subscriem, iar istoricii români au spulberat orice urmă de îndoială⁴⁸. Dar putem spune că în etnogeneza românească din Munții Apuseni, din Țara Moților, unele din aceste

⁴¹ Balint 1852, apud Pădureanu 2000, p. 203.

⁴² Ioanette 1860, p. 297-298, 301-302.

⁴³ Pațiția 1872, p. 94-95

⁴⁴ Bergner 1884, p. 155-157.

⁴⁵ Pădureanu 2001, p. 195-197.

⁴⁶ Pațiția 1912, p. 3; Abrudeanu 1928, p. 116; Pădureanu 2000, p. 175-205; Cioica, Cioica 2004, p. 20-30.

⁴⁷ Vezi Costea 2007, p. 73-137.

⁴⁸ Vezi Pădureanu 2000, p. 175-205.

populații au putut avea o oarecare contribuție. Protocroniștii îi socotesc pe moții descendenți direcți ai dacilor. Presupunerile că moții sunt urmași ai grecilor, celților, alanilor, secuilor, sașilor, rutenilor, istro-românilor, evreilor sau direcți ai dacilor nu pot fi probate documentar sau genetic.

„Tezele” că moții sunt urmași ai celților, alanilor, grecilor, secuilor, sașilor, rutenilor, istro-românilor, sau evreilor au fost declanșate de unii autori străini, preluate de unii autori români diletanți, adversari ai continuității românești, care s-au forțat să demonstreze la scara Țării Moților ceea ce nu au reușit să facă la scara Transilvaniei. De altfel, ca un adevăr cu valoare axiomatică se înscrie faptul că între maniera în care adversarii continuității au tratat problemele românilor din Transilvania și cele ale românilor din Țara Moților, există mari similitudini, frapante asemănări, atât ca formă cât și ca fond.

Teoriilor privind „originea” moților (celți, greci, secui românizați, sași/germani, istro-români/ sud-dunăreni, ruteni/ucraineni, irani/alani românizați) atestă fără dubii că moților li s-au inventat de către diverși autori, diverse „origini”, neapărat străine, originea autohtonă fiind exclusă din start, chiar dacă unii autori au avut două sau mai multe păreri, uneori opuse, ei le-au atribuit moților „vetre” de formare străine, în exteriorul spațiului carpato-dunăreano-pontic, vatra etno-lingvistică autohtonă fiind trecută sub tăcere. Românii din Țara Moților - moții -, eșantion reprezentativ pentru istoria Transilvaniei, au fost atacați pe multiple planuri: origine, nume, tradiții (Nedeea de pe Muntele Găina) ș.a., autorii în cauză sperând că doar-doar vor face o breșă, care să sprijine cumva pe adversarii autohtoniei și continuității românești în Transilvania. Atacarea moților pe aceste planuri a constituit o manevră abilă, căci prin încercarea de a lovi în legendarii moți, fără de care nu putem vorbi în România de prelucrarea aurului sau lemnului, de 1784, 1848-1849, 1918 ș.a., se căuta a lovi în ceea ce românii aveau sacru și au opus vicisitudinilor istoriei (alături de limbă, religie, obiceiuri și tradiții): mândria de a fi român, demnitatea națională, dragostea și atașamentul dus până la sacrificiul suprem pentru glia și etnia străbună.

Specialiști de marcă au ajuns la concluzia că „a existat un nucleu lingvistic al neamului românesc în regiunea Munților Apuseni”⁴⁹, zona reprezentând „unul dintre centrele de formare ale poporului român”⁵⁰.

Legătura organică dintre trecut-prezent, moți-munți, a fost surprinsă cu o inegalabilă măiestrie de către academicianul Ștefan Pascu: „Oameni și locuri s-au contopit aici mai trainic decât oriunde în alte părți. S-au contopit moții cu munții într-o asemenea măsură, încât nimeni și nimic nu i-a putut despărți: nici lipsurile, nici opresiunea, nici nedreptățile și nici răutățile”⁵¹.

⁴⁹ Brătianu 1980, p. 209.

⁵⁰ Giurescu 1967, p. 43.

⁵¹ Pascu 1972, p. 11.

Dovezile vechimii și continuității în această veche vatră strămoșească, dovezi pe care autorii teoriilor referitoare la „originile” străine ale moților le-au ocolit sau trecut sub tăcere, sunt multe și elocvente: vechi fenomene lingvistice (palatalizarea dentalelor, rotacismul lui „n” intervocalic în cuvintele de origine latină, specifice graiului moțesc: cărare, farină, brâncă, aiu, moare, râpă, cale, râu, fântână, duroare, ș.a.); așezările - crânguri de înălțime, răsfirate, cu case și ele răsfirate și pline de însemne ce atestă descendența lor dacică, piatra de sub talpa casei (tot o moștenire dacică), tipul moțesc de casă, cu acoperișul înalt și țuguiat, cu târnațul pe colț, soba de piatră - camnița din interiorul camerei de locuit, numele latin al casei, al părților componente și al inventarului de interior; gropile pentru cartofi (picioci), relicve ale gropilor dacice pentru alimente; șura poligonală; agricultura în terase, dovadă a unei agriculturi practicate de moți din timpuri străvechi; continuitatea cultivării alacului până în pragul secolului al XX-lea; terminologia preponderent latină a principalelor ocupații practicate de către moți cu măiestrie; unele elemente ale vechiului port popular; portul părului în „chică” - coadă de către bărbați; dovezi de natură arheologică ș.a.

Așa cum remarca Romulus Vuia, „civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decât documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce înregistrează numai evenimentele sgomotoase, dela suprafață, și nu luau la cunoștință vieța adânc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor masse de la țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului”⁵².

Eșantion reprezentativ pentru românii transilvăneni, moții au devenit pentru adversarii continuității „țintă” predilectă, aceștia sperând să creeze o „breșă” care să le valideze parțial teoriile referitoare la continuitatea românilor în Transilvania.

Cel mai bun răspuns dat acestei teorii aparține nu unui învățat român, ci chiar locuitorilor acestui străvechi pământ românesc. În 1921, aceștia îi declarau lui Tache Papahagi că „noi suntem români, nu Moți”⁵³.

Întotdeauna poporul român a păstrat și utilizat pentru toți locuitorii spațiului carpato-dunăreano-pontic, numele generic și străvechi de român. Alături de acesta, el a mai avut și altele, luate după denumiri politice, zone istorico-geografice, denumiri de ape, munți, localități, ș.a. Denumirile de munteni, moldoveni, dobrogeni, olteni, basarabeni, bucovineni, ardeleni, maramureșeni sau bănațeni, în cuprinsul acestora, denumiri și mai particularizante, moți - în Munții Apuseni, bârseni - în Țara Bârsei, vrânceni - în Vrancea, etc. sunt subsumate categoriei istorice de român⁵⁴.

---

⁵² Vuia 1943, p. 32.

⁵³ Papahagi 1925, p. 63.

⁵⁴ Mușat, Ardeleanu 1983, p. 133; Arvinte 1983, p. 35-96, 184.

Faptul că moții sunt tot români, o părțică a acestora, a fost consemnat de mulți autori.

Pentru locuitorii Țării Moților, a mai fost folosită denumirea de munteni, cu sensul de locuitori de la munte, din munte, oameni ai muntelui etc. Avram Iancu conducătorul revoluției române din Transilvania de la 1848-1849 vorbea și scria „locuitorilor munteni”⁵⁵. Un colaborator al lui Avram Iancu, Simion Balint, într-o scrisoare datată la Roșia Montană în 7 septembrie 1852, pomenea „muntenii”⁵⁶. De la mijlocul secolului al XIX-lea până astăzi, mai mulți intelectuali și istorici au folosit termenul de munteni pentru locuitorii Țării Moților. Ion Chelcea îi numea în 1932 „muntari” pentru că erau încercuiți de jur împrejur de munți⁵⁷. Dacă prima denumire atestă apartenența organică a moților la poporul român, a doua se referă la aceiași locuitori, particularizați, după cadrul istorico-geografic în care trăiau, după altitudinea la care erau așezate satele - crânguri.

Locuitorii Țării Moților au mai apărut și apar încă consemnați în diverse surse și izvoare și sub alte denumiri precum pădureni⁵⁸, atestând traiul lor în mijlocul pădurilor. Sau alte denumiri și mai particularizante precum albăceni, abrudeni, buciumani, bistreni, câmpănari, gârdeni, horeni, scărișoreni, sohodoleni, vidreni ș.a., cum se numesc între ei, indicând localitățile de proveniență ale celor citați⁵⁹.

„Țara Moților a fost și este locuită de o populație chemată sub numele de moți, cum le place să li se spună. Dacă vreodată cineva îi numește *țopi* se simt jigniți, desconsiderați”.

„De asemenea numele moț se presupune a veni de la *mons*, iar alții cred că el ar deriva de la chica pe care o purtau bărbații și care pentru a o deosebi de chica fetelor, o numeau moț. Cuventul de moțochină există și până astăzi în munți și însemnează per adunat la olaltă, tufă de per (*Haarbüschel*), iar numirea de Țop, care ar deriva de la germanul *Zopf*, se dice că ar veni de la funcționarii Nemți, cari desprețuind pe muntean, îl numeau *Zopfiger kerl*; *Zopfiger Walach*, și astfel s-ar fi perpetuat porecla de Țop⁶⁰”.

Moții își trag numele foarte probabil de la felul de a-și purta părul cu „moț”, după obiceiul străvechi al dacilor. Din marea familie a moților fac parte toți oamenii ce locuiesc partea centrală a Munților Apuseni (de pe Arieșul Mare, Arieșul Mic, și din ținutul Câmpenilor, Abrudului și al Băii de Arieș). Prin generalizare în limbajul obișnuit toți locuitorii Munților Apuseni sunt numiți

⁵⁵ Ranca, Nițu 1974, p. 192, 195.

⁵⁶ Teodor 1972, p. 67.

⁵⁷ Chelcea 1932, p. 78.

⁵⁸ Tufescu 1977, p. 174; Iorga 1985, p. 134.

⁵⁹ Pascu 1976, p. 95.

⁶⁰ Frâncu, Candrea 1888, p. 65.

moși⁶¹.

Putem spune că Țara Moșilor este locuită de o populație majoritar românească ce poartă numele de „moși”. Astăzi, denumirea de „moși” a căpătat un sens mai larg, foarte mulți români, locuitori ai zonelor adiacente așa-numitei Țări a Moșilor, declarându-se moși.

Cercetătorii Ion Luca Ciomac și Valeriu Popa-Necșa care s-au aplecat cu atenție asupra realităților socio-economice din munți scriau în anul 1936: „Moșii? E o noțiune istorico-etnico-geografică, fundamental eronată în limbajul intelectualului român. Moșii adevărați sunt numai locuitorii celor vreo 14 sate din jurul Abrudului și Câmpenilor. Apoi, mai jos urmează Țopii și, la poalele munților, Mocanii. De cărturari, speculanți ai sentimentalismului oficialității, au fost botezați Moși. În afară de cele trei categorii de Munteni și locuitorii unor comune (...), care nu au nimic comun cu moșii”⁶². O anume distincție a fost făcută de autorii interbelici și trebuie făcută și astăzi între locuitorii Țării Moșilor.

Constatăm diferențieri în numele generic de moși dat populației Țării Moșilor: locuitorii de pe Valea Ampoiului, la est de Zlatna, de pe valea Arieșului, la est de Sălciua numindu-se mocani; cei dintre Abrud, Câmpeni, Avram Iancu, Arieșeni și Horea de pe valea Arieșului, până la Sălciua numindu-se moși sau moși arieșeni; cei de pe văile Crișului Alb și Negru numindu-se moși crișeni. Cu timpul, denumirile s-au contopit într-una singură - cea de moși, locuitorii întregului perimetru al Munților Apuseni, a Țării Moșilor, purtând astăzi numele de moși⁶³.

Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa mai spuneau „De câte ori se vorbește despre *Moși* se înțelege în general întreaga regiune a Munților Apuseni cu locuitorii săi. În realitate, așa numiții *Moși* locuiesc o porțiune restrânsă din Munții Apuseni, am putea zice, inima acestora, formând chiar o unitate precisă din punct de vedere geografic și economic”⁶⁴.

Un raport întocmit de Avram Vesa, subprefect al Județului Alba, pentru conferința din Cluj fixată pe ziua de 18 și 19 mai 1936, înregistrat la Comisariatul Munților Apuseni cu nr. 89 din 19 mai 1936, spunea că „în județul Alba și Turda sunt adevărații Moși”⁶⁵.

Ion Clopoțel, profesor și ziarist, inspector general administrativ pentru studii în Munții Apuseni, director al revistei săptămânale pentru probleme sociale și economice *Societatea de mâine*, scria în anul 1938, într-un articol: „Moși - numire generică pentru totalitatea locuitorilor de la munte, cu toate că ei

⁶¹ Pascu 1972, p. 16; Pădureanu 2000, p. 175-205; Cioica, Cioica 2004, p. 20-30.

⁶² Ciomac, Popa-Necșa 1936, p. 12.

⁶³ Pogan 1996, p. 63-64.

⁶⁴ Ciomac, Popa-Necșa 1936, p. 43.

⁶⁵ SJSAN, fond CMA, dos. 4/1935, f. 36, 40.

se limitează aproape numai la suprafața plășilor Cîmpeni, Abrud și Baia de Arieș⁶⁶.

Din secolul al XIX-lea s-a subliniat și faptul că extinderea denumirii „moși” asupra tuturor locuitorilor Munților Apuseni era o greșeală, George Barițiu scria în 1890 cu convingere că „nu toți locuitorii munților se numesc moși”⁶⁷.

Această realitate era subliniată în anul 1925 și de către Tache Papahagi, după excursia de studii făcută în zonă în anul 1921, care arăta că nu trebuie să se facă confuzie între Munții Apuseni și Țara Moșilor, aceasta din urmă fiind mult mai redusă din punct de vedere geografic⁶⁸.

Nu trebuie, după părerea noastră, scăpat din vedere faptul că Munții Apuseni au fost și sunt locuiți de români, aceștia fiind cunoscuți în mentalul popular, dar și în multe lucrări de specialitate sub mai multe denumiri etnice particularizante: „moși” (care ocupă partea centrală a acestor munți), „mocani” (în partea sudică și estică) și „crișeni” (în zona Crișurilor).

În mod obișnuit, din vremuri imemorabile până astăzi, ocupațiile moșilor sunt: exploatarea și prelucrarea lemnului (moșii-lemnari), din care se fac vase (donițe, ciubere, căzi), fluiere, tulnice, șindrilă sau material de construcție; cultivarea pământului; creșterea animalelor și aurăritul (moșii-băieși), extragerea, spălarea și prelucrarea aurului din albia râurilor și din minele de aur din Apuseni⁶⁹.

Victor Tufescu spunea în 1976: „În partea superioară a Văii Arieșului, mai sus de Câmpeni, era sectorul *Moșilor lemnari* („Țopii”, cum li se spunea mai demult), care trăiau în primul rând din fasonarea lemnului. În sectorul Abrud - Baia de Arieș era sectorul *Moșilor băieși*, mai la vale urma *Mocănimea*, cu locuitori care aveau ca ocupație principală creșterea vitelor, iar la ieșirea în dealuri erau *Moșii țărani*, care se ocupau cu cultura pământului”⁷⁰.

Moșii, în anul 1933, când „Comisariatul Moșilor” a înglobat 633 comune din cele 6 județe erau în număr de 533644 locuitori⁷¹.

Cine sunt moșii? La această întrebare astăzi răspunde *Statutul Societății Cultural - Patriotice Avram Iancu din România*, prin Art. 10 la „Termeni în accepțiunea prezentului Statut” spune: „moșii sunt persoanele care s-au născut în Munții Apuseni, precum și descendenții acestora, care locuiesc în zona Munților Apuseni sau oriunde în țară sau în străinătate”⁷².

Ioan Slavici vedea în moși „oameni de o extraordinară vigoare trupească și

⁶⁶ Clopoțel 1938, p. 125.

⁶⁷ Barițiu 1890, p. 540.

⁶⁸ Papahagi 1925, p. 22, 29.

⁶⁹ Cernovodeanu, Bușă 2005, p. 162.

⁷⁰ Tufescu 1976, p. 151-152.

⁷¹ Ciomac, Popa-Necșa 1936, p. 20.

⁷² Bercea, p. 4.

sufletească”⁷³, și tot el găsea pentru moț următoarele caractere: „sunt oameni și trupește și sufletește mai colțuroși și mai vârtoși. Fie scurt, fie înalt, Moțul e voinic și îndesat, calcă rar și apăsat și are ceva din firea ursului. De aceea maghiarii îi zic românului urs valah”⁷⁴.

Frâncu și Candrea arătau că „statura moțului e mijlocie, profilul lui lungăreț și se termină într-o bărbie ascuțită. Fruntea lui e lată, ochi căprii, părul castaniu și mersul e încet și legănat, lăsându-și partea superioară a corpului ceva încovoiată înfățișând pe omul de munte, care la suirea dealurilor pentru păstrarea echilibrului, e nevoit a-și pleca corpul înainte”⁷⁵.

Tache Papahagi a văzut la moț o „statură mijlocie, costeliv și iute, cu oarecare lipsă de simetrie în regularitatea trăsăturilor feței, nasul mai mult neregulat, adică de obicei cam cârn, ochii de un albastru spălăcit batând în castaniu”⁷⁶. Spunea, de asemenea, că „din firea lui Moțul e democrat, ceea ce se poate constata și din faptul că în viața socială nu există absolut nici o deosebire de clasă [...] termenii de politețe (d-ta, d-voastră, etc) erau necunoscuți Moților, adresarea făcându-se direct prin *tu*”⁷⁷.

„Temperamentul moților este sangvinic și seriozitatea este caracteristica lor principală. Se însuflețesc iute și au o tărie de caracter atât de mare, încât dacă și-au propus ceva, nu se lasă o dată cu capul chiar de-ar trece prin foc și sabie, până ce nu-și ating scopul, oricât de convinși ar fi de mai înainte despre relele urmări ce ar rezulta pentru ei în caz de neizbândă. Traiul lor e foarte simplu, se mulțumesc cu puțin, sunt sârguincioși, lucrători, cumpătați și foarte religioși. Crimele din aceste locuri sunt aproape necunoscute, iar despre sinucidere numai prin basme se povestește”⁷⁸.

Față de nedreptăți moțul e tranșant. Rezolvarea oricărui conflict în conștiința lui nu se face în nici un caz prin compromis. Se recurge la restabilirea concretă a faptelor prin violență. E cazul cu mai toate revoluțiile noastre mari, lucru ce ne face să vedem în psihologia grupului acestuia etnic, posibilitatea latentă a revoluției. Psihologie etnică caracteristică prin nota ei de revoltă. În cazul când adevărul sau dreptatea nu poate fi restabilită, atunci se formează un fel de misticism. Cazul s-a întâmplat cu populația aceasta după revoluția din 1848: toate versiunile populare referitoare la timpul acesta sunt pătrunse de o notă de misticism. Conștiința de drept și iubire de adevăr face din moți o insulă etnică aparte sub acest raport pentru întreg neamul românesc”⁷⁹.

---

⁷³ Slavici 1893, p. 108.

⁷⁴ Slavici 1910, p. 13.

⁷⁵ Frâncu, Candrea 1888, p. 31.

⁷⁶ Papahagi 1925, p. 31.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 37.

⁷⁸ Frâncu, Candrea 1888, p. 60, 261.

⁷⁹ Chelcea 1932, p. 77, 78-79.

„Trecând prin atâtea furtuni și oțeliți de atâtea lupte pe care le-a dus în cursul veacurilor pentru apărarea existenței sale, moțul este omul muncii și al ordinii. Când însă clasa stăpânitoare trece cu nedreptățile, cu lipsa de scrupule, de rușine și umanitarism, limita răbdării sale îngerești fiind depășită, atunci el acționează hotărât și puternic”⁸⁰.

Moțul mai este de o cinste perfectă și cu o pronunțată independență sufletească.

Moțul, este în general de statură potrivită, cu trupul vârtos și îndesat. Fața o are mai prelungă decât ovală, cu trăsături frumoase. Ochii sunt la majoritatea locuitorilor căprui până la negri, iar barba și mustața se poartă puțin. Are un caracter dârz, moștenit din generație în generație, așa cum pe drept cuvânt i-a caracterizat Constantin Porfirogenetul, „cei mai dârji și mai și mai războinici dintre locuitorii Ardealului”, referindu-se la locuitorii din Munții Apuseni „Tzopan”, în secolul al XI-lea⁸¹.

„Femeile sunt majoritatea, tot de talie mijlocie, subțirele cu înfățișare plăcută, predominând tipul șaten. Au ochii frumoși, albaștri-verzui, fața prelungă și părul blond, șaten sau negru. Sunt dârze și hotărâte, harnice și răbdătoare la greutăți, de multe ori fiind nevoite să preia conducerea întregii gospodării în cea mai mare parte a anului, bărbații fiind plecați la pădure sau în țară cu vânzarea produselor”⁸².

Pe lângă perpetuarea tipului și caracterului moștenit de la daci și romani, fiind feriți de influențe străine și amestecuri, moții s-au călit și mai mult în lupta cu greutățile de tot felul pentru câștigarea existenței și pentru păstrarea ființei lor de-a lungul vremurilor.

În general moții sunt prietenoși, primitivi și săritori la necazurile altora, dar violenți atunci când li se face o nedreptate. „Sunt sinceri, deschiși, vorbăreți, dar ascuțiți la judecată”⁸³. E greu să le câștigi încrederea, dar odată câștigată, sunt în stare de orice sacrificiu la nevoie. Se însuflețesc repede și sunt perseverenți în atingerea scopurilor propuse.

O altă trăsătură de caracter a moților este mândria care-i împiedică să-și plece capul cu prea multă ușurință. Această trăsătură dacică moștenită, îi face pe acești locuitori ca umilința să le fie străină. Ei au ca icoană viața demnă și sacrificiul lui Horia, Cloșca, Crișan și Avram Iancu.

Când se găsesc între ei, moții sunt deschiși, vioi, glumeți, aprigi în iubire, joc și cânt. Iar în relațiile cu străinii, moții au un „caracter mohorât și neîncrezător”⁸⁴.

---

⁸⁰ Abrudeanu 1928, p. 121.

⁸¹ Patița 1912, p. 120.

⁸² Ciomac, Popa-Necșa 1936, p. 46.

⁸³ Suciu 1929, p. 6.

⁸⁴ Clopoțel 1938, p. 127.

Se remarcă la moși înrădăcinarea sentimentelor de libertate, chiar cu riscul învingerii unor mari greutăți, înrădăcinare care își are obârșia în negura timpurilor, fiind legați sufletește de pământul pe care trăiesc.

Moșii se caracterizează prin câteva trăsături care îi fac diferiți de crișeni, mocani, precum și de locuitorii din imediata apropiere a Munților Apuseni. Tipul reprezentativ de moș se individualizează prin: statură mijlocie, este costeliv și foarte iute (trăsătură imprimată de factorul orografic); lipsa simetriei în regularitatea trăsăturilor feței (nas neregulat, cârn, ochii de un albastru spălăcit spre verzui, păr blond spre castaniu, profil lungăreț al feței, barbă ascuțită, frunte lată, în timpul mersului partea superioară a corpului este ușor încovoiată - omul de la munte care urcă un versant se apleacă în față). Cîntea și corectitudinea este la loc de frunte printre moși. Nu se prea fură prin aceste locuri, o dovadă fiind lipsa animalelor de pază, precum și faptul că elementele gospodărești sunt lăsate afară în timpul nopții. La o primă percepere, par ultra-xenofobi, dar sunt pașnici și patrioți (pot deveni violenți când cineva atentează la patrimoniul lor sufletesc, național sau la interesele obștești - vezi judecata pe care le-au aplicat-o trădătorilor, cu diferite ocazii). Acest lucru a făcut ca în Țara Moșilor să se stabilească foarte puține persoane de altă origine decât cea locală. În trecut, dar cu o anumită tendință de estompare în prezent, moșii constituiau o populație foarte suspicioasă, comunicând greu cu străinii, netransmițând aproape nimic din cunoștințele lor, dar punând foarte multe întrebări (comportamentul este ușor de explicat prin prisma condiționărilor social-istorice nefavorabile). Fenomenul comunicării dificile cu străinii și de neacceptare a intervențiilor din exterior este unul perfect motivat, având în vedere tragismul faptelor petrecute de-a lungul timpului⁸⁵.

Principalele preocupări ale moșilor prin secole au fost legate de asigurarea traiului de zi cu zi, păstrarea limbii, portului popular și religiei ortodoxe, a libertății și demnității, a datinilor și obiceiurilor străbune.

Țara Moșilor a trecut de-a lungul timpului printr-o serie de divizări și apartenențe la diferite unități administrativ-teritoriale. Vechile împărțiri administrative maghiare, austriece și austro-ungare dinainte de Marea Unire din anul 1918 nu au luat în considerare caracterul unitar al acestei regiuni, ba mai mult împărțirea era menită să dezbină solidaritatea și elanul revoluționar întâlnit la moși, utilizând principiul „divide et impera” („dezbină și stăpânește”). Spre exemplu, regiunea Abrudului a aparținut administrativ o mare perioadă de timp de Alba, comitatul Alsó-Feher (Alba de Jos) până la 1918, în timp ce valea Arieșului, zona de la Câmpeni în sus până la Vârful Găina și Vârful Bihor a ținut de Turda, comitatul Torda-Aranyos (Turda-Arieș)⁸⁶.

⁸⁵ Boțan 2008, p. 49-50.

⁸⁶ Erchedi 2012, p. 110; Mocan 2018, p. 63.

Organizările administrative de după Unirea Transilvaniei cu România, din 1918, 1925, 1929, 1930, 1938, 1940, 1948, 1950, 1956, 1966, 1968 au lăsat zona Țării Moților tot divizată⁸⁷ cu toate că după Marea Unire din anul 1918, mai ales în perioada interbelică, de mai multe ori s-a cerut autorităților centrale înființarea unui județ al moților pentru rezolvarea problemelor social-economice și revitalizarea zonei.

Imediat după Marea Unire din anul 1918 locuitorii Munților Apuseni au trimis Consiliului Dirigent un memoriu prin care cereau înființarea unui județ cu reședința la Câmpeni⁸⁸.

Din inițiativa și ordinul lui Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, s-a votat Ordonanța pentru organizarea Comisariatului guvernamental al Munților Apuseni, investit cu caracterul de oficiu public cu toate drepturile și îndatoririle acestuia. Aria de răspundere a Comisariatului se extindea asupra tuturor teritoriilor din județele Alba Inferioară, Turda-Arieș, Cojocna, Bihor, Arad și Hunedoara, care aveau aceleași caracteristici topografice. După instituirea unui *oficiu al munților*, bugetar, în Abrud, sub conducerea dr. Laurențiu Pop și având ca secretar pe dr. Candin David, după formularea proiectului de reformă, urma să ia ființă un județ al Munților Apuseni cu capitala în Abrud. Ideea înființării unui județ al Munților Apuseni a căzut odată cu dizolvarea Consiliului Dirigent (1920)⁸⁹.

În anul 1926 ideea județului moților revine. Moțul dr. Emil Dandea, primar de Târgu-Mureș, numit de guvernul Averescu Comisar al Guvernului peste Moți, prin raportul către Consiliul Superior Administrativ din Jurnalul nr. 2045/1926 propunea printre altele și: „I. Înființarea județului Munților Apuseni”⁹⁰.

Tot în anul 1926 Ion Clopoțel într-un articol publicat în *Societatea de mâine*, în 3 octombrie 1926, al cărei editor și redactor-șef era, spunea „[...] am ferma convingere că nu se poate face nimic pentru mulcomirea gravelor lipsuri, decât prin crearea unei regiuni administrativ-politice care să cuprindă munții metalici, munții apuseni și munții bihoreni, ori mai precis: plasele Hălmașiu, Baia de Criș, Brad, Abrud, Câmpeni, Vașcău, Huedin, Gilău, Jara de jos și Baia de Arieș. Fie că s'ar face o mare prefectură a populației cu condiții economice inferioare, fie că s'ar crea două sau chiar trei prefecturi unite într'o regiune administrativă superioară. Actualmente șase prefecturi supralicitează problemele munților, însă se sbat pe uscat și nu pot porni nici o reformă în favoarea muntenilor, căci munții sunt divizați administrativ. Crearea regiunii acesteia de stat ar aduce cu sine imediate și radicale schimbări, căci ea ar avea bugete

⁸⁷ Cucu 1998, p. 39-40; Săgeată 2006, p. 53-58; Mocan 2018, p. 64-69.

⁸⁸ Mocan 2018, p. 85.

⁸⁹ Pop, David 1927, p. 489; Galea 1996, p. 191, 250-252.

⁹⁰ SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 50.

proprii și s'ar putea consacra cu toată râvna chestiunilor mari de viață ale moților. Dar pentruca regiunea cea nouă să fie capabilă a-și aduce la bun sfârșit lucrările, ea trebuie să-și aibe o administrație-model, ai cărei titulari să cunoască temeinic cele trei probleme ale munților: minieră, forestieră și agrară. Aici n'au ce căuta agenții politici și slujbașii fără pricepere și fără cultură profesională-administrativă”. Tot în acel articol mai spunea „Munții au nevoie de o administrație a lor și cât se poate de autonomă. Deîndatăce se va face această spargere de teren, nimic nu mai poate opri elanul realizărilor generoase cari trebuie să ne preocupe conștiința”⁹¹.

În sedința Camerei Deputaților din data de 23 decembrie 1929 tot Ion Clopoțel, trăgea un semnal de alarmă asupra situației disperate a locuitorilor din zona munților Apuseni. Parlamentarul prezenta un adevărat program economic de redresare a zonei munților Apuseni. Având în vedere faptul că pe data de 3 august 1929 guvernul Maniu adoptase o nouă lege administrativă, care tindea spre o descentralizare reală a țării, Ion Clopoțel considera că era cel mai potrivit moment „de a închide o rană socială, adâncă a statului român” și anume încercarea de a rezolva problemele moților, care nu intraseră în atenția guvernelor ce au condus România după Marea Unire din anul 1918. Se impunea ca o necesitate de primă urgență scoaterea locuitorilor din zona Munților Apuseni „de sub jugul unei adevărate robii ca și culturale”. Populația se găsea la distanțe foarte mari, chiar de sute de kilometri, față de centrele administrative Alba Iulia, Arad, Cluj, Deva, Oradea și Turda. Așadar, se observa că populația din Munții Apuseni era împărțită, din punct de vedere administrativ, la șase județe. Deputatul Ion Clopoțel propunea înființarea unui singur județ, care să cuprindă toată populația munților Apuseni, fie că erau moți, moți-arieșeni, mocani, sau moți-crișeni, deoarece dispersarea lor în mai multe județe anihila orice intenție de a le rezolva problemele. El vorbea în cunoștință de cauză, deoarece sublinia că de șase ani se consacraseră studiului sistematic al zonei Apusenilor, realizând o serie de anchete monografice și sociologice.

În demersul său a fost ajutat de colegii publiciști, care au observat, la rândul lor problema „în toată amploarea ei”. Cei care au cercetat Țara Moților au căzut de acord în mod unanim că se impunea instituirea unei autorități speciale pentru Munții Apuseni. S-a pus în circulație ideea unui Comisariat, însă, afirma Ion Clopoțel, „cu drept cuvânt”, s-au ivit o serie de dificultăți în ceea ce privește delimitarea raporturilor de subordonare dintre Comisariat și cele șase județe. El susținea că un Comisariat fără putere executivă nu întrunește condiția unei veritabile autorități. Astfel, ajungea la concluzia că, datorită faptului că regiunea era omogenă din punct de vedere economic, social și istoric, însă divizată în mai multe părți administrativ-teritoriale, se impunea înființarea unui județ al Mun-

---

⁹¹ Clopoțel 1926, p. 619-620.

ților Apuseni, format din plășile regiunii (Abrud, Aleșd, Baia de Criș, Baia de Arieș, Beiuș, Brad, Cămpeni, Gilău, Hălmagiu, Huedin, Iara, Vașcău) și spunea că era singura soluție de moment. Se impunea crearea unor servicii județene, care să fie plasate în mijlocul populației montane și care să se ocupe permanent de nevoile moților. El considera că situația gravă în care s-a ajuns era „o rușine pentru civilizația românismului” și „o chestiune de prestigiu pentru statul român”. Totodată, el atenționa că nu se folosește de „eroismul epopeic” al moților lui Horea, Cloșca, Crișan și Avram Iancu și al zărandanilor pentru înființarea acestui județ. De asemenea, că populația locală nu avea nevoie de „răsplătire, nici milă pentru vitejia lor”, deoarece ar fi „umilitoare pentru ei”. Rațiunile sociale și economice de stat trebuiau să primeze.

În continuare, deputatul Ion Clopoțel, pe baza cercetărilor efectuate „desinteresate și obiective ale unor publiciști recunoscuți și cu greutate”, formula un adevărat program economic, cuprins în 11 puncte. Autoritățile județene nou create ar fi avut următoarele îndatoriri: consolidarea și construirea drumurilor și căilor ferate care legau Țara Moților de centrele economice de la șes; reducerea cu 50% a transportului pe calea ferată pentru muncitorii din zonele montane, numiți „holoangări”; încurajarea și înființarea de exploatații miniere și forestiere de fabrici de cherestea și mobilă; înființarea imediată a unor agenții de plasare a forței de muncă care să mijlocească angajarea moților; dezvoltarea industriei casnice, în special a atelierelor de țesături, olărit, ș.a.; crearea școlilor de meserii pentru copiii moților și instituirea de reforme în învățământ; dezvoltarea creșterii vitelor și a industriei produselor lactate; sprijinirea comercializării fructelor; produsele locale ale moților să fie valorificate prin cooperative de desfacere; să creeze cooperative de aprovizionare a moților înlăturând speculanții; să înființeze servicii sanitare de calitate; să dezvolte zona astfel încât să atragă turiști, „cari să caute vara recreații în admirarea frumuseților sălbatică”, dezvoltarea turistică aducând venituri substanțiale ținutului⁹². La finalul intervenției parlamentarului Ion Clopoțel, Ștefan Cicio Pop, președintele Camerei, a declarat că el dădea guvernului Iuliu Maniu „un program complet despre ceea ce trebuie să facă în Munții Apuseni” și că propunerile lui vor fi înaintate guvernului⁹³.

Propunerea lui Ion Clopoțel nu va fi susținută de autoritățile statului român care vedeau în județul nou creat un posibil model de enclavizare și regionalizare pe baze etnice, cu toate că ar fi reprezentat o soluție pertinentă în rezolvarea problemelor înapoierii social-economice a Țării Moților⁹⁴.

Ideea înființării unui județ al Munților Apuseni, vehiculată în anul 1929, a iscat și neînțelegeri între reprezentanții Cămpeniului și ai Abrudului, unii dorind

⁹² Șerban et alli 2003, p. 80; Pop 2010, p. 450-451; Mocan 2018, p. 66-67.

⁹³ Pop 2010, p. 451.

⁹⁴ Mocan 2018, p. 67.

să fie reședința județului la Câmpeni, alții dorind-o la Abrud. Anii au trecut și ținutul a rămas fără un județ al Moților. Când doi se ceartă, al treilea câștigă! În câștig a fost statul scutit de cheltuieli inerente susținerii financiare a unui județ extins asupra regiunii montane a moților⁹⁵.

În anul 1931, Amos Frâncu spunea că Țara Moților se află în Munții Apuseni în zona montană a județelor Alba, Arad, Bihor, Cluj, Hunedoara și Turda din România întregită și cerea printr-un manifest „constituirea de unități administrative și economice în Țara Moților, fărămițate între județele Cluj, Turda, Alba, Hunedoara, Arad și Bihor” și pretindea înființarea unui Comisariat al Regelui pentru întreaga Țară a moților, practic înființarea unui singur județ al Moților și al vechiului Zarand⁹⁶.

La finele unui *Memoriu sintetic asupra problemei Moților*, de 24 de pagini, întocmit la „Cluj, la 14 Ianuarie 1934”⁹⁷ care poartă antetul și ștampila Comisariatului Munților Apuseni, se concluziona „Avem ferma convingere că prin organizarea propusă, - și prin realizarea propunerilor prezentate, pentru durata alor 3 luni, și a celor ce se vor face pentru programul viitor, cu bunăvoință, perseverență, și cu neînsemnate jertfe anuale din partea Statului, vom putea reface regiunea aceasta sărăcită, aducându-o la treaptă egală cu celelalte regiuni mai fericite ale țării noastre, și atunci, eliberând-o de sub ocrotirea Comisariatului, ne vom putea gândi la Județul Munților Apuseni, care după refacere își va putea soluționa însuși problemele sale [...]”⁹⁸.

În anul 1936, Prefectura Județului Bihor, prin adresa nr. 6688/1936, către Prefectul Comisariatului Munților Apuseni, înregistrată cu nr. 88 - 1936, intrată la 19 mai 1936, în ceea ce privește Chestiunea Moților propunea „[...] înființarea unui organ special și permanent pentru regiunea Moțească, care să facă legătura între această regiune și Guvern și care să aibă atribuțiuni proprii și efective pentru soluționarea [...] problemelor, ce interesează viața acestei părți a locuitorilor țării [...] să se înființeze un județ [...] din regiunile locuite de Moți [...] pentru ținutul Moților, azi situat pe teritoriul a 6 județe”⁹⁹.

În primăvara anului 1938, primul-ministru Miron Cristea spunea că este pentru crearea unui grup de județe al moților, ori cu timpul un județ, cu prefect la Câmpeni sau Abrud care urma să aibă cancelarie județeană și devenea și comisar al moților. Nu era pentru un comisariat special: „De ce să le mai suprapunem un mijlocitor între ei și guvern? Constituit din domni străini de moți, de locurile lor, de traiul lor. Pe când ceilalți sunt la ei acasă”¹⁰⁰. A fost momentul în care activi-

⁹⁵ Popa-Zlatna 2005, p. 127.

⁹⁶ Frâncu et alli 1931, p. 19-21.

⁹⁷ SJSAN, fond CMA, dos. 14/1936, f. 5-27 (pagina 4 a *Memoriului* nu a fost numerotată).

⁹⁸ *Loc. cit.*, f. 27.

⁹⁹ SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 32.

¹⁰⁰ Rus 1980, p. 552.

tatea Comisariatului Munților Apuseni a încetat, dar nici județul moților nu a fost creat pentru că au urmat vremuri tulburi, al Doilea Război Mondial și apoi comunismul.

În timpul regimului comunist, vechiul deziderat al înființării unei unități administrative unitare locale a Țării Moților nu s-a rezolvat. Ba mai mult, constituția comunistă din anul 1948 menținea vechile delimitări interbelice în comune, plase și județe¹⁰¹.

Anul 1950 este momentul în care în locul județelor apar regiunile și raioanele, numărul lor fiind într-o permanentă fluctuație de la 20 de regiuni în 1950 la 17 în 1956. Această perioadă este una deosebit de efervescentă sub aspectul reorganizărilor administrativ-teritoriale. În anul 1956, Țara Moților propriu-zisă este divizată: comunele Scărișoara, Gârda de Sus și Arieșeni intrau în componența Raionului Lunca Vașcăului din Regiunea Oradea, iar restul comunelor de pe Arieș și zona Abrud intrau în componența Raionului Câmpeni din Regiunea Cluj, pentru ca apoi, în anul 1966, să aparțină unui singur raion, respectiv Raionul Câmpeni din Regiunea Cluj¹⁰².

Dacă nu s-a putut face un județ al moților, Țara Moților propriu-zisă a ajuns, prin ultima reorganizare administrativă a României din anul 1968, prin legea nr. 2 din 17 februarie 1968, integral sub autoritatea județului Alba¹⁰³, traiectorie pe care se va plasa întregul parcurs socio-economic și demografic al acestui spațiu puternic individualizat pe firmamentul istoriei românilor.

Cu toate că județul Țării Moților nu și-a găsit finalizarea, pentru revitalizarea zonei Țării Moților din Munții Apuseni au funcționat începând cu anul 1918 mai multe organisme private sau de stat și s-au făcut mai multe studii, anchete pe teren, analize, articole, memorii, rapoarte, proiecte, cercetări monografice, programe și acțiuni culturale pentru dezvoltarea social-economică a zonei. În iulie 1918 a fost înființată „Frăția de Cruce a Moților” în Munții Apuseni de avocatul dr. Amos Frâncu, tribunul moților. Sediul Frăției era la Cluj, în încăperea micului local-bodegă Brânzaș, având ca secretar general pe dr. Virgil Șortan originar din cătunul Valea Verde, comuna Sohodo¹⁰⁴.

Tot în 1918, Consiliul Dirigent a instituit un Oficiu al Munților Apuseni, bugetar cu sediul la Abrud, care a funcționat timp de un an, sub conducerea Comisarilor Generali ai Munților Apuseni: dr. Laurențiu Pop și dr. Candin David, avocat și fost senator de Alba (secretar)¹⁰⁵.

---

¹⁰¹ Săgeată 2006, p. 58-60.

¹⁰² Cucu 1998, p. 39-40.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁰⁴ Popa-Zlatna 2005, p. 26-28.

¹⁰⁵ Pop, David 1927, p. 489-490; Clopoșel 1938, p. 124-125; SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 49.

În 1924, premierul liberal Ion I. C. Brătianu a instituit o comisie formată din parlamentarii moși, sub președinția lui Ion Russu Abrudeanu, senator de Alba, care a cerut Ministerului Agriculturii și Domeniilor „restitutio in integrum” pentru moși și sancțiuni împotriva tuturor organelor care au luat parte la încălcările de lege săvârșite prin reforma agrară în zonă¹⁰⁶.

În 1926, Guvernul Averescu a numit un comisar al guvernului peste moși, pe primarul de Târgu-Mureș, pe moșul dr. Emil Dandea¹⁰⁷.

În 1927, Ionel Brătianu a însărcinat pe Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor, Gheorghe Cipăianu, subsecretar de stat la Domenii, și D. Tătărăscu, subsecretar de stat la Interne, ca împreună să studieze întreg complexul de probleme ale moșilor, iar apoi să vină în fața Consiliului de Miniștri cu propuneri concrete în vederea rezolvării acestora¹⁰⁸.

Dr. Valer Moldoveanu, deputat de Turda, cerea în anul 1927 un congres al moșilor care să se ocupe de: problemele de ordin social-cultural; descentralizare administrativă și juridică; probleme economice¹⁰⁹.

Acuitatea problemelor moșești părea a câștiga sufragiul întregului popor. A produs excepțională impresie atitudinea din 14 (Ziua Crucii) septembrie 1927 a episcopului Nicolae Ivan, episcop al Clujului, Vadului și Feleacului, care și-a expus părerea în mod ferm într-un articol din revista săptămânală pentru probleme sociale și economice: *Societatea de mâine*. Episcopul Ivan spunea că moșii lui Horea și urmașii lui Iancu după cuvântul regelui, spus răsplat la Câmpeni și pe muntele Găina, nu mai înțelegeau „să rămână în robia întunericului și în ghearele sărăciei”¹¹⁰.

Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 837 din 19 Iulie 1933 s-a înființat Comisariatul Munților Apuseni pe lângă Prezidiul Consiliului de Miniștri, cu sediul la Cluj. În fruntea acestuia, în funcția de comisar al regiunii Munților Apuseni, guvernul Vaida-Voievod l-a desemnat prin deciziunea nr. 4234 din 5 August 1933 pe național-țărănistul Ioan Pop, subsecretar de Stat din cadrul Ministerului de Interne. Instituția avea ca scop principal revigorarea din punct de vedere economic și social a zonei Munților Apuseni, (județele Alba, Cluj, Arad, Bihor, Hunedoara, Turda). Principalele probleme care au fost în atenția acestei instituții au fost cele legate de agricultură, sănătate, căile de comunicație, educație, cultură etc. Practic această instituție a avut un rol de intermediar între populația Munților Apuseni și instituțiile centrale ale Statului Român și a încercat pe cât posibil să îmbunătățească condițiile de trai ale moșilor. Se înființa

¹⁰⁶ Zainea 2007, p. 114.

¹⁰⁷ SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 50; Popa-Zlatna 2005, p. 34

¹⁰⁸ Zainea 2007, p. 114; SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 50.

¹⁰⁹ Moldovan 1927, p. 472-473; Popa-Zlatna 2005, p. 35.

¹¹⁰ Ivan 1927, p. 455-456.

și un Consiliu comisarial compus din experții tuturor departamentelor guvernamentale, cu excepția celor de Externe și Apărare Națională¹¹¹.

În acest sens, Comisarul Guvernului pentru Regiunea Munților Apuseni Dr. Ioan Pop dispunea printr-o Circulară din 2 noiembrie 1933 convocarea „D. Insp. Gen. Florian Medrea, Insp. de Poliție, Eugen Țilea Dir. Drumurilor, Vasile Lazar, Ionel Tilea, Atanasie Popa Insp. Școlar, Ion Mărgineanu Insp. Silvic, Dr. Stanca Dominic Spitalul de femei” pentru ziua de 4 XI 1933, orele 11, la Inspectoratul de Poliție, pentru consfătuiri în cadrul conferinței pentru organizarea definitivă a Comisariatului Munților Apuseni¹¹².

Din anul 1934, odată cu revenirea liberalilor la guvernare, în demnitatea de comisar al regiunii Apusenilor al Comisariatului Munților Apuseni a fost investit prefectul județului Cluj, Dr. Eugen Dunca, iar secretar general al Comisariatului Munților Apuseni a fost numit sohodoleanul dr. Virgil Șortan¹¹³. Delegația de Comisar al Guvernului a fost reînnoită, prin Ordinul nr. 1834 telegrafic al Ministerului de Interne din 12 decembrie 1934¹¹⁴ cu semnătura Delegatului Guvernului pentru Munții Apuseni, Prefectul județului Cluj dr. Eugen Dunca și ștampila Comisariatului Munților Apuseni. Tot în această perioadă a activat în Țara Moșilor și Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, Echipa Vidra de Jos, al cărei șef de echipă era Florea Florescu, iar secretar Stănculescu, făcând cercetări monografice, programe și acțiuni culturale¹¹⁵.

Lipsa de timp și bani, căderea guvernului Tătărescu în 1937, degradarea situației interne, dar mai ales a celei internaționale, au schimbat agenda de priorități a statului român, renunțându-se la activitatea Comisariatul Munților Apuseni care practic a încetat în anul 1938 în vremea primului-ministru Miron Cristea¹¹⁶.

A urmat inițiativa ministrului de interne Armand Călinescu, care, pentru a completa cercetările în regiune, a înființat un Inspectorat general administrativ pentru studii în Munții Apuseni, însărcinându-l pe profesorul-ziarist Ion Clopoțel ca „inspector general administrativ pentru studii la fața locului”¹¹⁷. Aceasta a fost printre ultimele acțiuni în folosul moșilor din perioada interbelică.

Problema revitalizării zonei Țării Moșilor a rămas și rămâne încă actuală, înființarea unui județ al Țării Moșilor, adoptarea unei legislații care să-i vizeze

¹¹¹ http://arhivenationale.ro/site/download/arhive_judetene/sibiu/Comisariatul-Muntilor-Apuseni-1933-1938.pdf, accesat în 17.10.2019; Pop 2010, p. 449, 453-454; SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 52.

¹¹² *Loc. cit.*, f. 2.

¹¹³ Popa-Zlatna 2015, p. 125, 128.

¹¹⁴ SJSAN, fond CMA, dos. 6/1933-1937, f. 53.

¹¹⁵ SJSAN, fond CMA, dos. 14/1936 (referitor la corespondența cu Fundația „Principele Carol – Echipa Vidra de Jos” în legătură cu situația moșilor), f. 28-32.

¹¹⁶ Zăinea 2007, p. 115; Rus 1980, p. 552.

¹¹⁷ Clopoțel 1938, p. 127.

în mod special ori înființarea unor instituții care să ajute la dezvoltarea zonei rămân deziderate - neîmplinite încă - ale locuitorilor de azi.

Abrevieri bibliografice:

- Abrudeanu 1928 - Ion Rusu Abrudeanu, *Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit*, București, 1928
- Arvinte 1983 - Vasile Arvinte, *Român, românesc, România: studiu filologic*, București, 1983
- Balint 1852 - Simion Balint, *Scurtă descriere a evenimentelor din Munții Apuseni ai Transilvaniei sau Tiara Moșilor, în anul 1848, începând de la martie până la octombrie același an*, Roșia de Munte, 1852
- Barițiu 1890 - George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890
- Bârna 1938 - Vlaicu Bârna, „Pe drumuri transilvănene”, în *Societatea de mâine*, Cluj, anul XV, nr. 1, 1938, p. 8
- Bercea - Victor Bercea, *Statutul Societății Cultural – Patriotice Avram Iancu din România*, (mss.), Cluj-Napoca, f.a.
- Bergner 1884 - Rudolf Bergner, *Siebenbürger. Eine Darstellung des Landes und der Leute (Transilvania. O reprezentare a țării și a oamenilor)*, Leipzig, 1884
- Bleahu, Bordea 1981 - Marcian Bleahu, Sever Bordea, *Munții Bihor - Vlădeasa*, București, 1981
- Boțan 2008 - Cristian Nicolae Boțan, „Trăsăturile spațiului mental al Țării Moșilor”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Geographia*, Cluj-Napoca, LIII, 1, 2008, p. 43-57
- Boțan 2010 - Cristian Nicolae Boțan, *Țara Moșilor. Studiu de Geografie Regională*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2010
- Brătianu 1980 - Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980
- Cernovodeanu, Bușă 2005 - Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II, București, 2005
- Chelcea 1932 - Ion Chelcea, „Câteva constatări asupra caracterului psihologic al Moșilor”, în *Societatea de mâine*, anul IX, Nr. 6, Cluj, aprilie 1932, p. 77-79
- Chelcea 1964 - Ion Chelcea, „Cercetări în bazinul Zlatnei și Valea Ampoiului. Mocanii”, în *Apulum*, Alba Iulia, V, 1964, p. 451-480
- Cioica, Cioica 2004 - Sabin Cioica, Maria Cioica, *Mică enciclopedie de etnografie și folclor. Țara Moșilor – România*, Alba Iulia, 2004
- Ciomac 1933 - Ion Luca Ciomac, *Probleme economice din Munții Apuseni și ai Maramureșului*, ed. a II-a, Cluj, 1933
- Ciomac, Popa-Necșa 1936- Ion Luca Ciomac, Valeriu Popa-Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București, 1936
- Ciura 1923 - Alexandru Ciura, *Moșii*, Cluj, 1923
- Clopoțel 1926 - Ion Clopoțel, „Unde munca și timpul n-au nicio valoare”, în *Societatea de mâine*, Cluj, anul III, nr. 39-40, septembrie – octombrie, 1926, p. 619-620
- Clopoțel 1938 - Ion Clopoțel, „Identificarea unei vechi și debătute probleme românești: a satelor răslete. Un scurt istoric, o clarificare sociologică și o soluție primară evidentă. Viitorul neamului: în casele umile ale satelor. – Inspectoratul general administrativ pentru studii în Munții Apuseni”, în *Societatea de mâine*, anul XV, nr. 4, octombrie - decembrie, 1938, p. 123-128
- Costea 2007 - Ioan Costea, *Misteriile Horii sau civilizația velșilor*, Alba Iulia, 2007
- Cucu 1998 - Vasile Cucu, *România - Geografie umană și economică*, București, 1998

- Erchedi 2012 - Nicoleta Maria Erchedi, *Țara Moșilor - studiu de dezvoltare rurală și de geografie socială*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012
- Florescu 1938 - Florea B. Florescu, „Vidra. Vânătorii și meșteșugarii ambulanți”, în *Sociologie românească*, anul III, nr. 4-6, aprilie-iunie, 1938, p. 248-255
- Frâncu, Candra 1886 - Teofil Frâncu, George Candra, *Rotacismul la moși și istrieni*, București, 1886
- Frâncu, Candra 1888 - Teofil Frâncu, George Candra, *Românii din Munții Apuseni (Moșii), Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie*, București, 1888
- Frâncu et alli 1931 - Amos Frâncu, Virgil Șortan, Alexandru Vlad, Traian Gomboșiu, Emil Dandea, „*Frăția de Cruce: Solie către Moși!*”, în *Înfrățirea românească*, anul VIII, nr. 2, Cluj, 15 noiembrie 1931, p. 19-21
- Galea 1996 - Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 - 10 aprilie 1920)*, Târgu-Mureș, 1996
- Giurescu 1967 - Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967
- Hasdeu 1970 - Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Ethymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor (Pagini Alese)*, vol. I, București, 1970
- Herbay 1946 - Aurel Herbay, „Târgurile din bazinul Arieșului”, în *Revista geografică română*, București, anul 3, fasc. 1,2,3, 1946, p. 108-133
- Hristodol 1971 - Gheorghe Hristodol, „Despre problema agrară în satele dispersate din Munții Apuseni (1918-1940)”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XIV, 1971, p. 229-245
- Hoiescu 1927 - Nicolae Hoiescu, „Problemele populației din Munții Apuseni din punctul de vedere al căilor de comunicație”, în *Societatea de mâine*, Cluj, an IV, nr. 41, 42, 43, din 16,23 și 30 octombrie, 1927, p. 477-479
- Ioanette 1860 - George Ioanette, „O scurtă ochire asupra însemnătăților din Tier 'a Mocilor”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, anul 23, nr. 39 din 27 septembrie 1860, p. 297-302
- Ionescu-Dunăreanu 1975 - Ion Ionescu-Dunăreanu, *Cartea drumeției*, București, 1975
- Iorga 1985 - Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985
- Ivan 1927 - Nicolae Ivan, „Ceasul hotărâtor (pentru soluționarea problemei moșilor)”, în *Societatea de mâine*, anul IV, nr. 39 și 40, 2, 9 octombrie 1927, Cluj, p. 455-456
- Leahu, David 1969 - Ioan Leahu, Dorel I. David, *Monografia orașului Câmpeni, județul Alba*, mss., 1969
- Mesaros 1977 - Victor Vasile Mesaros, „Mișcări de eliberare națională și socială în Munții Apuseni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Țara Moșilor. Studii, articole și comunicări*, Alba Iulia, 1977, p. 99-111
- Mocan 2011 - Mirela Mocan, *Țara moșilor - Elemente de monografie*, Alba Iulia, 2011
- Mocan 2018 - Mirela Mocan, *Țara Moșilor în perioada 1919-1938*, Oradea, 2018
- Moldovan 1898 - Silvestru Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898
- Moldovan 1927 - Valeriu Moldovan, „În preajma unui congres al moșilor”, în *Societatea de mâine*, Cluj, anul IV, nr. 41-42-43, 1927, p. 472-473
- Moldován 1899 - Gergely Moldován, „Móczok, mokánok (Moși, mocani)”, în vol. *Alsófehér vármegye monografiája (Monografia Comitatului Alba de Jos)*, I. Kötet (Volumul I), Nagy – Enyed, 1899, p. 767-780
- Netea 1977 - Vasile Netea, *Munții Apuseni muzeu istoric și pantheon al poporului român*, București, 1977
- Mușat, Ardeleanu 1983 - Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983

- Papahagi 1925 - Tache Papahagi, „Cercetări în Munții Apuseni”, în *Grai și suflet*, București, vol. II, fasc. 1, 1925, p. 22-89
- Pascu 1972 - Ștefan Pascu, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, București, 1972
- Pascu 1976 - Ștefan Pascu, coord., *George Bariț și contemporanii săi. Studii și documente*, vol. III, București, 1976
- Pascu 1984 - Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984
- Patița 1872 - Rubin Patița, „Târgulu de fete de la Găina”, în *Familia*, Oradea, anul VIII, nr. 8, 20 februarie / 3 martie 1872, p. 94-95
- Patița 1912 - Rubin Patița, *Țara Țopilor, despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei*, Orăștie, 1912
- Pădureanu 2000 - Dominiuț Pădureanu, „Considerații privind teoriile legate de originea, numele și aria de locuire a moților (țopilor)”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 175-206
- Pădureanu 2001 - Dominiuț I. Pădureanu, „Exploatarea milenară a aurului aluvionar al «Râului de Aur» Arieș – dovadă a sedentarității și continuității românilor din Țara Moților”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2001, p. 191-232
- Pogan 1996 - Ioan Pogan, „Munții Apuseni – introducere geografică și evocare istorică”, în *Munții Apuseni*, Oradea, anul II, nr. 2, iulie – decembrie 1996, p. 63-64
- Pop, David 1927 - Laurențiu Pop, Candin David, „Consiliul Dirigent și problema Munților Apuseni – Memoriul Comisarilor generali”, în *Societatea de mâine*, anul IV, nr. 41-42-43, Cluj, 16, 23 și 30 octombrie 1927, p. 489-490
- Pop 2010 - Marin Pop, „Partidul Național-Țărănesc și problema moților din Munții Apuseni în timpul mării crize economice”, în *Sargeția, Acta Mvsei Devensis*, Deva, anul XXXVII, nr. I, 2010, p. 449-460
- Popa-Zlatna 2005 - Ioan Popa-Zlatna, *Amintiri din Țara Martirilor*, vol. 1, Alba Iulia, 2005
- Ranca, Nițu 1974 - Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, București, 1974
- Râmneanțu - Petru Râmneanțu, *Capitalul om din Munții Apuseni*, București, f.a.
- Retegan 1972 - Simion Retegan, „Răzvrătirea moților din 1852. Rolul lui Avram Iancu”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XV, 1972, p. 239-262
- Rus 1980 - Traian Rus, „Noi date privind situația moților în perioada interbelică”, în *Apulum*, Alba Iulia, XVIII, 1980, p. 543-554
- Sava 1939 - Justin Sava, „Problema salvării moților din mizeria trecutului”, în *Societatea de mâine*, Cluj, anul 16, nr. 2, aprilie-mai-iunie, 1939, p. 50-58
- Săgeată 2006 - Dănuț Radu Săgeată, *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului. Studiu geografic cu aplicare la teritoriul României*, București, 2006
- SJSAN, fond CMA - Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, fond *Comisariatul Munților Apuseni*, 1933-1938
- Slavici 1893 - Ioan Slavici, *Ardealul: studiu istoric*, București, 1893
- Slavici 1910 - Ioan Slavici, *Românii din Ardeal*, București, 1910
- Șerban et alli 2003 - Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, 2003
- Șortan 1932 - Virgil Șortan, „Țara moților, țara aurului și a mizeriei”, în *Societatea de mâine*, Cluj, anul IX, nr. 2-3, 1-15 februarie, 1932, p. 23-25
- Suciu 1929 - Petre Suciu, *Țara Moților. Regiunea industriei lemnului*, Cluj, 1929
- Teodor 1972 - Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972
- Todea 2020 - Ioan I. Todea, *Transilvania vatra neamului românesc. Horea - jertfa românilor ardeleni pentru țară, neam și credință în 1784-1785*, Cluj-Napoca, 2020
- Tufescu 1976 - Victor Tufescu, *Popasuri prin țară*, București, 1976

- Tufescu 1977 - Victor Tufescu, „Nume populare pentru regiuni geografice din România”, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*, seria Geografie, tom XXIV, nr. 2, 1977, p. 171-178
- Tufescu 1982 - Victor Tufescu, *Oameni din Carpați*, București, 1982
- Ursu 1966 - Horia Ursu, *Avram Iancu*, București, 1966
- Vuia 1943 - Romulus Vuia, „Dovezile etnografice ale continuității”, în *Transilvania*, anul 74, nr. 1, ianuarie 1943, p. 21-32
- Vulturar 1993 - Viorel Vulturar, *Dupăpiatră. Țara Moșilor străveche vatră românească*, Deva, 1993
- Zainea 2007 - Ion Zainea, „Comisariatul Munților Apuseni și programul său de redresare economică a regiunii (1934-1936)”, în *Cymidava*, Anuarul Muzeului Județean de Istorie Brașov, XXX, 2007, p. 104-116

INUNDAȚIILE DIN ANUL 1932 ÎN ZONA ALBA IULIEI

VICTOR TUDOR ROȘU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

The 1932 Floods in Alba Iulia's Area ABSTRACT

The paper explores the effects of floods from April 1932 on the population of Alba County, especially localities from the Mures Valley. Although some reference is also made to the neighbouring districts, the central theme is Alba Iulia town and neighbouring villages, Oarda de Jos, Ciugud, Partoș etc. The presented information is based on unpublished archive documents, from the holdings of Alba Prefecture or Alba Iulia Town Hall, newspaper articles from the age, but also the Marilyn le Nir photo collection.

The article discusses at length also the measures taken to help the distressed, the organised collections and the associations and institutions involved in the support services. For example, Alba County Prefecture was the most involved institution, the intervention measures in the case of such a debacle falling within its remit. The Prefecture appealed to all population to collect funds for the distressed from Oarda de Jos, Partoș, Totoi, Coșlariu, Beldiu etc. In the full-fledged financial crisis, the collected amount of money was negligible. However, in the given context, king Carol II sent a considerable amount.

No data is kept on the caused damages, yet, even in their absence, based on available information, one may affirm that the extension of the disaster was considerable, putting this event at the forefront of calamities that affected Alba Iulia town in the XXth century.

Cuvinte-cheie: revărsarea Mureșului, plasa Alba Iulia, interbelic, sinistrați, pagube, măsuri de ajutorare

Keywords: the Mureș overflow, Alba Iulia district, interwar, the distressed, damage, assistance

De-a lungul secolelor au existat, în multe rânduri, inundații care au provocat mari turmente în rândul locuitorilor din zona Alba Iuliei și care au fost immortalizate în cronicile epocilor¹. De exemplu, în 1618, Mureșul a ajuns până în oraș², deși, la acea vreme, vatra orașului era departe de cursul râului și protejată de înălțimea amplasării sale.

Sărind însă mai aproape de perioada care ne interesează, din marile inundații ale secolului al XX-lea ce au afectat zona „metropolitană” Alba Iulia, lucrările de istorie au reținut doar marea revărsare de ape din primăvara anului 1970, cu un traseu de 80 km afectat doar pe teritoriul Județului Alba și 22.500 hectare inundate, atunci când însuși Nicolae Ceaușescu a venit în mijlocul celor afectați, „dând indicații deosebit de prețioase”, și a dispus măsuri de ameliorare a situației. Bine acoperit și istoriografic³, acest episod a rămas și în conștiința

---

¹ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 60, 79, 86 et passim; Cernovodeanu 1994, p. 43.

² Kraus 1965, p. 144.

³ *Alba Iulia 2000*, p. 558-560.

comunității albaiuliene drept cel mai impresionant în materie de calamități, în speță inundații, pentru meleagurile locale. Totuși, alte inundații de amploare au existat în 1932, despre care nu s-a scris nimic în literatura istorică și care, peste decenii, au ajuns să fie complet uitate. Însă, la vremea respectivă se formula ideea că o asemenea calamitate nu se mai abătuse asupra regiunii de vreo 50 de ani⁴. Din păcate, lipsa unor informații statistice cu privire la acest dezastru al naturii din anul 1932 face imposibilă o comparație validă cu echivalentul din 1970.

Primăvara anului 1932 s-a lăsat mult așteptată. Fusese o iarnă neobișnuit de grea, cu straturi de zăpadă mai groase ca oricând. La începutul lunii aprilie, pe străzile orașului Alba Iulia încă era zăpadă⁵. Pe râuri, gheața se aglomera în sloiuri enorme. Pericolul a fost conștientizat, s-au luat anumite măsuri, dar acestea se vor dovedi a fi insignifiante. De exemplu, la Micoșlaca, aproape de Ocna Mureș, pentru a sparge blocurile mari de gheață ce se aglomeraseră, a fost trimisă la intervenție o echipă de soldați ai Batalionului 1 Pionieri din Aiud. Soldații au folosit dinamită și ecazită⁶.

Foto 1-4. Mureșul înghețat, în martie 1932⁷

⁴ „Dezastrul de pe Valea Mureșului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 8, 17 aprilie 1932, p. 2.

⁵ „Actualități”, în *Alba Iulia*, an XIV, nr. 3, 5 aprilie 1932, p. 2.

⁶ „Împușcați din neglijență”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XIV, nr. 15, 10 aprilie 1932, p. 6. Evenimentul nu s-a încheiat fericit, întrucât manipularea greșită a unui tub de ecazită a provocat o explozie ce a dus la moartea unui caporal și a unui soldat, iar alți patru soldați au fost grav răniți.

⁷ Toate fotografiile prezentate în acest articol fac parte din *colecția Marily le Nir*. Tatăl ei, Pierre Chanier (1887-1967), a fost membru al Misiunii Universitare Franceze și profesor de limba

Încălzirea bruscă a dus la topirea rapidă a zăpezilor, creșterea debitului râurilor și ieșirea acestora din albie, ceea ce a provocat „multă spaimă, durere și pagubă”, căci „lunci întregi, cu satele ce sunt așezate pe întinsul lor, au ajuns pradă valurilor”⁸. În zona Blajului, cea mai furtunoasă a fost Târnava Mică, a cărei ieșire din matcă a inundat tot șesul dintre Blaj și Târnăveni: „a luat-o razna pe câmpie, prefăcând drumul țării într-un adevărat râu”⁹, drum devenit total impracticabil. Și linia ferată a fost ruptă în mai multe puncte. Drumul spre Crăciunel a fost și el rupt. Nu departe de Blaj, au fost inundate și Mediașul și Sighișoara¹⁰.

În zona Alba Iuliei, în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie, podul de la Drâmbar, de o mare importanță pentru conexiunile zonei, pod ce conducea peste Mureș șoseaua județeană, s-a rupt din această pricină. A fost retezat aproape în întregime, iar la acel moment previziunile pentru refacerea lui grabnică nu se arătau optimiste¹¹. La puțină vreme, gheața a rupt și podul de lemn dintre Vințu de Jos și Vurpăr¹². Podurile dinspre Partoș, cel al șoselei naționale și cel feroviar, erau de asemenea amenințate și s-au luat rapide măsuri pentru protejarea lor.

Foto 5. - Podul de la Drâmbar, rupt de apele Mureșului

franceză la Liceul „Mihai Viteazul” din Alba Iulia, în perioada interbelică, lăsând moștenire și o surprinzătoare colecție de fotografii ce „vorbesc” despre Alba Iulia anilor '30 și nu numai (Le Nir 2013, p. 585-594).

⁸ „Ce mai e nou în politică”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XIV, nr. 15, 10 aprilie 1932, p. 4.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Mari revărsări de ape în toată țara”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XIV, nr. 16, 17 aprilie 1932, p. 5.

¹¹ „Podul de la Drâmbar”, în *Alba Iulia*, XIV, nr. 3, 5 aprilie 1932, p. 4. Propunerea ziarului era, de asemenea, ca podul să fie reconstruit înspre Teleac, iar drumul județean să evite „porțiunea dealului rău din comuna Drâmbar, cari omoară vitele oamenilor”.

¹² *Ibidem*.

Foto 6. - Nivelul apelor a ajuns până la calea ferată

Mureșul ieșit din matcă a afectat din plin, în primele zile ale lui aprilie, județul Alba. Localitățile de pe ambele maluri ale sale au fost puse în pericol. La Vințu de Jos, doi oameni au pierit înecați¹³. Circulația pe drumul județean Mihalț-Colibi-Coșlariu-Sântimbru a fost închisă din 5 aprilie¹⁴. Inundat a fost și drumul Coșlariu-Ighiu-Șard¹⁵. Podul Coșlariu-Sântimbru s-a rupt¹⁶. Aripa stângă a podului de beton dintre Sebeș și Daia a fost ruptă de ape în zilele următoare¹⁷. Numeroase locuințe au fost afectate la Bărăbanț¹⁸. Nici Teiușul, Ighiul, Sebeșul, Aiudul, Ocna Mureș sau, departe de Valea Mureșului, Zlatna și Abrudul nu au scăpat fără daune¹⁹. Dar cele mai afectate au fost comunele Partoș și Oarda de Jos²⁰ (la vremea aceea acestea erau localități distincte de Alba Iulia). Până la urmă, practic, mai toate drumurile și podurile din plasa Alba Iuliei, dar și din afara ei, au fost profund afectate, laolaltă cu numeroase locuințe și terenuri agricole.

În fața furiei apelor, oamenii au fost, în cele mai multe situații, neputincioși: „Sute de oameni privesc apa de dimineața și până seara [...] Câte poduri distruse, câte șosele spălate, câte linii ferate amenințate! Te îngrozești când te

¹³ „Știri”, în *Libertatea*, Orăștie, an XXXI, nr. 14, 7 aprilie 1932, p. 3.

¹⁴ SJAN Alba, fond *Prefectura Județului Alba. Liste*, Registru nr. 196/1932, poziția 6533.

¹⁵ *Loc. cit.*, 6590.

¹⁶ *Loc. cit.*, 6534.

¹⁷ *Loc. cit.*, 6859, 6860.

¹⁸ *Loc. cit.*, 6550, 7767.

¹⁹ *Loc. cit.*, 6872, 6859, 6919, 7277, 7600-7605, 7701, 7704, 7726 etc.

²⁰ „Remanierea prefectilor”, în *Alba Iulia*, an XIV, nr. 5, 29 mai 1932, p. 2.

vezi atât de neputincios în fața apelor răsvrătite²¹. A existat însă o echipă de intervenție pusă la dispoziția Primăriei Alba Iulia de către Regimentul 6 Pionieri. În 6 aprilie, primăria a apelat telefonic regimentul, care a trimis un ofițer, șase soldați și două bărci. Până în 8 aprilie, această echipă lucrase încontinuu²². Probabil în zilele următoare, efectivele echipei de intervenții au fost suplimentate²³. Mai apoi, prin 18 aprilie, vor fi angajați muncitori cu ziua pentru refacerea stricăciunilor cauzate de inundații²⁴.

Fără a avea păstrată o statistică totală referitoare la inundațiile din aprilie 1932 în Județul Alba sau cifre generale în privința pagubelor, putem doar intui amploarea dezastrului în baza materialelor apărute în presă sau numeroaselor apeluri către populație ale Prefecturii județului sau ale Primăriei Alba Iulia, ori a solicitărilor celor afectați către aceste instituții²⁵. De asemenea, putem urmări punctual câteva paliere ale evoluției evenimentelor.

Practic, toată Valea Mureșului a fost sub ape, pe un curs de mai multe sute de kilometri. Grâul a fost pierdut, dar, la jumătatea lunii aprilie, presa anunța cu optimism că „dacă apa se va scurge într-o săptămână, cel mult două, revărsarea nu va fi catastrofală căci, dacă timpul va fi favorabil, se poate conta pe o recoltă abundentă de porumb”; oricum, întreaga catastrofă avea proporții biblice, „o nenorocire ce s-a abătut ca o pedeapsă a cerului”²⁶.

La Alba, prefectura a conlucrat cu primăria și a beneficiat de ajutorul armatei, după cum am văzut, dar și al unor voluntari²⁷. Acțiunea a fost condusă de prefectul²⁸ Traian Voinescu²⁹, primind elogii dinspre ziarul *Pacea*, de partea guvernului, și critici dinspre ziarul *Alba Iulia*, organul țăranștilor aflați în opoziție. Sinistrații din Partoș și Oarda de Jos au fost adăpostiți în Școala Nr. 1

²¹ „Dezastrul de pe Valea Mureșului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 8, 17 aprilie 1932, p. 2.

²² SJAN Alba, fond *Primăria Orașului Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 1928/1932.

²³ Presa a reținut numele coloneilor Georgescu și Ivașcu în relație cu contribuția Regimentului 6 Pionieri la gestionarea situației și salvarea celor primejduiți („Dezastrul de pe Valea Mureșului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 8, 17 aprilie 1932, p. 2).

²⁴ SJAN Alba, fond *Prefectura Județului Alba. Liste*, Registru nr. 196/1932, poziția 7400.

²⁵ SJAN Alba păstrează registrele de intrări-ieșiri ale Prefecturii Alba și Primăriei Alba Iulia, din anul 1932. În cadrul acestora am identificat peste o sută de documente al căror conținut era relaționat cu problema inundațiilor; au existat, astfel, numeroase rapoarte și constatări, însă documentele propriu-zise nu s-au păstrat (SJAN Alba, fond nr. 918 – *Primăria Orașului Alba Iulia. Acte înregistrate*, Registru intrări-ieșiri 1932, pozițiile 1947, 2006, 2051, 2292 etc.; fond *Prefectura Județului Alba, Liste*, nr. inv. 1471, Registru 196/1932, doc. nr. 6464, 6474, 6533, 6534 etc.).

²⁶ „Dezastrul de pe Valea Mureșului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 8, 17 aprilie 1932, p. 2.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ La acea vreme, prefectul, ca reprezentant al guvernului în județ, conducea total administrația județeană, autonomia locală fiind, practic, inexistentă (vezi Mircea 2005, p. 55-56).

²⁹ Prefect în intervalul iunie 1931-mai 1932.

din Alba Iulia, iar primarul Danil Tecău³⁰ le-a pus la dispoziție bucătăria Azilului de bătrâni. Au fost asigurate trei mese pe zi. Din Partoș fuseseră evacuați toate femeile și copiii, prin grija primarului. Prefectul a luat măsuri ca toată populația inundată să primească gratuit pâine și slănină; pâinea a fost primită de la armată, iar slănina a fost cumpărată de la piață³¹.

Direcția Administrativă din cadrul Ministerului de Interne a constituit o Comisie Centrală pentru acordarea de ajutoare către sinistrații rezultați în urma inundațiilor³². S-au întocmit tabele cu cei afectați în diferitele localități și peste tot s-au constatat pagubele produse³³. Prefectura Alba a lansat, în 8 aprilie, un apel de ajutorare³⁴ a celor suferinzi de pe urma inundațiilor, mulți rămași fără adăpost. Alimentele și obiectele au fost predate din 9 aprilie către primării, iar pentru bani s-au întocmit liste de subscripții. Pe fondul faimoasei mari crize economice care încă se resimțea plenar, instituțiile statului nu au avut fondurile necesare pentru remedierea unei astfel de situații neprevăzute. Apelul prefecturii a fost direcționat către cetățenii „favorizați de soartă” și către „zona oengistă”, cum am numi-o azi, adică spre puținele societăți non-profit ale timpului: Crucea Roșie, „Principele Mircea”, Femeile Române, respectiv Societatea Meseriașilor și Economilor Români, dar și spre oficiile parohiale ortodoxe și greco-catolice centrale și din cartierul Maieri. În total au fost trimise 30 de liste de subscripție acestor societăți, urmând a fi preluate, laolaltă cu banii adunați, peste 15 zile. Apelurile au fost afișate în vitrine și locuri des frecventate din oraș³⁵.

Era, de asemenea, declarat imperios ca organele administrative „să fie la culmea chemării lor în serviciu”³⁶. Apelul prefecturii i-a vizat direct pe funcționarii cu un salariu mai mare de 2000 de lei, cărora li s-a sugerat, mai degrabă impus, ca timp de șase luni să contribuie cu câte 100 de lei în fiecare lună la fondul de ajutorare. Astfel, sacrificul era „minim, rezultatul moral și material incomensurabil”³⁷. A fost ales și un comitet pentru distribuirea banilor.

Însă unele liste de subscripții trimise de Prefectură s-au întors goale. Reuniunea Meseriașilor nu a reușit să strângă mulți bani³⁸. Oricum, listele cu contribuitorii au fost publicate în ziarul *Pacea*, sumele variind după posibilități:

³⁰ Primar în intervalul septembrie 1931-iunie 1932.

³¹ „Apelul Prefecturii județului Alba către cetățenii județului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 7, 10 aprilie 1932, p. 1.

³² SJAN Alba, fond *Prefectura Județului Alba. Liste*, Registru nr. 196/1932, poziția 6954.

³³ *Loc. cit.*, 7129, 7178, 7202, 7203, 7260.

³⁴ „Apelul Prefecturii județului Alba către cetățenii județului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 7, 10 aprilie 1932, p. 1.

³⁵ SJAN Alba, fond *Primăria Orașului Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 2006/1932, f. 5.

³⁶ *Loc. cit.*

³⁷ „Apelul Prefecturii județului Alba către cetățenii județului”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 7, 10 aprilie 1932, p. 1.

³⁸ SJAN Alba, fond *Primăria Orașului Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 2006/1932, f. 6.

de exemplu, un director de bancă sau un șef de gară au donat câte 200 de lei, în timp ce unii simpli cetățeni au oferit doar 2 sau 3 lei. În total au fost strânși 90.308 lei, dar din care 80.000 de lei erau oferiți de guvern. Ca exemple, Societatea „Principele Mircea” strânsese 820 de lei, Depoul de locomotive din Alba Iulia - 390 de lei, iar personalul CFR Alba Iulia – 1.430 de lei. O primă tranșă de 62.805 lei a fost distribuită astfel: Vințu de Jos – 10.000 lei în prima fază și 4.200 lei în cea de-a doua fază; Beldiu – 7.320 lei, într-o primă fază, apoi încă 5.650 lei; Coșlariu – 4.100 lei; Oarda de Jos – 10.400 lei, în prima fază, și 12.235 lei în a doua; Totoi – 8900 lei. Cuantumul ajutorului ar fi fost evaluat pentru fiecare gospodărie în parte, astfel că sumele oferite individual sinistraților au variat de la 30 de lei la 1000 de lei. Aceștia ar fi „mulțumit lui Dumnezeu pentru că le-a dat conducători cari simt năcazurile lor și fac tot posibilul pentru ajutorarea tuturor celor lipsiți și rămași fără adăpost”³⁹.

Societatea Națională de Cruce Roșie Alba Iulia a distribuit, separat, la 6 iunie 1932, 10.000 de lei către sinistrații din Partoș. Din stafful societății făceau parte Georgeta Velican, Elena Muntean, soții ale unor oameni de notorietate din oraș, respectiv Ion Pușcariu, secretarul general al orașului. Aceștia s-au deplasat la fața locului și au vizitat zece locuințe afectate, distribuind câte 1000 de lei la fiecare proprietar⁴⁰.

Foarte consistent a fost ajutorul primit din partea regelui Carol al II-lea. Delegatul acestuia, generalul de divizie Ioan Prodan, comandantul Corpului II Armată Cluj, a împărțit în numele regelui suma de 35.000 de lei celor năpăstuiți. Primăria Alba Iulia avea să își exprime imediat mulțumirea față de gestul regelui printr-o scrisoare cu conținut extatic și obsecvios deopotrivă: „[...] am ținut și ținem să mulțumim din tot sufletul Majestății Voastre pentru dovada dragostei ce ați arătat poporului din orașul nostru. Maiestate, Bunătatea nemărginită a sufletului Maiestății Voastre manifestată atât de înălțător ieri, mila nobilă față de frații loviți atât de crud de soartă și jertfa ce ați adus pentru alinarea suferințelor celor nenorociți ne îndeamnă pe toți la mai mare iubire și alipire față de Majestatea Voastră și întreaga Dinastie. Ai Majestății Voastre prea plecați și supuși servitori”⁴¹.

Ziarul *Alba Iulia*, organul național-țărăniștilor, un critic constant și acid al acțiunilor prefecturii, nu a ratat ocazia de a trage săgeți ironice înspre prefectul Traian Voinescu, colonel în rezervă și reprezentantul guvernului de „tehnicieni” al lui Nicolae Iorga: „Prefectul județului nostru a hotărât să vie în ajutorul inundaților afișând cu mare gălăgie și scris cu litere groase au apel către cei cari mai aveau bani (puțini la număr în urma bunei chiverniseli a tehnicienilor) să dea

³⁹ „Activitatea Prefecturii pentru ajutorarea sinistraților”, în *Pacea*, Alba Iulia, an III, nr. 10, 15 mai 1932, p. 1-3.

⁴⁰ SJAN Alba, fond *Primăria Orașului Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 2006/1932, f. 1.

⁴¹ *Loc. cit.*, dos. 2292/1932, f. 2-3.

ceva pentru ajutorarea acestor nenorociți. Cât o fi încasat nu știm, dar în scurt timp a început împărțirea și ca să fie generozitate și grija pentru populație și mai bine evidențiată, s-a deplasat însuși prefectul, în carne și oase, în aceste două comune [Partoș și Oarda de Jos], cu statul major, spre a face această împărțală. Și a dat câte 10-30 și chiar 80 lei. Își închipuie oricine câtă bucurie au produs aceste mari sume printre cei milostiviți. Nu importă însă bucuria lor, ci faima ce trebuia create darnicului stăpân al județului.

Unul căruia i se oferise fabuloasa sumă de 10 lei a refuzat să o primească, nu pentru că ar fi fost prea mica, ci pentru că împărțirea se făcea după simpatia ce o aveau președinții de comisii interimare față de consătenii lor. Și ce credeți că a făcut prefectul la această observație? A sărit de la masă și a palmuit pe acest om năcăjit și revoltat sufletește de nedreptatea ce se făcea⁴².

Pe de altă parte, ziarul *Alba Iulia* nu a ilustrat, din păcate, în amănunt evenimentele, ca în alte dăți, însă în această perioadă avea o apariție neregulată, mai degrabă mensuală, deși în general ziarul a fost cunoscut ca hebdomad.

La aproximativ o lună de la momentul de vârf al inundațiilor, guvernul se arăta îngrijorat pentru starea drumurilor județene și comunale, subliniind „pericolul ce ar reprezenta în caz de război întreruperea circulației pe drumuri, mai ales pe șoselele naționale”⁴³. Solicitată să ofere informații privind starea drumurilor și podurilor din județ, Prefectura, după încă o lună, a identificat trei puncte unde circulația era în continuare oprită, din cauza distrugerii podurilor, și anume: la Drâmbăr, podul de lemn peste Mureș, ce avusese o lungime totală de 176 m, se produsese rupturi în patru locuri, iar capul stâng al podului s-a distrus pe o lungime de 68 m; aproximativ la fel era afectat și podul de la Vințu de Jos, cu capul stâng surpat de ape și rampa de acces distrusă pe o lungime de 40 m; podul de lemn peste Târnava dintre Obreja și Cistei se rupsesse pe 36 de metri, dar aici circulația nu era considerată vitală, cu precădere fiind interesată de acest pod Mitropolia Blajului, care avea un orfelinat la Obreja. Oricum, sumele estimate pentru reparația totală și amenajări suplimentare de anrocamente și spargături la cele trei poduri erau de 1.300.000 lei, 400.000 lei, respectiv 550.000, mult prea mari pentru posibilitățile autorităților locale. Se aștepta fără echivoc subvenția statului⁴⁴.

Însă nu numai Județul Alba a fost afectat cu ocazia acestor mari revărsări de ape din primăvara anului 1932. Hunedoara, Clujul, Aradul, Severinul, Țara Bârsei, Ciucul etc., dar și Bucovina, Iași, Vlașca, Teleorman, Basarabia au avut de suferit de pe urma inundațiilor în aceleași săptămâni⁴⁵. La sfârșitul lunii aprilie, regele Carol al II-lea a vizitat regiunile afectate din Arad și a distribuit

⁴² „Remanierea prefecturilor”, în *Alba Iulia*, XIV, nr. 5, 29 mai 1932, p. 2.

⁴³ SJAN Alba, fond *Prefectura Județului Alba*, acte înregistrate, dos. 8542/1932, f. 2.

⁴⁴ *Loc.cit.*, f. 3.

⁴⁵ „Mari revărsări de ape în toată țara”, în *Unirea poporului*, an XIV, nr. 16, 17 aprilie 1932, p. 5.

ajutoare sinistraților⁴⁶. Probabil zona Aradului a fost cea mai greu încercată⁴⁷, unde au fost duse de ape și dărâmate 1500 de case și unde Mureșul a avut șase metri adâncime⁴⁸.

Foto 7-9. La podul de cale ferată

⁴⁶ „Știri interne”, în *Alba Iulia*, an XIV, nr. 4, 1 mai 1932, p. 4.

⁴⁷ „Situația critică a Aradului”, în *Românul*, Arad, an XVII, nr. 13, 10 aprilie 1932, p. 4.

⁴⁸ „Mari revărsări de ape în toată țara”, în *Unirea poporului*, Blaj, an XIV, nr. 16, 17 aprilie 1932, p. 5.

Foto 10-13. În zona podurilor

Foto 14. - Nivelul ridicat al Mureșului

Foto 15-16. Nivelul ridicat al Mureșului

Foto 17. - Vedere din Cartierul Maieri în timpul inundațiilor

Foto 18. - Partoșul inundat

Foto 19. - Biserica din Oarda

Foto 20. - Biserica din Oarda

Foto 21. - Terasamentul de cale ferată

Foto 22. - Terasamentul de cale ferată

Foto 23. - Casa colonelului Dănilă Papp

Foto 24. - Probabil case din Partoș

Foto 25. - Casă distrusă de inundații

Foto 26. - Automobil împotmolit

Abrevieri bibliografice

- Alba Iulia 2000, 1975 - Alba Iulia 2000*, coordonator Trandafir Marian, Alba Iulia, 1975
Cernovodeanu, Binder 1993 - Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993
Cernovodeanu 1994 - Paul Cernovodeanu, „Foame, ciumă, inundații, geruri și secete”, în *Magazin Istoric*, S.N., XXVIII, nr. 3 (324), martie 1994, p. 42-46
Kraus 1965 - Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608-1665*, București, 1965
Le Nir 2013 - Marily Le Nir, „Rememorări de istorie familială”, în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 5, 2013, p. 585-594
Mircea 2005 - Ionela Simona Mircea, *Prefectură și prefecți. Instituția Prefectului Județului Alba*, Alba Iulia, 2005
SJAN Alba - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Alba

**LITTLE ROMANIA SAU CLEVELAND-UL ROMÂNILOR¹:
CONDIȚIA PREOTULUI GRECO-CATOLIC ÎN COMUNITATEA
ROMÂNŢO-AMERICANĂ. STUDIU DE CAZ - BISERICA SFÎNTA
ELENA DIN CLEVELAND, OHIO (1905-1935)**

CARMEN STÎNEA,
Arhivele Canton, Cleveland-Ohio
PETRICĂ STÎNEA,
Parohia Sf Elena, Cleveland-Ohio

**Little Romania or Romanians' Cleveland: II. The Status of the Greek-Catholic Priest in the
Romanian-American Community.
Case Study: Saint Helena Church in Cleveland, Ohio (1905-1935)**

ABSTRACT

The present study analyses aspects related to the status of the Romanian Greek-Catholic priest in America (salary, accommodation, relations with believers, and the Romanian-American society) following the particular case of *Saint Helena* Parish in Cleveland, Ohio, for 30 years.

The research is largely based on the *Minutes of the Greek-Catholic Parish of Cleveland, Ohio (1905-1935)*, discovered in the archives of *Saint Helena* Church. The researchers also used *The Minutes of the U.S. Priests' Conferences, 1914-1922*, and the records of marriages, baptisms, and deaths of parish members: *Registrum Baptizatorum of Saint Helena Church, 1905-2021*, *Registrum Matrimoniorum 1905-2021*, *Combined register (baptism, marriages, deaths), 1909-1919*, *Registrum Mortuorum, 1919-2021*.

In the period between 1905-1935, *Saint Helena* parish was administered in turn by eight priests: Epaminonda Lucaciu, Alexandru Nicolescu, Aurel Hațegan, Ioan Vanca, Ioan Spataru, Victor Vamoși, Victor Crișan, George Băbuțiu. All were graduates of theological institutes, and most of them knew Hungarian, German, Italian and Latin. Well trained theologically and intellectually, these priests were sincerely involved in the progress of the new churches in America.

The work performed by these first priests in organizing the religious and cultural life of the Romanians in America was titanic, and the difficulties they encountered were huge. Their primary attribution was performing religious services, but, in addition to this activity, they set up new parishes, created tiny schools around the churches in which they tried to teach children catechesis and notions of the Romanian language, history and culture, and published newspapers and books in the Romanian language. Also, the priests provided social assistance to Romanian believers in America, helping them in times of economic crisis, when many Romanians lost their jobs.

---

¹ Sub un titlu general, *Little Romania sau Cleveland-ul românilor*, intenționăm să publicăm o serie de articole ce vor avea drept scop recuperarea istoriei românilor americani, a poveștilor lor, pentru că integrarea românilor în societatea americană, pragmatică, lipsită de sentimentalisme, înseamnă și despărțirea de moștenirea culturală românească (avem în vedere a doua generație de români, născută aici) și aruncarea ei la gunoi: obiectele aduse din țară, cărțile în limba română, costumele populare vândute la celebrele Garage Sale ori donate instituției *Salvation Army* de către nepoți ori strănepoți. Primul studiu din această serie, intitulat *Personalities of the Romanian Diaspora from Cleveland: Theodore Andrica, "the broken English editor"* a fost publicat în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, SN, XI (XLVII), 2020, p. 217-226.

Constantly subjected to harsh public control, these priests had to offer the image of an impeccable priest from all points of view. Sometimes they were praised and denigrated through the Romanian press in America and Transylvania, but one thing is certain: without these true missionary pioneers, the Greek-Catholic churches in America would not have existed.

Cuvinte-cheie: emigranți, preoți greco-catolici misionari, Transilvania, comitet parohial, probleme financiare

Keywords: immigrants, missionary Greek-Catholic priests, Transylvania, church committee, financial problems

Motto:

„Cei cari nu cunosc referințele vieții de aici vor zâmbi, cugetând că noi ne îmbogățim aici, materialicește, căci nu știi câte jertfe să recer din partea unui misionar conștiincios, care voiește să-și salveze turma. Acasă când se întâlnesc cu un misionar prima întrebare este-câte mii de dolari ai strâns, și nici unul nu întreabă prin câte suferințe ai trecut, cât ai răbdat, până ai avut și tu fericirea de a te vedea iarăși la vatra părintească. Nimeni nu cugetă la călătoriile nesfârșite și foarte obositoare, nimeni la cheltuielile neîntoarse, nimeni la multe alte ce nu le înșirăm aici, și cari trebuie să le sufere preotul în această țară liberă unde nimic nu poți impune cu sila, ci numai cu tactică și bunăvoință... Deci preoți cu tragere de inimă trebuie acestui popor, care și așa din cauza asupritorilor și-au părăsit ce au avut mai scump în lume și din a căror pricină sunt supuși și aici la grele încercări... preotul trebuie să fie gata a se jertfi oricând, chiar cu dauna sa proprie”².

Emigrarea românilor în Statele Unite ale Americii este un fenomen complex început în secolul al XIX-lea, fenomen care continuă încă, mulți compatrioți dorindu-și să preschimbe mirajul Americii în realitate și să ajungă să trăiască în această țară o viață „ca în filme”. Venite în diferite valuri, generațiile de români se vor distinge unele de altele prin motivația venirii aici, educație, religie, scopuri. Putem spune, fără teama de a greși, că fără generația venită la cumpăna dintre veacul al XIX-lea și al XX-lea, românii nu ar avea în America biserici sau societăți culturale. Generațiile venite după cel de-al Doilea Război Mondial nu au mai simțit la fel ca predecesorii lor, iar, paradoxal, cei veniți cu Loteria Vizelor, generația venită la îngemănarea altor două secole, deci după o sută de ani, nu se regăsește în societățile și, mai cu seamă, în bisericile construite cu atâta trudă de strămoșii lor. Menținerea acestor așezăminte în viață e o sarcină dificilă pentru generația actuală, pentru că necesită timp (principală modalitate de a ajuta o biserică în America este voluntariatul), încât ne întrebăm care va fi soarta acestora în anii următori.

² Hațegan 1911, p. 29.

Sosită la întrepătrunderea veacului al XIX-lea cu cel de-al XX-lea, prima generație de români emigrați în America (cu precădere, transilvăneni) a fost compusă în mare parte din țărani, având slabe noțiuni de scris-citit. Persoanele cunoscătoare ale vreunei meserii sau intelectualii au reprezentat un procent aproape nesemnificativ din acest val de emigrare. Nou-veniții nu cunoșteau limba engleză și mulți dintre ei nu au fost în stare niciodată să o vorbească.

În orașele în care s-au stabilit, românii au format comunități, așa-numitele "ethnic neighborhood-uri" care se întindeau pe câteva străzi învecinate, aducându-și cu ei modul lor de viață și obiceiurile, pe care au încercat să le adapteze noului mediu³. Brusc, însă, au trebuit să se transforme din simpli agricultori în muncitori necalificați în marile fabrici americane, mentalitatea lor fiind supusă iremediabil schimbării. Munca în fabrică i-a făcut mai disciplinați și, mai cu seamă, i-a învățat că trebuie singuri să se protejeze, creându-și în scurt timp societăți de ajutor în caz de boală sau deces și biserici. Ei au considerat că se pot organiza prin propriile forțe, chiar dacă, la început, într-un cerc închis: serviciu, pensiune (*boarding house*), societatea românească și biserică și chiar au reușit, creând niște instituții viabile (unele) și actualmente.

Biserica a fost resimțită ca o necesitate spirituală și socială, în urma șocului cultural pe care emigranții l-au avut în momentul descinderii în societatea americană. La ridicarea așezămintelor bisericesti au contribuit majoritatea românilor, deși au fost destui care nu au înțeles rostul acestora, fiind contrariați de lăsarea unor valori în țări străine, de la care, ei, cei reveniți în „patria veche”, nu mai puteau avea vreun beneficiu. Este cert faptul că, la începuturile emigrației în Statele Unite, persoanele venite nu au avut scopul de a rămâne aici, ci de a câștiga rapid o anumită sumă de bani cu ajutorul căreia, întorși acasă, să își poată înjgheba un viitor mai sigur. Ridicarea acestor biserici a necesitat timp, bani, și un efort extraordinar venit deopotrivă atât din partea credincioșilor cât și din partea preoților.

Aducerea de preoți de acasă pentru a oficia în bisericile românești nu a fost deloc un lucru ușor, iar pentru preotul nou-venit, o parohie româno-americană a însemnat un nou șoc, pe lângă cel cultural pe care orice emigrant îl are intrând în societatea americană. Se poate spune că un preot român venit în America era și este încă supus unui *double shock*, pentru că o parohie în America se deosebește radical de o parohie din țară. Creionăm în cele ce urmează principalele deosebiri

---

³ Crearea unui "neighborhood" nu este un fenomen specific românesc. Italienii, polonezii, evreii, irlandezii, veniți la început de secol XX în Cleveland au creat și au trăit în astfel de comunități compacte, privite de către americani cu neîncredere, în special datorită obiceiurilor aduse de acasă, pe care nou-veniții le practicau și pe care americanii nu le înțelegeau. Aceștia nu erau de acord cu tendința străinilor de a se stabili în grup, comunitățile etnice fiind percepute ca un handicap major în fenomenul de asimilare a emigranților în societatea americană (vezi Miller, Wheeler 1996, p. 103-104).

dintre o parohie rurală din Transilvania și o parohie românească din America, deosebiri care persistă și în prezent.

Prima diferență majoră se referă la modul de constituire a bisericilor românești. Acestea, fie că au fost greco-catolice, fie ortodoxe, nu s-au înființat pe bază de autoritate superioară bisericească, ci au luat naștere la dorința credincioșilor, rezultatul fiind crearea unui sistem de organizare bazat pe o absolută autonomie locală. Parohiile greco-catolice au depins totuși de autoritatea episcopilor romano-catolici americani, care i-au împrumutat pe credincioși cu bani sau au girat împrumuturile bancare pentru construirea bisericii, condiția fiind ca noul locaș să fie pus sub jurisdicția episcopului romano-catolic al locului⁴. Preoții greco-catolici veniți în America trebuiau să respecte recomandările Congregației de Propaganda Fide: în momentul în care se trimitea vreun preot în exterior pentru asistența credincioșilor de rit propriu, era necesară prezentarea consensului în prealabil al ordinariatului locului pentru care erau destinați acești preoți, și, de asemenea, licența în scris a Propagandei, în sens contrar, aceștia nefiind admiși în serviciul sfintei slujiri. De asemenea, preoții misionari trebuiau să fie celibatari sau văduvi, Propaganda fiind anunțată în prealabil pentru care dieceză erau destinați. În momentul sosirii la destinație trebuiau să se prezinte episcopilor locului, pentru ca aceștia să le elibereze acte pentru a putea oficia Sfintele Slujbe, fiindu-le strict interzis să slujească în altă parte fără permis din partea episcopului⁵.

A doua mare diferență se referă la stabilitatea și susținerea preotului într-o parohie. Se poate spune că în anii de pionierat ai vieții bisericești românești din America, nu a existat situație în care preotul să construiască biserica, locuința parohială și să se stabilească pur și simplu acolo, păstorind credincioșii locului, zeci de ani, așa cum se întâmpla în „patria veche”. Fiecare dintre preoții misionari administra, practic, între una, două, trei sau chiar patru parohii din jur, mutându-se foarte des de la o parohie la alta. Bisericile depindeau și depind și acum aproape exclusiv de donațiile credincioșilor, iar dacă acești credincioși își pierdeau locul de muncă, susținerea bisericii și, implicit, a preotului erau în pericol. Românul, la început de secol XIX nu „emigrează pentru a se așeza definitiv într-un anumit oraș. Vine într-un oraș oarecare, caută de lucru, dacă se află, e bine, rămâne, dacă nu, se duce mai departe și umblă până află. De multe ori umblă până rătăcește și nu mai știe nimeni despre el, apoi nepricepându-l nimeni, nu-și află lucrul și pe urmă se prăpădește, moare pe undeva. Poporul român este încă în America nomad”⁶. Există teama că, nemairămânând suficienți credincioși în parohie,

⁴ Sînea 2016, p. 36.

⁵ Scrisoarea adresată Mitropoliei de la Blaj de *Sacra Congregatio de Propaganda Fide, Pro Negotiis Ritus Orientalis*, 12 aprilie 1894 (conf. Arhivele Naționale Serviciul Județean Alba, fond Mitropolia Română Unită Blaj, doc. 1926/1894, apud Sînea 2016, p. 34).

⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 51, 23 decembrie 1905, p. 422; Sînea 2016, p. 35.

biserica va fi vândută: „Câte într-un centru de români azi se află 2.000 de persoane, mâine sunt abia 30. Așa stând lucrurile, se poate observa cum trebuie pusă baza organizării parohiilor. Azi ai 1.000 de credincioși. Mâine, 200, poimâine nici unul. De faci un pas greșit, o socoteală pripită, o lună după ce s-a deschis biserica, se poate vinde la dublă. Preotul român aici este adevărat misionar. Nu are nimic sigur și vai de el dacă nu are un reazem oarecare. Se întâmplă câteodată și aceste la anumite timpuri când fabricile sunt aproape toate închise. [...] Pe aici botezuri, cununii, înmormântări sunt foarte rare. Nu sunt familiști, nu sunt tineri cu cugetul de a se stabili aicea. Oamenii care vin sunt sănătoși și tari, altcum nu au ce căuta pe aicea. Iată pe scurt viața românului și a preotului din America”⁷.

Salarizarea preotului cădea exclusiv în sarcina comitetului parohial, iar din această cauză, izbucneau adeseori conflicte între preot și președinte, care se terminau de multe ori cu plecarea preotului în altă parohie ⁸.

Altă diferență majoră se referă la modalitatea de întreținere a bisericii și la abilitățile manageriale ale preotului. Fiind susținută exclusiv de către credincioși, o biserică în America trebuie să găsească (și actualmente, este la fel) căi de autofinanțare, guvernul american nefiind implicat în susținerea financiară a nici unei biserici. Pe lângă donațiile obișnuite, sursa majoră de venit o constituia și o constituie încă, vânzarea de mâncare tradițională românească. Comitetul parohial, împreună cu preotul organizau o serie de evenimente cultural-sociale, în cadrul cărora se vindea mâncare, banii revenind bisericii. Din acest motiv, un lăcaș de cult trebuie să fie dotat cu o sală pentru aceste evenimente și o bucătărie. Acest fapt nu e deloc neobișnuit, bisericile tuturor naționalităților din America fiind prevăzute cu astfel de facilități, în absența cărora nu se poate supraviețui. Prin urmare, veniturile depind (în mare parte) de modul de organizare a evenimentelor, și, în special, de calitatea mâncărilor vândute⁹.

Diferența cea mai neașteptată este însă, în plan psihologic, și se referă la schimbarea de mentalitate a țăranilor români, deveniți peste noapte muncitori,

---

⁷ *Ibidem*.

⁸ Conform proceselor-verbale ale ședințelor comitetelor parohiale, în perioada analizată, 1905-1936, trei dintre preoții bisericii *Sfânta Elena* au abandonat parohia din acest motiv.

⁹ În anul 2013, când am devenit administratorul parohiei *Sfânta Elena* din Cleveland, m-am izbit de o realitate absolut necunoscută până atunci. Biserica supraviețuia datorită donațiilor credincioșilor și, mai cu seamă, a închirierii celor două săli pe care Biserica le are, în vederea organizării de evenimente. Atunci mi-am dat seama că un preot greco-catolic din America se deosebește de un preot greco-catolic din România prin calitățile manageriale pe care trebuie să le aibă sau să le dobândească neapărat, pentru că, altfel, biserica poate intra în faliment, ca orice altă firmă. Privită din România, o parohie românească din America ridică semne de întrebare, pentru că pare de neînțeles prezența petrecerilor într-un așezământ religios. Răspunsul este simplu: aceste evenimente nu au loc în biserică, ci în sala specială destinată acestui scop, ele constituind un important mijloc de susținere financiară a bisericii și a preotului.

schimbare ce a avut efect și asupra relațiilor lor cu preotul. Românii din America și-au dorit foarte mult să aibă preoți în mijlocul lor, însă atitudinea față de aceștia va fi diferită de atitudinea lor obișnuită de acasă. Preoții veniți în America au încercat să își mențină autoritatea de lider spiritual, cultural și politic, însă nu au reușit întotdeauna. Ceea ce existase odată în Transilvania, preotul în calitate de îndrumător, nu mai era de actualitate în America.

În foarte multe cazuri, preotul este forțat să urmeze regulile interne impuse de către comitetul parohial, această inversare de roluri provocând numeroase conflicte între acesta și comitet, mai precis între preot și președintele comitetului. Cel din urmă, aflat în poziție ierarhică pe locul 2 după preot, subminează treptat autoritatea preotului, în scopul de a ajunge liderul bisericii, punând preotul pe locul al doilea. Există două explicații plauzibile ale acestui proces de transformare a președintelui (curatorului) unui comitet parohial, din ipostaza de colaborator și sprijinitor al preotului în îndeplinirea atribuțiilor acestuia, în lider absolut, mai presus de preot.

Prima explicație este strâns legată de începuturile organizării unei parohii. Din diverse motive (număr redus de preoți, neînțelegerile dintre acesta și credincioși etc), adeseori o parohie rămânea fără preot. În timpul în care locul slujitorului altarului era vacant, președintele comitetului prelua îndatoririle administrative ale acestuia, reprezentând comunitatea. El se ocupa de bunul mers al parohiei, îndeplinind toate sarcinile pe care un paroh trebuia să le îndeplinească, evident, exceptând serviciul religios. Această funcție, absolut ne semnificativă în contextul larg social american, căpăta proporții nebănuite în micro-societatea româno-americană. Pentru acești oameni simpli, needucați, care în Transilvania nu aveau nici un fel de drepturi și care nu s-au putut adapta niciodată în societatea americană neputând accede la titluri și poziții mai înalte, titulatura de președinte, "the President" al unui comitet parohial, însemna Puterea pe care ei și-o exercitau asupra unui singur angajat, preotul.

În momentul în care un nou preot venea în parohie, după o perioadă în care aceasta fusese administrată de către președintele comitetului, era foarte greu pentru cel nou-venit să preia funcția de lider. Succesul misiunii administrării unei comunități religioase din America s-a bazat și se bazează exclusiv pe propria personalitate a preotului. Dacă a fost bine pregătit, și, mai ales dacă a avut darul răbdării și al diplomației, a reușit. Pentru că, așa cum spunea și preotul Aurel Hațegan în cartea sa, în bisericile românești din America „nimic nu poți impune cu sila, ci numai cu tactica și bunăvoință”¹⁰.

Există însă și o altă explicație pentru conflictul dintre preot și președintele comitetului parohial, aceștia fiind văzuți ca exponenți ai unei lupte absurde duse între muncitori și intelectuali. Antagonismul de clasă socială a apărut încă de la

---

¹⁰ Hațegan 1911, p. 29.

începuturile emigrației românești în Cleveland. Prima fisură între intelectuali și muncitori a avut legătură cu primele ziare românești din Cleveland, *Românul* și respectiv, *America*. Devenit organ oficial al *Uniunii Societăților de Ajutor și Cultură*, ziarul *America* a fost considerat ziarul muncitorilor, fiind editat de către muncitori, „cu puține abilități literare”¹¹. La polul opus, ziarul *Românul* a fost editat de intelectuali: Nicolae Barbul (inginer agronom), Gavrilă Barbul (inginer de mine), Moldovan Dionise (avocat), Horea Ropcea (medic), adevărați ziariști refugiați din Transilvania. În această ultimă categorie îi semnalăm pe V. E. Moldoveanu, fost redactor al ziarului *Libertatea* din Orăștie, devenit redactorul ziarului *Românul* în perioada 1905-1928 și pe Ion Iosif Șchiopul, redactor la *Luceafarul*, 1903, *Lupta*, 1907, *Tribuna*, Arad 1909-1912, care, emigrat în America, va deveni pentru scurt timp director, până în anul 1914, al ziarului *Românul*¹². Redactorii de la *Românul* i-au acuzat pe cei din jurul ziarului *America* de faptul că, neavând educație, nu au cum să fie formatori de opinie și îndrumători culturali ai românilor din America. Conflictul dintre intelectuali și muncitori a culminat în anul 1922, când la Adunarea anuală a *Uniunii Societăților de Ajutor și Cultură*, ținută la Cleveland, reprezentanții muncitorilor au votat articolul IV din regulamentul asociației, conform căruia intelectualii erau excluși cu desăvârșire din mijlocul lor¹³. Ca răspuns, grupul de intelectuali a atacat sediul ziarului, aruncând cu pietre în geamuri. Înainte de această întâlnire, în anul 1912, la 19 decembrie, președintele de atunci al Uniunii, George Grama, s-a ridicat clar împotriva preoților, rugând muncitorii să nu se amestece cu preoții¹⁴.

Pentru clarificarea aspectelor legate de condiția preotului român în America: salarizare, cazare, relațiile cu enoriașii, relațiile cu societatea româno-americană, vom urmări cazul concret al parohiei *Sfânta Elena* din Cleveland, Ohio, în intervalul de timp 1905-1935. Analiza întreprinsă în studiul de față se bazează în mare parte pe *Protocolul proceselor-verbale ale Parohiei Greco-Catolice din Cleveland, Ohio (1905-1935)*, descoperit în arhiva bisericii *Sfânta Elena*, de asemenea, *Procesele-verbale ale Conferințelor preoților din U.S.A., 1914-1922* și registrele în care au fost consemnate căsătoriile, botezurile și decesele membrilor parohiei: *Registrum Baptizatorum of Saint Helena Church, 1905-2021*, *Registrum Matrimoniorum 1905-2021*, *Combined register (botez, căsătorii, decese), 1909-1919*, *Registrum Mortuorum, 1919-2021*.

Parohia greco-catolică *Sfânta Elena* a fost înființată de către românii veniți la sfârșit de secol XIX și început de secol XX din regiunile Alba Inferioară, Făgăraș și Târnave. Ei s-au așezat în partea de vest a Cleveland-ului, în zona cuprinsă între străzile W 45 și W 69, pe ambele părți ale bulevardului Detroit,

¹¹ Galitzky 1929, p. 107.

¹² Vezi Karda 2012, p. 189-197.

¹³ Drutz, Popoviciu 1926, p. 194-204; Galitzky 1929, p. 109; Boia 1976, p. 69-73.

¹⁴ *Ibidem*.

aproape de centrul orașului (*downtown*) și de lacul Erie, datorită faptului că această zonă era puternic industrializată, iar nou-sosiții își puteau găsi de lucru ușor. Comunitatea a crescut și s-a fortificat în anii imediat următori, mărturie a acestui fapt fiind și impresiile lăsate de către Nicolae Iorga în urma vizitei lui la Cleveland din anul 1930: „Dincolo de pod [...] începe cartierul celor vreo trei mii de români strănși împreună așa de mult, casă de casă, încât ei numesc în glumă „strada București” (bulevardul Detroit) una din vastele artere care străbat acest cartier”¹⁵.

Majoritatea celor veniți erau tineri, până în 30 de ani, mulți dintre ei, bărbați necăsătoriți. Tinerii căsătoriți nu aveau copii, scopul acestei prime generații de emigranți fiind acela de a câștiga suficienți bani, astfel încât, întorși acasă, să își poată încropi un trai mai bun. Persoanele mai în vârstă de 30 de ani erau fie singure, fie doar cu soția sau cu soția și o parte din copii, ceilalți fiind lăsați acasă în grija rudelor. Numărul nou-veniților a fost în continuă creștere până în anul 1918, direct proporțional crescând și numărul de nașteri/botezuri și căsătorii, conform registrelor parohiale de botez și căsătorii ale bisericii *Sfânta Elena*. În *Little Romania*, numărul botezurilor atinge cel mai mare număr în anul 1914, când apar consemnați 66 de copii. În același an, sunt înregistrate 50 de căsătorii. După anul 1928, asistăm la un declin al nașterilor, implicit al botezurilor: 3-9 copii între anii 1929-1944. Se observă o mică revigorare în anul 1949 când sunt botezați 21 de copii. Aceeași mișcare este înregistrată și în cazul căsătoriilor.

Familiile locuiau de obicei în case închiriate, în timp ce persoanele singure erau găzduite în *boarding houses* ținute de femei românce¹⁶.

Angajați cu predilecție în fabricile de oțel, românii prestau o muncă „pe care afară de negri, nu o mai face nimeni, dar pe care românii o fac”¹⁷. Viața acestei prime generații de emigranți în Cleveland, la fel ca și în alte orașe americane, pendula între fabrici și pensiuni. Necunoscând limba engleză, românii nu s-au putut încadra în societatea americană, fiind forțați astfel, pentru a supraviețui, să își construiască în propria comunitate modelul social de acasă. Acest model din satele transilvănene avea ca pilon de rezistență, Biserica. Prin urmare, deși știau că mulți dintre ei se vor întoarce acasă, în anul 1905, sub îndrumarea preotului Epaminonda Lucaciu, chemat cu insistență de către ei, s-au constituit într-o parohie, au adunat bani, iar în anul 1906 au ridicat biserica *Sfânta*

¹⁵ Iorga 1930, p. 68.

¹⁶ Conform registrului *Foaia familiară a parohiei greco-catolice Sfânta Elena*, în anul 1909 erau consemnate în zonă 8 *boarding houses*: 1336 W 67 (ținută de familia Ilia Spătăceanu), 6706 Hermann Avenue (familia George Bogdan), 5511 Stone St. (familia Nicoleta Todea), 5610 Hermann Ave (familia Simion Brate), 5771 Tillman Ave (familia Ioan Baba), 1438 W 55 (familia Nicolae Doctor), 1438 W 55 (familia Ioan Dragomir), 8621 Woodland Ave (familia Dumitru Săncan). Pentru aspecte legate de organizarea unui *boarding house* vezi Hațegan 1911, p. 151-152; Drutzu, Popoviciu 1926, p. 161-163; Andrica 1977, p. 91-95.

¹⁷ Iorga 1930, p. 284.

Elena: „La anul 1906 să sfințește biserica și să predă destinațiunii, de a cultiva pe sărmanul popor român pribegit, a-i cultiva simțemintele și moravurile și astfel a-l ridica cu mâna tare din nepăsarea și necredința ce-l cuprinsese”¹⁸.

Procesul de constituire a unei parohii românești greco-catolice în America a depins în foarte mare măsură de preot. Acesta era, de fapt, puntea de legătură dintre credincioși și biserică. Etapele constituirii unei parohii sunt în mare parte aceleași, ele regăsindu-se în istoria tuturor parohiilor românești greco-catolice din America. Astfel, preotul, după ce își anunța prezența în dieceza episcopului romano-catolic al locului, aduna comunitatea respectivă într-o ședință, fie la o biserică, școală romano-catolică sau un loc dinaintea stabilit, forma comitetul parohial și făcea recensământul credincioșilor ce doreau să construiască o biserică. După luarea deciziei de cumpărare a unui loc potrivit pentru construire, începea colecta printre membrii comunității. De obicei, se strângea o sumă mică de bani, care se dădea drept „arvună” pentru spațiul ales, apoi preotul împreună cu comitetul parohial se întâlnea cu episcopul romano-catolic al locului. Acesta îi împrumuta de regulă cu bani sau gira împrumuturile bancare ale noii parohii, cu condiția ca biserica să fie pusă sub jurisdicția episcopului¹⁹.

Preluând administrarea parohiei *Sfânta Elena*, preoții trebuiau să respecte normele din Statutele acesteia. Conform respectivului document, la punctul IX, *Drepturile și datorințele dirigătorilor bisericii*, preotul, care era și președintele Senatului Bisericesc (comitetul parohial) avea următoarele drepturi și îndatoriri: „1. Are dreptul de a presida ședința și a împlini toate lucrurile ce să țin de dirigătoriea lui; a sta la îndemâna poporului întru toate și în cazuri urgente și noapte și în orice timp. A îngriji de administrarea corectă a averii. 2. Are dreptul cu învoirea comitetului de a suspenda ori a-i eschide (exclude) pe membrii renitenți după a treia provocare. 3. Are drept de a convoca adunarea generală în tot anul odată, la anul nou. A convoca ședință extraordinară a comitetului de câteori poștește lipsa și bunul mers al bisericii. 4. Dacă preotul vrea să se depărteze de la parohie și să meargă aici sau la alta, sau în patria veche, trebuie să o aducă aceasta la cunoștința senatului bisericesc cel puțin cu 6 luni înainte. Senatul apoi va face în toată regula curentarea (înștiințarea) parohiei la episcopia de acasă încredințată cu misiunea americană și din 3 preoți va designa în adunarea generală cu absolută meioritate, pe cel mai apt. 5. Preot nu poate fi ales decât acela, care e născut greco-catolic român. Și dintre cei aleși numai acela poate fi primit, care va produce documente autentice de la autoritatea ecleziastică competentă. 5. Plata preotului se statorește de senat independent, lunar, solvândă la fiecare ședință ordinară a senatului bisericesc. 6. Această plată nu este iertat a o mări ori scărița după împrejurări. 7. Dacă se vor întâmpla neînțelegeri dintre preot și popor atunci

---

¹⁸ Hațegan 1911, p. 44.

¹⁹ Stînea 2016, p. 36.

episcopul să decidă în cauză. 8. Dacă este vreo filială, preotul va merge o dată în lună în o duminică și cu plata hotărâtă de comitet, din care plată jumătate va merge în fondul bisericii, iar jumătate va fi a preotului. 9. Ca președintele senatului are drept și datoria de a controla, supraveghea bunul mers al parohiei²⁰.

Pe lângă respectarea acestui statut, preoții nou-veniți trebuiau să urmeze o serie de reguli impuse de dieceza romano-catolică ce îi primea: prezenta scrisorile de trimitere ca preot misionar din partea Mitropoliei de la Blaj și a Congregației de Propaganda Fide din Roma, primind dreptul de a funcționa în dieceză o perioadă de timp (de obicei, 3 ani, după care se prelungea pe termen nelimitat), era prezentat preoților romano-catolici și, în cazul în care se doreau împrumuturi pentru construirea bisericii, episcopul, în baza legii civile și bisericești, devenea proprietarul bisericii²¹.

În perioada cuprinsă între anii 1905-1935, biserica *Sfânta Elena* a fost administrată pe rând de către opt preoți: Epaminonda Lucaci (1905-29 decembrie 1907), Alexandru Nicolescu (29 decembrie 1907-4 iulie 1909), Aurel Hațegan (4 iulie 1909-toamna lui 1919), Ioan Vanca (1919-1922, 1928-1930), Ioan Spătariu (9 iulie 1922-23 septembrie 1928), Victor Vamoși (23 martie 1930-mai 1933), Victor Crișan (iunie 1933-iulie 1934), George Băbuțiu (1 iulie 1934-1950)²². Aceștia erau celibatari sau văduvi, întrucât doar în această ipostază erau acceptați de către diecezele romano-catolice americane, sub umbrela cărora nou apărutele biserici greco-catolice românești se adăposteau. Vârsta preoților a variat între 22 și 33 de ani la sosirea lor în America: Epaminonda Lucaci - celibatar, 28 de ani, Alexandru Nicolescu - celibatar, 25 de ani, Aurel Hațegan - văduv, 26 de ani, Ioan Vanca - celibatar (nu cunoaștem data nașterii), Ioan Spătariu - văduv, 30 de ani, Victor Vamoși - celibatar, 33 de ani, Victor Crișan - celibatar, 29 de ani, George Băbuțiu - celibatar, 23 de ani (era originar din America).

Unii dintre ei au ales după un număr de ani să se repatrieze (Epaminonda Lucaci, după 16 ani de misionarism, Alexandru Nicolescu, după 2 ani), alții au rămas definitiv, peregrinând de la o parohie la alta, fiind înmormântați în America: Ioan Spătariu, înmormântat în Youngstown la data de 24 octombrie 1957, Aurel Hațegan, în Trenton la data de 6 martie 1921²³, Ioan Vanca înmormântat în parohia

²⁰ Hațegan 1911, p. 113-114.

²¹ Stînea 2016, p. 36.

²² Amănunte biografice despre fiecare preot, vezi Stînea 2016, p. 153-157, 158-159, 167-171, 173-176. Despre Alexandru Nicolescu vezi și Brânzeu 1941, p. 177-184.

²³ Nu am avut suficiente documente referitoare la biografia preotului Aurel Hațegan, însă emitem supoziția că ar putea fi fratele celebrului profesor de clinică medicală, Iuliu Hațegan, provenind din familia cu 13 copii ai protopopului de Cojocna, Ioan Hațegan. Preotul Aurel Hațegan a avut parte de o moarte tragică la 38 de ani. Și-a dorit foarte mult să se reîntoarcă în țară, și-a cumpărat bilet de vapor, urmând să se îmbarce din New York. În noaptea de dinaintea îmbarcării, la 3 martie 1921, a avut loc o scurgere de gaze în hotelul în care era cazat, iar Aurel Hațegan a murit asfixiat (vezi Stînea 2016, p. 159).

Sfânta Treime din Cleveland la data de 6 decembrie 1931, Victor Vamosi înmormântat în Detroit la data de 24 martie 1939, Victor Crișan înmormântat în cimitirul *Regina Coeli* din orașul James Spring, statul New Mexico, 1977. Dintre cei care s-au repatriat, doar Alexandru Nicolescu a mai venit în America în anul 1923 în ipostaza de arhieru, Epaminonda Lucaciu refuzând categoric să mai calce vreodată pe pământ american.

Ca pregătire intelectuală, toți erau absolvenți de institute teologice. Epaminonda Lucaciu, Alexandru Nicolescu, Victor Crișan, George Băbuțiu și-au desăvârșit studiile la Roma, Aurel Hațegan, Victor Vamoși la institutul din Blaj, iar Ioan Vanca în Gherla. Veniți dintr-o Transilvanie cosmopolită, majoritatea dintre ei cunoșteau limbile maghiară, germană, italiană și latină. Nu avem dovezi că ar fi știut limba engleză de acasă, cu siguranță însă că au deprins-o în America. Despre preotul Alexandru Nicolescu, Aurel Hațegan afirmă în cartea sa că „era un cunoscător al limbei engleze”, dar nu specifică unde a deprins această limbă²⁴.

Toți acești preoți au venit purtând în bagaje experiența de acasă, un model preconcepțat în care preotul, ca reprezentant al elitei rurale, era învățătorul ascultat cu respect, atât în problemele religioase cât și în cele socio-culturale și politice. Erau obișnuiți cu diferențele dintre mentalitatea țărănească și cea intelectuală, însă în America, în momentul în care au plonjat în comunitățile românești s-au ciocnit de o realitate cu mult mai dură. Țăranul pe care ei îl știau suferise o metamorfozare, acesta apărând ca o mixtură stranie de țăran român-muncitor american, îmbinând astfel în comportamentul lui lumea satului ardelean, caracterizată printr-o religiozitate țărănească profundă și prin obiceiuri și tradiții absolut necunoscute noului mediu, cu lumea orașului american, simbol al modernizării și emancipării individului. Acest nou tip de enoriaș nu mai are nimic în comun cu cel de acasă, iar preoții vor avea surpriza apariției unor lupte absurde între el și credincioșii care l-au chemat să îi călăuzească.

Susținerea financiară a preotului, adică salariu și locuință, cădea în grija bisericii. Preoților misionari care considerau că se pot îmbogăți peste noapte, cuprinși de mirajul Americii, preotul Aurel Hațegan le dădea, evident, din propria experiență, următorul sfat: „Acela care vine cu pofta de a se îmbogăți mai bine a se întoarce din bună vreme înapoi, ca să nu strice și puținul acela, ce l-au zidit alții cu multă jertfă și suferință”²⁵.

Salariul unui preot nu era sigur, el depinzând de încasările bisericii: colectă, donații, organizări de evenimente sociale etc. Până la stabilirea unui salariu fix pentru preot, s-a convenit ca preotul Epaminonda Lucaciu, ctitorul bisericii *Sfânta Elena*, să primească 30 de dolari lunar (1 muncitor câștiga în jur de 50 de dolari), plată ce era achitată preotului în funcție de venitul încasat în fiecare lună de către

---

²⁴ Hațegan 1911, p. 20-21.

²⁵ Hațegan 1911, p. 28.

biserică²⁶. Însă, conform proceselor-verbale din perioada 1905-1907, pe parcursul administrării parohiei *Sfânta Elena*, preotul Epaminonda Lucaciu rareori a primit suma întregă o dată ori la un termen fix.

Reglementarea salarizării va fi discutată doar în anul 1908, după sosirea preotului Alexandru Nicolescu în parohie, deoarece „plata preotului era tare schimbăcioasă, atârând de la colecta lunară; s-a adus chestia de-a i se da o plată fixă, ca și preotul să știe cum să-și întocmească afacerile sale fără paguba sa proprie”²⁷. Conform procesului-verbal din data de 16 februarie 1908, salariul preotului a fost stabilit la suma de 50 de dolari.

Fiind o parohie la început de drum, cu puțini membri, strângerea de fonduri pentru biserică s-a dovedit a fi o sarcină destul de dificilă, iar achitarea regulată a salariului preotului s-a dovedit de multe ori a fi o problemă. Datorită neprimirii salariului la timp²⁸, Alexandru Nicolescu a trebuit să apeleze la fonduri trimise din țară pentru a se putea susține, „un astfel de misionar a fost părintele Dr. Nicolescu, care numai cu bani primiți de acasă se susținu...”²⁹, iar Aurel Hațegan, preotul venit ca înlocuitor al lui Alexandru Nicolescu, se va împrumuta din banii parohiei.

Pentru o perioadă de timp, „având în vedere micimea colectei și a altor venituri”³⁰, preotul Aurel Hațegan, din proprie inițiativă, a renunțat la primirea unui salariu fix, această hotărâre cauzându-i ulterior un șir de probleme. Din lipsă de bani, el s-a împrumutat din banii parohiei, iar acest împrumut a fost dezbătut în mai multe ședințe, devenind principalul motiv al neînțelegerilor dintre preot și comitet. Aurel Hațegan a fost somat să dea banii înapoi, atrăgându-i-se atenția că de la data de 18 decembrie 1915, data unei ședințe a comitetului parohial, salariul lui lunar îi va fi înmănat de față cu toți membrii comitetului parohial. Deși preotul a recunoscut deschis că a luat banii, e vorba de suma de 300 de dolari, motivul fiind acela că „salariul e neîndestulător”, promițând că îi va returna, comitetul parohial îi impune să își găsească 2 garanți cu proprietatea lor pentru restituirea banilor. S-a convenit ca preotul să dea lunar 10 dolari din salariul lui până la achitarea datoriei³¹.

Neînțelegerile pe tema banilor dintre Aurel Hațegan și comitetul parohial au crescut de-a lungul timpului. Activitatea lui era monitorizată cu atenție, iar procesele-verbale s-au transformat treptat în documente de acuzare a preotului, acesta fiind practic judecat cu ocazia fiecărei ședințe a comitetului parohial. Exemplificăm cu fragmente din procesul-verbal din data de 6 mai 1917: „P. I. - Cazul

²⁶ Procesul-verbal al ședinței comitetului parohial din data de 10 decembrie 1905.

²⁷ Hațegan 1911, p. 34.

²⁸ De exemplu, Alexandru Nicolescu a fost plătit în luna mai cu 20 de dolari, iar restul de 30 dolari îi va primi de-abia în luna iulie (vezi procesele-verbale din 10 mai 1908 și 12 iulie 1908).

²⁹ Hațegan 1911, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, p. 34.

³¹ Proces-verbal, 28 februarie 1916.

cu Părintele Hațegan care în ziua de 29 aprilie s-au dus la Toledo de unde a trebuit să aducă la parohie 25 de dolari care încă nu i-au predat la care comitetul au hotărât ca acei 25 dolari la tot cazul Părintele trebuie să îi deie. P. II - Comitetul parohial a luat la cunoștință cu cea mai mare părere de rău plecarea Părintelui la Detroit la sfințirea Bisericii, unde au plecat fără a da știre comitetului. La care comitetul au hotărât ca atunci când Părintele merge în alt oraș trebuie să spună d-nului Ungureanu, președintele. Iar atunci când pleacă duminica din Cleveland și nu înștiințează comitetul va plăti în fondul Bisericii 50 de dolari. P. III - Părintelui nu este ertat a mai primi rentul școlar mai mult. P. IV - Părintele este de neapărat de lipsă de a sta seara acasă de la 5-7 fiind la îndemâna poporului. P. V - Părintele este dator a plăti 5 procente camătă la parohie după datoria care o are. P. VI - Fiindcă părintele comandă mai multe lucruri pentru alte biserici iară bilurile vin să le plătim noi de aici, Comitetul au hotărât că de acum înainte Părintele nu mai este permis a mai comanda numai pe sama bisericii și toate lucrurile ce lipsesc la biserică le va comanda d-nul Cornel Isaic.”

Din anul 1913, preotul Aurel Hațegan va avea salariul lunar de 100 de dolari, pentru că, pe lângă administrarea bisericii *Sfânta Elena*, el va oficia slujbe de două ori pe lună în cadrul parohiei *Preasfânta Treime*³², parohie situată în partea de est a orașului Cleveland. Datorită apariției unor neînțelegeri între cele două comitete parohiale, Biserica *Preasfânta Treime* nu a mai fost de acord să plătească preotului 50 dolari lunar, „pentru că comitetul de la Sfânta Elena nu poate comanda comitetului de la Sfânta Treime”, iar preotului pur și simplu i-a fost interzis să mai officieze slube în cadrul acelei parohii „dacă parohia nu plătește, părintelui nu mai îi este îngăduit să meargă la Sfânta Treime”³³. Pentru a-și echilibra situația financiară, preotul cere ca parohia *Sfânta Elena* să îi dea salariul întreg, adică suma de 100 de dolari. Comitetul parohial este de acord, cu condiția că, dacă va depăși cei 15 dolari alocați consumului de gaz, preotul va trebui să plătească diferența³⁴.

În luna august a anului 1918, „poporul” hotărăște ca preotul să officieze în toate cele 4 duminici doar la *Sfânta Elena*³⁵. Disensiunile financiare apar din nou când preotul Aurel Hațegan va fi solicitat de bisericile *Sfântul Gheorghe*³⁶ din Erie

³² Parohia *Prea Sfânta Treime* din Cleveland s-a înființat la 15 decembrie 1912, ședința fiind condusă de către preotul Aurel Hațegan, cel ce va deveni administratorul ei în perioada 1912-1916. La 29 martie 1915 s-a semnat contractul pentru zidirea bisericii și au fost demarate lucrările de construcție. Sfințirea bisericii a avut loc la data de 4 iulie 1916. Parohia există încă, împlinind în acest an, venerabila vârstă de 109 ani (Stînea 2016, p. 93-99).

³³ Proces-verbal, 11 iunie 1917.

³⁴ Proces-verbal, 4 noiembrie 1917.

³⁵ Proces-verbal, 11 august 1918.

³⁶ Parohia *Sfântul Gheorghe* din Erie, PA a fost înființată de către preotul Aurel Bungărdean la data de 16 decembrie 1917. Din luna martie a anului 1918 administrarea ei a fost preluată de către preoții Aurel Hațegan și Ioan Vanca. Până în anul 1942, când această parohie va avea preot stabil, e vorba

Pa (a 2-a duminică din lună) și *Sfântul Vasile*³⁷ din Lorain (a 4-a duminică din lună) pentru oficierea de liturghii. Preotul se roagă de comitetul Bisericii să fie lăsat să îi ajute pe credincioșii celor două comunități, iar acesta este de acord³⁸. După câteva luni însă, deoarece comitetul parohial a aflat că preotul își cerea direct plata de la cele două biserici, câte 25 de dolari, intervine și cere ca banii conveniți preotului să fie trimiși bisericii *Sfânta Elena*, comitetul parohial trebuind să îi înmâneze acestuia³⁹.

Preotul nu avea drept de semnătură pe cecurile bisericii, deși episcopul romano-catolic le explicase membrilor comitetului parohial că semnătura preotului e obligatorie, conform statutelor diecezane. De asemenea, el nu avea drept de a deschide corespondența venită pe adresa bisericii și a casei parohiale, doar președintele comitetului având acest drept.

După 10 ani, la 22 iunie 1919, Aurel Hațegan își anunță dorința de a pleca din parohie, iar în locul lui, pentru că parohia rămâne vacantă, credincioșii îl roagă pe episcopul romano-catolic să îl delege pe preotul Ioan Vanca, ce activa în cadrul parohiei *Preasfânta Treime* din East Cleveland să îi ajute cu săvârșirea serviciului divin. Preotul e de acord, cu condiția ca salariul lui să fie în proporție de 2 părți de *la Sfânta Elena* și o parte de *la Preasfânta Treime*, iar amândouă parohiile să contribuie în mod egal la întreținerea locuinței preotului, el mutându-se în casa parohială a bisericii *Sfânta Elena*⁴⁰. În luna ianuarie a anului 1920, problema nu era încă soluționată. Preotul cere comitetului să îi acopere partea de cheltuieli: gaz, curent, mașină, însă, comitetul, considerând cheltuielile prea mari, propune preotului să vină doar o dată pe lună, condiție cu care acesta nu este de acord⁴¹.

Aceleași probleme financiare se ivesc odată cu venirea noului preot, Ioan Spătariu. Sosit la 30 de ani în America, în luna iulie a anului 1922, preotul Ioan Spătariu este dornic de a se implica într-o serie de proiecte: susținerea unui ziar greco-catolic, organizarea unor serbări pentru obținerea de fonduri, înființarea unei școli românești⁴². Însă, după cum se poate observa din procesele-verbale, perioada 1919-1922, interval de timp în care comitetul parohial administrase fără preot stabil parohia, își spune cuvântul, iar hotărârile slujitorului altarului sunt

---

despre Louis Pușcaș, în administrarea ei s-au succedat preoții: Aurel Vodă (Youngstown), Victor Vamoși (Cleveland), Victor Crișan (Cleveland), Ioan Spătariu (Cleveland). În anul 1979, din lipsă de credincioși, parohia a fost închisă (Sînea 2016, p. 129).

³⁷ Parohia *Sfântul Vasile* din Lorain a fost înființată la data de 9 iunie 1918 de către preotul Aurel Hațegan, construirea bisericii fiind finalizată la 27 aprilie 1919. Ea a fost administrată pe rând de către preoții bisericilor *Sfânta Elena* și *Preasfânta Treime* din Cleveland. În anul 2009, din lipsă de credincioși, această parohie s-a desființat (*ibidem*, p. 131-134).

³⁸ Proces-verbal, 25 februarie 1919.

³⁹ Proces-verbal, 14 iunie 1919.

⁴⁰ Proces-verbal, 11 decembrie 1919.

⁴¹ Proces-verbal, 29 ianuarie 1920.

⁴² Proces-verbal, 3 octombrie 1922.

contracarat în permanență de membrii comitetului, aceștia comportându-se ca și cum nu ar mai avea nevoie de preot permanent în mijlocul lor. După aproximativ un an încep primele probleme majore cu parohul, iar acesta, în luna septembrie a anului 1923, își anunță demisia⁴³. Conflictul care va porni toată seria de neînțelegeri pe care preotul Ioan Spătariu le va avea cu comitetele parohiale are legătură cu vizita episcopului Alexandru Nicolescu în Cleveland, fost preot al bisericii *Sfânta Elena* în perioada 1907-1909. Acesta venise pentru a întreprinde o colectă printre românii din America pentru românii din țară. Comitetul este de acord, conform procesului-verbal din 11 septembrie 1923, să doneze 100 de dolari, însă la 2 octombrie 1923 unii dintre membri nu mai sunt de acord, spunând că ei „nu mai au lipsă de episcop”⁴⁴. Preotul Spătariu „văzând că nu este sprijinit de membrii comitetului, pentru rușinea ce l-ar ajunge dacă s-ar face abatere de la hotărârea primă adusă unanim de membrii care au fost prezenți, declară că atât cât se va face abatere de la hotărârea primă, își dă abdicarea de la oficiul de preot la această parohie și roagă pe comitet ca în timpul hotărât de statute să se îngrijească de alt preot”⁴⁵.

Neavând răbdarea predecesorului său, Ioan Spătariu convoacă o adunare generală în care solicită ca „să nu se amestece nici popor nici comitet în afacerile personale ale preotului, să nu întărească prin cuvintele și purtarea lor propaganda ce se face de dușmani contra bisericii noastre și să nu mai pretindă pentru fondul bisericii nici o plată de la vreo filială ce va administra-o preotul mergând odată într-o lună pentru serviciu, ci ceea ce va câștiga acolo în o duminică pe lună să fie a preotului, iar parohia sa îi plătească lunar 100 de dolari și toate cele trebuincioase casei, cărbuni, luminat etc.”⁴⁶.

Situația tensionată dintre preot și comitetul parohial crește de-a lungul timpului, urmarea fiind că în luna septembrie a anului 1927, Ioan Spătariu își anunță din nou demisia, iar în cadrul ședinței comitetului parohial din data de 26 septembrie le spune că dorința lui este de a se trimite o scrisoare mitropolitului Blajului, rugându-l să trimită alt preot pentru parohia *Sfânta Elena*, deoarece el vrea să se înapoieze în România. Conflictul ia proporții, iar în seara de 30 septembrie, pentru medierea acestuia, este solicitat episcopul romano-catolic, Iosif Schrembs, care va veni însoțit de către cancelarul Diecezei de Cleveland. În cadrul întâlnirii la care au participat credincioșii parohiei, episcopul îl roagă pe preotul Ioan Spătariu să nu demisioneze și să rămână în continuare parohul bisericii⁴⁷. Acesta va mai rămâne un an, dar la data de 12 septembrie 1928 își

⁴³ Proces-verbal, 11 septembrie 1923.

⁴⁴ Proces-verbal, 2 octombrie 1923.

⁴⁵ Proces-verbal, 2 octombrie 1923.

⁴⁶ Proces-verbal, 28 octombrie 1923.

⁴⁷ Situația devenise foarte tensionată între preot și comitet, jignirile de ambele părți fiind la ordinea zilei. De obicei, procesele-verbale erau redactate de către preotul Ioan Spătariu, însă cele din anul

anunță plecarea la Youngstown pentru a administra parohia *Sfânta Maria*. Paradoxal, aici, preotul Spătariu va activa 30 de ani, având o relație armonioasă și constructivă cu credincioșii acestei parohii.

După o perioadă de 2 ani, 1928-1930, în care parohia este din nou vacantă, iar slujbele (o dată pe lună) sunt ținute de către preotul Ioan Vanca, din anul 1930 în procesele-verbale ale bisericii este menționat Victor Vamoși. Programul lui de slujbe este fixat în ședința comitetului parohial din data de 23 martie 1930. Astfel, el avea de suținut slujbe la biserica *Sfânta Elena* în prima și a treia duminică din lună, liturghiile dimineața, iar vecerniile de la ora 5. A doua duminică din lună trebuia să fie prezent la biserica *Sfântul Teodor* din Alliance, a patra la biserica *Sfântul Vasile* din Lorain, iar a cincea unde era trimis de către Dieceza de Cleveland. Salariul lui urma să fie primit după cum urmează: de la *Sfânta Elena* 75,80 dolari, de la *Sfântul Teodor*, 32,10 dolari, iar de la *Sfântul Vasile*, 32,10, deci în total 140 dolari⁴⁸.

Acomodarea cu noul preot se pare că a fost foarte dificilă, deoarece după doar câteva luni membrii comitetului îl roagă pe preotul Ioan Vanca să îi ajute să îl transfere pe Victor Vamoși la altă parohie, considerând că administrarea lor a fost mai bună fără preot, decât cu preot stabil: „A ne administra ca și înainte până la vinirea noului preot pentru care sunt trimiși bani de un an trecut mai la urmă comitetu decide ca să-i ceară părintelui Vamoșiu demisia prin scris deoarece să nu mai avem alte neplăceri sau să urmeze alte chestiuni neplăcute”⁴⁹. Chestiunile neplăcute continuă însă, iar ele vin din partea comitetului parohial. De exemplu: preotul este admonestat pentru că în loc să ia taxa de 15 dolari pentru un botez, a luat numai 10 și a trebuit să pună el cei 5 dolari lipsă; dacă nu mergea a 5-a duminică nicăieri să slujească, era somat să dea bisericii înapoi 25 de dolari din salariul lui; i s-a refuzat dreptul de a avea cheie pe propria cameră, de asemenea i s-a refuzat cererea de a se construi un garaj pentru mașină; i-au fost aduse jigniri de către unii din membrii comitetului în fața întregii comunități etc.

În luna februarie 1932, membrii comitetului se duc în audiență la episcop cerându-i să le permită să-l aducă înapoi ca preot paroh pe preotul Ioan Spătariu, dar episcopul nu este de acord. Singura armă eficientă cu ajutorul căreia comitetul a reușit să îl îndepărteze pe Victor Vamoși a fost tăierea sistematică din salariu. După doar 3 ani petrecuți la *Sfânta Elena*, perioada de timp poate cea mai conflictuală dintre un preot și comitetul parohial din intervalul studiat, preotul Victor Vamoși abandonează parohia, având un gust amar, deoarece „după 16 ani

---

1927 sunt scrise de către altcineva, exprimarea și caligrafia aparținând unui om needucat: „Părintele a zis că tot comitetul sunt porci cu Cupșa (președintele comitetului) cu tot” (Procese-verbale, 6 septembrie, 26 septembrie, 4 octombrie 1927).

⁴⁸ Proces-verbal, 23 martie 1930.

⁴⁹ Proces-verbal, 12 octombrie 1930.

de școală a ajuns să capete leafă ca un măturător⁵⁰. Fiecare proces-verbal din acest interval de timp consemnează fie demisia preotului, fie demisia comitetului parohial. Amenințările din ambele părți se încheie, evident, cu plecarea preotului din parohie.

Din data de 8 iunie 1933, preotul Vasile Crișan de la biserica *Preasfânta Treime* va veni de 3 ori pe lună să slujească credincioșilor de la *Sfânta Elena*. În anul 1934, parohia îl acceptă ca preot pe George Băbuțiu. Acestuia i se va acorda de la început un salariu de 100 de dolari. Trebuie neapărat să subliniem faptul că, după 22 de ani, salariul unui preot a ajuns la aceeași sumă cu care se pornise inițial, adică 100 de dolari. Ultimul proces-verbal este datat 4 ianuarie 1935, și din el răzbate un aer de pace între preot și credincioși⁵¹.

Pe lângă salariu, care a reprezentat problema nevralgică a parohiilor și motivul principal al neînțelegerilor dintre preot și credincioși, comunitatea trebuia să îi mai asigure preotului o locuință adecvată. De obicei, în momentul în care se construia biserica, pe terenul de lângă ea se ridica și casa parohială. Casa parohiei *Sfânta Elena* a fost construită în anul 1906 din lemn, la fel ca și biserica, exteriorul ei fiind îmbrăcat în cărămidă în anul 1939. Conform inventarului din anul 1906, casa parohială deținea: „vase de bucătărie, 12 linguri, 2 blide de tinichea, 2 paturi, 3 velințe de paturi, un birou, 1 mătură, albituri, 1 covor”⁵². La o reinventariere a bisericii și a casei parohiale făcută în anul 1919 se poate observa că mobilierul nu s-a diversificat foarte mult, casa parohială fiind mobilată la fel de sumar, doar cu strictul necesar. În prima încăpere, „chilia din front”, se aflau „un divan cu 2 perini, 1 covor, o masă la mijloc, o măsuță de aramă cu marmoră, icoane pe pereți”, în „hodaia din mijloc” mobilierul era compus din „2 paturi, unul din aramă, iar altul de fier, 1 plapomă, 8 lepedee, 6 perne, 10 fețe de perne, 1 dulap de albituri, 4 icoane”, iar în „hodaia a treia” se aflau „1 masă, 1 pat, 1 scaun, 2 fețe de perne, 4 icoane, 1 ceas de perete, 2 covoare, perdele albe de cipcă la ferestre”⁵³.

De obicei, ședințele comitetului parohial și școala copiilor se țineau în „odăile din față”, în timp ce preotul își avea locuința în „odăile din spate”⁵⁴. Gazul și curentul erau plătite de către parohie, însă, dacă se depășea un anumit buget, preotul era obligat să plătească diferența. În perioadele de timp când parohia nu avea preot, casa parohială era dată în chirie și, probabil că ședințele comitetului parohial aveau loc în biserică.

---

⁵⁰ Proces-verbal, 5 mai 1933.

⁵¹ Nu am găsit în Arhiva parohiei procesele-verbale din următorii ani, drept urmare nu cunoaștem modul în care au evoluat lucrurile ulterior între ceilalți preoți și comitetele parohiale.

⁵² Proces-verbal, 28 septembrie 1906.

⁵³ Proces-verbal, 18 iulie 1919.

⁵⁴ Este curios modul de exprimare din procesele-verbale referitor la împărțirea spațiului, deoarece casa parohială a fost construită de la început cu etaj. Este posibil ca prin „odăile din spate”, ei să fi numit de fapt camerele de la etaj, aici aflându-se 5 dormitoare.

Nu se poate spune că preotul avea viață particulară, atâta timp cât între camerele din față și cele din spate nu exista nici o barieră, iar pe ușa de la intrare doi sau trei membri ai comitetului parohial aveau cheie. Au existat încercări din partea preoților de a stabili niște reguli privitoare la această problemă, dar au fost, evident, sortite eșecului. Preotul Aurel Hațegan, de exemplu, cere să se construiască o altă ușă pe partea cu clădirea bisericii, având acces direct la camerele preotului, intrare folosită doar de preot, dar cererea i se respinge⁵⁵. La rândul lui, preotul Victor Vamoși își închidea camera cu cheie, însă este somat de membrii comitetului să o lase deschisă⁵⁶.

Întrebarea evidentă care apare în urma prezentării celor două aspecte atât de spinoase a unei parohii, salarizare și locuință, este legată de activitatea depusă de preot. Oare munca unui preot misionar părea atât de ne semnificativă, încât orice pas al lui trebuia să fie monitorizat pentru justificarea salariului primit, iar salariul reprezenta singurul fond care putea fi tăiat în momentele financiare mai dificile ale parohiei?

Atribuțiunea de bază a acestor preoți era, evident, săvârșirea slujbelor religioase, activitate pentru care ei se pregătiseră câțiva ani în institutele teologice. Dificultatea oficerii acestor slujbe provenea însă din faptul că un preot misionar trebuia să fie disponibil într-o lună nu pentru o singură biserică, ci pentru patru. Astfel, preoții de la biserica *Sfânta Elena* oficiau slujbe religioase și pentru credincioșii bisericilor *Sfântul Teodor* din Alliance⁵⁷, *Preasfânta Treime* din Chesterland, East Cleveland, biserica *Sfântul Vasile*, Lorain și *Sfântul Gheorghe* din Erie, Pa., biserici nu prea apropiate ca locație.

Pe lângă această activitate, ei au avut timp să înființeze noi parohii, au creat minusculele școli din jurul bisericilor, în cadrul cărora încercau să îi învețe pe copiii cateheza și noțiuni de limba, istoria și cultura românilor; au editat ziare și cărți în limba română. În măsura în care găseau un preot să îi înlocuiască în parohie, călătoreau prin America încercând să colecteze bani pentru bisericile lor sau pentru nevoile românilor din țară.

Primii trei preoți care s-au succedat în administrarea parohiei *Sfânta Elena* au fost ctitori de parohii și biserici. Astfel, Epaminonda Lucaciu, în cei 16 ani de misionarism a organizat 6 parohii (*Sfânta Elena*, Cleveland; *Sfânta Maria*, Youngstown; *Sfântul Mihail*, Aurora; *Sfântul Vasile*, Trenton; *Sfânta Maria*, Roebling; *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*, Dayton) și a condus lucrările pentru clădirea a patru biserici și trei case parohiale. Alexandru Nicolescu, în scurtul

⁵⁵ Proces-verbal, 10 mai 1916.

⁵⁶ Proces-verbal, 12 octombrie 1930.

⁵⁷ Parohia a fost înființată în luna iunie a anului 1909 de către preotul Alexandru Nicolescu. În anul 1913 s-a cumpărat o biserică, aceasta fiind sfințită la data de 19 aprilie 1914. Parohia mai există încă, deși nu mai are credincioși, fiind susținută financiar de către Episcopia din Canton (Sînea 2016, p. 77-82).

răstimp petrecut în America (2 ani) a înființat 2 parohii, *Sfântul Ioan* din Sharon Pa în anul 1908 și *Sfântul Teodor* din Alliance în anul 1909, fiind, de asemenea, implicat în construirea bisericii *Sfânta Maria* din Youngstown. Aurel Hațegan a întemeiat 2 parohii în anul 1912, parohia *Sfântul George* din Canton și *Preasfânta Treime* din Cleveland, iar în anul 1918, parohia *Sfântul Vasile* din Lorain. Acest preot a întreprins colecte anuale în Cleveland și în multe orașe din America în vederea strângerii de fonduri pentru bisericile pe care le administra.

Un aspect important al muncii lor a fost cel de asistență socială acordată credincioșilor din America. În momentele de criză economică, când mulți dintre români își pierdeau locul de muncă, instituțiile care le erau alături erau biserica și societățile de ajutor reciproc fondate de către ei. Perioada în care Alexandru Nicolescu a administrat biserica *Sfânta Elena* se pare că a fost o perioadă dificilă din punct de vedere economic, mulți dintre români pierzându-și locul de muncă. Drept urmare, preotul, „ca un adevărat apostol, deși abea avea dânsul ceea ce de lipsă spre susținerea proprie, a alergat pe unde numai a știut, că poate primi ceva ajutor pentru poporul oropsit. Ca un cunoscător a limbei engleze a făcut pașii de lipsă pe la autoritățile orașului, ca să capete lucru, a umblat și cu colecta jertfind chiar și din al său, și ca să capete pâne gratis pentru popor, dintre cari mulți nu mâncară nimic zile întregi, iar alții erau aproape leșinați de foame”⁵⁸.

În vederea ajutorării românilor bolnavi sau în caz de moarte, preoții Epaminonda Lucaciu, Alexandru Nicolescu și Alexandru Pop⁵⁹ au creat în anul 1908 Societatea Greco-Catolică „Sfânta Maria”. Această societate a avut la început 3 filiale în orașele Cleveland, Aurora și Scalp-Level, Pa. Din anul 1910 cele 3 filiale s-au despărțit, cea din Cleveland rămânând în componența ei cu 41 de membri din cadrul parohiei *Sfânta Elena*. Scopul ei „țintește a ținea pe membrii în credință și în praxa faptelor creștinești pentru ca să fie o făclie înaintea altor credincioși precum și a-i ajuta în caz de lipsă”⁶⁰.

În aceeași sferă de asistență socială se înscriu și proiectele ce păreau utopice la acea vreme a lui Epaminonda Lucaciu: înființarea unui sat exclusiv de români care trebuia să poarte numele de Lucăcești, organizarea unei agenții de imigrare pentru români, înființarea unei bănci românești⁶¹.

Implicarea acestor preoți în activități culturale este remarcabilă, ei fiind deschizători de drumuri în ceea ce privește presa în limba română și, de asemenea, scrierea de cărți referitoare la istoricul parohiilor greco-catolice din America. Epaminonda Lucaciu a editat primele ziare românești din America: *Românul*

⁵⁸ Hațegan 1911, p. 21.

⁵⁹ Preotul Alexandru Pop a venit în America la sfârșitul anului 1907. Amănunte despre biografia lui la Stînea 2016, p. 157-158.

⁶⁰ Hațegan 1911, p. 156-157. De asemenea, vezi *Statutele Societății Române Greco-Catolice de Ajutor și Cultură Sfânta Maria din Cleveland, Ohio*, 1940, p. 3.

⁶¹ Stînea 2016, p. 154.

(Cleveland, 1907), *Catolicul American* (Aurora, 1908), *Românul din America* (1909-1911, Aurora), *Românul din New York* (1910), iar Aurel Hațegan a scris prima lucrare dedicată istoriei bisericilor românești greco-catolice: *Istoricul Bisericii Române Greco-Catolice din Cleveland, Ohio, începând de la înființarea ei până la anul 1911, cu considerare la întreaga misiune religioasă și națională a românilor emigrați*, apărută în anul 1911.

Preoții au militat prin intermediul predicilor ținute în biserică și al articolelor din ziare ca această primă generație de români, simpli țărani, să învețe să scrie și să citească măcar în limba română. Iar pe acei care învățaseră limba engleză i-au sfătuit să citească ziarele pentru că „ziaristica joacă un rol însemnat în educarea omenimei și formarea lui”⁶². Toți acești preoți s-au luptat pentru funcționarea micilor școli din jurul bisericilor, sacrificându-și din timpul și energia lor, dar încrezători în ideea că sămânța de limba română se va perpetua și în generațiile următoare, născute în America. Au organizat reprezentații teatrale în care actorii și scriitorii de piese erau credincioșii din parohie⁶³. Fiecare preot nou-venit a încercat să organizeze corul bisericesc, Aurel Hațegan reușind chiar să încropească o orchestră compusă din tineri, condusă de „un italian foarte destoinic în ale muzicii”, scopul acestei orchestre fiind acela de „a lua parte activă la defilările și petrecerile bisericii ori societății noastre”⁶⁴.

A existat și o latură politică a activității lor, scoasă în evidență în special de către Epaminonda Lucaciu. El a organizat și a fost ales președintele Comitetului Național din S.U.A în vara anului 1918, făcând lobby din această poziție pentru susținerea dreptului românilor din Transilvania la autodeterminare. A fost implicat în sprijinirea delegației românilor din care a făcut parte și tatăl său, Vasile Lucaciu, venită pentru a susține dreptul de unire al românilor în fața politicienilor de la Casa Albă⁶⁵.

Munca depusă de către acești primi preoți în organizarea vieții religioase și culturale a românilor din America a fost titanică, iar greutățile întâmpinate au fost pe măsura muncii lor, uriașe. Neavând un for superior care să îi ajute, preoții greco-catolici au reușit în anul 1914, datorită eforturilor depuse de același neobosit Epaminonda Lucaciu să pună bazele Uniunii Preoților Români Greco-Catolici din S.U.A., societate care încerca să apere drepturile preoților greco-catolici români. Pentru că preoții se simțeau izolați, nesprijiniți de nimeni în luptele lor pentru

⁶² Hațegan 1911, p. 155.

⁶³ De exemplu, în data de 21 mai 1911, când s-au sărbătorit 5 ani de la înființarea parohiei, într-o sală închiriată, Social Turn Verein Hall, s-a jucat tragedia istorică *Horia, Cloșca și Crișan*, scrisă de Ghiță Pop. Mai semnalăm în acest context piesa de teatru în 3 acte, *Dragostea legii strămoșești sau Înființarea primei biserici românești în Statele Unite din America de Nord*, scrisă de George Maghiar-Ungureanu, președinte al comitetului parohial *Sfânta Elena* în perioada 1916-1917. Această lucrare a fost tipărită la Cleveland, în Tipografia *Foii Poporului*, 1916.

⁶⁴ Hațegan 1911, p. 158.

⁶⁵ Groza 2013, p. 79-91; Boia 1976, p. 69-70.

prestigiul Bisericii „cu elementele distructive din afara și dinlăuntru parohiilor”⁶⁶, cereau ajutorul Mitropoliei Blajului pentru organizarea misiunii din America, numind un Vicar foraneu cu reședința în Cleveland sau Aurora. În memoriul pe care se pregăteau să îl trimită mitropoliei blăjene, cereau ca preoții să fie încardinați provinciei mitropolitane în general, iar anii de serviciu în America, datorită greutăților întâmpinate, să se socotească dublu în vederea dreptului la pensie.

După cum se poate observa, activitatea acestei prime generații de preoți, „floarea preoțimii Blajului”⁶⁷, a fost cu adevărat prodigioasă. Bine instruiți teologic și intelectual, avînd elanul tinereții de partea lor, acești preoți au reușit „să-și țină turma laolaltă [...] și au făcut ca bisericile românești greco-catolice să progreseze, să fie bine conduse”⁶⁸. Supuși în permanență unui dur control public, ei au trebuit să ofere imaginea unui preot impecabil din toate punctele de vedere. Acesta trebuia să fie modelul absolut de viață creștină. Cu siguranță, că și preoții au greșit uneori, însă orice greșală făcută era imediat observată, iar preotul pus la zid. Uneori au fost lăudați, iar alții denigrați prin intermediul presei românești din America și din Transilvania, însă ceea ce este cert și se poate vedea și acum în America sunt bisericile ridicate cu atîta trudă de acești adevărați pionieri misionari. Este un real miracol, ținînd cont de realitatea actuală, conform căreia câteva din bisericile greco-catolice s-au închis din lipsa enoriașilor, faptul că prima biserică românească din America, biserica *Sfânta Elena*, întemeiată de către preotul Epaminonda Lucaciu, a împlinit în acest an venerabila vîrstă de 115 ani și că în interiorul ei Liturghia mai răsună în limba română⁶⁹.

Abrevieri bibliografice

- Andrica 1977 - Theodore Andrica, *Romanian Americans and their communities of Cleveland*, Cleveland, Cleveland State University, 1977
- Boia 1976 - Lucian Boia, "On the history of Romanian Immigration to America, 1900-1918", în *Romanian Studies. An International Annual of the Humanities and social sciences*, vol. III, 1973-1975, Leiden, 1976, p. 61-77
- Brânzeu 1941 - Nicolae Brânzeu „Mitropolitul Alexandru Nicolescu”, în *Cultura creștină*, nr. 4-6, 1941, p. 177-184

⁶⁶ *Procesele-verbale ale Conferințelor preoților din U.S.A 1914-1922*, p. 2.

⁶⁷ Comparînd preoții greco-catolici cu cei ortodocși, Drutzul îi elogiază pe preoții greco-catolici, punctînd într-o notă de la subsol că opiniile lui nu sunt părtinitoare, el fiind un ortodox convins, ci ele relatează fidel o stare de lucruri (Drutzul, Popoviciu 1926, p. 210-211).

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ În Statutele Bisericii Române Greco-Catolice Sfânta Helena, paragraful III, referitor la limba utilizată în biserică se specificau următoarele: „Limba de servire, de predicare și administrare va fi întotdeauna cea românească și nu se va putea schimba nici de cât și niciodată” (vezi Hațegan 1911, p. 109).

- Drutzu, Popoviciu 1926 - Șerban Drutzu, Andrei Popoviciu, *Românii în America*, București, 1926
Foaia familiară a parohiei greco-catolice Sfânta Elena, 1909
- Galitzky 1929 - Christine Avghi Galitzky, *A Study of Assimilation Among the Roumanians in the United States*, Columbia University Press, 1929
- Groza 2013 - Mihai-Octavian Groza, „Proiecte privind crearea Legiunii Române din America și propaganda în favoarea Unirii Transilvaniei cu Regatul României (1917-1918)” în *Sentenția*, 2013, p. 79-91
- Hațegan 1911 - Aurel Hațegan, *Istoricul Bisericii Române Greco-Catolice din Cleveland, Ohio*, Cleveland, 1911
- Iorga 1930 - Nicolae Iorga, *America și românii din America, Note de drum și conferințe*, Vălenii de Munte, 1930
- Karda 2012 - Bisnca Karda, „Aspecte mai puțin cunoscute ale vieții comunităților românești din America în primul val, 1900-1914”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, vol. XIX, 2012, p. 189-197
- Miller, Wheeler 1996 - Carol Poh Miller, Robert A. Wheeler, *Cleveland. A concise history, 1796-1996*, Bloomington, Indiana University Press, 1996
- Procese-verbale ale Conferințelor preoților din U.S.A.*, 1914-1922
- Protocolul proceselor-verbale a(le) Parohiei Greco-Catolice din Cleveland, Ohio (1905-1935)*
- Registrum Baptizatorum of Saint Helena Church*, 1905-2021
- Registrum Matrimoniorum of Saint Helena Church*, 1905-2021
- Registrum Mortuorum of Saint Helena Church*, 1919-2021
- Statutele Societății Române Greco-Catolice de Ajutor și Cultură Sfânta Maria din Cleveland, Ohio*, Cleveland, 1940
- Sînea 2016 - Sînea Petru, *Istoria Bisericii Greco-Catolice din Statele Unite ale Americii, 1903-2016*, Alba Iulia, 2016

REVIZIONISMUL ISTORIOGRAFIC ȘI ÎNȚELEGEREA COMUNISMULUI: PARADIGMELE REZISTENȚEI ȘI RUGUL APRINS DE LA ANTIM

IOANA URSU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Historiographical Revisionism and the Understanding of Communism: Paradigms of Resistance and The Burning Bush from Antim

ABSTRACT

The paper proposes to interpret the case of the intellectual community known as “The Burning Bush” from the perspective of the totalitarian and revisionist models in historiography. Starting from a general discussion about the totalitarian and the revisionist school in Stalinist studies, the research discusses whether it is valid to compare the activity and experience of the “Burning Bush” intellectuals and clergy with different forms of resistance to the communist regime (the so-called “resistance through culture” and “resistance through faith”).

Cuvinte-cheie: totalitarism, revizionism, rezistență anticomunistă, rezistență prin cultură, rezistență prin credință

Keywords: totalitarianism, revisionism, anti-Communist resistance, resistance through culture, resistance through faith

Preliminarii istoriografice. Școala totalitaristă și revizionismul

Dezbaterea istoriografică internațională privind perioada stalinistă, și în mod special confruntarea de idei dintre școala totalitaristă și revizionismul anilor '80 abordează o serie de probleme și teme relevante și pentru înțelegerea perioadei 1948-1965 din comunismul românesc, în special problema rezistenței populare sau a sprijinului față de regim.

Școala totalitaristă poartă numele conceptului și modelului propus de teoreticieni precum Hannah Arendt, Raymond Aron, Leszek Kołakowski. La origine, termenul „totalitarism” se referea la sistemele politice care nu erau satisfăcute cu reducerea la tăcere a opoziției sau disidenței, ci mai mult, căutau să strângă sprijin și aprobare necondiționate, cu intenția de a elimina chiar și potențialul de opoziție și disidență, având ca rezultat politici represive pline de cruzime¹. Sistemele totalitare au politizat sferile vieții și formele de comportament (ca, de pildă, cultul religios)².

Waldemar Gurian a propus definirea totalitarismelor ca „mișcări fundamental religioase, (care) nu ținesc la schimbarea instituțiilor politice sau sociale,

---

¹ Hollander 2012, p. 373.

² *Ibidem*.

ci la remodelarea naturii omului și a societății” (*trad. n., I.U.*)³. Raymond Aron a sugerat că, într-un sistem totalitar ca cel sovietic „trăsăturilor obișnuite ale birocrățiilor despotice li se adaugă voința revoluționară a partidului de a schimba omul și societatea, precum și o ideologie de inspirație raționalistă... În cele din urmă, societatea industrială modernă a oferit regimului sovietic mijloacele de acțiune pe care niciun despotism din trecut nu le-a avut la dispoziție: monopolul mijloacelor de propagandă și al noilor tehnici de influență psihologică” (*trad. n., I.U.*)⁴.

Modelul totalitarist propus se remarcă, printre altele, prin ideea de inamovibilitate socială. Astfel, Leszek Kołakowski caracteriza stalinismul drept „o societate totalitară aproape perfectă bazată pe proprietatea statului asupra mijloacelor de producție... un sistem politic unde legăturile sociale au fost înlocuite în întregime de organizarea impusă de stat și unde, în consecință, toate grupurile și toți indivizii ar trebui să se conducă... numai după țelurile statului... În alte cuvinte, un sistem totalitar ideal ar determina distrugerea completă a societății civile...”(*trad. n., I.U.*)⁵. S-a discutat mult și despre condițiile create de modernitate, care au favorizat apariția totalitarismului (Hannah Arendt), și în special secularizarea, ca stimul major al mișcărilor și sistemelor totalitare încât oferea credințe-substitut, religii politice sau religii seculare⁶.

Rigiditatea ideilor școlii totalitariste a fost contestată de istoricii revizionişti, pentru ca problematica să fie revizitată de către noii istorici „post-revizionişti” o dată cu deschiderea arhivelor sovietice după 1990.

Faptul că după moartea lui Stalin sistemul sovietic a devenit mai puțin represiv – și, deci, mai greu de distins față de alte regimuri autoritare, a pus sub semnul întrebării utilitatea modelului totalitarist și individualitatea sistemelor politice cărora el a fost aplicat (nazismul german avusese o viață scurtă și încetase, deci, să mai reprezinte conceptul de totalitarism). Critica modelului totalitarist a început să se afirme o dată cu discreditarea criticii sistemelor comuniste, accentuată de percepția publică negativă asupra intervenției Statelor Unite ale Americii în războiul din Vietnam⁷.

Privind retrospectiv asupra revizionismului în istoriografia perioadei staliniste, istoricul Paul Hollander consideră că un impact mai mare în respingerea conceptului de „totalitarism” – și în special a aplicării sale la sistemele comuniste l-au avut schimbările din anii 1960-1970 din societățile occidentale – și nu schimbările sociale sau discontinuitățile represive sovietice⁸.

---

³ *Ibidem*, p. 374.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Schreiber 1976, p. 225-236; Lunch, Sperlich 1979, p. 21-44; Viola 2000, p. 45-69.

⁸ Viola 2000, p. 45-69.

Protestele anilor 1960 și 1970 revitalizaseră ideile anterioare de stânga, fără a ține seamă de autointitulata „Noua stângă”. Aceste mișcări și școli de gândire au avut influență în special în instituțiile academice și au avut un impact de durată cu precădere în câmpul științelor umaniste și sociale. Pe măsură ce anti-comunismul se discredita, parțial datorită implicării S.U.A. în războiul din Vietnam, tot așa se întâmpla și cu conceptul de totalitarism care fusese central pentru critica sistemelor comuniste și a caracterului lor represiv⁹.

În acest context se nasc o serie de obiecții vis-a-vis de modelul totalitarist: cea mai importantă e constatarea revizionistă că nu există control sau dominație depline nici măcar în Uniunea Sovietică stalinistă și că dedesubtul fațadei represive, monolitice, subzistă un pluralism incipient. S-a sugerat, astfel, că politicile sovietice (și comuniste) au fost supuse la numeroase influențe și presiuni, dintre care ideologia era cea mai puțin importantă¹⁰.

O a doua obiecție a fost adusă prin propunerea că o eroare fundamentală a modelului totalitarist propus era *inabilitatea sa de schimbare*, care a avut loc, la urma urmei, atât după moartea lui Stalin, în U.R.S.S., cât și a lui Mao în R.P.C.

Alte obiecții puternice aduse de revizionisti priveau echivalența morală între nazism și comunism presupusă de conceptul de totalitarism. Nu în ultimul rând, în spațiul occidental modelul totalitarist s-a aflat sub suspiciunea de instrument de propagandă în Războiul Rece, având singurul scop de a discredita sistemul sovietic¹¹. Deși cele mai puțin substanțiale, aceste acuze au provocat fracturi între cercetătorii revizionisti și cei totalitariști și chiar au dus la amânarea unor studii întreprinse de istoricii adepți ai revizionismului. Detalii oferă Sheila Fitzpatrick, într-un articol retrospectiv asupra controversei revizioniste¹², în care își nuanțează poziția ca istoric în cadrul dezbaterilor și ideilor vehiculate în stil „revizionist”, precum și reacțiile lumii academice la acest nou val de istoriografie.

În cea mai simplă definiție, revizionismul în istoria sovietică¹³ a însemnat revizuirea modelului totalitarist, în ideea - tipică unui istoric - că acest model de gândire a supra-simplificat și distorsionat. Fitzpatrick plecase de la premisa absurdității sugestiei că orice regim politic ar putea să controleze o societate, nu doar să o reprime, ci și să îi planifice cu succes dezvoltarea în direcția dorită, anticipând în același timp toate consecințele acțiunilor politice (așa cum sugera modelul totalitarist). La aceasta se adăuga și observația că modelul totalitarist

---

⁹ *Ibidem*, p. 45-46.

¹⁰ *Ibidem*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² Fitzpatrick 2008, p. 682-704.

¹³ Curent academic, revizionismul se localizează în anii 1970 în America de Nord și Europa occidentală, cu precădere în Marea Britanie.

era extrem de încărcat valoric în contextul Războiului Rece – ceea ce, spune Fitzpatrick, „mi-a jignit credința că istoricul trebuie să fie non-partizan”¹⁴.

Ca grup, revizionii făceau pionierat în explorarea istoriei sociale a perioadei staliniste și erau interesați în particular în impulsurile care veneau „de jos” și afectau politicile la nivel înalt. În anii 1970 și 1980, acest lucru însemna investigarea sprijinului social pentru bolșevici, iar mai târziu, atunci când dovezile arhivistice au devenit valabile, a însemnat examinarea rezistenței. Problema sprijinului popular față de regim a fost înțeleasă, în contextul academic al vremii, drept o încercare de a justifica stalinismul, iar noțiunile de „mobilitate socială” și „acțiune afirmativă” propuse de Fitzpatrick au fost interpretate ca având o conotație admirativă, motiv pentru care cercetarea ei a fost larg criticată¹⁵.

O dată cu deschiderea arhivelor sovietice secrete în 1990 și apariția unui bogat material documentar privind diferite forme de rezistență și opoziție, atenția istoricilor revizionii s-a reîndreptat, firește, asupra problemei *rezistenței populare*. Paradoxal, un nou val de istorici se axau acum pe studierea sprijinului popular pentru stalinism¹⁶, „post-revizionii”. Dacă revizionii erau interesați de societate și comportamente, post-revizionii se preocupau mai mult de discurs și subiectivitate¹⁷. Un nou val de istorici în studiile sovietice au făcut apoi trecerea către istoria culturală și intelectuală.

În general, istoricii revizionii au fost sceptici în privința explicațiilor ideologice, reacționând împotriva vederii simpliste asupra ideologiei (dominantă atunci în științele umaniste) ca un corp de doctrină codificată, derivată din textele canonice și impusă de regim asupra unei populații pasive. Nu se acorda importanță majoră studierii felului în care oamenii gândeau¹⁸, își amintește Sheila Fitzpatrick, ci mai degrabă se investea energie în demitizarea explicațiilor cauzale provenite din „ideologia marxist-leninistă” și propunerea unor explicații alternative, deseori diferite tipuri de contingentă (în relație cu politica regimului) sau interesul propriu al individului sau grupului (de pildă, dorința de a avansa, de

---

¹⁴ Fitzpatrick 2008, p. 683. Fitzpatrick, însă, după cum ea însăși recunoaște, a provenit dintr-un mediu familial cu idei „de stânga”, chiar dacă nu propriu-zis din „Noua stângă” americană (anti-Vietnam). Câteva din pozițiile sale au fost puternic respinse atât de tabăra totalitaristă cât și de vechiul revizionism american de factură marxistă, astfel încât Fitzpatrick a devenit marginalizată academic și chiar a abandonat câțiva ani problematica expres „revizionistă” în cercetarea sa.

¹⁵ Fitzpatrick 2008, p. 689-693.

¹⁶ Programatică, în acest sens, este lucrarea lui Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain* (1994), în care sugerează că cetățenii sovietici ai anilor 1930 – și nu doar regimul – aveau valori „sovietice”, altfel spus prezentau un răspuns cultural pozitiv la problema sprijinului social ridicată anterior de istoricii revizionii.

¹⁷ Fitzpatrick 2008, p. 698.

¹⁸ Robert C. Tucker a propus conceptul de „cultură politică”, însă nu a constituit una din preocupările majore ale revizioniiilor.

a evita problemele, de a-și câștiga traiul)¹⁹.

Altă paradigmă specific revizionistă a fost cea a modernizării, înțeleasă ca mișcarea populației de la rural la urban, declinul fertilității și a ratei deceselor, extinderea mobilității sociale pentru sectorul birocratic; în general, revizionistii au văzut „construirea socialismului” ca pe o formă de modernizare sponsorizată de stat²⁰.

În anii 1980, accentul pus pe arhive al revizionistilor a reprezentat, printre altele, o strategie de dezideologizare a câmpului istoric (de vreme ce revizionismul tinde să submineze ideologiile și marile narațiuni). De fapt, revizionismul academic de obicei are de-a face cu dărâmarea unei narațiuni istorice existente, frecvent a uneia cu tonuri naționaliste sau de altă factură politică.

Revizionismul provoacă marile narațiuni care invocă valori academice, angajând o cercetare detaliată, pe de o parte. Pe de altă parte însă, aduce o contra-narațiune cu un mesaj politic diferit. În opinia Sheilei Fitzpatrick, în cazul revizionismului anilor 1970-1980, impulsul de a oferi un mesaj politic diferit (de genul „Uniunea Sovietică nu e atât de malefică precum o înfățișează istoriografia Războiului Rece”) a fost mult mai puțin pregnant față de impulsul de a crea o cercetare non-partizană bazată pe studiu aprofundat. Acest impuls a făcut ca accentul să se transfere dinspre științe politice înspre istoria socială, dinspre construirea de modele spre empirism și arhive²¹.

În spațiul Europei Centrale și de Est, la sfârșitul anilor 1970, valul de antropologi care au făcut cercetare de teren²² au adus la rândul lor o critică „modelului totalitar” de percepție a societății comuniste, care presupunea dependența totală a vieții locale față de centru, precum și omnipotența organelor de partid și de stat, evidențiind în schimb practicile de dominație și de dispersie și negociere a puterii la diferite nivele locale și regionale²³. Acești antropologi au propus o nouă agendă de cercetare axată pe studierea culturii, a timpului și a spațiului, a relațiilor sociale și de proprietate și a identității naționale, utilizând noi perspective teoretice și metodologice²⁴.

Rugul Aprins, între modelul totalitarist și cel revizionist

Cum poate fi înțeles grupul Rugul Aprins din perspectiva modelelor de analiză totalitar și revizionist? Care este imaginea tipică pentru Rugul Aprins pe

¹⁹ Fitzpatrick 2008, p. 699-700.

²⁰ *Ibidem*, p. 700.

²¹ *Ibidem*, p. 702-703.

²² Dintre care s-au ocupat de regimul din România Katherine Verdery, Claude Karnooh, Gail Kligman, Daniel Chirot, David A. Kideckel ș.a.

²³ Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final*, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf, accesat 09.03.2021.

²⁴ *Ibidem*, p. 22-23.

care o putem proiecta în prisma acestor modele de analiză? Toți cercetătorii fenomenului fac o distincție clară între experiența anilor 1945-1948 și experiența anilor 1950. Ca eveniment public, Rugul Aprins poate fi restrâns la perioada desfășurată în jurul mănăstirii Antim, definitorie pentru ethosul Rugului Aprins – acea „convivialitate vie” evocată de André Scrima în memoriile sale. Față de experiența – publică, cu impact social – de la Antim, întâlnirile în stil cenaclu ale anilor 1950 par mai degrabă un efort al unor conștiințe individuale și un demers de supraviețuire spirituală, de evadare din cotidianul comunist. Dacă privim, în schimb, la constanța, în timp, a legăturilor de prietenie și contactelor dintre principalii membri ai grupului, putem înțelege Rugul Aprins drept un grup restrâns de intelectuali și clerici care au generat și transmis (fie în spațiu public, fie în cerc restrâns) un anume fel de a fi, anumite valori care conturează un „patrimoniu spiritual” al grupului: rugăciunea inimii, deschiderea culturală, studiul teologic de profunzime, „aerul ușor al prieteniei”²⁵.

Multiplele posibilități în definirea Rugului Aprins duc la posibilități de interpretare diferite în concordanță cu diferitele paradigme propuse de școlile de studiu. De pildă, Rugul Aprins a fost văzut, în primul rând, ca o formă de „rezistență spirituală” la comunism sau ca un anti-comunism de factură spirituală. Paradigma totalitară predomină aici, de vreme ce conceptul de „rezistență spirituală” folosit pentru a caracteriza Rugul Aprins nu e înțeles în sensul revizionist de „rezistență populară” la regim, căci accentul cade pe natura sa de „opozitie” la regim.

Această proiecție de „rezistență spirituală” a avut deseori drept consecință juxtapunerea experienței Rugului Aprins și a diferitelor formule de rezistență anti-comunistă (grupuri armate, asociații sau grupuri de elevi și studenți), ducând la nașterea imaginii unei societăți eroice, opozante la comunism, având reprezentanți în toate sferile sociale: țărani, ofițeri (rezistența armată din munți), elevi, studenți (grupuri, asociații cu profil naționalist/anti-comunist), intelectuali („rezistența prin cultură”²⁶), clerici (preoțimea arestată din diferite motive), politicieni (membrii partidelor istorice).

În același timp, o lectură a Rugului Aprins din prisma modelului totalitar accentuează calitatea de opozanți și figuri exemplare a membrilor grupului (victime ale represiunii religioase, martiri contemporani, sfinți), în special în cadrul binomului bine-rău, libertate-represiune, religiozitate creștină-ateism. În același model se încadrează și interpretarea activităților Rugului Aprins din anii 1950 ca un răspuns spiritual menit să contracareze ideologia marxist-leninistă și educația politică din facultăți, de vreme ce implică o viziune a unui regim închis

---

²⁵ Sintagmă folosită de Anca Manolescu pentru a-și intitula cel de-al doilea capitol din volumul *Modelul Antim, modelul Păltiniș*, Humanitas, 2015.

²⁶ În această categorie e etalat, de cele mai multe ori, lotul Noica-Pillat.

și constant, aflat în întregime sub influența ideologiei.

În lucrul cu sursele documentare, o lectură totalitară recunoaște primatul ideologiei asupra realității la nivelul discursului arhivelor, atât la nivel *macro* (limba de lemn și narativitatea ideologică), cât și *micro* (conținutul semantic al fiecărui document). De asemenea, viziunea unitară asupra represiunii comuniste se subscrie tot unui astfel de model. Proiecția represivității regimului ca fiind constantă, fără a diferenția între valurile de arestări ale anilor 1948 și 1958 întregeste imaginea unui sistem închis, static, totalitar.

Dintr-o perspectivă revizionistă, activitatea de cenaclu/cerc mistic a Rugului aprins în anii 1950 poate fi văzută ca un tip de *contracultură* (în sensul de echivalent cultural al unei opoziții politice), o cultură alternativă a unui grup restrâns, poate chiar în sensul de „cultură politică” al lui Robert C. Tucker²⁷ (de vreme ce interacțiunea membrilor grupului presupune exercițiul liberei exprimări, schimbul de idei, dezbaterea). În același timp, pot fi puse în evidență aspecte de acțiune individuală (*individual agency*) dar și de integrare socială (de pildă, cei din grup nu sunt marginali, cu toții au o statut clar definit, un loc de muncă/studiu, însă sunt purtători/generatori ai unui set de valori diferite de standardele socialismului).

Dinamitarea viziunii monolitice propuse de revizionism poate contribui, de asemenea, la diferențierea între tipurile distincte de represivitate ale celor două mari valuri de arestări întreprinse de regim în 1948 și 1958. Contextul istoric diferit face ca rațiunile celor două momente represive să fie diferite, dar nu numai atât. O nouă paradigmă a represiunii se afirmă în 1958, vizibilă atât prin grupurile-țintă urmărite de aparatul represiv cât și prin derularea, în următorii ani, în diferite forme și penitenciare din țară, a fenomenelor de reeducare târzie²⁸. În plus, rațiunilor represive generale li se adaugă motivații specifice care au dus la întocmirea fiecărui lot de arestați.

Se reproșează deseori, de pildă, că lotul Rugului Aprins a fost întocmit artificial și că unii au fost arestați accidental, fără legătură cu grupul (cel mai des invocat caz este cel al părintelui Dumitru Stăniloae). Lectura dosarelor indică însă, că în pofida acestei aparente absurdități, Securitatea a arestat membrii lotului conform propriilor sale rațiuni represive: cei urmăriți în dosarul de grup se cunoșteau, se vizitau, schimbau din când în când impresii, își făceau recomandări de lectură etc. Chiar dacă cei din dosar nu se întâlneau cu toții, în același timp, chiar dacă nu erau *cu toții* foarte apropiați, prin asociere și afinități spirituale/culturale ei se cunoșteau. Ciudățenia rațiunilor represive ale Securității face, de pildă, ca arhitectul Constantin Joja, apropiat membrilor „Rugului” și prezent la întâlnirile din casa familiei Mironescu, să fie arestat în „lotul arhitecți-

---

²⁷ Fitzpatrick 2008, p. 700, nota 49.

²⁸ Ursu 2017, p. 168.

lor”²⁹ și nu în lotul Rugului Aprins.

Tot o perspectivă istoriografică revizionistă, în sens larg, introduce probleme de discurs și subiectivitate în utilizarea și interpretarea surselor din arhiva Securității. În general, așadar, confruntarea modelului totalitar și a modelului revizionist se leagă de opoziția static-dinamic: paradigma totalitară indică constanța fenomenului represiv, a pătrunderii ideologiei în toate sferile societății, a prezenței limbii de lemn, în vreme ce paradigma revizionistă sugerează cum, de fiecare dată, explicațiile nu sunt monoccauzale, iar motivația sau rațiunile care preced diferite acțiuni nu sunt mereu liniare ci diferă pentru cazuri diferite (de pildă, deși contextul represiunii din 1958 definește o serie de tendințe generale ale arestărilor, în cele din urmă există cauze diferite pentru diferite loturi și categorii arestate).

Paradigme ale rezistenței: rezistența populară și Rugul Aprins

Una dintre temele consacrate de studiu ale revizionismului istoriografic în istoria sovietică este cea privind rezistența, înțeleasă în sens larg ca opoziție - activă, pasivă, deghizată, atribuită sau dedusă. O analiză extinsă a problemei rezistenței populare în anii 1930 în Uniunea Sovietică se regăsește în studiul cercetătoarei Lynne Viola, *Popular Resistance in the Stalinist 1930s: Soliloquy of a Devil's Advocate*³⁰.

Paradigma propusă de Viola pentru înțelegerea fenomenului de rezistență populară pentru URSS-ul anilor 1930 se poate dovedi relevantă și pentru spațiul românesc în anii 1950. În ambele cazuri vorbim despre un sistem consolidat, ale cărui rațiuni represive diferă cu mult față de primele valuri de epurări - represiunea nu e în această perioadă un mijloc de obținere a puterii, ci e strâns legată de rațiunea de a fi și de valorile socialismului³¹.

Compararea rezistenței populare din anii 1930 în Uniunea Sovietică cu situații de rezistență din societatea anilor 1950 din Republica Populară Română poate părea hazardată, de vreme ce diferă nu numai spațiul și perioada, ci și victimele represiunii/actorii rezistenței. Cu toate acestea, modul în care Lynne Viola caută să înțeleagă motivațiile celor care s-au opus regimului, relațiile de cauzalitate între teroare și acțiunile de rezistență precum și proiecțiile asupra fenomenului constituie un model pentru studierea situațiilor de rezistență apărute în spațiul românesc.

Viola avertizează, încă din începutul cercetării sale, asupra riscului de a proiecta proprii noștri tropi anti-staliniști, caracteristici Războiului Rece, asupra

---

²⁹ Pentru biografia lui Constantin Joja, dar și a altor studenți la Arhitectură - inclusiv participanți la întâlnirile grupului Rugul Aprins, precum Nicolae Rădulescu sau Emanoil Mihăilescu, vezi Mitric-Ciupe 2014.

³⁰ Viola 2000, p. 45-69.

³¹ În sensul civilizațional sugerat de Stephen Kotkin în *Magnetic Mountain*.

societății sovietice a anilor 1930. De asemenea, își ia rezerve și se poziționează conștient față de inerentele și vagile contururi ale naturii rezistenței, punând sub semnul întrebării în ce circumstanțe și din ce unghi de vedere este rezistența rezistentă – sau este așa doar în ochiul celui care privește³².

Situația surselor documentare referitoare la rezistență diferă oarecum de spațiul românesc: cu puține excepții, rezistența populară în Uniunea Sovietică în anii 1930 beneficiază de o singură sursă modelată de dispozitive retorice și de structurile administrative ale stalinismului. Deși rezistența din spațiul românesc ne este cunoscută la nivel documentar prin același tip de lentilă – documentele de arhivă ale poliției politice, au existat însă și sursele de istorie orală care au întregit portretul rezistenței anticomuniste. Mărturiile supraviețuitorilor, consemnate organizat în cadrul unor campanii de interviuri³³ au adus de cele mai multe ori o narațiune alternativă față de cea a Securității, încărcată, desigur, și valoric.

Trebuie avut în vedere, desigur, că ne referim la categorii diferite: rezistența armată anticomunistă din munții României, „rezistența prin credință/cultură”³⁴ a societății românești în anii 1950, respectiv rezistența populară în Uniunea Sovietică a anilor 1930. Dacă oponentii socialismului din 1930 nu au supraviețuit ca își spună povestea – și, deci, îi cunoaștem doar mediat, prin intermediul acelor *svodki* (documentele poliției politice sovietice), participanții la rezistența românească au supraviețuit detenției politice și au fost, după căderea comunismului, purtătorii unui discurs eroizant despre idealurile lor și lupta pe care o duseseră împotriva sistemului.

Astfel, în spațiul public românesc, discursul luptătorilor anticomuniști a dus la un transfer de imagine: proiecția eroică a rezistenței armate din munți a înghițit o întregă „dreaptă” anticomunistă, transformând diferite forme de rezistență pasivă, culturi alternative (cenacluri, cercuri de intelectuali) sau acțiuni individuale în variațiuni ale rezistenței anticomuniste: rezistența „prin cultură”, rezistența „prin credință”³⁵. Consecința a fost proiectarea unei imagini unitare asupra rezistenței, în tropi caracteristici modelului istoriografic totalitar. Rezistența apărea astfel mai „rezistentă”, iar proiecția asupra trecutului dezvăluia acum două tabere aflate într-un constant conflict: regimul și cei care i-au rezistat (până la arestare/încarcerare sau moarte).

Pe de altă parte, nu poate fi negat că o asemenea imagine a fost întreținută

---

³² Viola 2000, p. 45-46.

³³ Cum sunt, de pildă, cele organizate de Institutul de Istorie Orală din Cluj, ale căror rezultate s-au materializat și prin publicarea de volume tematice dedicate rezistenței armate din Munții Apuseni și Munții Banatului.

³⁴ Vom discuta pe larg în cele ce vor urma aplicabilitatea acestui concept.

³⁵ Rezistența „prin credință” a fost și proiecția inițială a autoarei asupra mișcării Rugului Aprins, după cum poate fi observat în cercetările anterioare (Ursu 2014). Pe parcursul cercetării doctorale (2013-2020), amendamente și reevaluări au fost aduse viziunii inițiale (vezi Ursu 2015).

în mod interesat și de Securitate, prin supralicitarea unora din situațiile de „rezistență” urmată de raportarea glorioasă a anihilării lor. Din nou, nu este vorba de rezistența armată. Transferul de imagine eroizantă de care am amintit mai devreme a făcut însă ca membrii Rugului Aprins să fie priviți ca luptători anticomuniști, chiar dacă având nuanța de luptători/rezistenți „prin cultură” sau „prin credință”³⁶. Supralicitarea a fost făcută însă, ideologic, de Securitate, care a tratat activitatea unui cerc de rugăciune drept complot al unei organizații subversive, o amenințare la adresa ordinii sociale. În acest sens se afirmă iraționalitatea și malformarea ideologică produsă de comunism: viața obișnuită, firească, devenită țintă a represiunii, de vreme ce, prin experiența Rugului Aprins³⁷ sunt arestați nu cei care se opuneau activ, politic, armat, ci cei care gândeau diferit și își împărtășeau valorile și convingerile în cercuri restrânse.

Dacă Securitatea a proiectat Rugul Aprins drept o asociație subversivă, iar memoria și istoriografia de după 1990 a fixat în tropi totalitari Rugul Aprins ca o formă rezistență spirituală la comunism, o perspectivă revizionistă ar sugera că nevinovăția celor din grup *nu rezultă din calitatea lor de oponenți ai regimului* (nejudecând doar pe criterii valorice inverse și operând cu paradigma totalitară conform căreia comunismul este întruchiparea Răului), *ci din iraționalitatea condamnării*. Condamnarea Rugului Aprins nu e o problemă de întrunire sau nu a unor condiții juridice, ci e o problemă de iraționalitate³⁸: nu este vorba de reprimarea unor rezistenți activi și înarmați, ci de represiunea regimului asupra vieții cotidiene.

Revenind la cercetarea lui Lynne Viola asupra rezistenței populare, accentuăm că în cazul rezistenței din Uniunea Sovietică a anilor 1930, principalul val de rezistență activă s-a remarcat în anii primului plan cincinal (1928-1932), ceea ce ne trimite și spre posibile motivații ale rezistenței³⁹. Cel mai bine definit tip de rezistență este, desigur, cea activă, care poate include forme ca: rebeliuni, revolte, răscoale; demonstrații și întâlniri de protest; greve și opriri ale muncii; pamflete incendiare sau opozante (*listovki*), scrisori de amenințare și

³⁶ Un asemenea reducționism afectează, de altfel, grav înțelegerea cât mai apropiată de spiritul Rugului Aprins.

³⁷ Și a altor câtorva loturi de intelectuali arestați în cadrul valului represiv din 1958.

³⁸ Vezi Rădulescu 2003 și Rădulescu 2009, p. 165-192. La rejudecarea procesului recursului în anulare, în 1995, judecătorii au decis casarea sentinței într-un mod neobișnuit. Din completul de judecată, 12 dintre ei au votat casarea sentinței pentru că „nu au fost îndeplinite toate faptele constitutive infracțiunii”, în timp ce doar doi dintre ei au sesizat că „fapta nu există”. Altfel spus, doar doi judecători au constatat „nevinovăția” celor condamnați, în timp ce restul membrilor nu au constatat numai cantitatea insuficientă de dovezi. Desfășurarea recursului în anulare este cuprinsă în al 11-lea volum al dosarului anchetei și procesului Rugului Aprins: ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 11.

³⁹ E destul să ne amintim, pentru cazul românesc, de arestările produse o dată cu opoziția la colectivizare, de pildă.

petiții; incendii, asalturi sau chiar asasinat. Apoi, rezistența pasivă – un „comportament endemic și adânc înrădăcinat al claselor subalterne”⁴⁰ era și ea larg răspândită în anii 1930, devenind un mod virtual de a trăi. Deși mai greu de identificat cu precizie decât majoritatea tipurilor de rezistență, rezistența pasivă putea include amânarea, neglijența, sabotajul, furtul și fuga în diferitele sale forme. Deși manifestarea rezistenței pasive poate fi supusă unor interpretări și etichetări multiple, realitatea sa obiectivă, la un anumit nivel, nu poate fi pusă sub semnul îndoielii din cauza contextului și a rezultatelor comportamentului oamenilor la muncă, dar și în altă parte⁴¹.

Categoria rezistenței pasive poate fi extinsă pentru a include ceea ce James C. Scott a etichetat drept „armele celor slabi” sau „forme cotidiene de rezistență”, între care a inclus toate elementele de rezistență pasivă mai sus amintite, precum și terenul - mai subiectiv - al discursului (discursurilor), ritualului, pretensei ignoranțe, disimulării și falsei conformități⁴². Pentru Scott, acestea „arte ale rezistenței” populare, o categorie de analiză care lărgeste spectrul rezistenței pentru a admite o *cultură/culturi populare autonome sau semi-autonome ce coexistau sau interacționau cu cultura dominantă*⁴³.

Expresia acestor „arte ale rezistenței” presupunea o viziune comun împărtășită (*shared worldview*) asupra rolului actorilor sociali, viziune dezvoltată într-un fundal mai amplu al culturii rezistenței - fie că acel fundal au fost „spațiile sociale” oferite de locurile de venerare, taverne, târguri și piețe sau, în cazul sovietic, de *skhod* (consiliul țărănesc) și biserică⁴⁴. Lynne Viola se întreabă dacă diferite forme de devianță sau comportament anti-social pot fi evaluate drept rezistență? Este exprimarea identității prin apartenență la o sectă religioasă un act de rezistență? Sau exprimarea critică în jurnalele personale, sau însuși existența, în plin stalinism, a unui spațiu social alternativ pot semnifica acte de rezistență?⁴⁵

De vreme ce orice mod de a înțelege rezistența este relativ, iar factorii de analiză subiectivi – mai ales în contextul hegemonic al stalinismului, Lynne Viola propune explorarea actelor de rezistență printr-o serie de factori de analiză care includ motivația, contextul și lentila sursei (grila de lectură). În cazul rezistenței populare din URSS, e uneori mai greu de spus. De vreme ce opoziția anilor 1930 apare în primul rând ca reacție la primul cincinal și la întreaga politică de modernizare, e dificil de investigat dacă în unele cazuri revoltele sau opoziția vizează nemulțumirea față de autoritățile locale sau e vorba într-adevăr

---

⁴⁰ Viola 2000, p. 46.

⁴¹ *Ibidem*, p. 47.

⁴² Scott 1985, apud Viola 2000, p. 47.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 47-48.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 49.

despre o sensibilitate anti-regim. Apoi, dincolo de opoziția activă, chestiunea motivației devine și mai distorsionată de către lentila oficială dar și de mecanismele populare de apărare în ceea ce privește rezistența pasivă. Din diferite exemple oferite de Lynne Viola reiese că nu toate motivațiile din spatele rezistenței pasive pot fi delimitate cu claritate, iar acest lucru atrage atenția asupra dificultăților și subiectivismului în a deconstrui motivațiile a ceea ce ar putea fi considerat ca rezistență⁴⁶.

De asemenea – și aici, problema devine din nou relevantă pentru Rugul Aprins – aceleași întrebări privind motivația se ridică și în cazul apariției sau continuării anumitor subculturi sau identități, fie ele religioase, naționale sau personale. Și-au asumat indivizii sau grupurile identități alternative într-o postură de rezistență, sau au fost aceste identități alternative pur și simplu inevitabile, reprezentând uneori feluri de a fi transmise cultural? S-au dezvoltat aceste feluri de a fi în comportamente de rezistență ca un răspuns la definirea și represiunea regimului, retrăgându-se în clandestinitate și evoluând, așadar, inerent, în subculturi de opoziție?⁴⁷

Se ridică, așadar, întrebări privind definiția evazivă și identitatea rezistenței. Cu toate acestea, apar o serie de indicatori comuni, utili în ecuația rezistenței: natura opacă a motivației populare, centralitatea contextului și subiectivitățile interpretării. La acestea, Viola adaugă și intruziunea inevitabilă a grilei de lectură staliniste. În viziunea ei acesta este, poate, factorul central al ecuației, date fiind omniprezența și omnipotența lecturii stalinismului. Mentalitatea stalinistă a dușmanului universal prezent, fie el fictiv sau închipuit, tinde să generalizeze actele disonante în subversivitate și contrarevoluție⁴⁸.

În cazurile la care face referire Lynne Viola, cele mai detaliate informații privind rezistența au ieșit la suprafață din arhivele poliției politice (FSB) centrale și regionale. Mai mult ca orice, poliția politică avea unele interese întemeiate în ceea ce privește contrarevoluția. La urma urmei, contrarevoluția era specialitatea Securității sovietice, ce prezenta oportunități nelimitate pentru asigurarea puterii, a prestigiului precum și a capitalului său de cadre și operațional⁴⁹.

Cercetători ai diferitelor spații din Europa Centrală și de Est au privit în mod conștient și critic natura problematică a arhivelor poliției politice ca surse pentru istorie socială. Dosarele poliției politice sunt „modelate de intenția observatorului, nu de cea a observatului”⁵⁰. Acești „observatori” erau, la rândul lor, constrânși de „public” – de ierarhia de superiori care se extindea până la

---

⁴⁶ *Ibidem*, p. 49-51.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 52.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 54. Asupra instituției represive văzută drept generatoare de discurs, vezi cazul Securității în Ursu 2014a, p. 158-159 și Ursu 2018, p. 55-61.

⁵⁰ Fox-Genovese, Genovese 1976, p. 211. Apud Viola 2000, p. 54.

Kremlin (în cazul românesc, firul ierarhic – de la regionalele de Securitate până la centru). Condițiile produse de o asemenea constrângere puteau să implice, așadar, un anumit fel de a raporta: exagerări, subestimări sau mușamalizări dependente de circumstanțe și temeri concrete. Mai mult de atât, toată această raportare se făcea din prisma modului de exprimare stalinist. La acestea mai se adaugă traiectoria rapoartelor – pe măsură ce avansau către ierarhia regională a poliției politice, treceau din mâna observatorilor în mâna compilatorilor, scribii poliției care asamblau date regionale, rezumau conținutul lor și ofereau exemple selective, compilații statistice, grafice sau hărți⁵¹. Astfel, scribul-compiler, având sarcina de a alcătui rapoarte sumare anuale, semi-anuale sau lunare, elimina ceea ce era la început informație de mâna a doua, adăugându-i încă un grad de extrapolare⁵².

Deși am putea beneficia de simplitatea modelului totalitar și de viziunea monolitică care ar ușura interpretarea, remarcă Lynne Viola, o critică revizionistă amintește că, deși numeroși ofițeri de administrație din poliția politică (și alte entități instituționale) credeau în sistemul pe care îl serveau - presupunere corectă și logică - totuși, amestecul exact de credință, frică, naivitate, oportunism și corectitudine birocratică e imposibil de dezagregat⁵³. În plus, trebuie luat în considerare și cine erau informatorii, care erau motivațiile lor, cum erau selectați în acest rol și cum transmiteau informațiile? Toate aceste întrebări, arată Viola, sunt esențiale pentru înțelegerea dimensiunilor reale și a naturii „rezistenței”.

Aceste amendamente teoretice se aplică și situației Rugului Aprins din anii 1950. Analiza documentelor Securității provenite din dosarul de urmărire informativă a principalilor membri ai Rugului Aprins devine astfel un mod de a citi și documenta amploarea rezistenței populare din România anilor 1950, prin prisma cazului cenaclului cunoscut în genere sub numele de Rugul Aprins.

Rezistența populară ricoșează asupra statului. Chiar simpla existență a termenului „rezistență” în rândul surselor vremii sugerează că statul sovietic a ales să clasifice anumite evenimente, fenomene, practici sau categorii de acțiuni drept rezistente, de opoziție sau disonante, fără a ține seama de o exactă terminologie sau frazeologie⁵⁴. Teama regimului sovietic de instabilitate se oglindește deseori în surse tocmai prin reflexii ale rezistenței⁵⁵.

---

⁵¹ Specific dosarelor Securității, ca documente compilate sunt acele „note-sinteză” sau „rapoarte sinteză”, găsite de obicei în dosarele de urmărire informativă. O notă-sinteză conținea informații alipite din mai multe note informative, fie că erau oferite de același informator sau de informatori diferiți.

⁵² Viola 2000, p. 54. Pentru o analiză similară aplicată documentelor Securității, vezi Ursu 2014a, p. 155-167.

⁵³ Viola 2000, p. 55.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 59.

Mai sus amintitelor culturi alternative care se opun culturii oficiale le corespund și anumite *spații sociale*, locuri în care poate fi exprimat dezacordul neoficial față de scenariul oficial al relațiilor de putere. Formele specifice (coduri, ritualuri⁵⁶) pe care aceste spații sau pe care conținutul dezacordului lor le îmbracă sunt unice, specifice fiecărei culturi și istoriei actorilor în cauză. În cazul autohton al Rugului Aprins, această formă a reprezentat-o cercul mistic, iar ritualul - rugăciunea.

Avem în vedere paradoxul rezistenței - sau a ceea ce statul a ales să vadă drept rezistență - acela că identificarea ei ca atare alături de represiunea dusă de stat împotriva-i a avut drept consecință consolidarea formărilor culturale, a identităților și a loialităților. Pe măsură ce diferite grupuri, subculturi și culturi întregi erau forțate să se retragă în subteran, ele s-au transferat - pentru a supraviețui - în sfera privată, reformându-se ca să ofere un tip de protecție și spațiu social⁵⁷.

Abrevieri bibliografice

- ACNSAS - Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
 Hollander 2012 - Paul Hollander, "After Totalitarianism (review essay)" in *Society*, July 2012, Volume 49, issue 4, p. 373-378
 Fitzpatrick 2008 - Sheila Fitzpatrick, "Revisionism in Retrospect: A Personal View", in *Slavic Review*, vol. 67, no. 3 (Fall, 2008), p. 682-704
 Fox-Genovese, Genovese 1976 - Elizabeth Fox-Genovese, Eugene D. Genovese, "The Political Crisis of Social History: A Marxian Perspective" in *Journal of Social History*, 10:2, 1976, p. 205-220
 Luch, Sperlich 1979 - William L. Luch, Peter W. Sperlich, "American Public Opinion and the War in Vietnam", in *The Western Political Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (Mar., 1979), p. 21-44
 Mitric-Ciupe 2014 - Vlad Mitric-Ciupe, *Arhitecți români și detenția politică 1944-1964. Între destin concentraționar și vocație profesională*, București, 2014
 Neagoe-Pleșa 2008 - Elis Neagoe-Pleșa, „Erori ale Securității în anihilarea grupurilor de rezistență din munți”, în *Arhivele Securității*, vol. 4, București, 2008, p. 586-597
 Rădulescu 2003 - Mihai Rădulescu, *Rugul aprins. Arestare, condamnare, achitare*, București, 2003
 Rădulescu 2009 - Mihai Rădulescu, *Rugul Aprins de la mănăstirea Antim la Aiud*, București, 2009
 Schreiber 1976 - E.M. Schreiber, "Anti-War Demonstrations and American Public Opinion on the War in Vietnam", in *The British Journal of Sociology*, Vol. 27, No. 2 (Jun., 1976), p. 225-236
 Scott 1985 - James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, Yale University Press, 1985

⁵⁵ În cazul românesc, grupurile de rezistență armată anti-comunistă apar drept „bande teroriste”. Neagoe-Pleșa 2008, p. 586-597.

⁵⁶ Între diferite forme specifice, Lynne Viola enumeră aici și „celebrarea eroilor bandiți și ai martirilor rezistenței” (Viola 2000, p. 66).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 67.

- Ursu 2014 - Ioana Ursu, „Rugăciune, rezistență, represiune: Rugul Aprins de la mănăstirea Antim”, în *Eucharist and Martyrdom. From the Ancient Catacombs to the Communist Prisons*. Proceedings of the 13th International Symposium on Science, Theology and Arts (ISSTA 2014), Alba-Iulia, 2014, p. 455-468
- Ursu 2014a - Ioana Ursu, “Narrativity and Legitimation in the Discourse of the Communist Archives: Analysing the Files of “The Burning Bush Organization”, in *History of Communism in Europe*, vol. 5 (2014), p. 155-167
- Ursu 2015 - Ioana Ursu, „«Rugul aprins»” de la Antim: un model de monahism și misiune”, în *Altarul Reîntregirii*, nr. 2/2015, p. 279-291
- Ursu 2018 - Ioana Ursu, “Perceiving Religious Mysticism in the Key of Political Repression: The ‘Burning Bush’ Group”, in *Museikon. A Journal of Religious Art and Culture*, no. 3/2019, p. 51-61
- Ursu 2017 - Dragoș Ursu, „Life after Re-education: Former Political Prisoners from the Aiud Penitentiary between Socio-Professional Re-integration and the Permanent Surveillance of the Securitate”, în Cosmin Budeancă, Dalia Bathory (eds.), *Histories (Un)Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners’ Families in Communist Central and Eastern Europe in the ’50s and ’60s*, LIT Verlag GmbH & Co. KG Wien, Zurich, 2017, p. 161-182
- Viola 2000 - Lynne Viola, “Popular Resistance in the Stalinist 1930s: Soliloquy of a Devil’s Advocate” in *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Volume 1, Number 1, Winter 2000 (New Series), p. 45-69

REPRESIUNE ȘI BIOGRAFIE ÎN COMUNISM. EXPERIENȚA CARCERALĂ A LUI NICOLAE ITUL, REFLECTATĂ ÎN SURSELE MEMORIEI ȘI DOCUMENTELE SECURITĂȚII

DRAGOȘ URSU,
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Repression and Biography in Communism. Nicolae Itul's Prison Experience, Reflected in the Sources of Memory and Securitate Documents

ABSTRACT

The paper reconstructs Nicolae Itul's prison biography during communism (1949-1964), using both oral sources (interviews from the personal archive) and documentary files (records from the CNSAS archives). The recuperation of Nicolae Itul's detention destiny is methodologically placed among prosopographical instruments in the understanding of communist repression. The option for biography and the restitution of individual experiences derives, on one hand, from the nature of the sources (oral history interviews favour the life story), but especially from the fact that the effects of communist repression, respectively the universe of imprisonment, were experienced individually. That is why the memorial and historical (re)valorisation of these destinies, and of the people who opposed communism and suffered because of this attitude, represents an intrinsic stake of the present research.

Cuvinte-cheie: Represiune comunistă, biografie carcerală, surse orale, documentele securității
Keywords: Communist repression, prison biography, oral sources, Securitate documents

Prăbușirea comunismului a făcut posibilă recuperarea memoriei deopotrivă carcerală (literatura detenției, mărturiile orale) și încarcerată (interzisă) a celor care au suferit în temnițele comuniste. În cadrul efortului istoriografic, de înțelegere și analiză a mecanismelor represiunii comuniste, o direcție majoră de cercetare a fost reprezentată de recuperarea biografiilor foștilor deținuți politici.

În acest context se plasează și studiul de față, care-și propune să radiografeze destinul carceral comunist¹ al lui Nicolae Itul² (1923-2009), închis între anii 1949-1964, utilizând surse ale memoriei (interviuri de istorie orală³), cât și

---

¹ Având în vedere limita de spațiu, studiul se va focaliza asupra destinului carceral comunist, deși Nicolae Itul a fost închis și în perioada antonesciană.

² Biografia deținutului politic Nicolae Itul a reprezentat subiectul lucrărilor mele de Licență și Master. În primă instanță, la nivelul studiilor de licență, am demarat o cercetare de istorie orală, concretizată printr-o serie de interviuri „povestea-vieții” cu Nicolae Itul, și care s-a materializat printr-o reconstituire pe baza acestor surse a biografiei acestuia. În cadrul studiilor de masterat, am aprofundat subiectul, diversificând sursele documentare prin cercetarea dosarelor din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS).

³ Pe Nicolae Itul l-am întâlnit în vara anului 2009. După o discuție preliminară am luat decizia de a demara o anchetă de istorie orală care să descopere experiența sa concentraționară. Prin ghidurile de interviu semi-structurate am urmărit reconstituirea biografiei deopotrivă cronologic și tematic.

surse documentare (dosare din arhivele Securității⁴).

Recuperarea biografiei lui Nicolae Itul reprezintă un instrument prosopografic de înțelegere a represiunii comuniste, efectele acesteia manifestându-se mai ales la nivel personal, și având mize deopotrivă istorice (de-a lungul parcursului carceral, Nicolae Itul a cunoscut personalități - generalii Leonard Mociul-schi, Aurel Aldea, deținuții Valeriu Gafencu, Ilie Lazăr, Eugen Țurcanu, cât și fenomene relevante ale gulagului românesc - reeducările de la Pitești și Târgu Ocna, greva foamei de la Aiud), și memoriale - restituirea unui destin anti-comunist.

Născut în comuna Sălașul de Sus, județul Hunedoara, pe 10 Decembrie 1923, din părinții Petre și Ana, Nicolae Itul avea să ia contact cu „marea istorie” în toamna lui 1940, pe când era elev la Liceul „Coriolan Brediceanu” din Lugoj și când, în spiritul vremii, se înscrie în organizațiile de tineret ale Mișcării Legionare, ce împărțea puterea, la acel moment, cu generalul Ion Antonescu. După rebeliunea legionară din 1941, Nicolae Itul își continuă activitatea în clandestinitate, motiv pentru care avea să fie arestat, împreună un grup de 14 elevi, în noaptea de 16 mai 1942⁵, din internatul episcopiei greco-catolice de Lugoj.

Condamnat la 5 ani închisoare corecțională, prin sentința Curții Marțiale Timișoara din 25 iunie 1942⁶, Nicolae Itul trece, până la eliberarea din mai 1944, prin închisorile Jilava, Aiud, Vaslui și Alba Iulia⁷. Ajuns acasă, a fost încorporat în cadrul Batalionului 9 Vânători de Munte, iar schimbarea cursului războiului prin actul de la 23 august îl trimite pe Nicolae Itul pe frontul de vest, unde finalul operațiunilor îl găsește în apropierea Pragăi⁸.

După întoarcerea în țară și absolvirea liceului, în toamna lui 1946 Nicolae Itul se înscrie la Facultatea de Textile a Universității Politehnice din București, reluând, totodată, legăturile și activismul politic anticomunist. După instaurarea deplină a comunismului și debutul represiunii (mai 1948), Nicolae Itul, conștient că se află pe „radarul” Securității, se retrage în zona natală, unde stă ascuns până în primăvara anului 1949. După o întâlnire „providențială” cu părintele Arsenie

---

Primul interviu, realizat pe 5 iulie 2009, a rezumat întreaga sa biografie carcerală și a constituit baza pe care am construit celelalte patru interviuri din 16, 23, 30 octombrie și 20 noiembrie 2009, acordate în locuința sa din orașul Călan. Din punct de vedere cronologic, cele cinci interviuri acoperă intervalul cuprins între primii ani de școală și momentul eliberării din detenția comunistă.

⁴ Am utilizat, în primul rând, dosarele despre Nicolae Itul din fondurile *Penal* (P 1046, 4 volume, P 1047, 8 volume) și *Informativ* (I 25900, 4 volume), cât și dosarele unor colegi de detenție: Ioan Ianolide (I 233727, 3 volume), Aristide Lega (I 623), Dumitru Bârjoveanu (I 321243), Gheorghe Jimboiu (I 160527) și Emilian Brânzei (I 24501).

⁵ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 5, f. 95.

⁶ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1046, vol. 1, f. 15-20.

⁷ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 5, f. 102.

⁸ Intervi cu Nicolae Itul, 16 octombrie 2009 (arhiva personală).

Boca, la mănăstirea Prislop, care îi spune „să intrați în ordine... Războiul se face cu armele duhului!”⁹, Nicolae Itul se întoarce în București, unde va fi arestat, în noaptea de 24/25 iulie 1949¹⁰.

I. Procesul. Jilava

Depus la Jilava pe timpul anchetei, care a vizat grupul de studenți, acuzați ca fiind legionari, de la Politehnica bucureșteană, Nicolae Itul avea să fie judecat de către Tribunalul Militar București, pe 14 decembrie 1949, la 10 ani temniță grea și 5 ani degradare civică¹¹. În timpul petrecut la Jilava, acesta avea să-l cunoască pe Eugen Țurcanu, temutul deținut-torționar implicat în reeducarea de la Pitești¹².

II. Pitești

Pe 9 februarie 1950 Nicolae Itul a fost transferat la penitenciarul Pitești alături de un lot numeros de deținuți¹³. Despre perioada petrecută la Pitești amintește doar Nicolae Itul, dosarele Securității nu conțin decât o informație indirectă referitoare la acest episod carceral, respectiv o cerere a lui Nicolae din 23 iunie 1950¹⁴, când era la închisoarea Târgu Ocna, către penitenciarul Pitești prin care solicită trimiterea unui colet cu lucrurile rămase acolo.

În Pitești începuse din decembrie 1949¹⁵ tragicul fenomen al reeducării. În acest context regimul celular avea rolul de a amplifica starea de presiune asupra celor închiși. Relevant în acest sens este episodul împărțirii hranei, relatat de Nicolae Itul: „Un inginer din Ploiești număra niște grăunțe în fiecare zi și însemna pe perete, 15 boabe, 12 boabe de fasole, cât mânca în fiecare zi, avea o statistică foarte perfectă. Pâinea se cântărea, se aducea, se tăia 8 bucăți, trebuiau 200 grame la fiecare, atât era rația, și ne împărțisem 8 inși. Eu vă spun la noi cum se împărțea: în fiecare zi cineva împărțea pâinea. Cel care împărțea pâinea lua ultimul, primul lua cel care a fost ultima dată ultimul, mergea în cerc. [...]. De data asta lui Stelică îi vine primul să ia pâinea, împărțise altul. Și Stelică se tot uita, eu rămăsesem ultimul sau penultimul. După ce ia toată lumea pâinea, mă uit la Crețulescu cu jumătate de ochi și zic: - Și totuși, a mea-i cea mai mare, am zis așa în glumă. - Domnilor, puneți-o la loc, să aleg din nou, că n-am ales bine, zice Stelică. Am pus pâinea la loc, au pus-o și ceilalți și Stelică. S-a uitat din nou s-aaleagă și a luat-o p-a mea. Dar Crețulescu zice: - Bă, a ta e cea mai mică. Asta era starea de spirit a oamenilor, de foame”¹⁶.

⁹ *Loc. cit.*

¹⁰ ACNSAS, dos. 1047, fond *Penal*, vol. 1, f. 67.

¹¹ ACNSAS, dos. 1047, fond *Penal*, vol. 4, f. 256.

¹² Interviu cu Nicolae Itul, 23 octombrie 2009.

¹³ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 5, f. 261.

¹⁴ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 7, f. 184.

¹⁵ Mureșan 2007, p. 37.

¹⁶ Interviu cu Nicolae Itul, 23 octombrie 2009.

III. Târgu-Ocna și Caransebeș¹⁷

Celor două perioade carcerale (Târgu Ocna și Caransebeș) le sunt caracteristice tipuri diferite de surse. Despre Târgu Ocna vorbește pe larg Nicolae Itul, experiența din acest spațiu carceral ocupând locul central în discursul său memorialistic, în timp ce Caransebeșul nu este amintit decât în enumerarea închisorilor prin care a trecut. O caracteristică importantă a discursului său este atenția îndreptată spre cei cu care intră în contact de-a lungul închisorilor, a relațiilor cu ei, și mai puțin spre sine. Astfel, ajutorul, discuțiile, tensiunile dintre deținuți, conflictele cu administrația primează în fața descrierii propriilor trăiri, ce se inserează în povestire doar ca opinii-bilanț sau judecăți de valoare.

În schimb, notele informative și rapoartele administrației, provenite din dosarele Securității, sunt cele care descriu experiența carcerală a lui Nicolae Itul de la Caransebeș. Deși majoritatea evenimentelor relatate au avut loc la Caransebeș¹⁸, informatorii și ofițerii înfățișează activitatea de aici ca o continuare a perioadei de la Târgu Ocna¹⁹. De asemenea, faptul că o parte însemnată a deținuților de la Târgu Ocna au fost transferați la Caransebeș²⁰, argumentează tratarea în comun a celor două episoade.

Aplecându-ne asupra notelor, rapoartelor din dosarele fostei Securități, observăm, în primul rând, maniera ideologică în care este proiectată realitatea. Conform acestei grile de lectură orice activitate a deținuților capătă accente „contra-revoluționare”.

Între iunie 1950 și mai 1954, intervalul cronologic studiat, celor două închisori le-au fost proprii câteva fenomene: Un lot numeros de deținuți²¹, între care se număra și Nicolae Itul, pleca pe 30 mai din Pitești²² pentru a ajunge pe 1 iunie la Târgu Ocna²³. Transferul se înscrie în procesul mai amplu de răspândire

¹⁷ Despre episodul carceral „Târgu Ocna și Caransebeș”, vezi Ursu 2013, p. 89-112.

¹⁸ Sunt menționate și evenimente ce au avut loc la Târgu Ocna.

¹⁹ Într-un raport ce rezumă materialul furnizat de informatori, ofițerul politic menționează activitatea desfășurată de Nicolae Itul la Târgu Ocna și Caransebeș: „deținutul legionar Itul Nicolae, în timp ce se afla în detenție în penit. Sanatoriu Tg. Ocna și penit. Caransebeș, în tot timpul a desfășurat activitate legionară în rândul deținuților din camerele de detenție pe unde a trecut, activitate care a constat în prea mărirea culturii regimului din Germania, din SUA și din celelalte state capitaliste. Insulte la adresa regimului nostru, la adresa conducerii, criticând orînduirea socialistă.” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 259800, vol. 2, f. 16).

²⁰ Au fost transferați și informatorii.

²¹ Printre cei transferați s-au numărat: Valeriu Gafencu, Ioan Ianolide, Aurel Tacu, Gheorghe Miulescu, Dumitru Bârjoveanu, Cezar Tănase, Mircea Dumitrescu, părintele Constantin Voicescu, Stelian Popescu, Aristide Lefa, Gheorghe Jimboiu, Ionescu Virgil, Pafnutie Pătrășcanu, Iorga Pimen. Interviu realizat cu Nicolae Itul, 30 octombrie 2009.

²² Conform fișei de transfer, în ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 7, f. 190.

²³ Interviu cu Nicolae Itul, 23 octombrie 2009.

a reeducării începute la Pitești²⁴. Până în mai 1951²⁵, Târgu Ocna a stat sub spectrul reînnoșării procesului de reeducare. În fața acestor perspective, deținuții transferați de la Pitești, care cunoscuseră „iadul reeducărilor” au reacționat, coalizându-se atât împotriva reeducatorilor cât și a administrației. Strângerea legăturilor dintre deținuți a fost posibilă în contextul noilor condiții de detenție, mai „umane” față de cele de la Pitești²⁶.

Consolidarea acestor relații a reprezentat principala coordonată a deținuților de la Târgu Ocna. Modalitățile utilizate au fost diverse: îngrijirea celor bolnavi, ajutorul alimentar acordat acestora, „conferințele”, recitarea poeziilor, a colindelor cu ocazia Crăciunului, intensificarea vieții spirituale, dezbaterea situației internaționale sau discuții cu caracter politic în care era criticat regimul comunist. Toate aceste preocupări aveau rolul de a ranforța solidaritatea deținuților în fața presiunilor celor reeducați și a administrației.

Din momentul sosirii grupului de deținuți menționat la Târgu Ocna a început organizarea asistenței acordată bolnavilor, majoritatea dintre cei închiși fiind diagnosticați cu TBC. Îngrijirile acordate erau conduse de medicii-deținuți Ghițulescu, Banu și Floricel, care beneficiau uneori de ajutorul medicului oficial al penitenciarului, Danielescu²⁷.

Ajutorul acordat celorlalți este semnalat și în notele informative și rapoartele administrației: „Nicolae Itul a contribuit în timp ce se afla în penit. Tg. Ocna, la ajutorul legionar cu alimente pe care le rezerva din rația lui și le dădea altor deținuți bolnavi”²⁸.

Interpretarea ideologică a ajutorului dintre deținuți de către informatori / administrație a constituit unul din punctele reeducării. Despre asimilarea întraajutorării ca practică legionară vorbește și Nicolae Itul: „Problema reeducării era, cum pronunțase Țurcanu - să le iasă din cap banditismul. Ajutor legionar - În ce consta ajutorul legionar: De ce te duci să îngrijești pe altul, de ce îi dai de

---

²⁴ Fenomenul reeducării de la Pitești s-a dorit a fi implementat, de către creatorii săi, și în alte penitenciare: Brașov, Gherla, Târgșor, Ocnele Mari, Canalul Dunăre - Marea Neagră (Peninsula). Printre acestea s-a numărat și Târgu Ocna (Mureșan 2006, p. 25).

²⁵ Pe data de 1 mai 1951 s-a produs la Târgu Ocna un eveniment care a marcat sfârșitul „reeducării”. Deținutul Eugen Dimitrov, în momentul în care torționarii s-au apropiat de el, a spart geamul de la ușă și a început să strige după ajutor. Fiind auzit de către ceilalți internați, aceștia au început, la rândul lor, să facă zgomot, vocile lor fiind auzite în orașul plin de oameni pe străzi, datorită faptului că era 1 Mai. În urma acestui episod au avut loc anchete. Nuți Pătrășcanu a fost transferat de la Târgu Ocna în luna noiembrie a aceluiași ani, reeducarea eșuând (*ibidem*, p. 26).

²⁶ Pentru deținuții transferați de la Pitești, noua închisoare este considerată, în primă instanță, ca o izbăvire: regimul alimentar era mai consistent. Erau permise vizitele între deținuți, aspect care va conduce la strângerea legăturilor dintre ei. Celule erau mai spațioase și chiar aerisite (interviu cu Nicolae Itul, 23 octombrie 2009; Ianolide 2006, p. 122-123).

²⁷ Interviu cu Nicolae Itul, 23 octombrie 2009.

²⁸ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 259800, vol. 2, f. 16.

mâncare din porția ta? De ce îi faci serviciu?”²⁹. Această stare de lucruri este amintită și de Ioan Ianolide: „Munca voluntară la camera 4 era considerată ajutor legionar. Urmăreau cele mai mici gesturi de generozitate - cum ar fi cedarea unei bucăți de carne ori a unei perechi de ciorapi unuia neputincios - și le transformau în acțiune contra-revoluționară”³⁰.

Preocupările „practice” ale deținuților au fost dublate de o intensă viață spirituală și culturală. În cadrul acestora se circumscriu activități precum „conferințele” din zona științelor umaniste sau exacte, recitarea unor poezii sau colinde cu ocazia Crăciunurilor, cât și intensificarea preocupărilor mistice: slujbe, spovedanii, meditații, discuții pe teme religioase, etc.

La granița dintre aceste trei dimensiuni (ajutorul dintre deținuți, viața culturală și preocupările spirituale) s-a situat legătura pe care Nicolae Itul a avut-o cu Valeriu Gafencu³¹, figură prominentă a temnițelor comuniste, supranumit „sfântul închisorilor”.

Dacă ar fi să identificăm aspecte ce particularizează închisoarea Târgu Ocna în discursul despre Gulagul românesc, ne-am putea opri asupra a două episoade legate de personalitatea lui Valeriu Gafencu. Ambele sunt prezentate de către Nicolae Itul. Primul, ales pentru întâietatea cronologică, este sacrificiul pe care Gafencu îl face pentru pastorul Richard Wurmbrand, dăruindu-i streptomicina salvatoare pe care o primise de la un alt deținut.

Moartea lui Valeriu Gafencu este cel de-al doilea moment referențial pe care posteritatea l-a păstrat. Descriș cu lux de amănunte de către Ioan Ianolide³² în memoriile sale, acesta ocupă, de asemenea, și în relatarea lui Nicolae Itul o poziție primordială. Atitudinea lui Itul și desfășurarea evenimentelor din preajma acestui moment se constituie într-o frescă expresivă a micro-universului carceral de la Târgu Ocna, caracterizat de strânselile relații dintre deținuți³³.

Sfera activităților spirituale și culturale era completată de colinde și poezii, a căror prezență în preocupările deținuților este interpretată ideologic în

²⁹ Interviu cu Nicolae Itul, 30 octombrie 2009.

³⁰ Ianolide 2006, p. 126.

³¹ Cu Valeriu Gafencu Nicolae Itul s-a mai întâlnit, pentru puțin timp, la închisoarea Aiud în 1942, în timpul detenției antonesciene. La Târgu Ocna cei doi s-au întâlnit în condiții diferite, Valeriu Gafencu fiind grav bolnav de TBC și îngrijit de alături de ceilalți deținuți-bolnavi din camera 4. (interviu cu Nicolae Itul, 16 octombrie 2009).

³² Între Ioan Ianolide și Valeriu Gafencu s-a legat o prietenie strânsă de când era închiși împreună la Aiud, de către regimul antonescian, în 1942. În acea perioadă s-a format, avându-l ca povățuitor pe Traian Trifan, un grup al „misticilor” ale căror preocupări erau eminentamente spirituale. Printre aceștia s-au numărat alături de cei doi, Virgil Maxim, Anghel Papacioc (părintele Arsenie Papacioc), Gheorghe Jimboiu, Nicolae Mazăre, Iulian Bălan, Traian Marian, Marian Naidim. Fiindu-i alături de-a lungul parcursului carceral, Ioan Ianolide îl va îngriji pe Valeriu Gafencu până în clipa morții. Amănuntele acestei legături și un portret hagiografic al prietenului său, Gafencu, se regăsesc în cartea de memorii a lui Ioan Ianolide (Ianolide 2006).

³³ Interviu cu Nicolae Itul, 30 octombrie 2009.

notele informative: „De asemenea el (Nicolae Itul *n.n.*) cântă în cameră singur și împreună cu corul camerei pe care se pare că el l-ar fi inițiat colinde religioase și colinde cu caracter legionar *Lin, lin, așteptăm pe cruci de chin, O ce veste minunată, cei din închisori te așteaptă-n zori, și O Brad frumos* cu versurile *În frigul temniței mă frâng și se încheie Și-mi pare temnița mormânt a tinereții mele*. Recită poezii cu caracter legionar de Radu Gyr și le explică în camera ca *Sunt Doamne copt pentru cules, Întoarcerea lui Ulyse* etc. și le răspândește la deținuți”³⁴.

Alături de experiențele și practicile religioase, viața deținuților a fost animată și de discuții, conferințe pe diverse teme ce aveau un dublu rol: pe de o parte cunoașterea reciprocă și susținerea moralului celor închiși, iar pe de altă parte fortificarea unității dintre deținuți și a atitudinii refractare regimului. Deși interșanjabile, aceste preocupări vor fi analizate relativ separat, pentru a le evidenția mai bine.

Redactate cu scopul de a incrimina activitatea lui Nicolae Itul, notele și rapoartele informative descriu acele discuții/poziții ale „obiectivului” în care acesta critică administrația, regimul sau comunismul în genere. Acestui plan se integrează și dezbaterile referitoare la situația internațională. Notele rețin diverse modalități prin Nicolae Itul critică regimul: a) rezumarea unor cărți cu mesaj politic; b) relatarea anumitor evenimente din spațiul românesc prin care încearcă să demonstreze inferioritatea, criminalitatea, falsitatea comunismului; c) dezbateri privind situația internațională; d) susținerea ideilor anticomuniste cu argumente din spațiul religios.

a) *rezumarea unor cărți cu mesaj politic*: „Am remarcat și altădată că duce activitate anticomunistă: a povestit romanul *Patriotul* de Pearl Buck unde relatează și lupta comuniștilor din China. Îl prezintă în mod denaturat cred fiindcă după câte știu eu autorul este obiectiv. Așa de exemplu când eroul romanului ajunge în Japonia, el se convinge spune Itul că folosind și alte metode cum ar fi ordinea, corectitudinea, poți ajunge la civilizație înfloritoare și nu-i neapărat nevoie de comunism. Iar pe Mao îl arată ca un cetățean nu prea însemnat cu câteva mii de oameni în nord în păduri. Altădată că știe el că a apărut o carte a lui Fischer Ruth membră a Internaționalei comuniste care a fugit în America și aceasta a dezvăluit toate metodele de lucru a comuniștilor așa cum a fost omorât Dimitrov, a fost chemat la Moscova pentru ai căuta sănătatea, medici sovietici, radio anunță starea sănătății lui, ca după puțin timp să anunțe încetarea din viață, după o lungă suferință. Tot aici spune că arată cum a fost omorât Jdanov fiindcă el a fost șeful Biroului Politic din Europa de Sud și nu a fost vigilent și Yugoslavia a făcut cotitura. El avea de ales între a muri ca trădător sau funeralii naționale și și a ales ultima. Că și fiul acestuia a fost condamnat la moarte fiindcă fă-

---

³⁴ *Loc. cit.*

cea parte din o organizație de spionaj”³⁵.

b) *relatarea anumitor evenimente din spațiul românesc prin care demonstrează inferioritatea, criminalitatea, falsitatea comunismului*³⁶: „Tot el (Nicolae Itul, *n.n.*) spune în cameră următoarea povestire, căutând să demonstreze că azi se folosesc copiii pentru a turna pe părinți, că un învățător a dat lucrare scrisă la copii, ce au făcut părinții voștri la 8 Nov și copii au spus că unii au fost supărați, alți, că au fost la manifestare etc. [...] În momentul în care astă vară treceau copilașii cu trompete pe stradă și cu stegulețe el făcea afirmațe *golani pleacă*, când de 13 sep 1953 sau nu când aceia manifestație noaptea pe stradă și cântau *pentru pace luptăm noi*. Itul caută să creeze în cameră atmosferă că nu mai 5-6 cântau, restul mergeau așa, că așa era și la București la manifestații, în capăt striga unul *Groza și poporul*, iar la coadă ajungea *Groza și Toporul*”³⁷.

c) *dezbateri privind situația internațională*:

Discuțiile referitoare la situația comunismului în România și Europa, așa cum sunt prezentate în notele informative, conțin o serie de elemente ce relevă starea de spirit și informațiile pe care deținuții le aveau atunci: se observă, întâi de toate, atitudinea lor anticomunistă / antisovietică, caracterizată de disconsiderarea poziției Uniunii Sovietice în arena internațională³⁸, dublată de creditul

³⁵ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 259800, vol. 2, f. 24.

³⁶ O opinie aparte în peisajul de atunci exprima Ioan Ianolide, al cărui realism este transmis de informator: „Cu altă ocazie, Ianolide afirmă: că comuniștii au reușit în țara noastră, prin interesarea individului și prin educația care se face în școli, armată, instituții, să creeze o teamă de oameni fanatici și că dacă ar fi ca noi să participăm în niște alegeri în care Partidul Comunist Român să fie admis, atunci la noi în țară ar fi un partid comunist tot atât de puternic ca în Franța și că deci lupta împotriva comuniștilor va fi cu atât mai grea și mai mare.” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 233727, vol. 1, f. 165).

³⁷ *Loc. cit.*, f. 22. Fragmentul citat face parte din aceeași notă informativă, transcrisă de soldatul Gh. Vântu.

³⁸ „De asemenea Itul face parte din acel Birou Politic al lui Stupu care interpretează toate știrile. Era și acesta unul din care asculta radio la Securitate”³⁸. El le interpretează de maniera aceasta: când la radio se auzea că Uniunea Sovietică este pentru o Germania democratică, liberă și independentă el spune: mai protestează ei, dar degeaba, americanii nu-i iau în seamă. Altădată spune: ei vorbesc la radio (adică Rușii) cum ei ar stăpâni situația, dar ei ce să spună, trebuie să ascundă adevărul, chiar eu dacă aș fi în locul lor la fel aș face. Sau altădată când se spune că se duceau la tratative între cele două germanii el spune că însă delegații Germaniei apusene a spus că nu stă de vorbă decât în lumina celor hotărâte de americani într-o conferință, unde aceștia au hotărât alegeri libere, guvern provizoriu care să supravegheze retragerea trupelor după teritoriul german și apoi încheierea tratatului de pace. Delegații germani vor să ducă tratative, dar ceilalți refuză să discute și gata. Și că aceasta este prima problemă pe care și-a pus-o pe ordinea de azi a O.N.U.-ului. Că în apus s-a format o armată de 500.000 oameni probabil pentru ocuparea Europei. De asemenea la O.N.U. s-a pus problema României. Americanii au hotărât să se rezolve și se va rezolva. Un lucru e sigur din aceste interpretări ale lui Itul și celelalte vârfuri legionare: Americanii sunt tari și mari și hotărârile care le iau nu pot fi decât executate, iar Sovieticii sunt mici și slabi, încât de abia mai protestează și cât pot mai amână. Exact aceasta este atmosfera pe care o mențin aceste vârfuri în

total acordat americanilor. Atrag atenția cunoștințele referitoare la existența și organizarea ONU³⁹ cât și a conferințelor internaționale. Se impune, deopotrivă, și semnalarea exagerărilor, a informațiilor false (Beria a fugit în America, generalii Jukov și Bulgarin s-au răsculat împotriva Moscovei), dar toate acestea trebuie înțelese în contextul amplificării de către deținuți, pentru susținerea moralului, a speranțelor legate de o posibilă înlăturare a regimului comunist din România.

d) *susținerea ideilor anticomuniste cu argumente din spațiul religios*: „În altă zi vorbește despre proprietate, că ar fi un instinct de proprietate și emite o teorie că și Dumnezeu a spus înmulțiți-vă și moșteniți pământul. Caută el să justifice acest instinct de proprietate cu citate din Biblie. După aceea spune că el a citit și Capitalul lui Marx că chiar acesta recunoaște că chiar în epoca socialismului trebuințele nu sunt la fel, și chiar acesta spune că diamantele pentru unul au o valoare mare, pentru altul o valoare mai mică. Pomenește de o carte Comunism și Comunitarism aceste însemnând egalitate bazată pe valorile spirituale”⁴⁰.

„Altădată mi-a vorbit despre o problemă între creștinism și comunism, comunismul fiind o minciună și inversare a tuturor valorilor nobililor de până acum, că problema socială o va rezolva Biserica”⁴¹.

Activitatea „oratorică” anticomunistă a lui Nicolae Itul și a celorlalți deținuți a fost dublată de o opoziție concretă față de presiunile reeducatorilor și administrației. Se evidențiază în primă instanță caracterizarea pe care informatorul i-a făcut-o lui Nicolae Itul: „Este un instigator principal care ațâță deținuții, de câte ori a fost vreun conflict cu administrația și mai ales remarc aici, vroia să creeze în rândul deținuților atmosfera că oarecum administrația acordă anumite drepturi deținuților (reeducați, *n.n.*) pentru că aceștia se comportă de o

---

rândul deținuților prin aceste zvonuri și mai ales prin interpretarea lor. În legătură cu aceasta care confirmă ce le spuse mai sus cu ocazia unui discurs al lui Eisenhower care s-ar ține în prezent Itul face următoarea afirmație, textual o redau: Cred că Eisenhower își începe discursului lui cu următoarele cuvinte „Ceterum censia, bolșevinzenzis delendam esse, ce însemnează *Astfel am hotărât ca bolșevismul să fie distrus sau cucerit*, așa îmi amintesc eu traducerea acestei fraze.”(ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 259800, vol. 2, f. 24-25).

³⁹ „Altădată povestește organizarea O.N.U - lui Biroul Politic, Biroul de Securitate, Adunarea Generală și, aceasta idee o susține ca o hotărâre luată de ONU trebuie executată, că au și o armată, așa că dacă americanii hotărăsc rezolvarea României, anul acesta se pune imediat în aplicare. Tot el povestește anecdota cu vulpea argintie. Cum în Berlin se întâlnește un american, un rus, un englez. Găsesc o vulpe argintie, se învoiesc să vândă și să împartă bani. Rusul spunea că o vinde el, când la împărțitul banilor, rusul spune nu-și mai amintește de vulpe de bani, se înfurie americanul, englezul suflecă mânecile gata de bătaie, atunci rusul imediat își aduce aminte. Această anecdotă ilustrează tocmai atmosfera care au creat-o ei pe secție, că americanii sunt tarii și rușii nu mai pot de frică” (*loc. cit.*, f. 23).

⁴⁰ *Loc. cit.*, f. 24.

⁴¹ *Loc. cit.*, f. 28.

manieră forte. Acest lucru nu l-a făcut numai el (ci, *n.n.*) și toate vârfurile semnalate de mine.

Așa se explică de ce deținuții au fost așa de obraznici cu milițienii etc”⁴².

La 9 mai 1954 Nicolae Itul este transferat din închisoarea Caransebeș în penitenciarul Codlea pentru „anchete judiciare”⁴³. Se încheia un capitol important al biografiei carcerale a lui Nicolae.

IV. Codlea. Gherla. Aiud.

Pe 13 mai 1954 penitenciarul Codlea trimite către Caransebeș un ordin de confirmare a primirii deținutului Nicolae Itul⁴⁴, care este repartizat în celula 8⁴⁵. Alături de Nicolae Itul a fost transferat și informatorul „Mihai Siret”, ale cărui acțiuni operative au continuat și în noua închisoare. Pe baza datelor oferite de el⁴⁶, Grupa Operativă din penitenciarul Codlea nota: „Măsuri luate: Grupa Operativă din Penit. Codlea, după ce a primit ordinul și materialul informativ, a luat măsuri de supraveghere informativă a susnumitului deținut, stabilind că și în momentul de față se menține pe aceeași poziție, fără însă să mai treacă la ajutorul legionar sau la alte discuții intense pe care el le purta cât timp se afla în penit. Tg. Ocna și Caransebeș. Activitatea lui este urmărită informativ în continuare de Grupa Operativă”⁴⁷.

Transferat la Codlea pentru „afaceri judiciare”, Nicolae Itul este anchetat de către locotenentul Valeriu Neghină, a cărui deplasare pentru anchetă este aprobată pe 6 octombrie 1954⁴⁸. Subiectul acestor anchete nu este precizat în dosarul penal al lui Nicolae Itul.

Un an mai târziu, pe 7 mai 1955, Nicolae Itul este transferat la Penitenciarul Gherla⁴⁹. Despre scurta perioadă petrecută la Gherla nu se regăsește nicio informație.

⁴² *Loc. cit.*

⁴³ *Loc. cit.*, f. 165.

⁴⁴ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 7, f. 162.

⁴⁵ *Loc. cit.*, f. 163.

⁴⁶ „Din materialul informativ furnizat de sursele arătate mai sus, rezultă că deținutul legionar Itul Nicolae, din penit. Codlea, în timp ce se afla în detenție în penit. Sanatoriu Tg. Ocna și penit. Caransebeș, în tot timpul a desfășurat activitate legionară în rîndul deținuților din camerele de detenție pe unde a trecut, activitate care a constat în prea mărirea culturii regimului din Germania, din SUA și din celelalte state capitaliste. Insulte la adresa regimului nostru, la adresa conducerii, criticînd orînduirea socialistă. A menținut ideologia legionară în rîndul celorlați deținuți legionari cu care a venit în contact, a cîntat cîntece legionare, a declamat poezii legionare, făcînd în acest timp educația legionară și altor elemente care nu erau legionari, creînd o atmosferă de rezistență în favoarea deținuților legionari. A contribuit în timp ce se afla în penit. Tg. Ocna, la ajutorul legionar cu alimente pe care le rezerva din rația lui și le dădea altor deținuți legionari bolnavi.” (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 16).

⁴⁷ *Loc. cit.*

⁴⁸ *Loc. cit.*, f. 160.

⁴⁹ *Loc. cit.*, f. 190.

Pe 28 iulie 1955 Nicolae Itul ajungea în temuta închisoare a Aiudului. Regimul carceral de aici, descris detaliat de către Itul, contextualizează, în discursul acestuia, starea de spirit a deținuților, caracterizată de tensiune, deopotrivă între ei cât și față de administrație.

Despre legăturile dintre deținuți și repercusiunile comunicării dintre ei, regăsim informații în raportul ofițerului Noian Arghir din 20 decembrie 1956: „Raportez: în ziua de 20.XII.956, între orele 20:30 – 21:00 fiind în celular am prins pe deț. C.R. Itu P. Nicolae condamnat 10 ani temniță grea dînd lecții cu caracter religios (Fericirile⁵⁰) deț. C.R. Pavel Nicolae care și le nota pe o bucată de săpun. În momentul când am deschis vizeta pe unde se servește masa o sărit dela geam, iar dacă lam întreat pe ce o scris a avut tupeu să mintă că nu a scris însă făcînd controlul în geam am găsit bucata de săpun pe care a scris, după ce am luat săpunul și cuiul cu care a scris ă recunoscut că o scris.

După ce mam⁵¹ dus la camera deț Itul P. Nicolae am întreat prima dată pe deț. Crețu C Ioan și pe deț Săndulescu M. Constantin au afirmat cu tărie că din cameră nu a vorbit nimenea căutînd să ascundă acest lucru. Dacă am văzut că nu recunosc am întreat pe deț. Itul P. Nicolae care era în cauză. El la început a căutat să mențină același lucru că nu s-a vorbit, însă după ce iam amintit doar cîteva cuvinte din cele spuse prin geam abia atunci o recunoscut că el o vorbit.

Pentru cele de mai sus propun de a fi pedepsiți primi doi adică deț. Itul P. Nicolae și Pavel I. Nicolae cu 7 zile izolare cu regim sever iar deț. Crețu C. Ioan și deț. Săndulescu M. Constantin cu câte 5 zile izolare cu regim sever pentru că au căutat să ascundă adevărata situație⁵².

Propunerea locotenentului a fost aprobată de conducerea închisorii, Nicolae Itul ispășindu-și pedeapsa începînd cu 24 decembrie 1956⁵³.

În timpul detenției lui Nicolae Itul în Aiud s-au petrecut două mari evenimente, greva foamei declarată de deținuți în martie 1957 și manifestația împotriva administrației cu ocazia împușcării mortal a deținutului Ioan Popa, din iulie 1957. La ambele acțiuni Nicolae Itul a luat parte în mod activ.

Pe 28 martie 1957 Nicolae Itul semnează o declarație în care își motivează intrarea în greva foamei: „Subsemnatul, Itul P. Nicolae, deținut, condamnat la 10 ani temniță grea pentru activitate legionară, de profesiune student, născut în anul 1923, decembrie, 10, declar următoarele:

În ziua de 26.III.1957, dimineața, am declarat greva foamei ca protest îm-

⁵⁰ Conform mărturiei lui Nicolae Itul în interogatoriul din 12 august 1957 (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 38).

⁵¹ Pentru a ilustra slaba pregătire a gardienilor, am optat pentru transcrierea literală a documentelor.

⁵² Raportul a fost citat în forma inițială, redând greșelile ortografice (ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 7, f. 147).

⁵³ *Loc. cit.*, f. 146.

potriiva regimului de discriminare în care sunt ținut. Astfel: în alte penitenciare pe unde am fost, deținuții condamnați în baza aceluiași legi ca și mine, se bucură de dreptul de a avea elementara posibilitate de a primi: scrisori, pachet, vorbitor, bani și de a scrie și ei familiilor lor, iar eu nu am în acest penitenciar. Am raportat în repetate rânduri organelor de control, care au răspuns că *am regim special* ordonat în afara penitenciarului și că în momentul în care vor veni ordine *de sus* acest regim va înceta. Cum eu trăiesc într-un regim diferit, pe care organele de control l-au constatat și nu mi s-au dat cuvenitele drepturi legale, ne mai având altă posibilitate de autoapărare, am recurs la acest mijloc disperat de a mă apăra cerând:

Dreptul de a avea și eu legătură cu familia prin: scrisori, pachet, vorbitor, cum au ceilalți deținuți condamnați în baza aceleiași legi, care nu face discriminare”⁵⁴

Două zile mai târziu, Nicolae Itul renunța la greva foamei declarând: „Subsemnatul Itul P. Nicolae, deținut, cond, 10 ani t.g. pentru activitate legionară, începând cu ziua de 30 III – 957 dimineața, am renunțat la greva foamei, întrucât mi s-a spus de către Adm. locală, că cererea mea de declararea grevei a fost înregistrată și luată în studiu de forurile superioare care urmează să hotărască”⁵⁵.

În august 1957 Nicolae Itul este anchetat timp de trei zile de către lt. maj. Liber Iulian. Vom analiza interogatoriul din 12 august împărțindu-l în 3 fragmente: a) detenția antonesciană și activitatea politică; b) experiențele din închisorile comuniste până la Aiud; c) perioada petrecută la Aiud.

a) Referindu-se la detenția antonesciană și activitatea politică din anii studenției, Nicolae Itul reia în mod sintetic declarațiile din anchetele de la Securitate, din 4 august 1949.

b) La întrebările ofițerului despre detenția de la Târgu Ocna și Caransebeș, Nicolae Itul răspunde negând orice activitate sau discuție cu caracter legionar⁵⁶.

⁵⁴ *Loc. cit.*, f. 141.

⁵⁵ *Loc. cit.*, f. 142.

⁵⁶ **Întrebare:** În acea perioadă ai purtat cu ceilalți deținuți discuții cu caracter legionar? **Răspuns:** În acea perioadă nu am purtat discuții cu caracter legionar cu ceilalți deținuți cu care eram încarcerat la Tg. Ocna. **Întrebare:** Cu ce ai contribuit Dta în timp ce erai la Tg Ocna în sensul ajutorului legionar. **Răspuns:** În timp ce eram la Tg. Ocna nu am făcut nici un fel de ajutor legionar; în schimb am ajutat pe toți deținuții bolnavi în sensul că îi spălam, le coseam hainele și rufele și le dădeam mâncare în gură. Menționez că aceasta se făcea din cameră în cameră cu schimbul. – cu știrea administrației (adnotare Nicolae Itul). **Întrebare:** În perioada cât ai stat Dta în penitenciarul Caransebeș ai fost pedepsit de administrație și dacă da pentru ce fapte? **Răspuns:** În perioada cât am fost la penitenciarul Caransebeș nu cunosc faptul să fi fost pedepsit de administrația penitenciarului, nici personal nu mi s-a comunicat. **Întrebare:** În cadrul penitenciarului Caransebeș ai purtat în camerele unde erai încarcerat Dta discuții cu caracter legionar cu ceilalți deținuți. **Răspuns:** Nu, în penitenciarul Caransebeș nu am purtat discuții cu caracter legionar. **Întrebare:** Ce discuții ai purtat Dta cu deținuții încarcerați în camere din Penit Codlea? **Răspuns:** În perioada cât

Chestionarul anchetatorului denotă faptul că acesta cunoștea notele informative și rapoartele Securității referitoare la atitudinea lui Nicolae Itul din închisorile Târgu-Ocna și Caransebeș. Se evidențiază răspunsul lui Nicolae Itul la întrebarea despre ajutorul legionar de la Târgu Ocna: „În timp ce eram la Tg. Ocna *nu am făcut nici un fel de ajutor legionar; în schimb am ajutat pe toți deținuții bolnavi (s.n.)* în sensul că îi spălam, le coseam hainele și rufele și le dădeam mâncare în gură. Menționez că aceasta se făcea din cameră în cameră cu schimbul. – cu știrea administrației⁵⁷ (adnotare a lui Nicolae Itul).

Dacă în răspunsurile referitoare la detenția de la Târgu Ocna, Caransebeș și Codlea, Nicolae Itul neagă activitatea avută, în schimb, acesta recunoaște evenimentele la care a fost părtaș în închisoarea Aiud⁵⁸. Itul își asumă aceste momente doar în plan factologic, negând caracterul lor politic. Prin relaționarea

---

mă găseam în penitenciarul Codlea, cu deținuții cu care am stat împreună nu am purtat discuții cu caracter politic și nici injurios la adresa organelor de stat. Am discutat chestiuni profesionale și am răspuns întrebărilor lor în legătură cu situația penitenciarelor unde am fost (Tg. Ocna, Caransebeș, Pitești); ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 37.

⁵⁷ *Loc. cit.*

⁵⁸ **Întrebare:** De când te găsești Dta în Penit. Aiud ai fost pedepsit de organele administrative și dacă da pentru ce fapte? **Răspuns:** Da, am fost pedepsit în două rânduri: - odată la 21 decembrie 1956 cu 7 (șapte) zile izolare pentru că am fost surprins vorbind la geam. A doua oară am fost pedepsit în 22 martie cu 3 zile de izolare deoarece s-au găsit hârtii scrise în tocul ferestrei. De asemenea în luna mai sau aprilie la o percheziție mi s-a găsit asupra mea două fascicule dintr-un dicționar francez-român, pentru care am dormit 7 zile fără saltea. **Întrebare:** În luna decembrie 1956 Dta ai fost surprins vorbind la fereastră; cu cine vorbeai și ce comunicări făceai? **Răspuns:** Atunci când am fost surprins vorbind la fereastră am vorbit cu deținutul Pavel Nicolae de la camera 115 și i-am spus o rugăciune din evanghelie care se citea la liturghie „Fericiții”. **Întrebare:** Arată Dta de unde a provenit la Dta fasciculele din dicționarul româno-francez ce ți s-a găsit la percheziție? **Răspuns:** În luna noiembrie 1955 pe când mă găseam la camera 112 împreună cu deținuții Popa Gheorghe și Gligor Ioan, am găsit între ramele de la geam și gratiile de fier fasciculele din dicționarul francez-român, pe care le-am ținut ascunse până la găsirea din 1957. Despre existența acestor fascicule mai știa și deținutul Popa Gheorghe cu care am învățat cuvinte din dicționar. **Întrebare:** Ai refuzat masa în ziua de 26 martie 1957? **Răspuns:** Da, am refuzat masa în ziua de 26-03 1957 dimineața. **Întrebare:** Cine a mai refuzat masa în camera 114 în afară de Dta? **Răspuns:** În afară de mine, a mai refuzat masa și deținutul Popa Gheorghe, care a refuzat masa în ziua de 27 martie 1957. **Întrebare:** Ce discuții s-au purtat în celula 114 privind refuzul de masă pe care l-ai început Dta în ziua de 26 martie 1957?

Răspuns: În camera 114 după ce eu am refuzat primul masa, nu s-a discutat nimic în legătură cu refuzul de mâncare pe care-l începusem. De asemenea nu le-am spus în cameră nici motivele ce m-au îndemnat să refuz mâncarea. **Întrebare:** Ce discuții ai purtat Dta cu Popa Gheorghe, după ce și acesta a refuzat masa iar ceilalți doi deținuți care nu au participat la refuzul de masă au fost luați din camera 114? **Răspuns:** Nu am discutat nimic. **Întrebare:** Cine te-a îndemnat pe Dta să refuzi masa în ziua de 26.03.1957. **Răspuns:** Nu m-a îndemnat nimeni să refuz masa. **Întrebare:** De ce te-ai solidarizat cu ceilalți deținuți legionari în acțiunea refuzului mesei în luna martie 1957? **Răspuns:** Am refuzat masa în 26 martie 1957 ca urmare a faptului că în ziua de 25 martie seara am auzit că o parte din deținuții legionari au refuzat masa, iar eu m-am solidarizat în această acțiune de refuz de masă (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 38-39).

atitudinilor deținuților, anchetatorul dorea incriminarea lui Nicolae Itul ca având activitate legionară. Itul contracarează acest demers negând colaborarea și discuțiile politice cu ceilalți deținuți.

Ancheta a continuat și în următoarele zile. Dacă pe 13 iunie, ofițerul își exprima speranța că „prin discuții amănunțite și legate de situația sa vom putea să-l determinăm să colaboreze cu noi”⁵⁹, la interogatoriul de a doua zi anchetatorul notează insuccesul demersului său: „Din tot procesul anchetei am constatat că este element fanatic, deși în aparență caută să pozeze că este indiferent față de activitatea legionarilor. Este timorat de faptul că va mai fi condamnat și pentru activitatea ce a desfășurat-o în detenție. I s-a luat un proces-verbal de interogatoriu în care recunoaște că s-a solidarizat cu acțiunea legionară a refuzului de masă. Deși inițial în punctasem în vederea studiului la recrutare, mi-am dat seama că nu corespunde”⁶⁰.

Pe 22 iulie 1959 expira condamnarea de 10 ani a lui Nicolae Itul. În perspectiva eliberării Securitatea București îi cere penitenciarului Aiud o caracterizare a acestuia. Aiudul răspunde pe 9 mai 1959 la solicitarea Securității: „Urmare la ord. dvs. nr. 14/0061036 din 20 aprilie 1959 privind pe numitul Itul Nicolae. Este cunoscut de către organele noastre ca un element fanatic și un notoriu legionar. În timpul detenției a luat parte activă la toate acțiunile contrarevoluționare organizate de către legionari din penit. Aiud. De asemeni a atras în aceste acțiuni mai mulți legionari – numitul bucurându-se de o stimă deosebită în rîndul legionarilor din penit. În mod activ a luat parte și a antrenat și pe alți deținuți la refuzul de masă din martie 1957, precum și la manifestația cu caracter legionar din iulie 1957. Fiind un element recalcitrant a fost deseori sancționat disciplinat pentru nerespectarea regulamentului. În timpul detenției a fost pedepsit cu 65 zile izolare pentru diferite abateri”⁶¹.

Pornind de la această caracterizare, căreia i se adaugă motivele arestării lui Nicolae Itul, Securitatea propune într-un referat întocmit de o comisie formată din Locțiitor procuror general, General maior, Bucșan Gheorghe, Secretar general MAI, General locot., Nicolschi Alex., Secretar general MAI, General maior, Negrea Vasile, să i se fixeze loc de muncă pe timp de 60 de luni lui Nicolae Itul⁶².

Propunerea a fost aprobată, iar la 5 iunie 1959 ministrul de interne, Alexandru Drăghici, semna ordinul prin care i se fixa lui Nicolae Itul loc de muncă pe timp de 60 de luni⁶³.

⁵⁹ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 33.

⁶⁰ *Loc. cit.*, f. 34.

⁶¹ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 8, f. 3.

⁶² *Loc. cit.*, f. 7.

⁶³ *Loc. cit.*, f. 8.

V. Coloniile de muncă: Poarta Albă și Periprava

Noua pedeapsă începea la 22 iulie 1959. A doua zi Nicolae Itul este îmbarcat spre închisoarea de tranzit Jilava, unde ajunge pe 26 iulie.⁶⁴ De aici Nicolae Itul este transferat la colonia de muncă de la Poartă Albă. Data exactă a acestui moment nu se cunoaște, Itul precizând doar că au fost scoși la muncă în carierele de piatră în septembrie 1959⁶⁵. „Trebuia să spargem bolovani și să încărcăm vagoneti, un vagon de fiecare persoană pe zi. Granulația era cum îi prisma care se pune la calea ferată. Pe un vagon din ăla îți dădea un sfert de pită, cam 200 de grame”⁶⁶. Aici îl reîntâlnește pe Grigore Ghineț, cu care, alături de profesorul Aurel Nenati, a format o grupă de muncă a celor care nu-și îndeplineau norma.

Pe 10 octombrie 1959⁶⁷, Nicolae Itul ajunge în colonia de la Periprava. „În toamna lui '59 spre '60 eu am lucrat la stuf. Am mers cu bacul, cu Ropală, cu Drăgoi. Am lucrat în brigăzi, am lucrat toată perioada la stuf, până când eu am căzut grămadă. E adevărat că eu am fost mai firav. Trebuia să faci un snop de 120 cm mărime. Norma pe zi era 10 snopi de 120 cm. Și pe brânci de m-ar fi pus nu puteam face, mai ales că trebuia să-l și cari până la stog”⁶⁸.

Nicolae Itul formează o nouă grupă de deținuți incapabili să îndeplinească norma, alături de care adoptă o modalitatea diferită de a lega snopii de stuf prin care deși aveau dimensiunea cerută, nu cuprindeau cantitatea de stuf corespunzătoare dimensiunii indicate⁶⁹.

Despre ajutorul dintre deținuți menționează și o notă informativă din 21 aprilie 1960: „Cristea Cristea a fost la bucătărie în martie 1960 și după indicațiile lui Moise Dumitru, dădea ajutor zilnic de mâncare (mămăligă) următorilor: Mitar Tiberiu, Maxim Ion, Spaniolu, Itu Nicolae, și alții”⁷⁰.

În același an, 1960, pe 11 februarie Nicolae Itul este anchetat de către ofițerul Suci Mihail. Interogatoriul s-a focusat asupra activității politice a lui Itul din perioada studenției. Faptul că anchetatorul este cel care transcrie răspunsurile argumentează limbajul standardizat și ideologizat în care cel anchetat descrie propria activitate. Acesta reia în mod sumar declarațiile din timpul anchetei.

⁶⁴ *Loc. cit.*, vol. 7, f. 132.

⁶⁵ *Loc. cit.*

⁶⁶ *Loc. cit.*

⁶⁷ *Loc. cit.*, f. 123.

⁶⁸ Interviu cu Nicolae Itul, 20 noiembrie 2009.

⁶⁹ „Am făcut o invenție: eu făceam legăturile, mi-am făcut niște cârpe palmare, că te tăiai. Luam mănunchiul de stuf, cât să fac legătura din el, 20 de cm, pac-pac îl rupeam. 40 cm îl rupea, 20 iar îl rupea, 40 iar îl rupeam. Adică aveam două legături de lungime 40-40 și două de 20-20, un fel de cutie. Mă duceam și luam de acolo și-l legam, era snopul perfect. Eu nu-l mai cântăream, ceea ce măsuram era corect. Și începurăm noi să ne luăm pita, toată lumea se minuna cum ne luăm pita” (interviu cu Nicolae Itul, 20 noiembrie 2009).

⁷⁰ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 259800, vol. 2, f. 14.

Se evidențiază, de asemenea, descrierea pe care ofițerul o face poziției sociale a lui Nicolae Itul: „intelectual fără avere”⁷¹.

Alături de munca la stuf, Nicolae Itul a lucrat și în agricultură. Legătura cu ceilalți și posibilitatea procurării de hrană suplimentară a îmbunătățit viața cotidiană din colonia de muncă.

În septembrie 1962 Nicolae Itul „a fost admis și instruit pentru a lucra ca instalator apă”⁷², iar spre finalul detenției a încetat munca, fiind trecut în rândul inapților⁷³.

Dintr-un raport al coloniei de muncă Periprava către Ministerul de Interne, datat la 25 martie 1944, aflăm că Nicolae Itul „a muncit la diferite munci cu caracter gospodăresc îndeplinind norma de 100%, pe tot timpul a avut o comportare bună”⁷⁴.

Același raport menționează: „Nu s-a calificat cooptarea pe timpul detenției (s.n.)”⁷⁵.

Pe 15 aprilie 1946, prin ordinul 5021 al vicepreședintelui Consiliului de miniștri și ministru al afacerilor interne, Alexandru Drăghici, „numitul Itul Nicolae născut la 10.12.1923 în com. Sălașul de Sus, raionul Hațeg, fiul lui Petru și Ana, de profesie fost student, urmează a fi eliberat din L.M.”⁷⁶.

Ordinul de eliberare s-a materializat pe 9 mai 1964. În aceeași zi Nicolae Itul a fost obligat să semneze o declarație⁷⁷ prin care se angaja să nu divulge nimic din experiențele carcerale. Despre acest moment Itul își amintește: „Ne-a dat drumul să plecăm în libertate, știu că ne-a dat o hârtie: - Semnează aici. - Până nu citesc, nu semnez. - Păi, ce crezi, că faci ce vrei? - Domne', mă condamnă la moarte, îmi dai drumul, faci ce vrei, vreau să citesc. Era scris așa: Nu voi divulga nimic, pe unde am trecut, prin ce-am trecut. În caz contrar voi suferi din legile scrise și nescrise ale R.P.R. Eu am tăiat pe nescrise și-am semnat. - De ce-ai tăiat? - Păi, eu nu cunosc legi nescrise. Mie mi-o dat o altă foaie, pe care am semnat-o, pe care nu mai era scrisă aia”⁷⁸.

⁷¹ ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 8, f. 10.

⁷² ACNSAS, fond *Penal*, dos. 1047, vol. 7, f. 111.

⁷³ *Loc. cit.*, f. 123.

⁷⁴ *Loc. cit.*

⁷⁵ *Loc. cit.*

⁷⁶ *Loc. cit.*, f. 108.

⁷⁷ „Subsemnatul Itul Nicolae domiciliat în comuna București, str. Frasinul nr. 21. La punerea mea în libertate din locul de reținere am luat cunoștință de faptul că nu am voie să divulg nimănui nimic din cele văzute și auzite de mine în legătură cu locurile de deținere pe unde am trecut și nici despre persoanele încarcerate. De asemenea, nu voi comunica nimic scris și nici verbal rudelor sau altor persoane despre deținuții rămași în locul de deținere. În cazul când nu voi respecta cele arătate mai sus, am luat cunoștință că sunt pasibil a suporta rigourile legilor Republicii Populare Române” (*loc. cit.*, f. 109).

⁷⁸ Interviu cu Nicolae Itul, 20 noiembrie 2009.

După eliberare, Nicolae Itul se întoarce pe meleagurile natale, stabilindu-se, după un popas în Sălașul de Sus și Hațeg, în Călan și angajându-se la combinatul „Victoria” din localitate. Supravegheat îndeaproape de Securitate, dosarul de urmărire informativă, ce acoperă perioada 1964-1985, numărând peste 600 de pagini, Nicolae Itul reușește să-și finalizeze studiile universitare, la Institutul de Studii Economice din Cluj (1968).

Abrevieri bibliografice

ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

Ianolide 2006 - Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos*, București, 2006

Mureșan 2006 - Alin Mureșan, „Reeducarea prin tortură”, în *Memoria*, nr. 57 (4/2006), București, 2006, p. 15-56

Mureșan 2007 - Alin Mureșan, *Pitești: cronică unei sinucideri asistate*, Iași, 2007

Ursu 2013 - Dragoș Ursu, „Târgu Ocna și Caransebeș, episoade ale rezistenței deținuților în fața presiunii regimului represiv. Aportul lui Nicolae Itul”, în *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, XIII, 2013, p. 89-112

OPERELE LUI PIERRE BELON ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE FILIALA CLUJ-NAPOCA

ELENA DAMIAN

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București,
Facultatea de Drept, Cluj-Napoca

The Works of Pierre Belon in the Library of the Romanian Academy's Collections, Cluj-Napoca Branch

ABSTRACT

Pierre Belon (1517-1564) - an outstanding personality of the French Renaissance, ichthyologist, ornithologist, botanist, ethnologist, doctor, and tireless traveller - is one of those persons who renewed the study of natural sciences by direct observation. He belongs to the first botanist - travellers and gave his research practical guidance. He also contributed to the composition of botanical and zoological repertoires that were characteristic of his epoch. Furthermore, he strived to introduce the French language into scientific papers, and he did this in order to replace Latin, previously used. Hence, he wrote his works in his native tongue, and they were subsequently translated into Latin as well. His works were appreciated both for their scientific descriptions and the precise and minute engravings. In 1540, Pierre Belon created a plantation named *Arboretum* at Touvoie, Sarthe county (his native place). It was there where he showed particular interest in the acclimation of plants. He also brought his contribution to the development of zoology, being considered one of those who founded modern ichthyology. As a matter of fact, he used for the first time the word "renaissance" - *Renaissance* in the French language, in 1553 ("*la tant désirée renaissance*" - the so much desired Renaissance). By the multitude of his concerns and his scientific conceptions and applied methods, Pierre Belon actually was the man of the Renaissance. His works have circulated throughout the Transylvanian territory as well, and some valuable editions are kept with great pride in the Library of the Romanian Academy's collections, Cluj-Napoca branch. Among the ex libris we have come across in his books, we mention the one of Csepregi Turkovics Ferenc, professor and bibliophile in Cluj, in the 18th century.

Cuvinte-cheie: Pierre Belon, Renaștere, ihtiologie, botanică, biblioteci transilvănene

Keywords: Pierre Belon, Renaissance, ichthyology, botany, transylvanian libraries

Renașterea a deschis o nouă eră în toate sectoarele activității umane, însă efortul de emancipare intelectuală s-a manifestat mult mai puternic în domeniul științelor. Resurecția științelor a început în Franța cu matematica și astronomia, pentru ca, apoi, să continue cu *științele naturii*¹. Descoperirea tiparului a permis o mai largă răspândire a operelor literare și științifice. Pentru difuzarea textelor

---

¹ Taton 1971. În perioada Renașterii, în cadrul științelor naturii se includeau: I. Științele pământului; II. Chimia; III. Studiul corpului omenesc; IV. Arta vindecării; V. Zoologia; VI. Botanica și agronomia.

științifice și pentru accesibilitatea lor, un rol cu totul deosebit l-a avut și tehnica gravurii. Diversele călătorii cu scop științific și explorările de noi teritorii au contribuit și ele în mod hotărâtor la un salt calitativ pentru unele științe.

Observarea directă a naturii și stabilirea raportului dintre conștiință și natură constituie o altă mare revoluție a Renașterii. „Natura [devine] obiect de studiu, iar nu prilej de contemplație, nici de exaltare magică”².

Renașterea reprezintă epoca de încheiere a științelor moderne. În domeniul *zoologiei*, în această perioadă, au fost preluate de la predecesori credințele, observațiile și obiceiurile acumulate de-a lungul timpului. În urma călătoriilor și a descoperirilor geografice, și inventarul lumii vii a crescut mult. Numărul de 500 de tipuri de animale din catalogul lui Aristotel a fost mult depășit în această vreme. Doi francezi s-au remarcat în acest domeniu, și anume Guillaume Rondelet³ și Pierre Belon, care au contribuit din plin la înnoirea științelor naturii. Un rol deosebit l-a avut și arta care a sprijinit popularizarea acestei științe. Apar tot mai multe gravuri în cărțile tipărite. De pildă, artistul Arnaud Nicolai (1550?-1589) a ilustrat unele ediții ale lucrării *Observations...* a lui P. Belon, în care au fost reprezentate animale necunoscute până atunci. Pentru câteva figuri de pești, P. Belon a apelat la ambasadorul Venetiei la Londra, Daniele Barbaro, respectiv la pictorul acestuia, Plinio⁴.

Începând cu secolul al XVI-lea, și *studiul plantelor* tinde să se elibereze de povara tradiției și să se afirme prin sine și pentru sine. Savanții încep să prospecteze natura, iar era marilor călătorii și a călătorilor naturaliști se deschide. Vor mai fi traduși și comentați Aristotel, Teofrast, Dioscoride sau Pliniu cel Bătrân (primii așa-zisi botaniști), dar, în paralel, se conturează trăsăturile cercetării directe, precise și transmisibile. Botaniștii încep să se ocupe cu uscarea plantelor și strângerea lor pentru ierbare, activitate cu totul nouă. Acestea se bucură de un mare succes și au un rol practic deosebit, fiind instrumente utile pentru determinarea „simplelor”, adică a plantelor medicinale, a „buruienilor de leac”. Tot în secolul al XVI-lea se dezvoltă iconografia botanică. Se afirmă, de asemenea, arta descrierii plantelor. Ele sunt studiate, de cele mai multe ori, pe viu, în natură sau în cultură, iar descrierile au și ele un caracter viu. Identificarea

---

² Eliade 1984, p. 23.

³ Guillaume Rondelet (1507-1566), medic și naturalist, a studiat medicina la Montpellier și a fost profesor regal de medicină din anul 1545. A înființat un amfiteatru de anatomie la Montpellier în anul 1566. A fost unul dintre primii observatori ai faunei acvatice și a schițat o clasificare naturală care i-a adus renumele de „părinte al ihtiologiei franceze”. Lucrările sale din acest domeniu sunt: *Libri de piscibus marinis*, Lyon, 1554, în 2°, 583 p.; *Universae aquatiliū historiae pars altera, cum veris ipsorum imaginibus*, Lyon, 1555, în 2°, 242 p.; *L’histoire entière des poissons*, Lyon, Macé Bonhomme, 1558, în 8°, 2 volume. G. Rondelet a fost evocat de Rabelais sub numele de *Rondibilis*. Ca botanist, a cules plante pentru ierbare de pe meleagurile Franței (*Dictionnaire* 1951, p. 612).

⁴ Taton 1971, p. 179.

și descrierea plantelor cunoscute sau necunoscute, dar mai ales încercarea de a le clasifica după criterii obiective sunt trăsături originale, care definesc Renașterea, constituind cele două tendințe ale botanicii din acea perioadă.

Botanica Renașterii a fost dominată de Conrad Gesner din Zürich (1516-1565), un geniu universal, caracteristic vremii, care, prin încercările sale de a clasifica plantele, a marcat de fapt începutul botanicii sistematice moderne. Savanții germani Otto Brunfels (1488-1534), Leonhard Fuchs (1501-1566) și Valerius Cordus (1515-1544) au făcut parte din acei botaniști care au cules și au descris plantele. Alături de aceștia, francezul Charles de L'Écluse (1526-1609) a fost unul dintre cei mai apreciați autori de botanică descriptivă din epoca Renașterii, fiind supranumit „prințul descriptorilor”⁵.

Un alt naturalist francez renumit, din secolul al XVI-lea, a cărui activitate constituie subiectul prezentului studiu, a fost Pierre Belon (1517-1564). A fost una dintre acele personalități marcante ale Renașterii franceze, care a avut rezultate remarcabile în toate domeniile pe care le-a abordat. A fost unul dintre cei care au înnoit studiul științelor naturii prin observație. A acordat o atenție deosebită aspectului practic. S-a născut aproape de Le Mans (Sarthe), într-o familie modestă, despre care nu se știu multe amănunte. Datorită protecției lui René du Bellay, episcopul din Le Mans, tânărul ajutor de farmacist a avut șansa de a se consacra destul de devreme studierii științelor naturii care l-au atras încă de mic. Apoi, sprijinit de alți binefăcători, precum Guillaume Duprat, episcop la Clermont, sau de cardinalii de Tournon și de Lorraine, și-a continuat studiile. Tot ei l-au ajutat să călătorească și să-și publice lucrările. A studiat medicina la Paris și a devenit doctor. Aici, s-a împrietenit cu poetul Pierre de Ronsard. Marea sa pasiune fiind totuși botanica, în anul 1540, P. Belon a plecat la Wittenberg, unde a urmat cursurile eminentului botanist Valerius Cordus (mineralog și botanist, profesor de botanică al universității din Wittenberg). Pierre Belon a devenit discipolul favorit al savantului german, care l-a invitat să-l însoțească în călătoria de studii prin Germania și Boemia. De la profesorul său a deprins rigurozitatea și spiritul practic care îi vor fi de mare folos în întreaga sa carieră. La întoarcere, bănuind că ar fi devenit un simpatizant al luteranismului, P. Belon a fost arestat, dar a fost eliberat repede, datorită relațiilor prietenului său Ronsard. În anii 1542-1543, Belon a avut unele misiuni diplomatice în Elveția și în Germania, iar în 1546 a călătorit în Turcia, în același scop, alături de doi ambasadori ai lui Francisc I. Tot în anul 1546, a plecat într-o lungă călătorie de explorare, lucru care nu ar fi fost posibil fără sprijinul constant al protectorului său, cardinalul de Tournon. A fost unul dintre primii botaniști călători. A vizitat Grecia, insulele mediteraneene, Turcia, Asia Mică, Egiptul, Palestina și Roma. La Roma, s-a întâlnit cu generosul lui protector, dar și cu doi zoologi celebri,

---

⁵ Damian 2019, p. 101-112.

Guillaume Rondelet și Ippolito Salviani (1514-1572), cu care va avea relații de colaborare. La revenirea din călătorie, în 1549, Belon a început ordonarea și redactarea numeroaselor și interesantelor observații din peregrinările sale, iar remarcabila sa lucrare intitulată *Observations de plusieurs singularités et choses trouvées en Grèce* a văzut lumina tiparului în 1533, la Paris, în 4°, cu frumoase gravuri în lemn, intercalate în text. A fost ajutat și de regele Henric II cu o rentă care i-a permis să-și continue cercetările. O altă călătorie în scop științific a întreprins-o în 1557, când a vizitat Italia, Savoia, Dauphiné și Auvergne. Regele Carol IX i-a acordat un stipendiu, dar și o locuință în micul castel Madrid sau Maldric, construit la ordinul lui Francisc I, în Bois de Boulogne, după planurile palatului regilor din Spania. În acea perioadă, P. Belon s-a ocupat cu traducerea operelor lui Dioscoride⁶ și Teofrast⁷ (care au rămas nepublicate) și pregătea o lucrare despre agricultură. A murit asasinat de un vagabond, în 1564, la 47 de ani, în Bois de Boulogne, aproape de locuința sa, în condiții rămase obscure⁸.

Operele lui Pierre Belon

Dintre lucrările sale din domeniul științelor naturii le vom enumera pe cele mai importante, prin care și-a adus contribuția la o cunoaștere mai profundă a animalelor marine, a păsărilor și a plantelor.

Animalele marine

L'Histoire naturelle des estranges poissons marins, avec la vraie peinture et description du daulphin, et de plusieurs autres de son espèce, Paris, de l'imprim. De Regnaud Chaudière, 1551, în 4°, 55 f. Lucrarea are numeroase figuri gravate în lemn care reprezintă, printre altele, nisetrul și tonul. Aici apare, de asemenea, o descriere exactă a delfinului și prima figură a hipopotamului pe care „autorul a copiat-o de pe soclul statuii Nilului”⁹, păstrată la Muzeul Luvru. În această operă apar pentru prima oară reprezentările unui anumit număr de pești. „Această lucrare poate fi considerată cu siguranță drept cea mai veche carte de *anatomie comparată*. Belon, într-adevăr, compară aici părțile interne ale marsuinului cu cele ale delfinului. El arată că anatomia creierului delfinului corespunde perfect cu cea a creierului omului [...]. De asemenea, redând figura embrionului marsuinului, Belon emite prima idee a embriologiei”¹⁰.

⁶ Dioscoride Pedanios, sec. I e.n., „medic și botanist grec, originar din Asia Mică. În lucrarea *Despre mijloacele de vindecare*, în care sunt descrise medicamentele de origine vegetală, animală și minerală din timpul său, sunt glosate și echivalentele dacice ale numelor unor plante medicinale“ (*Dicționar* 1986, p. 538).

⁷ Teofrast (cca 372-287 î.e.n.), „naturalist și filosof grec, cel mai mare botanist al vechii Grecii.“ (Morren, Crié 1885, p. 7; *Dicționar* 1986, p. 1734).

⁸ Larousse 1865-1890, p. 524; Pentru viața lui P. Belon a se vedea și Delaunay 1926, p. 251-268; *Dictionnaire* 1951, p. 96.

⁹ Morren, Crié 1885, p. 8 (face trimitere la Hoëfer).

¹⁰ Berthelot 1885-1902, p. 102-103.

De aqualitilibus libri duo, cum iconibus ad vivam ipsorum effigiem expressis in ligno, Paris, Ch. Estienne, 1553, în 8°, 448 p. Lucrarea cuprinde figurile a 110 pești făcute după natură; autorul dă numele fiecărei specii în limbile latină, greacă, franceză, italiană și, uneori, iliriacă, greacă modernă, arabă și turcă și adaugă și unele descrieri. Cartea a fost retipărită la Zürich, în 1558, în 2°, și la Frankfurt pe Main, în cartea a IV-a a operei *Historia Animalium* a lui Conrad Gesner. Lucrarea a fost tradusă în limba franceză, în trei ediții diferite, apărute în același an, cu diferențe între ele.

La nature et diversité des poissons, avec leur pourtraicts representez au plus près du naturel, en deux livres, Paris, Charles Estienne, 1555, în 4°, 448 p. Lucrarea cuprinde „180 gravuri în lemn executate cu finețe, dintre care una, cea de la pagina 33, reprezintă un monstru marin având aspectul unui călugăr”¹¹.

La nature et diversité des poissons, avec leur descriptions et naïfs pourtraicts, en sept livres, Paris, Charles Estienne, 1555, în 2°.

L'histoire des poissons, traitant de leur nature et propriété, avec les pourtraicts d'iceux, Paris, 1555, în 4°, în latină și franceză. „Această carte [afirmă Louis Crié] oferă [...] un interes deosebit: ea conține bazele *ihtiologiei moderne*”¹². În lucrarea lui P. Belon, „termenul poisson / pește grupează toate animalele marine: de la balenă la otarie, de la crustaceu la anemonă, și trecând de la hipopotam la vidră [...]. El încearcă să stabilească o schiță de clasificare, evocând «peștii adevărați», iar subdiviziunile lor sunt bazate pe observațiile anatomice: cartilaj sau schelet osos, ovipare sau vivipare [...]. Pierre Belon descrie pentru prima oară în Europa numeroase animale necunoscute până atunci”¹³. Sprijinindu-și clasificarea pe anatomia organelor toracice și abdominale a acestor animale, P. Belon a deschis o nouă cale pentru știință. Cercetările ulterioare au dovedit că multe dintre observațiile sale au fost exacte. Se consideră că înaintea lui Carl von Linné (1707-1778) „Belon a stabilit principiul nomenclaturii binare”¹⁴.

Păsările

Histoire de la nature des oyseaux, avec leur description et naïfs portraits retirez du naturel, escripte en sept livres, Paris, chez Guillaume Cavellat (imprimé par Benoist Prevost), 1555, în 2°, 382 p. Ediție rară.

Idem, Paris, G. Corrozet et Guill. Cavellat. Ediție rară, cu „160 de figuri executate după desenele lui Pierre Goudet (în realitate Gourdelles), pictor parizian citat în epistola către cititor, și de către alți artiști anonimi”¹⁵. Lucrarea cuprinde detalii curioase despre păsări. Ea „este cel mai important *tratată de ornithologie*”¹⁵.

¹¹ Brun 1969, p. 119.

¹² Morren, Crié 1885, p. 9, apud Crié 1883, p. 741.

¹³ https://fr.wikipedia.org/wiki/Pierre_Belon, accesat 2 octombrie 2019.

¹⁴ Berthelot 1885-1902, p. 103.

¹⁵ Brun 1969, p. 119.

tologie din secolul al XVI-lea¹⁶. Și în această operă, P. Belon se dovedește un observator plin de perspicacitate și un cercetător îndrăzneț. Cu el ia sfârșit era compilației și începe cea a observației directe. În tratatul său, apare o gravură cu scheletul unui om alături de cel al unei păsări, autorul dorind să scoată în evidență asemănările dintre ele. Cu această ocazie, el deschide o nouă cale științelor naturale, dând naștere metodei comparative. În această carte, P. Belon descrie toate păsările pe care le cunoaște. Le grupează după comportamentul și anatomia lor, în păsări de pradă, păsări de apă, omnivore, păsări mici etc., subdivizate la rândul lor în insectivore și în granivore. Descrierile anatomice sunt rezultatul evident al numeroaselor disecții. În micul său laborator improvizat din Paris, Belon a disecat peste 200 de specii de păsări și a încercat să le clasifice. Lucrarea, de o mare erudiție, nu a fost prea apreciată de contemporanii săi, dar, în ciuda unor erori, ea va fi lăudată în secolele următoare.

A doua carte de ornitologie este *Pourtraicts d'oyseaux*, Paris, chez Guillaume Cavellat, 1557, în 4°, 122 f. Ea cuprinde 216 de gravuri, cea mai mare parte făcute după desenele lui Belon, „care apăruseră deja în lucrările precedente, cât și în *Observations de plusieurs singularitez*”¹⁷.

Plantele

Un interes deosebit a acordat Pierre Belon și plantelor, preocupându-l în special aclimatizarea celor exotice. Rezultatele observațiilor sale le-a cuprins în lucrările:

De arboribus coiferis, resiniferis, aliis quoque nonnullis sempeterna fronde virentibus, cum earumdem iconibus ad vivum expressis etc., Paris, (G. Cavellat), 1553, cu gravuri în lemn.

De arboribus Coniferis, Resiniferis, aliisque semper virentibus; de mille Cedrino, Cedria, Agarico, Resinis, etc., Paris, in bibliothecae Egidii Corrozet, 1553, în 4°, 32 f., cu gravuri în lemn. Lucrarea este o istorie destul de exactă a coniferelor (pin, brad, zadă, chiparos, cedru și altele) care formează pădurile de rășinoase.

Les Remonstrances sur le défaut du labour et culture des plantes et la cognoissance d'icelles, contenant la maniere d'affranchir et apprivoiser les arbres sauvages, Paris, 1558, în 8°, 89 f. Această lucrare despre agricultură, prima scrisă în limba franceză, a fost tradusă în limba latină de Charles de L'Ecluse (Carolus Clusius, 1526-1609), cu titlul: *De neglecta stirpium cultura...*, Anvers, Christophe Plantin, 1589, în 8°, 87 p. (prima ediție latină). O altă ediție latină, tot la Anvers, cea din 1605, este în 2°, publicată în lucrarea lui Clusius, *Exoticorum*.

¹⁶ Morren, Crié 1885, p. 13.

¹⁷ Brun 1969, p. 119-120.

Lucrarea *Les remonstrances...* oferă numeroase observații utile. P. Belon propune înființarea unei pepiniere cu arbori exotici și alcătuiește o listă a acestora. De asemenea, el le propune medicilor din Paris cultivarea într-un loc public a unor specii deosebite de plante, respectiv să fondeze o grădină publică pentru a-i încânta pe privitori, dar și pentru a spori curiozitatea științifică a specialiștilor. Ideea sa a fost adoptată mai târziu de Pierre Richer de Belleval (1564-1632) care a înființat la Montpellier *Jardin des plantes*, în 1593, înaintea celei de la Paris. În Franța, P. Belon a fost primul care a adus din Italia semințe de platan. Tot lui i se datorează introducerea în Franța a stejarului de plută, a arbustului de fistic, a cedrului, a stejarului verde, a ienupărului oriental, a mirtului. În descrierile sale, el acordă o mare atenție proprietăților terapeutice ale plantelor.

Unele din marile proiecte ale lui Pierre Belon au fost realizate cu sprijinul lui René du Bellay, la Touvoie, în 1540, aproape de Le Mans. În grădinile de la Touvoie, denumite *Arboretum*, și citate în cartea lui Rabelais, Belon a plantat primele semințe de platan sau de salcâm de Arabia. Aceste grădini erau atunci „cele mai frumoase, cele mai bogate, nu numai din Franța, ci și în comparație cu cele din Germania și Italia. În împrejurimile lui Le Mans, deci, compatriotul nostru a fondat în secolul al XVI-lea prima grădină botanică franceză”¹⁸.

O lucrare deosebit de importantă este cea realizată în urma primei sale călătorii de explorare: *Observations de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estranges, rédigées en trois livres*, Paris, en la boutique de Gilles Corrozet, par Benoist Prevost, pour Gilles Corrozet et Guillaume Cavellat: 12 Mars 1553-1554, in 4°, 212 f.; cu privilegiul regelui și cu portretul autorului la vârsta de 39 de ani, cu gravuri în lemn, dedicată cardinalului François de Tournon.

Idem, 1555.

Idem, Paris, chez Guillaume Cavellat, 1554 (par Benoist Prevost pour Gilles Corrozet et Guillaume Cavellat: 12 mars 1553-1554), ediția a doua. Ea conține în plus o planșă cu muntele Sinai și portretul lui Belon¹⁹.

Idem, Paris, chez (pour) Hierosme de Marnef et la veufve Guillaume Cavellat (de l'imprimerie de Leon Cavellat, 24 fevrier), 1588, in 4°, 463 p., ediția a treia, cu aceleași ilustrații ca și în edițiile anterioare.

Idem, *Revue derechef, et augmentées de figures, avec une nouvelle table de toutes les matières traitées en iceux*, Anvers, Jean Steelsius (Christophe Plantin), 1555.

Cartea cuprinde numeroase detalii etnografice curioase despre locuitorii din Egipt, despre mumificarea corpurilor, informații geografice exacte, descrieri

¹⁸ Morren, Crié 1885, p. 14.

¹⁹ Brun 1969, p. 120.

de animale și de plante, însoțite de gravuri în lemn. Apar aici pentru prima oară figurile unor animale precum civeta, iheumonul, cameleonul, crocodilul, șoimul egiptean, ibisul negru sau a unor plante cum ar fi platanul, cotiledonul, salcâmul. El manifestă mai mult interes pentru folosirea lor practică decât pentru descrierea lor științifică. Opera a fost tradusă în limba latină de către Charles de L'Ecluse și publicată în 1589 cu titlul: *Plurimarum singularum et memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Judaea, Arabia, aliisq. exteris Provinciis ab ipso conspectarum observationes tribus libris expressae*, C. Clusius è Gallicis Latinas faciebat, Anvers, Christophe Plantin, 1589, in 8°, 495 p. *Ediția întâi, latină.*

Idem, Editio altera, longe castigatior et quibusdam scoliis illustrata. Anvers, ex officina Plantiniana Raphelengii, 1605, 208 p., in-folio, în Clusius, *Exoticorum*. Lucrarea a fost tradusă și în limba germană, la Jena, Cuno, 1792-1803.

P. Belon a fost interesat în mod deosebit de aclimatizarea plantelor. Împreună cu Jean Nicot (1530?-1600) și cu italianul Girolamo Benzoni (1519-1559?), el are meritul de a le face cunoștință europenilor cu o plantă nouă, cu tutunul, denumită la început Nicotiana.

Vom menționa, de asemenea, lucrările lui P. Belon:

De admirabili operum antiquorum et rerum suspiciendarum praestantia liber primus. De medicato funere seu cadavere condito et lugubri defunctorum ejulatione libri secundus. De medicamentis nonnullis servandi vadaveris vim optinentibus liber tertius, Paris, G. Cavellat, 1553, 54 f.

De admirabili operum antiquorum et rerum suspiciendarum Praestatio liber, quo de Aegyptiis pyramidibus, de obeliscis, de labyrinthis sepulchralibus, et de antiquorum sepulturis agitur, Paris, 1555, in 4°.

Cele două lucrări denotă interesul deosebit al autorului pentru Egipt și locuitorii săi, pentru monumentele funerare, obiceiurile și substanțele folosite pentru conservarea cadavrelor.

Pierre Belon și-a redactat cea mai mare parte a operelor în limba franceză, încercând să o impună ca limbă științifică în locul latinei. Unele dintre ele au fost traduse apoi în latină de Charles de L'Écluse. Tot Belon a folosit pentru prima oară în limba franceză termenul „Renaissance - Renaștere”, în lucrarea sa *Observations*, 1553, când a folosit expresia „la tant désirée Renaissance” - atât de mult dorita Renaștere.

Operele lui Pierre Belon au circulat și pe teritoriul Transilvaniei, fiind instrumente de lucru necesare intelectualilor noștri. Unele ediții valoroase se păstrează și în prezent, în colecțiile unor renumite biblioteci, printre care și Biblioteca Academiei Române, filiala din Cluj-Napoca (BARFCJ). În cele ce urmează, menționăm exemplarele care se găsesc în biblioteca clujeană:

Plurimarum singularum et memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Iudaeae, Arabia... Observationes, tribus Libris expressae. Carolus Clusius Atrebas è Gallicis Latinas faciebat. Anvers, Christophe Plantin, 1589, in 8°, XVI - 495 p.; cu multe gravuri în lemn, executate cu mihală (ediția întâi, latină). [BARFCJ, cota R 80834]. Pe pagina de titlu, marca tipografică Christophe Plantin și deviza „Labore et Constantia” și mai multe ex-libris-uri autografe, unele neidentificate până în actuala etapă a cercetării noastre. De exemplu: *Ex libris Pem[...]* [?]; *Ex Biblioth [?] Samuelis Bartfeld* (probabil Samuel Nathan (1655-1694), din Barthfeld/Barthai Slovacia, farmacist²⁰; *Est Johannis K. Szalontai [?]*; *F. T. Tsepregi. Csepregi Turkovics Ferenc (? – 1758)*, fiul profesorului Csepregi Mihály (1663-1704), care a predat la Colegiul reformat din Cluj, în perioada 1691-1695²¹. Csepregi Turkovics Ferenc a studiat la Viena, iar doctoratul l-a obținut în anul 1725, la Franeker, în Olanda²². Tot la Franeker, sub îndrumarea profesorului Schultens Albert a studiat mai multe limbi străine²³. A fost teolog și profesor bibliofil²⁴. La Colegiul reformat din Cluj a predat, timp de 30 de ani, începând din 1728 și până la moartea sa în 1758, mai multe materii, printre care istoria religiilor și limbile latină, greacă, ebraică și arabă²⁵. Cărțile din biblioteca sa personală au fost cumpărate de Colegiul reformat în anul 1759²⁶. Se presupune că manuscrisele sale destul de numeroase au fost preluate de preotul Viski János din Huedin. În general, colegiile cumpărau cărți, dar nu și manuscrise. Csepregi Turkovics Ferenc a scris și tipărit 13 *Orații funebre*²⁷ și a tradus din limba arabă în limba latină *Istoria lui Tamerlan*²⁸, lucrare neterminată, păstrată în manuscris²⁹. De asemenea, se știe că, în anul 1750, a donat din colecția sa de cărți Bibliotecii Colegiului reformat două volume: *Noul și Vechiul Testament*³⁰. În colecțiile Bibliotecii Academiei Române, Filiala din Cluj-Napoca [BARFCN] se păstrează încă câteva lucrări cu ex-librisul autograf al lui Csepregi Turkovics Ferenc³¹.

²⁰ Bibza 2010, p. 214.

²¹ Török 1905, p. 96.

²² https://hu.wikipedia.org/wiki/Csepregi_Turkovitz_Ferenc, accesat 2 octombrie 2019.

²³ Török 1905, p. 5.

²⁴ Jakó 1977, p. 323, 482.

²⁵ Török 1905, p. 5.

²⁶ *Ibidem*, p. 310.

²⁷ *Ibidem*, p. 10-11.

²⁸ Timur Lenk, cunoscut și sub numele de Tamerlan, conducător mongol (1336-1405); *Dicționar* 1986, p. 1748.

²⁹ Török 1905, p. 9-10.

³⁰ Sipos 1991, p. 102.

³¹ Am întâlnit ex-libris-ul său autograf și pe două exemplare din fondul reformat al bibliotecii clujene – de exemplu, pe lucrarea lui René Descartes *Tractatus De Homine et de Formatione Foetus...*, Amsterdam, apud Daniel Elsevier, 1677, 239 p., cu însemnarea manuscrisă: „Est Francisci T. Csepregi, Ao 1717, Comp?” (cota R 95075). Același ex-libris l-am întâlnit și pe

Pe a doua filă albă a lucrării lui Belon, întâlnim: *Ex Libris Michæelis Somkadi* [?]. Lucrarea are multe desene de plante și animale. În carte, apar numeroase însemnări manuscrise și sublinieri. Exemplarul este bine conservat, copertele sunt din piele de vițel, pe suport din carton; cotorul are trei nervuri ușor profilate, cu urme ale legăturilor din piele. Pe coperta întâi, apare super-exlibris-ul O. B. și anul legăturii 1595. Pe ultima filă albă a colligatum-ului (R 80834 – 80835) și pe coperta a doua, în interior, multe însemnări manuscrise în limba latină.

De neglecta Stirpium Cultura, atque earum cognitione Libellus... Carolus Clusius Atrebas è Gallico Latinum faciebat, Anvers, ex officina Christophe Plantin, 1589, in 8°, 87 p. Este ediția întâi, latină (cota R 80835, colligatum cu R 80834). Pe pagina de titlu, marca tipografică și deviza. În carte, însemnări manuscrise și sublinieri.

Atât lucrarea *Plurimarum singularum...* cât și *De neglecta Stirpium Cultura...* se află în colecțiile BARFCJ și în ediția din 1605, Anvers, Ex Officina Plantiniana Raphelengii, p. 1-208 + 209-243, in 2°, tot în traducerea lui C. Clusius; ele fac parte din volumul *Exoticorum libri decem...* a lui C. Clusius (cota R 84223).

De aquatiliis... este cuprinsă în lucrarea lui Conrad Gesner, *Historia Animalium Liber IV*, Frankfurt, editio secunda, 1620, in 2°, legată în piele, cu ornamente foarte frumoase, cu încuietori metalice în stare perfectă (cota R 85498).

Cărțile lui Pierre Belon sunt aproape toate ilustrate. Desenele lui, susțin specialiștii P. Delaunay și J. Théodoridès, deși mediocre, „sunt în general executate minuțios”³².

Iubirea de adevăr, dorința nestăvilită de a dobândi cunoștințe variate, arta observației exacte, spiritul de analiză, energia neobosită, stilul său remarcabil - toate acestea „au făcut din el un savant distins”³³, fiind considerat „unul dintre cei mai mari oameni de știință din secolul al XVI-lea”³⁴.

În memoria lui Pierre Belon, Charles Plumier (1646-1706, cercetător al florei americane) a dat numele de *Bellonia* unui gen de plante din America, nume reluat și de Carl von Linné³⁵.

lucrarea lui Claudius Salmasius, *De annis climactericis et antiqua astrologia diatribae*, Lugduni, Ex Officina Elzeviriorum, 844 p. + index, 1648. „Francisci T. Tsepregi Claudiop[oli], [1]730” / cota R 86494; vezi Sipos 1991, p. 50; Damian 2017, p. 88.

³² Taton 1971, p. 180.

³³ *Biographie Universelle* 1811, p. 131.

³⁴ https://fr.wikipedia.org/wiki/Pierre_Belon, accesat 2 octombrie 2019.

³⁵ Carl von Linné (1707-1778, naturalist suedez) a elaborat clasificări ale plantelor și animalelor, a introdus nomenclatura binară pentru desemnarea speciilor și a denumit numeroase specii de plante și animale, punând ordine în cunoștințele botanice și zoologice acumulate până la el (*Dicționar* 1986, p. 987).

Prin multitudinea preocupărilor și a realizărilor sale, prin concepțiile sale științifice și metoda folosită, Pierre Belon a fost omul Renașterii. Cărțile sale au fost cunoscute și apreciate și de intelectualii transilvăneni, iar o restituire ni s-a părut necesară și onorantă³⁶.

Fig. 1 - Pierre Belon (1517-1564)

Abrevieri bibliografice:

- Berthelot 1885-1902 - *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, H. Lamirault et C-ie, editeurs, Paris, 1885-1902, vol. VI
- Bibza 2010 - Gábor Bibza, *Die deutschsprachige Leichenpredigt der frühen Neuzeit in Ungarn (1571-1711)*, Berlin, 2010
- Biographie Universelle 1811 - *Biographie Universelle, ancienne et moderne, ou...*, vol. IV, A Paris, Chez Michaud Frères, libraires, De l'imprimerie L. G. Michaud, 1811
- Brun 1969 - Robert Brun, *Le livre français illustré de la Renaissance*, Paris, 1969
- Crié 1883 – Louis Crié, "Pierre Belon et l'ichtyologie", în *Revue scientifique*, 16 Juin, 1883, p. 741
- Damian 2017 – Elena Damian, „Ediții ale operelor lui René Descartes în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca” în *Transilvania*, Sibiu, nr. 4-5, 2017, p. 83-92
- Damian 2019 - Elena Damian, „Charles de L'Ecluse - le prince des descripteurs”, în *Etudes Bibliologiques. Library Research Studies*, nr. 1, 2019, p. 101-112
- Delaunay 1926 - Paul Delaunay, "L'aventureuse existence de Pierre Belon du Mans", extras din *Revue du XVIe siècle*, t. 9, fasc. 3/4, 1922, Paris, 1926, p. 251-268

---

³⁶ Toate traducerile citatelor folosite în această lucrare ne aparțin.

- Dictionnaire 1951 - Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. [collaborateurs] Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard Editeur, Paris, 1951
- Dicționar 1986 - Mic Dicționar Enciclopedic*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, 1986
- Eliade 1984 - Mircea Eliade, *Contribuții la filosofia Renașterii*, Colecția „Capricorn”, Supliment’ 84 al *Revistei de istorie și teorie literară*, București, 1984
- Jakó 1977 - Zsigmond Jakó, *Philobiblon transilvan. Studii*, București, 1977
- Larousse 1865-1890 - Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle, historique, géographique, ...*, vol. I-XV, + II vol. Suppléments, Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, vol. II, 1865-1890
- Morren, Crié 1885 - Edouard Morren, Louis Crié, *A la mémoire de Pierre Belon du Mans (1517 – 1564)*, extrait de *La Belgique Horticole*, Liège, 1885, p. 5-29
- Sipos 1991 - Gábor Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára. A XVII. Szábadban*, Szeged, 1991
- Taton 1971 – René Taton (coordonator), *Istoria generală a științei*, vol. II, *Știința modernă. De la 1450 la 1800*, București, 1971
- Török 1905 - István Török, *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története*, vol. I-III, Cluj, 1905

JULIUS MISSELBACHER (1903-1963) ȘI MUZEUL DE ISTORIE SIGHIȘOARA

NICOLAE TEȘCULĂ
Muzeul de Istorie Sighișoara

Julius Misselbacher (1903-1963) and Sighișoara History Museum ABSTRACT

In 1899 a history museum was established in Sighișoara, organised in the most emblematic building in the old medieval fortress, namely the Clock Tower. The initiative to organise a museum was taken by the doctor Josef Bacon, who, together with a series of collaborators around the Sebastian Hann Association, gathered objects necessary for the collection and organised the first permanent exhibition of the institution.

One of his collaborators was Julius Misselbacher (1903-1963), who came from a family famous for the commercial activities carried out in Sighișoara. Julius Misselbacher's activity is divided into two stages: the interwar period when he worked on the inventory of museum objects, the work of preserving the collection of weapons, the organisation of an exhibition in the Church on the Hill and the post-war period when his business was nationalised, and he managed to ensure for a short period an income for his family by making in 1953 a model of the city as it looked like in the year 1735 and also making records of the heritage objects in 1958. Unfortunately, a collaboration with the museum was no longer permitted, as the Communist authorities continued to be narrow-minded, and the museum was left without the information that an old collaborator of the institution could provide, knowing not only all of the museum's heritage but also the origin and provenance of the objects in the museum's collection.

As we can see, we are dealing with a complex personality who, taking the example of his forerunners, dedicated his entire life to the local community. Although he was not a historian by profession, his love for the past of his city or the community he belonged to determined him to collaborate with the museum, both in terms of how to exhibit and record the heritage, and especially through the documented study from a multitude of historical sources for the construction of the historical model of Sighișoara; to this day this remains a historical source of the city, used by a multitude of historians, archaeologists, architects. It is also a pedagogical object, whole generations of Sighișoara students learning from the model about the secular history of their city. In this way, we pay our homage to a lesser-known personality of Sighișoara, who invested a lot of the time of his life in the service of the community.

Cuvinte-cheie: Julius Misselbacher, Sighișoara, Muzeu de Istorie, patrimoniu, machetă
Keywords: Julius Misselbacher, Sighișoara, History Museum, heritage, model

În anul 1879, la inițiativa istoricului și deputatului Karl Fabritius, în orașul de pe Târnava Mare s-a organizat o expoziție cu tematică istorică, care l-a însuflețit pe tânărul student Josef Bacon și pe doi frați Friedrich și Heinrich Kraus să pună bazele unui muzeu de istorie și artă. Gândul înființării unui muzeu l-a frământat pe parcursul tinereții pe Josef Bacon. Acesta, după terminarea studiilor de medicină, s-a întors în orașul natal în calitate de medic al orașului. În 1896 va

înainta o propunere magistratului orașului, în care își va exprima dorința de a întemeia un muzeu în Turnul cu Ceas. Referatul lui Josef Bacon a fost aprobat de consiliul orașenesc, socotindu-se că alegerea înființării unui muzeu în Turnul cu Ceas este una foarte bună și în același timp ieftină pentru bugetul orașului.

La 24 iunie 1899 se deschideau porțile Turnului cu Ceas, unde era organizat cu sprijinul Asociației „Sebastian Hann” muzeul *Alt Schaessburg (Sighișoara Veche)*. Alături de acest muzeu, din inițiativa aceluiași custode inimos, dr. Josef Bacon, va lua ființă într-o anexă a Turnului cu Ceas, în anul 1912, *Muzeul de Igienă*. La acesta se va mai adăuga *Muzeul de etnografie săsească*, organizat în *Casa cu Șindrilă* din anul 1908 și *Muzeul Școlar*, în sacristia *Bisericii Mănăstirii*, în 1932. Colecțiile se vor dezvolta an de an grație muncii neobosite a medicului sighișorean Josef Bacon, dar și a Asociației „Sebastian Hann”, filiala Sighișoara din care făceau parte inimoși oameni iubitori de cultură din urbe. Dintre aceștia amintim pe: Karl Seraphin, Ludwig Schuller, Betty Schuller, Julius Misselbacher¹.

Despre Julius Misselbacher (1903-1963) știm că era comerciant și provenea dintr-o familie renumită prin activitatea ei comercială în Sighișoara. Ajunsă în secolul al XVIII-lea în urbea de pe Târnava Mare, familia Misselbacher, prin farmacistul Johann Baptist Misselbacher, va pune bazele în anul 1818 a unei afaceri în domeniul coloniilor și a altor produse, deci în domeniul comerțului engros. Se va specializa mai apoi în vânzarea de materiale textile, produse manufacturiere și mobilier, sticlărie și porțelan. În scurt timp, firma va deschide filiale în Sibiu, Cluj și Alba Iulia².

Revenind la Julius Misselbacher, a avut preocupări în domeniul istoriei artei și a istoriei orașului, fiind membru corespondent al Comitetului național pentru monumente istorice. După cel de-al Doilea Război Mondial, va realiza macheta Sighișoarei, o machetă a Mediașului (aflată la muzeul din Mediaș) și a cetății dacice Costești³. Macheta cetății Sighișoara reprezintă situația din 1735 și a fost realizată de Julius Misselbacher în anul 1952, fiind o comandă a Muzeului de Istorie. Execuția machetei s-a efectuat pe baza planului orașului aflat la arhiva de război din Viena, completat cu desene, planuri, vederi care documentează situația arhitectonică la anul 1735. Numai 3-5% a fost reconstituită fără documente, dar în analogie cu case similare vecine⁴.

Activitatea depusă la muzeu am putea să o împărțim în două perioade: una în perioada interbelică și alta după cel de-al Doilea Război Mondial, în anii grei

---

¹ Schäßburg 1998, p. 237.

² Misselbacher 1997, p. 21-22.

³ Informații obținute de la domnul Walter Lingner din Düsseldorf, căruia îi mulțumim pe această cale.

⁴ Informații din fișa de evidență a obiectului de inventar nr. 351 redactată de Julius Misselbacher la 7 iunie 1958.

ai deceniului șase al secolului XX.

Vom începe cu perioada interbelică. În anul 1923, în raportul anual redactat de Josef Bacon și publicat în săptămânalul *Groß-Kokler Bote*, aflăm: *Ca și în anii precedenți, Julius Misselbacher, absolvent de liceu, a lucrat zilnic în muzeu, aproape în fiecare zi, în lunile de vară. Cu talent a efectuat schimbări și regrupări de obiecte. Va fi o lipsă grea în anii următori, va fi departe de Sighișoara datorită pregătirii sale profesionale, dar suntem fericiți și sperăm că se va întoarce în orașul natal după terminarea studiilor și stabilindu-se acasă va fi gata să preia și să conducă <Sighișoara Veche>*⁵.

Alături de tânărul Julius Misselbacher, aprecierea filialei locale a Asociației „Sebastian Hann” se îndreaptă și către alți tineri: *Multe mulțumiri aducem și unui grup de tinere fete, care s-au adunat în jurul domnișoarei educatoare Helene Schuster, în scopul unei pregătiri intelectuale mai serioase. Sub conducerea acesteia domnișoarele Louise Schenker, Freiderike și Johanna Theil, Mitzi Lutsch, Hermine Marktsteiner, Anna Wolff în lunile de vară săptămânal sau o dată sau de două ori după amiaza au ajutat la lucrările necesare de curățenie și la schimbările expoziționale necesare*⁶.

Anul 1924 va aduce un alt raport cu privire la activitatea asociației și a amenajărilor întreprinse în cadrul muzeului. Astfel, în numărul din 24 mai 1925 al săptămânalului *Groß-Kokler Bote* aflăm că în urma unor lucrări efectuate în cimitirul evanghelic aflat lângă Biserica din Deal, s-a decis aranjarea aleilor cimitirului. O serie de pietre funerare deosebite au fost aduse și așezate în apropierea Turnului cu Ceas. Motivația este simplă și anume, de a prezerva trecutul strămoșilor: *În ceea ce privește creațiile noi, putem afirma că am adus șase pietre funerare deosebit de caracteristice din cimitirul evanghelic din deal și le-am așezat pe mica peluză din fața ferestrelor <Sighișoarei străvechi> și am plantat la locul numit, iarbă de iarnă, astfel încât, pentru un privitor să fie imaginea unui cimitir abandonat. Am protejat astfel aceste pietre funerare vechi, frumoase, care stăteau să fie mutate din locația lor anterioară și unde erau supuse unei distrugerii lente, dar sigure. Se degradau continuu și astfel am realizat pietatea filială față de acei morți. Pe de altă parte, nu se găsea un spațiu în muzeu pentru a prezenta cultul strămoșilor noștri. Din cele mai vechi timpuri, de la lucrările megalitice ale epocii de piatră, la piramidele străvechiului Egipt, la Via Apia din Roma, până la cimitirele decorate cu sculpturi din noua Italie și cimitirele în păduri și crematoriile moderne, cultura cimitirului a fost, o parte esențială a culturii umane. Această realizare se datorează inimosului tânăr colaborator, Julius Misselbacher: Trebuie să menționăm că sugestia pentru crearea acestei expoziții funerare a venit din partea prietenului fidel al*

⁵ *Groß-Kokler Bote*, 1924, p. 2.

⁶ *Ibidem*.

muzeului nostru domnul Julius Misselbacher, care, nu a încetat să promoveze această realizare prin sfat și acțiune. De asemenea, un rol la realizarea acestui parc funerar l-a avut profesorul Donath, care a ales cu grijă aceste pietre funerare, având elemente artistice⁷.

De asemenea, în anul 1924 în privința realizării catalogării colecției, doriți anul trecut, s-au făcut progrese notabile și se va finaliza în acest an. Pentru această muncă de catalogare se mulțumește din inimă domnilor Franz Binder și Robert Both, precum și domnișoarei Fritzi Theil. Iar pentru realizarea *ex libris*-ului dorit pentru lucrările din biblioteca dr. Friedrich Teutsch un real ajutor a venit din partea tânărului Julius Misselbacher: *Domnului Julius Misselbacher, căruia <Sighișoara veche> îi datorează sprijinul său divers, a realizat un desen după gustul său, care a fost reprodus de firma sibiană Josef Drotleff în 10.000 de exemplare.* Tot acum, firma sibiană a realizat o serie de cărți poștale care reproduc acuarelele realizate de Betty Schuller, care să fie puse spre vânzare la caseria muzeului⁸.

În raportul pe anul 1925, dintre persoanele care au contribuit la activitatea muzeului se mulțumește domnișoarei Helene Schuster și colaboratoarelor sale pentru lucrările de curățenie, domnișoarei Fritzi Theil pentru munca depusă la catalogarea colecției și domnului Julius Misselbacher, care în scurta sa vacanță a lucrat zilnic la muzeu, uneori chiar și 8-10 ore⁹.

Pentru anul 1926 vedem continuarea planurilor din anul trecut. Se realizează cabinetul epocii romane dedicat profesorului de la Școala din Deal, Karl Gooß¹⁰, unde se montează și un mozaic imitând unul similar din anticul oraș roman Pompei, cataloghează monedele și se rearanjează, se continuă lucrările pentru amenajarea grădinii botanice în parcul din jurul Turnului cu Ceas și a spațiului pentru viitoarea colibă preistorică, care dorea să fie realizată sub zidul cetății în fața clădirii Prefecturii. De asemenea, se rearanjează cele două holuri de la etajele trei și patru ale Turnului cu Ceas dedicate istoriei breslelor, precum și curățarea unor piese ruginite din expoziția de arme realizată de inimosul colaborator Julius Misselbacher¹¹.

În anul 1929 se dorește continuarea lucrărilor la sacristia Bisericii Mănăstirii, unde va fi organizat muzeul etnografic, iar la balconul Turnului cu Ceas se dorește realizarea graficelor meteorologice. Ca și anii trecuți se mulțumește unor persoane care au contribuit la munca în instituție: *Prin munca lor personală am fost susținuți de: domnișoarele Marie Wollmann și Fritzi Theil, ca și de domnii Julius Misselbacher, Otto Leonhardt, Theodor Fabini, Rudolf Widmann, Gustav*

⁷ *Groß-Kokler Bote*, 1925/a, p. 2.

⁸ *Groß-Kokler Bote*, 1925/b, p. 2.

⁹ *Groß-Kokler Bote*, 1926, p. 2.

¹⁰ Despre viața și activitatea profesorului Karl Gooß vezi: Teșculă 2015, p. 110-114.

¹¹ *Groß-Kokler Bote*, 1928, p. 3.

*Kraunz, membri ai Lojii de veghe a Ordinului Bunilor Templieri*¹².

De asemenea, pentru anul 1936 au fost 220 ghidaje făcute pentru Muzeul „Sighișoara Veche” și Muzeul de Igienă, față de 224 făcute în anul 1834, instituția fiind vizitată de un număr de 1734 de persoane. Pe această cale se mulțumește domnișoarei Freiderike Theil pentru ghidajele făcute, domnului Julius Misselbacher pentru realizarea expoziției cu obiecte bisericesti de la Biserica din Deal și domnului Hermann din Sibiu pentru restaurarea altarului din Șmig¹³.

Anii celui de-al Doilea Război Mondial vor face ca activitatea instituției să fie redusă substanțial. În anul 1941 moare întemeietorul instituției, Josef Bacon, conducerea va fi preluată de profesorul Julius Holitzer, iar anul 1951 aduce naționalizarea muzeului, angajarea de personal permanent și introducerea unor noi norme de expunere muzeală, care în acea vreme copiau modelul „marelui frate de la răsărit”, deci al Uniunii Sovietice. Noua administrație avea ca sarcină principală de serviciu realizarea de fișe analitice pentru obiectele de patrimoniu existente. Era o activitate dificilă, deoarece obiectele au fost inventariate în perioada interbelică în limba germană, iar noul personal nu cunoștea această limbă. Pe de altă parte, fiecare fișă de evidență avea atașată obligatoriu o fotografie, ceea ce depășea cu mult bugetul instituției. În acest sens, printr-un referat adresat Sfatului Popular al Orașului Raional Sighișoara, la 11 ianuarie 1958, se solicită angajarea unui vechi colaborator al instituției, din perioada interbelică și anume, Julius Misselbacher. În această solicitare se precizează că este nevoie de angajarea lui Julius Misselbacher, ... *artist plastic, cu o jumătate de normă de muzeograf...* care să realizeze fișe de evidență, și pentru a reduce din costul realizării de fotografii pentru cele 10.000 de piese existente în patrimoniu, acesta poate să realizeze și desene pe fișă după fiecare obiect în parte. În motivarea solicitării se mai arată că această propunere are acordul direcțiunii Muzeului Regional din Orașul Stalin (azi Brașov)¹⁴.

Autoritățile sunt de acord și, prin decizia nr. 149 din 24 aprilie 1958, este angajat începând cu 1 mai, cu o jumătate de normă și pentru o perioadă determinată, Julius Misselbacher¹⁵. Angajarea sa va fi de scurtă durată, deoarece prin adeverința nr. 50 din 18 aprilie 1959 se arată că: [...] *tov. Misselbacher Iuliu nu mai lucrează din data de 1 decembrie 1958 și se eliberează prezenta pentru a-i servi la achitarea compensației de cartelă*¹⁶.

¹² Ordinul Bunilor Templieri era o asociație organizată după principiul francmasoneriei, care milita pentru eradicarea consumului de alcool din societate, considerat a fi un flagel care contribuie la degenerarea omului, dar și a națiunii. Pentru detalii vezi: Teșculă 2018, p. 129-137; Groß-Kokler Bote, 1930, p. 3.

¹³ Groß-Kokler Bote, 1936, p. 3.

¹⁴ Arhiva Muzeului de Istorie Sighișoara/b, f. 453.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 464.

¹⁶ *Loc. cit.*, f. 50.

Situația financiară a unui „dușman de clasă”, cum era Julius Misselbacher, fost comerciant în Sighișoara interbelică, nu era una foarte bună. În 18 decembrie 1958 se adresează Muzeului de Istorie cu oferta de a continua munca de evidență realizată anul trecut: *Bazîndu-mă pe experiența făcută de mine în executarea acestei lucrări în lunile trecute vă ofer: completarea fișelor de obiect cu 2,85 lei bucată din care se va reține impozitul convenit. Totodată a mi se permite de a preda fișele completate lunar și de a le recepționa lunar, făcând formele de plată*¹⁷. Din păcate, solicitarea sa va rămâne fără răspuns. Autoritățile comuniste au continuat să-l ignore și muzeul a rămas fără informațiile pe care un vechi colaborator al instituției le putea furniza, cunoscând nu doar tot patrimoniul muzeal, ci și originea și proveniența obiectelor ajunse în colecția muzeului.

În perioada când a activat la muzeu, Julius Misselbacher și-a îndeplinit cu multă râvnă munca. În raportul asupra activității pe trimestrul II al anului 1958 se arată că a realizat 474 de fișe științifice de evidență, fiecare cu obiectul desenat¹⁸, *o lucrare de mare valoare pentru muzeu*¹⁹.

Din actele existente în arhivă vedem că a fost plătit cu o sumă modică de 350 de lei pe lună²⁰, și că în afară de munca la fișele analitice: [...] *tov. Misselbacher a condus grupuri de vizitatori atât în muzeu cât și în cetate, grupuri de naționalitate germană și maghiară*²¹.

Colaborarea nu s-a redus doar la aceste activități. Printr-o adeverință din data de 5 ianuarie 1958 aflăm că: [...] *tov. Misselbacher Iuliu domiciliat în Sighișoara str. 1 mai nr. 8 a executat pentru muzeu o machetă cu dimensiunile de 240 x 180 cm la scara 1:300 reprezentând <Cetatea Sighișoara> în anul 1735 întocmită în baza contractului încheiat în ziua de 7 mai 1953, aprobat de Așezămintele Culturale București cu nr. 235 din 15 aprilie 1953. Această machetă, pentru care tov. Misselbacher a făcut cercetări îndelungate, după planuri, vederi și documente vechi a fost montată și expusă în muzeul nostru și recepționată de comisia de recepție în ziua de 28 noiembrie 1953, cu constatarea că lucrarea îndeplinește cerințele contractului, iar din punct de vedere estetic nu lasă nimic de dorit. S-a eliberat prezenta adeverință pentru a-i servi la nevoi*²².

Printr-o altă adeverință din aceeași dată aflăm că: [...] *tov. Misselbacher Iuliu a executat pentru muzeul nostru o machetă grafică din papier moche, de mărimea 130 x 94 cm, reprezentând raionul Sighișoara, electrificare, cu arătarea comunelor electrificate, executată în baza contractului încheiat în ziua de 5 aprilie 1956 conform aprobării Sfatului Popular Raional cu nr. 80 din 4 aprilie*

¹⁷ Arhiva Muzeului de Istorie Sighișoara/a, f. 189.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 217.

¹⁹ *Loc. cit.*, f. 210.

²⁰ *Loc. cit.*, f. 244.

²¹ *Loc. cit.*, f. 246.

²² *Loc. cit.*, f. 256.

1956. Macheta a fost predată și recepționată de comisia de recepție în ziua de 25 aprilie 1956, drept pentru care s-a eliberat prezenta pentru a-i servi la nevoie²³.

Din păcate, aici se termină colaborarea dintre muzeu și Julius Misselbacher. Autoritățile locale nu au mai dorit să continue colaborarea, pierzându-se o sursă orală importantă cu privire la originea obiectelor muzeale. Vedem că avem de-a face cu o personalitate complexă, care, luând exemplul înaintașilor săi, și-a dedicat întreaga viață comunității locale. Deși nu era de profesie istoric, dragostea pentru trecutul orașului său și a comunității din care făcea parte l-au determinat să colaboreze cu instituția muzeală, atât în ceea ce înseamnă modul de expunere, de inventariere și de evidență a patrimoniului, cât mai ales prin studiul documentat dintr-o multitudine de surse istorice pentru realizarea machetei Sighișoarei, care până astăzi, rămâne atât un izvor documentar al orașului, folosit de o multitudine de istorici, arheologi, arhitecți, cât și un obiect pedagogic, generații întregi de elevi sighișoreni învățând povestea seculară a urbei. Pe această cale aducem un omagiu unei personalități mai puțin cunoscute a Sighișoarei, care și-a pus mult timp din viața sa în slujba comunității.

Abrevieri bibliografice

- Arhiva Muzeului de Istorie Sighișoara/a - *Dosar Texte despre expoziții, istorie, muzeu 1958-1960*
Arhiva Muzeului de Istorie Sighișoara/b - *Dosar corespondență administrativă 1954-1978*
Groß-Kokler Bote 1924 - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2366, 11 Mai 1924, XLVI Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1925/a - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2420, 24 Mai 1925, XLVII Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1925/ b- *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2421, 31 Mai 1925, XLVII Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1926 - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2459, 21 Februar 1926, XLVIII Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1928 - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2584, 15 Juli Mai 1928, L Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1930 - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2675, Schäßburg, den 13. April 1930, 52. Jahrgang
Groß-Kokler Bote 1936 - *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2998, Sighișoara-Schäßburg, Sonntag den 14 Juni 1936, 58 Jahrgang
Misselbacher 1997- Gertrud Misselbacher, "Ein Schäßbuenger Großhandelshaus. Die Firma J. B. Misselbacher bestand 130 Jahre lang", în *Schäßburger Nachrichten*, nr. 8, Helibronn, den 1. Dezember 1997, 4. Jahrgang, p. 21-22
Schäßburg 1998 - *Schäßburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt* Herausgegeben, Heinz Brandisch, Heinz Heltmann und Walter Lingner Rautenburg Verlag, 1998
Teșculă 2015 - Nicolae Teșculă, „Dinastii culturale la Sighișoara în secolul al XIX-lea. Familia Gooß”, în *Țara Bârsei*, serie nouă, nr. 14, 2015, p. 110-114

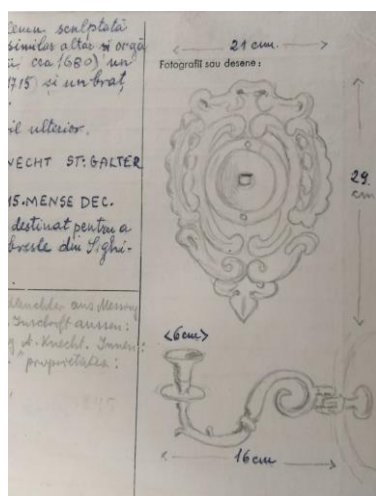
---

²³ *Loc. cit.*, f. 257.

Teșculă 2018 - Nicolae Teșculă, „Ordinul Bunilor Templieri și prezența lor la Sighișoara la începutul secolului XX”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, XXV, 2018, p. 129-137

Fig. 1 - Julius Misselbacher (1903-1963)

Fig. 2 - Desen obiect muzeu

Fig. 3 -Ex-Libris Alt-Schäßburg

List of Illustrations

Fig. 1 - Julius Misselbacher (1903-1963)

Fig. 2 - Drawing museum object

Fig. 3 - Ex-Libris Alt-Schäßburg

**RĂSPUNSURILE PREOTULUI SABIN OLEA LA CHESTIONARELE
DIN ANUL 1952 TRIMISE DE MUZEUL REGIONAL ALBA IULIA ÎN
SATUL CIB (JUDEȚUL ALBA)**

ADRIANA ȚUȚUIANU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

**Responses of Priest Sabin Olea to Questionnaires from 1952 Sent by the Regional Museum
Alba Iulia in Cib Village (Alba County)**

ABSTRACT

The priest Sabin Olea was not only the shepherd of souls from Cib and a church founder but also a passionate collector. Very likely, he had been the founder of the first rural museum from Greater Romania. His collection includes very varied pieces (archaeological, numismatic, ethnographical, religious, historical, old book etc.) illustrative of an encyclopaedic spirit, receptive to any token of civilization from the Transylvanian area.

The collection, comprising more than 1766 pieces, was set up in 1921 and was turned into an authentic rural museum in 1932. After the instauration of the Communist regime, the numerous hardships climaxed in 1960 with its forcible eviction from the parochial house, when numerous pieces were lost or were destroyed due to negligence by the authorities or even due to ideological reasons.

Questionnaires to develop the theme of the exhibition „*Combaterea neștiinței superstițiilor și misticismului*” (*Elimination of superstition and mysticism ignorance*) were sent out to almost all communes from Alba County, but also schools from Alba Iulia, in 1952.

In the five decades of Communism and attempts of total control of life, after the systematic attacks on authorities that could have competed with it within the society, Communism had left behind beside the economic disaster, physical and moral suffering, a state of intellectual confusion both in the urban environment and the rural one which may be noticed in the file „*Superstiții*” (*Superstitions*).

Carrying out an analysis on the answers to the questionnaire, one can, unfortunately, notice the clerics' critical attitude on customs, beliefs and superstitions, these being considered pagan, when in fact syncretism is encountered at all nations in the world.

Cuvinte-cheie: chestionar, Sabin Olea, obiceiuri, superstiții, descântece
Keywords: questionnaire, Sabin Olea, customs, superstitions, incantations

Sabin Olea (n. 19 iulie 1907 - d. 2 martie 1984) a fost descendent al unei dinastii de preoți greco-catolici din satul Cib. Clasele primare le-a urmat în satul natal, Zlatna și Brad, apoi liceul la Alba Iulia (Liceul „Mihai Viteazul”, clasele I-IV) și Brad (Liceul „Avram Iancu”, clasele V-VI). În perioada 1927-1928, a urmat un curs teologic particular intensiv, coordonat de canonicul dr. T. Marinescu, preot misionar și profesor de teologie, care a locuit în această perioadă la familia lui Sabin Olea¹.

---

¹ *Colecția* 2002, p. 4-6.

Frecventarea cursului teologic a stat la baza misiei sale preoțești. În data de 27 martie 1927 a fost hirotonit lector în capela mitropolitană din Blaj, iar pe 12 august 1928 a fost hirotonit diacon; peste trei zile i-a fost încredințat harul preoției de către episcopul dr. Alexandru Nicolescu, în catedrala episcopală din Lugoj. Ziua de 15 august 1928 devenea cea în care i se împlinea unul dintre cele mai mari idealuri: acela de a fi preot în satul său, unde avea să slujească în perioada 1928-1948².

Preotul Sabin Olea a fost nu doar păstor al sufletelor din Cib și ctitor de biserică, dar și un colecționar pasionat; este foarte probabil să fi fost fondatorul primului muzeu sătesc din România Mare. Colecția sa cuprinde piese de o factură extrem de diversă (arheologică, numismatică, etnografică, religioasă, istorică, carte veche etc.), ilustrând un spirit enciclopedic, receptiv la orice constituia o mărturie a civilizației din spațiul transilvan.

Numărând peste 1766 de piese, colecția a fost înființată în anul 1921, devenind din 1932 un veritabil muzeu sătesc. După instaurarea regimului comunist, a întâmpinat numeroase vicisitudini, care au culminat în 1960 prin evacuarea ei forțată din casa parohială, ocazie cu care numeroase piese s-au pierdut ori au fost distruse din neglijența autorităților sau chiar din considerente ideologice. Din păcate, *Ghidul Muzeelor* nu face nici o mențiune la el, considerând că primul muzeu sătesc a luat ființă la Lupșa între anii 1938-1939³.

Prima consemnare a Muzeului sătesc din Cib îi aparține lui Valer Olea în anul 1958. Acesta va decide să ofere spre achiziție colecția sa Muzeului din Alba Iulia, fapt împlinit în anul 1968. Cu toată dorința fondatorului de a i se păstra identitatea, colecția s-a divizat între mai mulți posesori: Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Arhiepiscopia Ortodoxă Română din Alba Iulia, Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, Institutul Teologic Greco-Catolic din Blaj, urmașii întemeietorului, alți colecționari particulari, iar o parte se păstrează încă la Cib, la biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia rămâne principalul deținător, fapt care explică inițiativa acestei instituții de a aduce colecția în atenția publicului larg, printr-o expoziție și publicare⁴.

Prin contribuția urmașului său, inimosul părinte Valer-Petru Olea (n. 29 mai 1928 - d. 28 iulie 2006), fiul preotului Sabin Olea a revenit, pe deplin meritat, în atenția contemporanilor noștri, nu doar prin ceea ce reprezintă colecția sa muzeală, dar și prin valoarea de simbol a unei vieți închinată slujirii valorilor arheologice, istorice și etnografice⁵.

---

² *Ibidem*.

³ Ștefănescu 1965, p. 21.

⁴ Olea 1958, p. 707; Popa 1959, p. 469-473; Popa 1961, p. 269; Floca 1965, p. 220, 222, 242; Stînea 2002, p. 471-483; Josan, Fleșer, Dumitran 2002, p. 63.

⁵ Olea 2002, p. 437-457; Olea, Dumitran 2001, p. 297-328.

În cele cinci decenii de regim comunism și încercări de control total al vieții, după atacurile sistematice asupra autorităților care ar fi putut să-l concureze în cadrul societății (partide politice, presă, biserică, sindicate, întreprinderi private), comunismul a lăsat în urma lui pe lângă dezastrul economic, suferința fizică și morală, o stare de confuzie intelectuală, care poate fi remarcată în adresa nr. 7673 din 19 aprilie 1952, dată de Comitetul pentru Așezăminte Culturale de pe lângă Consiliul de miniștri, Serviciul Muzeu și Monumente, adresată Muzeului Regional Alba Iulia - Regiunea Hunedoara, în care se precizează următoarele:

„Comitetul nostru, în urma analizelor făcute cu privire la specificul Raionului Dvs., a așezării lui geografice, precum și a importanței lui, a hotărât ca Muzeul Dvs. să organizeze în trimestrul II - 1952 o expoziție volantă în mediile muncitorești și rurale pentru combaterea neștiinței, superstițiilor și misticismului.

Această expoziție va trebui să urmărească explicarea științifică a tuturor fenomenelor naturii, a adevărilor istorice și în general lămurirea științifică a tuturor problemelor legate de superstițiile raionului respectiv.

Toate acestea se vor prezenta atât prin texte, desene, fotografii, cât și mai ales prin exemple concrete și obiecte materiale.

Pentru realizarea acestei sarcini este necesar să se facă sondajii la fața locului și asupra diferitelor superstiții ce există în raionul Dvs., pentru ca expoziția Dvs. să se poată combate cu succes în cunoștință de cauză.

Pentru îndrumări în vederea alcătuirii tematicice și a muncii organizatorice veți lua legătura cu Tov. Floca, Directorul Muzeului Regional din Deva, care a organizat o astfel de expoziție încă în anul trecut. În special expoziția organizată de Muzeul Dvs., va trebui să se adreseze ținuturilor moștești din cadrul Raionului Alba-Iulia.

Vă rugăm a ne trimite până la 20 Mai planul de muncă și proiectul de tematică al acestei expoziții⁶.”

În urma acestei adrese, care a fost trimisă la toate muzeele din Regiunea Hunedoara, Muzeul Regional Alba-Iulia, răspunde cu adresa nr. 194 din 5 mai 1952:

„Către Comitetul pentru Așezăminte Culturale, Serviciul Muzeu și Monumente, București

Ca urmare a adresei dumneavoastră nr. 7673/1952 referitoare la organizarea expoziției volante pentru combaterea neștiinței, superstițiilor și misticismului, vă facem cunoscut, că am început strângerea datelor de la membrii colectivului nostru din satele raionului, în baza cărora vom pregăti tematica expoziției.

---

⁶ Arhiva MNUAI, dos. 2/1952, f. 91.

Pentru executarea planșelor, panourilor și textelor și pentru executarea lăzilor pentru transportul materialelor avem nevoie de suma de lei 3500, pe care vă rugăm să ne-o acordați ca subvenție. Muzeul nostru n-are suma disponibilă pentru organizarea de expoziții și nici un desenator care să execute planșele pentru materiale și mână de lucru în vederea organizării unei expoziții documentare pentru regiunea moșilor, care să îndeplinească toate condițiile cerute, nu vedem cum s-ar putea atinge scopul propus⁷.

Nu știm dacă expoziția s-a mai realizat, dar dosarul cu răspunsurile la chestionarul trimis de muzeul albaulian s-a păstrat în arhiva instituției. Chestionarul completat de preotul Sabin Olea oferă detalii interesante asupra superstițiilor încă actuale în zona sa, preotul cunoscând foarte bine comunitatea în mijlocul căreia păstora. Ca urmare, le prezentăm integral în *Anexe*.

ANEXE

I

/f. 47/ 1952, Luna Maiu, Zâua 16

Către Muzeul Regional Alba Iulia

În alăturat sub / înaintăm conform sarcinei date și angajamentului luat, studiile despre superstițiile din satul Cib și aiurea.

Luptăm pentru pace, Sabin Olea

/f. 48^r/ Superstiții dintr-un sat moșesc

„Așa mi-o fost scris s-o pățesc” - e filosofia tipică a țăranului nostru, care-l fac[e] să treacă mai ușurel peste orice bucurie a vieții, dar mai ales nenorociri eșite în calea lui. Toate se lămuresc ușor, când ne gândim la cele suferite de el în cursul vremii.

Alături de credința creștină ortodoxă în care sunt botezați și crescuți sătenii de aici, se mai practică o puzderie de credințe deșarte sau superstiții, răspândite de altfel la tot poporul român sau, în genere, la toate popoarele lumii. Neputința omului față de fenomenele multiple ale Naturii, mai ales în bezna din ce în ce mai întunecoasă a secolelor și mileniilor apuse, l-au făcut să se cutremure, să se teamă, să facă orice i-o venit în minte ca să-l îmblânzească pe Creator (sau Creatori).

Astăzi, din ce în ce mai slabe, superstițiile se mențin, având încă legături cu epoca de înflorire a lor din vremea contactului cu lumea romană politeistă sau cu pleiada năvălitorilor barbari, prin lipsa chiar parțială de știință și cultură: analfabetism, lipsă de educație unitară, ș. a. m. d.

1. Nașterea. Mare bucurie e în casa săteanului când se naște un nou vlăstar. Dar bucuria trebuie neapărat împărțită cu *baba moașe* - adevărate tâlhăroaici și ucigătoare de sănătate dacă nu și de viață a lehzurilor și copiilor. Apoi, bucuria sau întristarea vieții noului născut depinde de *ursitoare* și de *ceasul și planeta bună sau rea* care s-a născut.

Prima grije a moașei e să spele copilul cu apă din fântână, luată numai de ziua când e soare, pentru că noaptea apa e cu duhuri rele. Sau apa din râu ori izvor îl va face

⁷ Arhiva MNUAI, dos. 2/1952, f. 90.

pe prunc tot cu necazuri în viață. /f. 48^v/ Apa să fie rece nu caldă, că aceasta îl va face desfrânat pe copil (apa caldă). Dar în scaldă trebuiesc puse o sumedenie de lucruri, ca ele să-i dea însușirile lor, și anume: fier - să fie tare ca el; cingătău (clopoțel) aibă glas frumos; fluer - să doinească mândru; coardă de vioară - să cânte frumos; os de lup - să nu-l prindă nimeni la hoții; pene de rață - să nu fie friguros; flori - să-l placă fetele (sau băieții), și altele. Mama lui trebuie să bage mâna în grâu înainte de a-l scâlda pe copil ca să fie norocos la bucate.

Apoi, trebuie botezat, că de moare nebotezat se face vârcolac sau strigoiu.

Dacă s-a născut cu vre-un defect fizic, e datorită faptului că moașa a văzut ceva așa. Iar pentru a-și scăpa fiul de slufenie, să-și aducă aminte ce-a văzut și până la 6 săptămâni (când și-a adus aminte) să-și ia fătul în brațe și să stea călare pe prag și să-i descânte copilului.

2. Căsătoria. Se face cu multă grijă, să se aleagă frumusețe, stare bună și neam mare și de cinste. Începutul conviețuirii e cununia religioasă de la biserică, înconjurată de o sumedenie de obiceiuri băbești și de multă veselie și alai.

Dar vezi că dușmanii le pot arunca tinerilor în cale spre biserică mătrăgună sau nisip de unde se hărăie câinii, ca să nu se împace în viață sau să le facă alte boscoane. Pentru a nu se prinde de ei vrăjile, trebuie înainte de a pleca să calce pe jar. În biserică, în vremea slujbei, care ar vrea să fie mai autoritar dintre miri, îl calcă pe celălalt pe picior.

Când vin acasă, înconjoară o masă pe care e pâine și sare și sunt stropiți cu apă cu un „mătăuz” (bucchet) de busuioc. Mireasa de vrea s-o asculte bărbatul și socrii, să poată da cu mătăuzul în grindă când intră în casă (mătăuzul cu care au fost stropiți).

/f. 49^v/ Apoi să se uite ambii în oglindă ca să fie dragăstoși toată viața. Cămașa de mire, care o dă mireasa mirelui, trebuie trecută prin jugul boilor, ca să tragă bine unul la altul până la moarte. Dacă mireasa nu vrea să aibe copii, să se încuie capetele lanțului boilor cu un lacăt și să intre prin el mireasa ca să i se încuie pânțele! La miezul nopții, când e „jocul pe bani”, de poate mireasa să-și pună pe cap pălăria mirelui, ca să fie ea căpitanul lui.

3. Moartea. Prima grije pentru omul mort e să-l spele (scalde). Dacă are cineva ură pe altul e de ajuns să-i arunce în grădină sdrența cu care a fost spălat mortul și îi vor muri vitele. Așternutul pe care a murit cineva, se arde, dacă fumul iasă sus, sufletul merge la D-zeu, iar dacă se a va împrăștia pe pământ se va duce în iad. Întrucât mortul e legat cu o ață de picioare, dacă ața se va lua și se va trece peste soțul rămas în viață, nu se va mai căsători. Dacă cineva e bețiv, să se bage în gura mortului bani și pe ei să se cumpere rachiu și să se dea bețivului: atunci va mai bea când va mai bea mortul!

Dacă se bănuiește că ar fi strigoi, să i se bată cuiu în inimă: nu va mai avea nici o putere.

Pe sicriu se așează o seceră. Peste sicriu se dau de pomană: o găină cu 2-3 știuleți de porumb, colaci cu bani și lumini, oi, etc.

La groapă se aruncă bani: să aibe la „vămi”, aghiazmă : să nu stea pe acolo necuratul, ș.a.m.d.

II. Dar și peste an, alături de biserică, sătenii serbează, uneori cu mai mare strictețe ca sărbătorile religioase, o sumedenie de „sărbători băbești” .

1. În ajunul *Anului nou* se fac „Sânvăsâi”, adică se pun sub farfuria diferite obiecte, apoi flăcăi și fete le ridică și ce vor afla sub farfurie („blid”) așa le va fi consortul (consoarta).

/f. 49^v/ De exemplu, dacă află pâine sau sare va fi bogat, dacă află cărbune va fi negru; piaptăn – colțat; inel, mărgelă, oglindă – fălos; pahar – băutor; ș.a.m.d.

Tot în acea seară, tinerii să meargă la cotețul porcilor și să dea cu un lemn în coteț, și de câte vor grohăi, atâția ani va mai sta necăsătorit.

2. În ajunul *Bobotezei*: fetele pun mărgelă sub prag să treacă preotul peste ele (să aibe noroc la măritat), apoi iau / fură busuioc din mătăuzul (buchetul) preotului și-l pun noaptea sub pernă cu piaptăn și oglindă ca să viseze cu cine se va căsători. În ziua de Bobotează, când sărută crucea, se ating de hainele bisericesti a[le] preotului ca să se mărite (sau însoare), iar seara fetele scot din casă gunoiul în poală și încotro văd prima stea, dintr-acolo va veni norocul.

3. *La 16 Ianuarie* biserica serbează „Închinarea lanțului Sfântului Apostol Petru”. Creștinii spun acestei sărbători „Sân Petru de iarnă” și o serbează cu cinste ca să nu le mănțe lupii vitele și oile, întrucât lupii sunt câinii Sân Petrului.

4. În *10 Februarie*, ortodocșii îl serbează pe „Sfântul Haralambie”. Poporul crede că acest sfânt ține în puterea lui toate boalele cele mai grele, până și ciurma. Ziua lui se serbează pentru a nu fi loviți de boale.

5. *Prima săptămână din postul Paștilor*, e ținută în cinstea „Sfântului Toader”. Nu se stă cu furca, nici nu se coace că vin „Caii lui Sântoader” (de fapt biserica serbează un sfânt Teodor Trifon regulat la 17 februarie, dar cu totul sub alt înțeles).

6. În *9 Martie* se semnează de biserica ortodoxă sf. 40 de Mucenici din Armenia, uciși prin secolul al III-lea.

/f. 50^v/ Poporul de aici, în amintirea acelor mucenici, în ajunul serbării fac „bobotăi”, adică aprind paie (noaptea) pe toate dealurile din jurul satului (chiar și prin curți) și sar peste flăcări „să nu se mai facă purici”. Ziua o prăznesc în special femeile, care își ascund furcile să nu le muște șerpii. În unele locuri, se afumă cu tămâie și putregai casele și dependințele, ca să fie ferite de dobitoacele sălbatice și de șerpi.

6.⁸ *La 23 Aprilie* se serbează Sfântul Gheorghe sau „Sânjorjul” cum îi spun oamenii. Se ung vacile cu usturoiu și se pun rugi la obloace și ușile grajdurilor, să nu le ia laptele strigoii. Seara babele bomboresc pe marginea văilor și bat cu vreascuri apa velii și urzicile, să aibe vacile lapte.

7. În *12 Mai*, ziua Sfântului Epifanie. Dar, în afară de biserică, poporul serbează „Ghermonu”. Adecă nu se umblă prin grădini și nu se lucrează la pământ și pomi că le vor mânca „ghiernii” (viermii).

8. *Joile verzi*, de la Paști la Rusale, femeile nu bat cu maiul că „bate piatra”, iar bărbații nu lucrează la „sălașuri” că le trăsnește.

9. *La „Pălie”* în 22 Iulie, când biserica amintește pe „Sf. Maria Magdalena”, poporul nu lucrează nimic ca să nu „pălească” (usuca fără rod) holdele. Apoi de lucru și te vei păli (lovi) cu ceva, pălit rămâi pe toată viața.

10. *La Ana Foca* (respectiv în 23 Iulie, când biserica pomenește pe mucenicul, nu mucenița Foca) o prăznesc pentru ca să nu vie peste sat trăznete, foc și grindină.

---

⁸ Cifra se repetă în document.

11. *La Sânzieni* („Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”: 24 Iunie) se duc la holde cununi /f. 50^v/ de flori numite sânzuiene, împletite cu usturoi, ca să nu strice strigoi holdele.

12. La 27 Iulie se serbează Pantelimonul sau Pintilie sau Pantilimon, tot cu aceleași simboale ca Foca.

13. *Hilipi sau Filipii*, 7 la număr, îi serbează poporul între 12-21 Noiembrie. Se prăznuesc pentru lupi, apoi nu se dă din casă jar, sare, bucate, zarzavaturi. Sfântul cel mai primejdios e ultimul „Hilip”, care „e șchiop” și trebuie ținut sever în 21 Nov.

14. „*Sân Andreiu*”, în 30 Noembrie. Se prăznuiește pentru lupi și strigoi. În acea zi se împarte fiecărui lup prada lui. Deci trebuie unse ușile cu usturoiu, întoarse vasele cu fundul în jos ș.a.

IV.⁹ Săptămâna mare

1. *Lunea* nu se spală pe cap că se mărită după bătrâni. Nu scot gunoiul din casă că le mănâncă uliul găinile.

2. *Marțea* nu pleca la drum că-ți merge rău. Nu toarce marți seara că „vine Marțolea cu sacu și dă pe fiecare.

3. *Miercurea* dacă speli rămâi văduvă.

4. *Joia* ar fi de peștit și nu de lucrat.

5. *Vinerea* nu se coace, nu se toarce, nu se face pâine în cuptor, nu se spală că-ți umflă Sf. Vineri limba ori te arde ori sănătos nu te lasă.

6. *Sâmbăta*. Cel ce poartă cămașe croită de sâmbăta, va muri.

Tochmai bine strigătura:

/f. 51^v/ *Lunea, Marția* n-am lucrat

Mai de când m-am măritat

Miercurile sunt oprite

Nu lucrez de nu țin minte

Joile sunt legate

Nu lucrez să-mi fac păcate

Vinerea-i o zi scumpă

Nu mă prea silesc la muncă

Sâmbăta când am lucrat

Mi s-o făcut o bubă în cap

Dumineca-i zi domnească

Oamenii s-o cinstească !

V. Alte credințe

1. *Prevestiri de rău*, aduc cântecul cucuveicii, a țării (coțofanei), cântatul „cocoșește” al găinei, dacă iasă în cale preotul sau cineva cu un vas gol etc, etc.

2. *Altele*: când pui ouăle la clocit, dacă vrei să iasă puice, le pui din poala femeii, iar dacă dorești cocoși, le pune din pălăria bărbatului. Dacă vrei să nu le mănânce uliul, să le pui din ciur.

3. Dacă vei cloci un ou de puică neagră subsioară până iasă puiul, vei avea putere de lucru cu necuratul.

Și alte multe sunt, mai mult sau mai puțin importante, încât babele se întrec care

⁹ Ar fi urmat „III”, din nou numerotare greșită.

de care să fie mai „ocoșă”- mai isteată - în născociri de acest fel.

VI. Descânțece

1. *De năjit*: Năjite, năjite

Ieși din ureche afară

Și te du în munți pustii

Unde cocoși nu cântă

Securi nu se împlântă

Că (N) nu te mai poate purta

/f. 51^v/ Se suflă în ureche cu un ciubuc de corn de cerb și se descântă ca mai sus.

2. *La deochiu* se ia într-un pahar apă și baji 3 cărbuni și descânți:

De-o fi de bărbat

Să-i crape boacșele

De-o fi de muiere

Să-i crape țâțele

De-o fi de fată

Să-i crape cosița.

3. *La bube*:

Bubă dulce

Bubă amară

Toate bubele se chemară

Numai pe-o bubă dulce

Nu o cheamă nime

Ea se mânîe

Și se bursucă

De vârf se urcă

De rădăcină seacă

Pe budureț se cară.

4. *La gâlcă* (amigdalită):

Gâlcă, gâlcă

Sue-te pe cute

Și te du la munte

Și te-or juca

Și te-or uspeta

Că (N) nu te mai poate purta.

5. Când trebuie făcut cineva să nu mai fie iubit de nimeni, i se fură o cămașe murdară, se îngroapă sub pragul grajdului și i se descântă:

Cum cămeșa putrezește

Așa (N) nu se mai iubește

Iubirea fugă-i în pustii

Unde nu mai sunt copii

Nici fete, nici ficiori

Nici drăguți mândriori

/f. 52^r/ Numai draci și drăcușori

Care scarmână la ficiori

Nici (N) să nu mai iubească

Nici inima să-i mai înverzească

Ci dragul să-i putrezească.

Și alte câte n-or fi, dar s-au cam pierdut, căci oamenii de azi sunt „împresorați cu satana” și nu mai aleargă la vrăjitoare și descântătoare numite pe aici „hobărese”. Doar câte o bătrână, sculată din „unghețul” ei de după camniță, după ce a visat ceva rău sau boala ori bătrânețea își fac ravagii, dacă mai poate mai merge șchiopătând, cu bărbia vârâtă-n gură, gârbovă și rezemată pe un vreasc, la baba „cutare” să-i mai facă cu „cu hârbii” ca să-i treacă.

Pentru înlăturarea totală a superstițiilor, modesta mea părere ar fi cam aceasta: mai multă știință de carte, mai multă cultură prin Cămine Culturale, Muze, Cinematografe ș.a.m.d. și *mult mai multă activitate și educație sanitară*; și aceasta din urmă, mai ales pentru faptul că țărănul aleargă la vrăjitori mai des în cazuri de boală și nenorociri.

La începutul campaniei de distrugere sau stârpire a superstițiilor ar fi bine pe sate să se mobilizeze clerul bisericii ortodoxe, întrucât, în principiu, Biserica Ortodoxă condamnă absolut toate superstițiile ce sunt în afară de credința și dogmele ei pure. Fapt dureros este însă, dar real și acela că, cu toate /f. 52^v/ aceste principii, sunt *unii* dintre clerici care nu se sbat pentru stârpirea superstițiilor, dacă nu vor fi unii și din aceia cari, durere, le vor și alimenta chiar pe alocuri.

Este evident că superstițiile sunt un rău, o plagă socială la poporul nostru, care n-a cuprins numai masele de jos, dar chiar a fost întinsă până spre preținși oameni cu ceva școală. Și răul e fizic - sanitar și sufletesc-moral pentru cei ce le practică.

Să luptăm cu toată dârzenia, pentru împutinarea și stârpirea lor”.

Cib, la 16 Maiu 1952

Valer P. Olea

(Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, dos. 1/1952, f. 47-52)

II

/f. 43/ **Tematica expoziției pentru combaterea neștiinței superstițiilor și misticismului**

I.1. Pavoazarea: Portretele celor patru dascăli și a tovarășului Gheorghe Ghiorghiu Dej, primul ministru.

2. Texte din clasicii marxism-leninismului privitoare la rolul și importanța științei, a evoluționismului și a originii pământului și omului, precum și pentru combaterea superstițiilor.

3. Portretele savanților cari au lămurit probleme de biologie (Lomonosov, Darwin, Racoviță, Lisenko, Miciurin), cu mici texte asupra problemelor deslegate de ei.

II. Noțiuni de Cosmografie:

1. Universul

2. Sistemul Solar

3. Formarea pământului

4. Unicitatea materiei cosmice

5. Mișcările de rev[oluție] și rotație ale Pământului

6. Erele geologice cu fauna și flora respectivă
7. Configurația continentelor de-a lungul perioadelor geologice
- III. Originea și evoluția omului
1. Din punct de vedere biologic cu dovezi de asemănări și deosebiri între om și restul vertebratelor
2. Din punct de vedere istoric (paleoantrop, neoantrop, homo-sapiens)
- IV. Credințele omului primitiv (animism, fetișism, magie, etc)
- V. Concepții greco-romane și medievale pentru univers, soare, pământ și descoperitorii legilor corpurilor cerești (astronomi și fizicieni mai vechi și noi)
- VI. Combaterea superstițiilor curente (solomonari, vârcolaci, etc.) în legătură cu fenomenele naturii prin prezentarea și explicarea științifică a eclipselor, cutremurelor, electricității, grindinei și meteoriților.
- VII. Combaterea superstițiilor locale mai de seamă: strigoi, pricolici, vâlve, etc.

Alba Iulia, la 12 iunie 1952

Director, Dumitru Ciumbrudean (ss)

Secretară, [nesemnat]

(*Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, dos. 2/1952, f. 43*)

III

/f. 8/ 15 octomvrie 1952

Tematica expoziției pentru combaterea neștiinței, superstițiilor și misticismului

I. NOȚIUNI DE COSMOGRAFIE

1. Universul
2. Sistemul solar
3. Formarea pământului
4. Mișcările de revoluție și rotație (răsăritul, apusul, mișcările de rotație, eclipsele - vârcolacii, anotimpurile)
5. Configurația continentelor de-a lungul perioadelor geologice

II. ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA OMULUI

III. COMBATEREA SUPERSTIȚIILOR

Prin texte, desene și caricaturi

Texte

1. Leacul fie ori nu fie / Planta babei să o știe
2. Babele doftorese din sat nu caută semnele bolnavului ca doctorii, ci umblă cu descântece și bazaconii. La un copil bolnav ea stânce cărbuni zicând: „dacă se scufundă cărbunele, copilul e deochiat, iar dacă nu se scufundă are altă boală. Adevărul este că un cărbune din lemn de esență tare, fiind greu, se va scufunda, indiferent de boala copilului, iar dacă e din esență moale, fiind ușor va pluti deasupra apei.
3. Oamenii cumiști știu că stafii nu văd decât bețivii, fricoșii și bolnavii.
4. Credința în puterea vrăjitoriilor: că ar fi duhuri necurate, că acestea ar avea puterea peste firea omului, că un om poate cârmui din mână sau gură nori cu piatră, este o nebunie!
5. Omule, nu crede în vrăji! Ele nu există, deci nu se pot prinde de tine.
6. O altă minciună: că sunt babe în câte un sat de care se teme tot satul pentru că ar fi vrăjitoare și poate trimite boale, grindină pe pământ când vrea, poate deochia oameni, vite, pomi, semănături. Dar cu ce să le facă toate acestea?

7. Drac nu este: necaz îți poate face numai răutatea oamenilor.
8. Cum vă fură strigoii laptele de la vaci ? Voi unde sunteți? De ce nu le prindeți să le spargeți șuștarul în cap? Nu credeți în strigoi, deoarece numai neîngrijirea și hrana proastă scade laptele la vaci.
9. Să nu crezi în boscoane, păcălitori, descântece, ghicitori, cărturărese, prorociri mincinoase, că îți pierzi numai vremea /f. 9/ și banii. Din minciunile acestora se nasc atâtea certuri între oameni, bănueli între bărbat și femeie.
10. Lunea, Marția n-am lucrat
Mai de când m-am măritat
Miercurile sunt oprite
Nu lucrez de nu țin minte
Joile sunt legate
Nu lucrez să-mi fac păcate
Vinerea e o zi scumpă
Nu mă prea silesc la muncă
Sâmbăta când am lucrat
Mi s-a făcut o bubă în cap
Duminica-i zi domnească
Oamenii să o cinstească.

Superstițiile curente, ce urmează a fi combătute prin desene și caricaturi

1. Sarea vărsată înseamnă ceartă.
2. Pisica neagră dacă trece drumul, înseamnă nenoroc.
3. Dacă îți iese în drum o femeie cu găleata goală, îți merge rău.
4. Ziua de 13 aduce nenoroc.
5. Marțolea, femeie înaltă, slabă, despletită, sperie pe acei care lucrează marțea.
6. Vinerea să nu faci pâine și să nu speli capul.
7. Să nu te întorci din drum dacă ai uitat ceva, că-ți merge rău.
8. Gunoiul nu se aruncă seara din casă, că se duce norocul cu el.
9. De cântă cucuveaua pe casă, moare cineva din familie.
10. Dacă-ți țiu urechea dreaptă, te vorbește de bine.
11. Dacă-ți țiu urechea stângă, te vorbește de rău.
12. Palma dreaptă dacă te mănâncă, dai bani.
13. Palma stângă dacă te mănâncă, primești bani.
14. Strigoi este acela care o dată mort va duce și rudeni după el. Rudeniile ca să nu le ducă, înfige în inima mortului un fier înroșit, iar în gură îi introduce pietre și usturoi. Dacă nu i se face acestea înainte de a-l înmormânta, se desgroapă, e așezat cu fața spre sat și i se introduce fierul înroșit.
15. Strigoii ia[u] laptele de la vaci în noaptea de Sf. Gheorghe. Se pune măcieș și leuștean la poartă ca să-i sperie.
16. Pricolici: omul care se transformă în câine dându-se peste cap. Dacă este înțepat și zgâriat și curge sânge, își revine. Chiaburul răutăcios sperie lumea cu pricolicii.
17. Vâlvele apar în minele de aur în fața celor mai curagioși, în îmbrăcăminte de minier. Fiecare mină cu vâlvele ei.
18. Plasă de paianjen, înseamnă musafiri (murdărie).
19. Scuiță copilul, să nu-l deoache (îl infectează).

20. Descânțece la bube și măsele, punând gunoi pe ele (infecție).
21. Joile verzi: nu se coase, nu se țese, nu se spală haine, că atunci cade grindina, lovește trăsnetul.
22. Spânzuratul: o bucată de ștreang, aduce noroc.
23. Bețivii văd pe draci, strigoii, pricolici, stafii.
24. Stafie: hoțul.
25. Dacă sar scânteii din sobă e sămn rău.
26. Dacă mănânci pită înflorită, găsești bani.
27. Când faci zăbală la gură, să te ștergi cu coada pisicii.
28. Să nu te piepteni vinerea, că faci bube în cap.
29. Să nu semeni cartofi până nu cântă cucul.
30. Să nu semeni până la Sfântul Gheorghe.
31. Să nu pui ou la cloșcă cu soț că nu scoate bine.
32. Să nu pășești din curte cu stângul, că e rău.
33. Când te lovești de o piatră sau de altceva, acolo sunt bani sau te întânești cu cineva.
- /f. 10/ 34. În noaptea înmormântării să pui pe masă mâncare și apă, pentru că la ora 12 se întoarce mortul, mănâncă și pleacă.
35. Vârtejul de vânt se explică astfel: la 5 cm sub pământ e dracul care învârtește aerul prin respirația sa.
36. Vulpea în cale de îți iese, îți merge bine.

Director:[nesemnăt]

Secretară: [nesemnăt]

(*Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, dos. 2/1952, f. 8-10*)

Abrevieri bibliografice

- Colecția 2002 - Colecția muzeală Sabin Olea - Cib*, coordonator: Ana Dumitran, Biblioteca Musei Apulensis XIX, Alba Iulia, 2002
- Floca 1965 - Octavian Floca, *Hunedoara - Ghid turistic al regiunii*, București, 1965
- Josan, Fleșer, Dumitran 2002 - Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul Județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 2002
- MNUAI - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
- Olea 1958 - Valer Olea, „Biserica biruinței din Cuibul suferinței”, în *Mitropolia Ardealului, Revista oficială a Arhiepiscopilor Sibiului și Clujului și Oradiei*, anul III, nr. 9-10, 1958, p. 704-708
- Olea, Dumitran 2001 - Valer Petru Olea, Ana Dumitran, „Din istoricul colecției „Sabin Olea” – Cib”, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 297-328
- Olea 2002 - Valer Petru Olea, „Scurtă contribuție la istoria Văii Ampoiului”, în *Apulum*, XXXIX/1, 2002, p. 437-458
- Pop 1968 - Dumitru Pop, „Contribuții la studiul Jocurilor de priveghi din zona Văii Gurghiului”, în *Revista de Etnografie și Folclor*, tom 13, nr. 2, București, 1968, p. 129-137
- Popa 1961 - Alexandru Popa, „Colecția muzeală Sabin Olea din Cib-sat”, în *Apulum*, IV, 1961, p. 269-274
- Popa 1959 - Alexandru Popa, „Serapis, Esculap și Highya pe un tipar de la Apulum”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, tom X, nr. 2, 1959, p. 469-473
- Sținea 2002- Carmen Sținea, „Considerații privitoare la un manuscris din colecția Sabin Olea. Însemnări olografe despre primul război mondial”, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 471-483
- Ștefănescu - Aristide Ștefănescu, *Ghidul Muzeelor*, București, 1965

**METODOLOGIA RESTAURĂRII UNEI CĂRȚI VECHI CU
ÎNVELITORI DE PERGAMENT, ANUL 1520, DIN COLECȚIA
BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE, FILIALA CLUJ-NAPOCA**

MARIA ZGÂRCIU,
MARIA CERNEA,
MARIUS ANGHEL
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

**Restoration Methodology of an Old Book with Parchment Coverings, Year 1520, from the
Holdings of Library of the Romanian Academy in Cluj-Napoca**

ABSTRACT

The presented volume was printed in 1520 and bound into a manuscript fragment copied in the XIIth century. Held by the Library of the Romanian Academy in Cluj-Napoca, it is part of the FRAGMED Project, that tackles restoration of some medieval codex fragments made of parchment, of the host books, and their presentation within an exhibition. The codex fragments restored within the National Centre for Conservation and Restoration of Old Books Alba Iulia can also be discovered in the digital version on the specialised portal, Fragmentarium.

Restoration methodology dealt with detaching the parchment covering from the bounding to may be legible as well as restoring the remained bounding and the paper of the text block.

Cuvinte-cheie: restaurare, hârtie, pergament, corp carte, legătură

Keywords: restoration, paper, parchment, text block, binding

Cărțile vechi se se remarcă nu doar prin mesajul istoric transmis, ci și prin complexitatea legăturii, a ornamentelor și a scrisului. Din nefericire, ele suferă degradări datorate naturii materialelor componente, dar și a depășirii limitelor optime ale mediului ambiental¹, accentuate de îmbătrânirea naturală² și de uzura funcțională³. În această situație s-a aflat și cartea de față, având numeroase deteriorări care au afectat-o atât morfologic, cât și estetic.

Volumul, deținut de Biblioteca Academiei Filiala Cluj-Napoca, face parte din Proiectul FRAGMED⁴, ce presupune restaurarea unor fragmente de codice medievale din pergament, a cărților gazdă, precum și prezentarea lor în cadrul unei expoziții. Fragmentele de codici din colecția Bibliotecii Academiei Române-Cluj, restaurate la Alba Iulia, vor putea fi descoperite în versiune digitală pe portalul de specialitate, Fragmentarium⁵.

---

¹ Calvini 1995, p. 19-20.

² Moldoveanu 1999, p. 99.

³ *Ibidem*, p.112.

⁴ <https://www.facebook.com/Proiect-Fragmed-reconstituind-cultura-medieval%C4%83-din-fragmente-de-codice-102049364940963/>, accesat în data de 19 mai 2021.

⁵ <https://fragmentarium.ms/partner-projects/transylvania>, accesat în data de 19 mai 2021.

Volumul, tipărit în 1520, a fost legat într-un fragment de manuscris, copiat în sec. al XII-lea. Fragmentul în sine nu era nici identificat, nici studiat, nici inventariat și prezenta deteriorări⁶.

Alegerea tratamentului⁷ s-a realizat după o analiză atentă a componentelor cărții, deoarece fiecare material are un comportament diferențiat în funcție de structură.

Hârtia are o compoziție solidă, alcătuită din fibre de celuloză, de diferite proveniențe, în care sunt înglobate și alte materiale auxiliare, cu anumite proprietăți structurale⁸. Textilele utilizate la legătură, la fel, sunt din fibre vegetale⁹. Pergamentul este de proveniență animală, deosebindu-se de hârtie prin structura specifică, fiind format din fibre de colagen¹⁰. Alegerea temperaturii de lucru a etuvei nu s-a abătut nici un moment de la respectarea codului etic al restaurării¹¹.

Metodologia restaurării a urmărit desprinderea învelitorii de pergament din legătură pentru a putea fi lizibilă, precum și restaurarea legăturii rămase și a hârtiei corpului de carte. Restauratorul, pe parcursul tratamentului, a avut acces la părțile ascunse ale cărții, la nivelul cotorului, ale cusăturilor și mai ales sub forțașurile lipite de scoarțe, acolo unde cercetătorul nu are acces, ceea ce a permis identificarea informațiilor ulterior semnificative¹².

Metodologia propusă de noi a fost, de altfel, în concordanță cu cerințele deținătorului.

Dezinfecția s-a efectuat în etuvă, la temperatura de 40°C, cu scopul de inhibare a unui posibil atac microbiologic activ. Numerotarea filelor care formează corpul cărții s-a făcut, în partea de sus a volumului, cu un creion negru cu mina foarte moale. Documentația foto s-a realizat în toate etapele intervenției, aceasta venind în completarea notărilor făcute de restaurator în dosarul de restaurare.

Dosarul de restaurare¹³ conține operațiile menționate anterior, precum și starea de conservare, propunerile de restaurare și tratamentul efectuat.

Consemnarea stării de conservare¹⁴:

---

⁶ [https://www.facebook.com/Proiect-Fragmed-reconstituind-cultura-medieval%C4%83-din-fragmente-de-codice-102049364940963/?__cft__\[0\]=AZVJHCPri5VIs8u5ECnkUW-vO6HSpKZ53o63kFeJKQbQ3PZYtvpbmfuaMi4x_jUr_Vr99mcjVEGuVJRt0zB3FIJTq04WCBLzbeeHvPhSXCRbh3amXiGynPCTgZx2u0p7NoyrVITrDX6L5oihDy9G4Iot&__tn__=-UC%2CP-R](https://www.facebook.com/Proiect-Fragmed-reconstituind-cultura-medieval%C4%83-din-fragmente-de-codice-102049364940963/?__cft__[0]=AZVJHCPri5VIs8u5ECnkUW-vO6HSpKZ53o63kFeJKQbQ3PZYtvpbmfuaMi4x_jUr_Vr99mcjVEGuVJRt0zB3FIJTq04WCBLzbeeHvPhSXCRbh3amXiGynPCTgZx2u0p7NoyrVITrDX6L5oihDy9G4Iot&__tn__=-UC%2CP-R) accesat în data de 19 mai 2021.

⁷ Code 2000, p. 17-61.

⁸ Oprea 2006, p. 139.

⁹ Știrban 2002a, p. 89.

¹⁰ Rotli 1995, p. 65-66.

¹¹ Choay 1998, p. 105-121.

¹² Știrban 2000, p. 181-183.

¹³ Guasti, Rossi 1995, p. 51-57.

Legatură : - coperta 1- pergament - atac xilofag;
- coperta 2- pergament - atac xilofag;
- scoarțele - carton; 3 nervuri; atac xilofag;
- forzat 1 - hârtie manuală, lipit pe scoarță;
- forzat 2 - hârtie manuală, lipit pe scoarță;
- cotor - ușor rotunjit, cu pânză de căptușire și benzi de pergament, capitalband împletit, în două culori alb-marou, desprins ușor atât superior, cât și inferior.

Fig. 1 - Imagine înainte de restaurare; deteriorări ale legăturii

Fig. 2 - Imagine înainte de restaurare; deteriorări ale legăturii

Corp carte: - hârtie manuală, tipar cu însemnări manuscrise, tranșe colorate; foaia de titlu - tipar încadrat într-un dreptunghi, ornamentat cu motive vegetale și religioase, inițiale stilizate la început de paragraf;

---

¹⁴ Holben Ellis 1995, p. 180-185.

- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri ale colțurilor, desprinderi ale filelor din legătură;
- deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, halouri mari datorate umidității, îmbrunirea hârtiei;
- deteriorări biologice: atac xilofag, soldat cu găuri de zbor.

Fig. 3 - Imagine înainte de restaurare; deteriorări ale forzațului

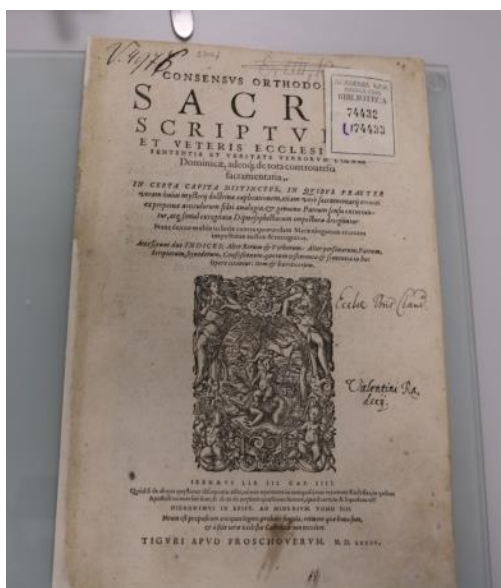

Fig. 4 - Imagine înainte de restaurare; deteriorări ale hârtiei

Restaurarea pergamentului¹⁵:

- Desprinderea învelitorilor de pergament de pe scoarțele de carton;

Fig. 5 - Tratamente de restaurare ale pergamentului

Fig. 6 - Tratamente de restaurare ale pergamentului

- Curățări mecanice, îndepărtarea impurităților cu pensulă moale;
- Desprinderea filelor de hârtie lipite empiric în interiorul copertilor de pergament și restaurarea lor (curățire, spălare, presare).

¹⁵ Reed 1982, p. 220-238.

Fig. 7 - Restaurarea filelor din interiorul legăturii

Fig. 8 - Restaurarea filelor din interiorul legăturii

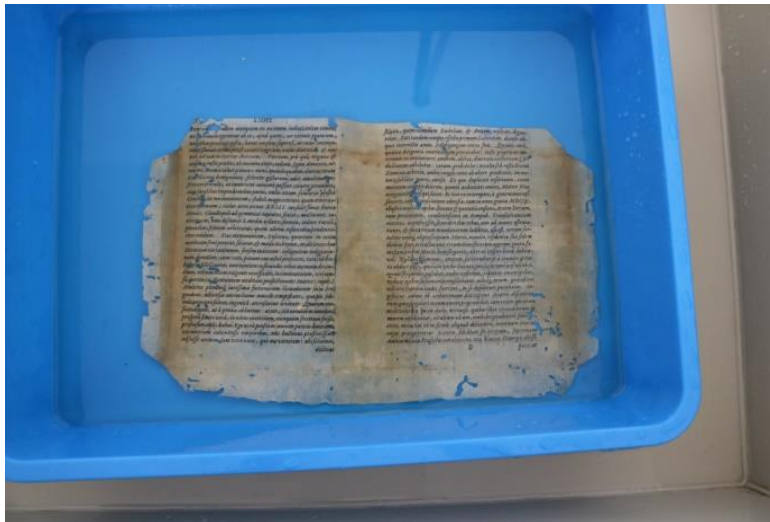

Fig. 9 - Restaurarea filelor din interiorul legăturii

Fig. 10 - Restaurarea filelor din interiorul legăturii

- Curățări umede cu soluții hidroalcoolice (rehidratare). Rehidratarea pergamentului se bazează pe lubrifierea fibrelor de collagen, prin redarea lubrifiantului lor natural, adică apa. Introducerea apei în structura pergamentului se face foarte ușor datorită puternicului caracter hygroscopic al materialului, care-l face să absoarbă cu mare ușurință apa. S-a realizat o umidificare treptată și progresivă a

materialului, care permite legarea stabilă a colagenului cu apa. Această legătură are tendința de a slăbi în momentul în care pergamentul este dus într-un mediu cu o umiditate relativ scăzută.

- Fixarea culorilor și a pigmentilor;
- Emolierea pergamentului;

Fig. 11 - Tratamente de restaurare ale pergamentului

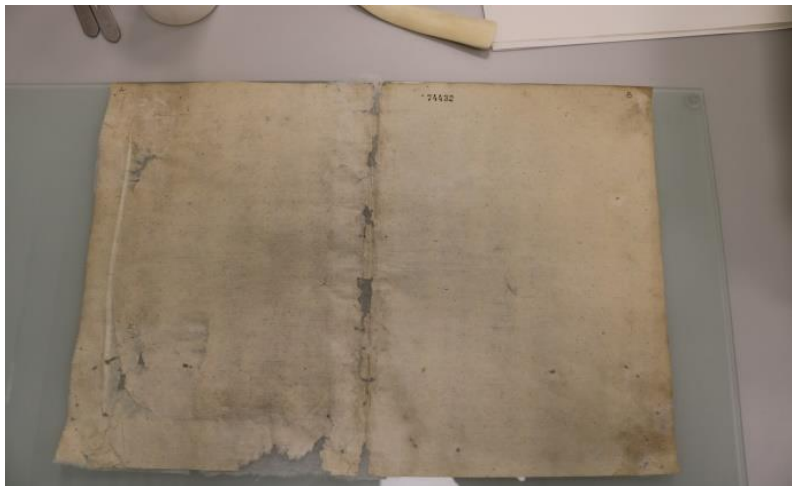

Fig. 12 - Tratamente de restaurare ale pergamentului

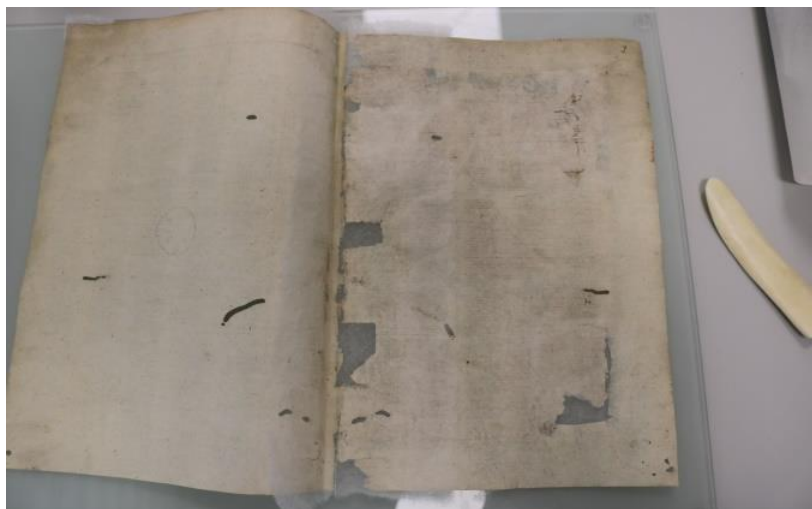
- Restaurarea corpului cărții și a legăturii¹⁶ (fără descoasere);
- Curățări mecanice ale suportului de text, acestea folosesc forța mecanică pentru a rupe legăturile între murdărie și obiect;

¹⁶ Știrban 2002, p. 3-25.

- Consolidări, completări ale suportului de text cu vâl japonez. Operația s-a făcut pe zonele fragilizate, ca urmare a degradării fibrelor de celuloză și a pierderii agentului de înclieiere, precum și a numeroaselor fisuri și desprinderi de material suport, purtător de informație scrisă.

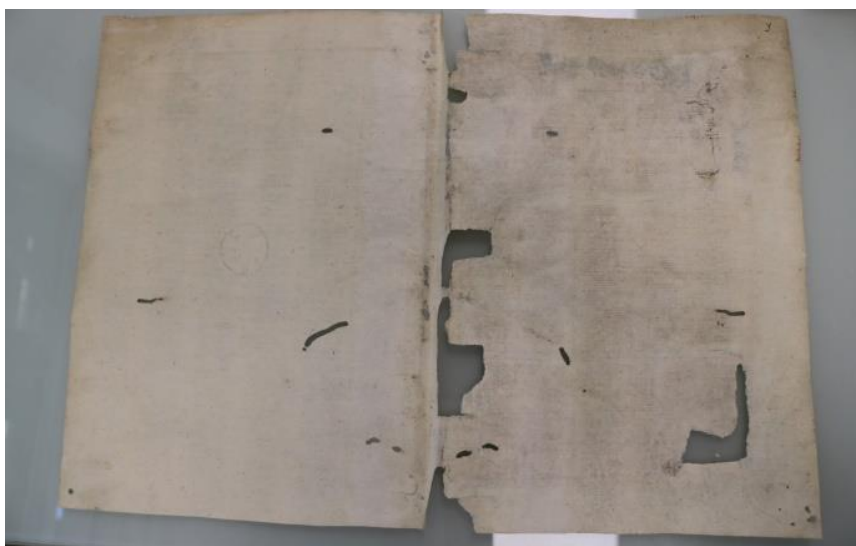

Fig. 13 - Restaurarea corpului cărții

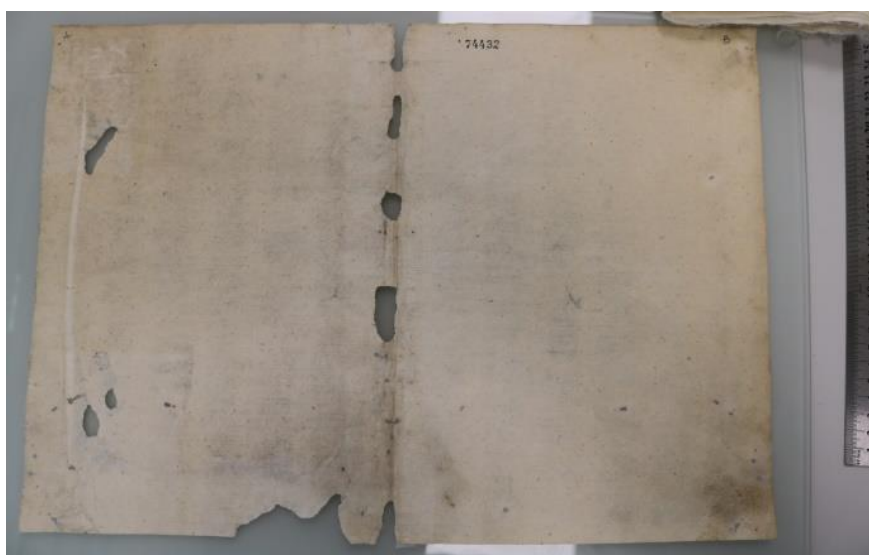

Fig. 14 - Restaurarea corpului cărții

- Defibrarea marginilor ce urmează a fi completate cu hârtie japoneză a fost necesară în vederea obținerii unei mai bune aderențe între materialul suport și hârtia japoneză.

Fig. 15 - Restaurarea corpului cărții

Fig. 16 - Restaurarea corpului cărții

- Completarea lacunelor cu hârtie japoneză prin metoda „la dublu”, folosind ca adeziv C.M.C. S-a folosit hârtie japoneză corespunzătoare atât cromatic, cât și ca grosime. În acest scop, s-a avut în vedere ca hârtia japoneză la dublu, împreună cu agentul de lipire, să aibă aceeași grosime cu grosimea suportului de text, pentru a nu se produce tensiuni între cele două materiale.

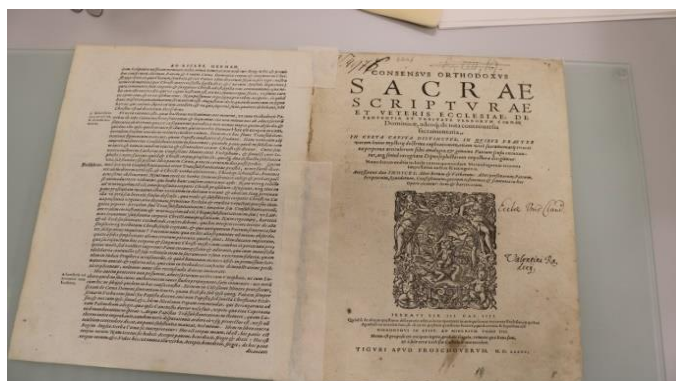

Fig. 17 - Restaurarea corpului cărții

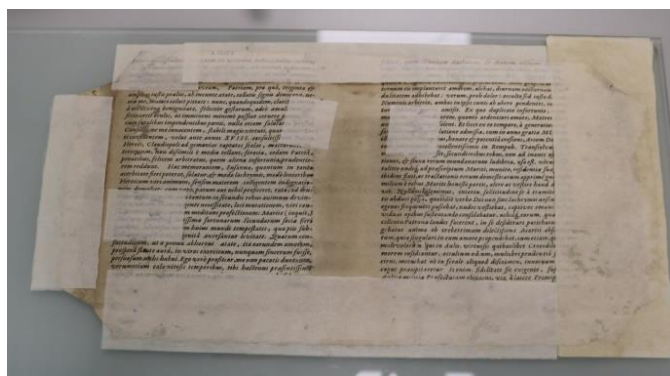

Fig. 18 - Restaurarea corpului cărții

- Degajarea surplusului de hârtie japoneză cu bisturiul chirurgical - folosind ca adeziv tot carboximetilceluloza, mai întâi pe o parte, iar, după uscare, pe cealaltă parte.

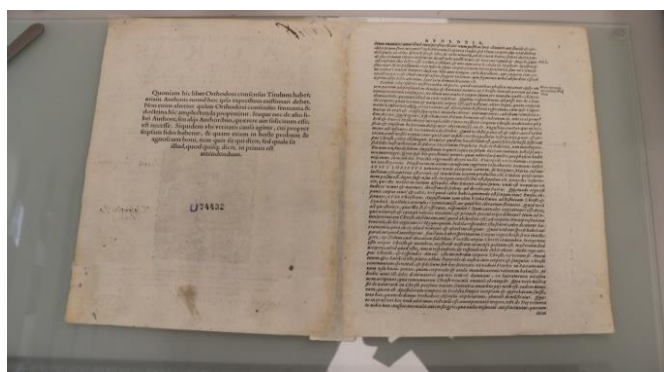

Fig. 19 - Restaurarea corpului cărții

Fig. 20 - Restaurarea corpului cărții

- Corpul cărții după restaurarea hârtiei;

Fig. 21 - Corpul cărții după restaurare

Fig. 22 - Corpul cărții după restaurare

- Rotunjirea și căptușirea cotorului cu pânză de bumbac;

Fig. 23 - Operații din timpul restaurării legăturii

Fig. 24 - Operații din timpul restaurării legăturii

- Consolidarea și restaurarea capitalbandului din miez de sfoară împletit în două culori;

Fig. 25 - Operații din timpul restaurării legăturii

Fig. 26 - Operații din timpul restaurării legăturii

- Confecționarea scoarțelor noi și atașarea lor la corpul cărții. Fixarea scoarțelor la corpul cărții s-a făcut cu ajutorul prelungirii nervurilor.

Fig. 27 - Operații din timpul restaurării legăturii

Fig. 28 - Operații din timpul restaurării legăturii

- Croirea noilor învelitori de piele și tragerea lor pe scoarțe - această operație s-a realizat urmărindu-se profilarea nervurilor.

Fig. 29 - Operații din timpul restaurării legăturii

Fig. 30 - Operații din timpul restaurării legăturii

- Prezentarea volumului și a învelitorii după ce au fost efectuate toate operațiile de restaurare;

Fig. 31 - Imagini după restaurare

Fig. 32 - Imagini după restaurare

- Confecționarea unei mape de protecție din carton cu pH neutru, căptușită cu hârtie de filtru pentru protecția pergamentului;
- Confecționarea unei cutii din carton cu pH neutru, căptușită cu hârtie de filtru pentru protecția cărții restaurate¹⁷.

Fig. 33 - Imagini după restaurare

Considerăm că, prin finalizarea proiectului, patrimoniul cultural se va îmbogăți cu piese noi, neidentificate până acum, cu impact atât asupra comunității științifice, cât și a publicului larg. Iar noi, restauratorii de carte, sperăm că, prin munca noastră, vom contribui la îmbunătățirea sănătății și la prelungirea durabilității lor.

¹⁷ [https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Ffragmentarium.ms%2Fsearchresult%2Foverview%2FF-dqkj%3Ffbclid%3DIwAR2N4NrepO1RiyFZRHGOLC44BzyLRDqVilRfyWW47yylcvmkkewcEJkxsag&h=AT1q3SJdsoNpsnZapSabXKeABbCEet8BFblQot5bApREw-IOIAMeFVouV91hkU2Xfj_a5Fds35biz42b09RPC1-I_E6-q1HN5Ym5vUGICyS5rDs3LcisZNLfr5PZH05QcmF_&__tn__=-UK-R&c\[0\]=AT3JN2gz_N3FqxSuJHQCfYDrrkvLw0w3L0Cd07_NG9pvSHhJ5hsOi8ycWyVYzfjX9RUscZDCQ5kX0KxD9bFe0QxZPMA_xeLtH0_B2oBTS3E9xeE_BdzegSUAbSkswpj44hDLoSf7yJjSVke_SLrSe3iHGS_nZfqaif50qTy3GhDQ](https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Ffragmentarium.ms%2Fsearchresult%2Foverview%2FF-dqkj%3Ffbclid%3DIwAR2N4NrepO1RiyFZRHGOLC44BzyLRDqVilRfyWW47yylcvmkkewcEJkxsag&h=AT1q3SJdsoNpsnZapSabXKeABbCEet8BFblQot5bApREw-IOIAMeFVouV91hkU2Xfj_a5Fds35biz42b09RPC1-I_E6-q1HN5Ym5vUGICyS5rDs3LcisZNLfr5PZH05QcmF_&__tn__=-UK-R&c[0]=AT3JN2gz_N3FqxSuJHQCfYDrrkvLw0w3L0Cd07_NG9pvSHhJ5hsOi8ycWyVYzfjX9RUscZDCQ5kX0KxD9bFe0QxZPMA_xeLtH0_B2oBTS3E9xeE_BdzegSUAbSkswpj44hDLoSf7yJjSVke_SLrSe3iHGS_nZfqaif50qTy3GhDQ) accesat în data de 19 mai 2021.

Abrevieri bibliografice

- Calvini 1995 - Paolo Calvini, „Cauzele chimice ale degradării materialelor de bibliotecă”, în *Probleme de patologie a cărții*, vol. 31, București, 1995, p. 19-20
- Choay 1998 - Françoise Choay, *Alegoria patrimoniului*, București, 1998
- Code 2000 - *Code of Ethics and Guidance for Practice, of the Canadian Association for Conservation of Cultural Property and of the Canadian Association of Professional Conservators*, Third Edition, 2000
- Guasti, Rossi 1995 - Gisella Guasti, Libero Rossi, „Întocmirea dosarului de restaurare, colaționarea și desfacerea cărții”, în *Probleme de patologie a cărții*, vol. 31, București, 1995, p. 51-57
- Holben Ellis 1995 - Margaret Holben Ellis, *The Care of Prints and Drawing*, NY, 1995
- Moldoveanu 1999 - Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999
- Oprea 2006 - Florea Oprea, *Biologie pentru Conservarea și Restaurarea Patrimoniului Cultural*, București, 2006
- Reed 1982 - R.Reed, „Ancient Skins, Parchments and Leathers/ Vechi pergamente, piei crude și prelucrate”, Londra - New York, 1972, în *Probleme de patologie a cărții*, vol. 18, București, 1982, p. 220-238
- Rotli 1995 - Rossana Rotli, „Istoricul și analiza pergamentului”, în *Probleme de patologie a cărții*, vol. 31, București, 1995, p. 65-66
- Știrban 2000 - Sofia Știrban, „Probleme speciale apărute în procesul de restaurare a cărții vechi”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, nr. 6, Alba Iulia, 2000, p. 181-183
- Știrban 2002 - Sofia Știrban, *Conservarea și restaurarea colecțiilor de arhivă și bibliotecă*, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, curs universitar, Alba Iulia, 2002
- Știrban 2002a - Sofia Știrban, *Conservarea și restaurarea documentelor de arhivă*, curs universitar, an III, sem. I, Alba Iulia, 2002

Recenzii. Note de lectură

Riccardo Benzoni, *San Napoleone. Un santo per l'Impero* [Sfântul Napoleon. Un sfânt pentru Imperiu], Editrice Morcelliana, collana „Storia”, Brescia, 2019, 426 pagini de text și ilustrații alb-negru și color.

Riccardo Benzoni este un tânăr cercetător la Universitatea Catolică din Milano, aflat în anii de debut ai carierei sale, dar deosebit de promițător prin activitatea desfășurată până acum în peisajul istoriografic italian și internațional.

Lucrarea pe care ne-o propune, prin intermediul editurii Morcelliana din Brescia, colecția „Istorie”, este una interesantă și surprinzătoare, am putea spune, datorită tematicii abordate, motiv pentru

care am considerat potrivit să o prezentăm publicului din România, prin intermediul revistei *Apulum*.

Cartea asupra căreia ne-am propus să reflectăm, *San Napoleone. Un santo per l'Impero* [Sfântul Napoleon. Un sfânt pentru Imperiu], este un exemplu dintre cele mai sugestive de întâlnire a sacralității cu ideologia și politica din câte găsim în desfășurarea timpurilor moderne, sau, altfel spus, un studiu de caz care pune foarte bine în evidență fenomenul de sacralizare a puterii. Cercetarea propusă de Riccardo Benzoni merge pe o linie de studiu ilustrată în deceniile anterioare de istoriografia franceză și ne gândim aici la cartea Monei Ozouf, *La Fête révolutionnaire (1789-1799)*, pentru a aminti o contribuție de referință din literatura subiectului. Povestea despre „sfântul Napoleon”, care, întâmplător... face carieră în regimul Consulatului și al Primului Imperiu francez, este una despre instrumentalizarea sacralului de către autoritatea politică, sau, altfel, spus, despre extinderea sacralului înspre profan, pentru a susține nevoia de legitimare a puterii. „Marea Revoluție” franceză de la 1789 și perioada napoleoniană care i-a urmat au instituit un model de instrumentalizare a sacralității tradiționale, chemată să susțină și să investească cu sens concepte și valori pe de-a-ntregul profane, un model pe care-l vom vedea reiterat frecvent de atunci până astăzi, în contemporaneitatea imediată.

Astfel, în *Almanach national de France*, publicat la Paris în 13 decembrie 1802 (anul XI al Republicii), este menționat un sfânt de proveniență mai degrabă obscură, „saint Napoleon”, a cărui sărbătoare era fixată în 16 august, zi în care în

mod tradițional se sărbătorea, potrivit calendarului îndătinat, „saint Roche”/„sfântul Rocco”. Această sărbătoare nouă cădea cu o zi mai târziu după aniversarea zilei de naștere a Primului Consul, născut la Ajaccio, în Corsica, pe data de 15 august 1769. Acesta a fost începutul „carierii” pe care o va face acest sfânt în viața publică franceză. Este important să precizăm contextul în care este propus, sau mai degrabă „impus” „saint Napoleon”: cu un an mai devreme Napoleon Bonaparte a reușit să pacifice religioasă Franța, pe plan intern și în relația cu Sfântul Scaun, încheind Concordatul cu papalitatea, ratificat de Pius al VII-lea în 15 august 1801. Rezultatele obținute de Franța napoleoniană prin ratificarea Concordatului și prin încheierea păcii de la Amiens, au fost utilizate de regimul Consulatului ca instrument de propagandă în vederea alimentării adevăratei cetățenilor față de Republică și față de Primul Consul și a consolidării păcii interne, toate acestea jucând însă un rol esențial în transformarea în sens autoritar a puterii lui Napoleon, care se va impune prin decret drept Consul pe viață, în vara anului 1802, hotărâre ratificată prin plebiscit la data de 2 august a aceluiași an. Dacă în primii ani, acest sfânt a trecut aproape neobservat de opinia publică franceză, anul 1806 este unul de cotitură, în sensul în care sărbătoarea liturgică a sfântului patron al imperiului a fost declarată sărbătoare națională, fapt care evidențiază dorința regimului de a conferi acestei sărbători vizibilitate maximă și un caracter oficial și solemn. Data sărbătorii a fost devansată cu o zi: din 16 în 15 august, astfel încât să conțină concomitent un cumul de semnificații: ziua de naștere a împăratului, sărbătoarea religioasă a Adormirii Maicii Domnului (Fecioara Maria fiind considerată prin tradiție protectoarea Franței), data ratificării de către papă a Concordatului din 1801 etc. După cum autorul însuși afirmă, noua sărbătoare a fost prevăzută cu tot ceea ce era necesar astfel încât să se confere deplină vizibilitate puterii napoleoniene în cheie sacralizantă (p. 45).

Dincolo de susținerea și promovarea oficială de care s-a bucurat, noul „sfânt” a stârnit curiozități și contestări, și a determinat căutări ale teologilor în vechile martirologii, fără rezultate concludente. În cercetarea acestor izvoare primare au fost implicați specialiști de la Biblioteca Ambrosiana din Milano, ceea ce s-a găsit, cu mare greutate, a fost un nume de martir creștin din primele veacuri „Neopolus”/„Neopolio”, a cărui legătură cu „saint Napoleon” cel oficial nu putea fi deloc demonstrată. Lui „saint Napoleon” i s-a creat o legendă hagiografică și a fost ales ca patron al unor biserici din Franța. În pofida susținerii oficiale, a continuat să rămână un sfânt controversat, astfel au existat categorii ale clerului care nu-l agreau și a antrenat fenomene de rezistență spirituală. Parcursul său în viața religioasă a Franței a fost în mod evident legat de prezența lui Bonaparte la vârful puterii și de regimul Imperiului, urmând ca după 1815 să fie în mod inevitabil abandonat, pentru a fi resuscitat prin decret în anul 1852, din aceleași considerente de a conferi un plus de legitimitate lui Napoleon al III-

lea și regimului său, cel de al doilea Imperiu francez. După Sedan, „saint Napoleon” a căzut într-o lungă și durabilă uitare.

Structura cărții urmărește acest fir narativ, prezentând la modul convingător etapele prezenței acestui sfânt în viața publică franceză, cu toate implicațiile pe care le-a adus după sine o atare „inovație” religioasă impusă în ultimii ani ai regimului Consulatului și menținută atât timp cât a rezistat și Napoleon în fruntea Franței. Volumul se deschide cu o introducere consistentă, în care sunt prezentate motivațiile cercetării, sursele, organizarea investigației și contextul istoric în care se plasează tema. Urmează două secțiuni cu caracter tehnic: mulțumirile autorului și siglele bibliotecilor și a arhivelor consultate. Mai departe, primul capitol al cărții, intitulat *Nașterea noului cult*, prezintă „apariția” lui „saint Napoleon” în societatea franceză, la finele Consulatului și după aceea, în continuare, sub imperiu, cu toate detaliile referitoare la identitatea acestui personaj, organizarea cultului său ș.a.m.d.

Capitolul al doilea se oprește asupra unei teme sugestiv intitulată *Răspunsul roman. Sfântul Scaun în fața sfântului Napoleon*. În cuprinsul lui găsim informații despre perplexitățile, dilemele Curiei romane față de inovația întâmplată în viața religioasă de dincolo de Alpi, despre investigațiile făcute la Roma în legătură cu personajul nou apărut în calendarul Bisericii Catolice din Franța odată cu direcția autoritară spre care s-a îndreptat regimul Napoleon. În secțiunea de la sfârșit, capitolul insistă pe un element esențial al raportării Sfântului Scaun față de nou sfânt al francezilor: poziția papei. Deși avea toate argumentele istorico-teologice să condamne cultul sfântului ridicat în Franța la rang de sărbătoare oficială de stat, Pius al VII-lea a preferat o atitudine bazată pe rațiuni de tact și diplomatie, o aprobare tacită, în pofida reacțiilor critice a numeroși membri ai Curiei romane față de „saint Napoleon”, totul pentru a nu provoca o acțiune în forță a lui Bonaparte la adresa Pontifului roman și a Statelor Bisericii, care au avut oricum destul de pățimit din pricina viselor de hegemonie europeană ale „corsicanului” ajuns împărat la Paris.

Nu mai puțin interesant este capitolul al treilea, *Un sfânt contestat. Sfântul Napoleon și detractorii săi*, care oferă detalii bine documentate privind pozițiile contrare față de această idee, apărute în diferite medii, de la cele ale Curiei romane pe care le-am mai pomenit, până la opozanți ai ideii din spațiul belgian, din diferite medii monahale etc. Capitolul următor, *Aportul masonic*, ne prezintă o informație interesantă și prea puțin cunoscută, totodată, la nivelul unui public mai larg, cu privire la disponibilitatea mediilor masonice din epocă față de glorificarea puterii lui Napoleon, prin intermediul cultului pentru sfântul „oficial” eponim și nu numai. Demn de reținut este, în acest sens, faptul că numeroase loji masonice au făcut referire după anul 1904 la numele împăratului, nelipsind cele care au fost dedicate în mod explicit lui „saint Napoleon”.

Capitolul care urmează (V) se ocupă de modalitățile de alimentare a noului cult și de canalele prin care a fost promovat în societatea franceză, pe care Riccardo Benzoni le reconstituie pe baza unei documentații consistente obținute din fonduri de arhivă, diferite tipărituri, broșuri și alte publicații ale epocii, împreună cu literatura secundară. Aflăm, astfel, deloc surprinzător, că principalele canale de difuzare ale cultului pentru sfântul oficial al Imperiului au fost pastoralele și circularele episcopale, reprezentările iconografice și locurile de cult care i-au fost dedicate și nu în ultimul rând rețeaua de școli publice. Interesant este în această privință faptul că promovarea cultului lui „saint Napoleon” s-a făcut nu numai în Franța, ci și în departamentele italiene încorporate în Imperiul francez.

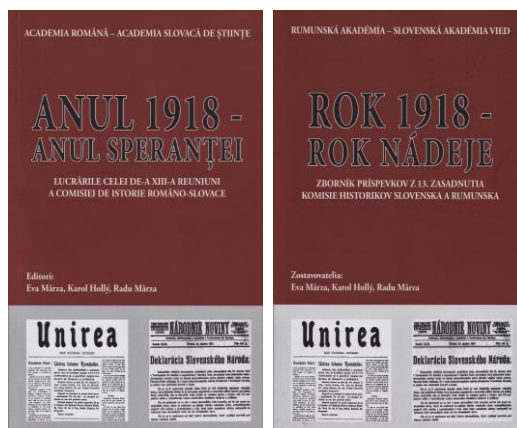
Capitolul VI al cărții, *Sfântul și sărbătoarea*, pune în evidență faptul că noul cult, în fapt sacralizarea puterii lui Bonaparte, s-a realizat prin afirmarea unui model festiv cu trăsături puternic encomiastice și adulatorii la adresa persoanei acestuia. Ceremoniile publice din timpul Consulatului și al Imperiului, au constituit ocazii predilecte pentru realizarea unui „transfer de sacralitate”, afirmă Benzoni citând-o pe Mona Ozouf. Anul 1806 este unul de cotitură din perspectiva pe care o avem în vedere, pentru că acum s-au instituit sărbătorile naționale din 15 august, aniversarea ceremoniei *Sacre* și a victoriei de la Austerlitz. Astfel, Parisul, împreună cu alte orașe de reședință ale departamentelor franceze, alături de alte localități, au fost începând din acest an cadrul în care s-au organizat sărbători în onoarea lui Bonaparte și a sfântului său eponim. Celebrările care aveau loc cu ocazia sărbătorii lui „saint Napoleon”, au fost unul din factorii care au contribuit, în perioada Imperiului, la exaltarea suveranului în cheie sacralizantă. Toate aceste manifestări au oferit suficiente ocazii adversarilor regimului să-și manifeste dezacordul față de Bonaparte și de linia politică pe care a inaugurat-o în materie religioasă și festivă. Formele de opoziție și de rezistență spirituală față de puterea napoleoniană au cunoscut un nivel de vârf după ruptura definitivă a relațiilor regimului cu Biserica, în anii 1808-1809. După Waterloo, în contextul în care regimul restaurației bourbonice (Ludovic XVIII) a introdus alte sărbători publice, evocarea lui Napoleon și a perioadei Imperiului de către susținătorii fostului împărat, au căpătat aspectul unei sărbători clandestine. Despre toate aceste lucruri Riccardo Benzoni scrie limpede și convingător, pe baza unei documentații bogate, a unui șantier de cercetare de mare consistență, reflectat în aparatul critic al lucrării.

Capitolul al VII-lea și ultimul al cărții vorbește despre „posteritatea” „sfântului Napoleon” și despre legenda în care a fost învăluit Napoleon Bonaparte după dispariția definitivă a acestuia din viața politică a Franței. Pentru cele două direcții care s-au conturat în plăsmuirea memoriei sale după exilul definitiv al personajului pe insula Sfânta Elena, este sugestiv titlul primei secțiuni a acestui capitol: *Sfânt sau anticrist? Sfântul Napoleon între demonizare și glorificare*.

Înțelegem din prezentul capitol că a fost elaborată atât o legendă „neagră”, în care a fost învăluit Bonaparte și „saint Napoleon”, precum și o legendă aurită, care a favorizat nașterea bonapartismului. Într-o secțiune ulterioară, se face vorbire despre legătura dintre figura sfântului propriu-zis și respectiv cea a lui Napoleon Bonaparte cu spiritul național și dorința de emancipare a popoarelor, în climatul represiv instituit de Sfânta Alianță după 1815.

Concluziile sintetice, o bibliografie bogată și variată, un aparat iconografic deosebit de sugestiv, împreună cu indicele onomastic încheie lucrarea. Ceea ce considerăm că mai trebuie spus în final este faptul că Riccardo Benzoni ne oferă o lucrare de interes nu numai pentru istoriografia franceză, deoarece Napoleon Bonaparte și faptele sale au avut un impact imediat și de durată asupra întregii Europe, contribuind la răspândirea ideilor Revoluției franceze și la geneza națiunilor moderne pe bătrânul continent. Dintr-o altă perspectivă, ca produs istoriografic, cartea de față prezintă dosarul unuia dintre cele mai faimoase cazuri de sacralizare a politicii din Europa modernă, centrat pe figura lui Napoleon Bonaparte, și ne oferă un model de analiză pentru ceea ce a însemnat, la începuturile unei modernități forjate de „marea Revoluție” franceză de la 1789, instrumentalizarea religiei de către puterea politică.

Ion Cârja*

Anul 1918 – Anul Speranței. Lucrările celei de a XIII-a reuniuni a Comisiei de Istorie Româno-Slovace / Rok 1918-Rok nádeje. Zborník príspevkov z 13. Zasadnutia Komisie Historikov Slovenskaa Rumunská, editori: Eva Mârza, Karol Hollý, Radu Mârza, Editura Mega, 2020, 421 pagini.

Înființată în urmă cu două decenii și jumătate, Comisia Bilaterală de Istorie Româno-Slovacă

este rezultatul schimbărilor geo-strategice din Europa Central-Orientală de după căderea regimurilor comuniste, de după divizarea Cehoslovaciei, dar și rezultatul unor eforturi comune, în fruntea cărora s-au situat profesorii Pompiliu

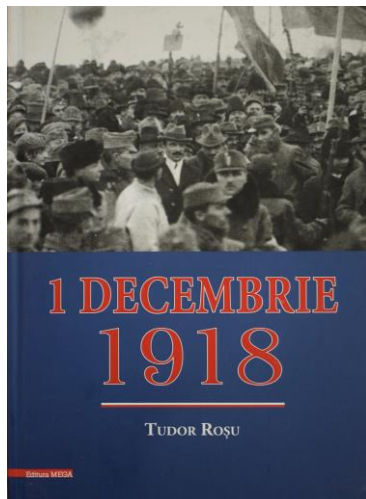
* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

Teodor, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” și Milan Kračjovič, de la Institutul de Istorie al Academiei Slovace de Științe.

Prezentul volum este un produs al celei de-a XIII-a conferințe științifice a comisiei, fiind editat de profesorii și cercetătorii Eva Mârza, actuala președintă din partea română, Karol Hollý și Radu Mârza. El reflectă marea împlinire din anul 1918, moment decisiv pentru istoria contemporană a ambelor popoare. Cele douăsprezece studii cuprinse în carte pun în lumină pregătirea actelor fundamentale de formare a Slovaciei/ Cehoslovaciei și a României Întregite, desfășurarea procesului, precum și urmările sale din perioada interbelică. Volumul de peste 400 de pagini, publicat bilingv, devine o prețioasă mărturie a istoriei paralele și comune a celor două popoare, a interferențelor din istoria lor mai recentă, ca și a cadrului european al derulării faptelor și proceselor amintite. Înscris în seria *Biblioteca Muzei Apulensis*, volumul a putut să apară prin eforturile instituționale ale Institutului de Istorie al Academiei Slovace de Științe de la Bratislava (deținătorul unui proiect de cercetare pe tema tranziției societății din Slovacia în context european, de la finele secolului al XIX-lea până după Al Doilea Război Mondial), ale Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia și ale celor două academii, română și slovacă. Academia Română este convinsă că numai colaborarea dintre forurile supreme de cercetare ale țărilor din regiunea central-sud-est europeană poate conduce la cunoașterea reciprocă a istoriei acestor popoare și la strângerea raporturilor dintre acestea, în frământatul cadru internațional actual. Cunoașterea înseamnă acțiune conștientă, iar comunicarea adecvată poate spori dialogul, fără de care nu este posibilă armonia statelor din cadrul Uniunii Europene.

Felicităm sincer personalitățile și instituțiile implicate cu atâta dăruire în desfășurarea periodică a lucrărilor Comisiei Bilaterale de Istorie Slovaco-Române, precum și în punerea în pagină și editarea acestui admirabil volum, mărturie elocventă a cooperării, a dialogului și a dorinței de cunoaștere mutuală. Suntem convinși că prin eforturile laborioase ale celor doi copreședinți – doamna profesoară Eva Mârza (de la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia) și domnul doctor Stanislav Mičev (de la Muzeul Insurecției Naționale Slovace din BanskáBystrica) –, a celor două academii, precum și a altor instituții interesate, lucrările comisiei vor putea continua, conducând la noi contribuții fundamentale pentru aprofundarea istoriei popoarelor român și slovac.

Acad. Ioan-Aurel Pop
Președintele Academiei Române

Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 395 pagini.

Deschizând cartea (deosebită, ca ținută grafică și a materialelor manoperate la realizarea ei, inclusiv din punctul de vedere al literei tipografice utilizate și al aranjamentului textului și ilustrațiilor în pagină) semnalăm și comentăm succint conținutul său (în notă subiectivă, desigur, probabil și îndestul de mărginită, deoarece niciodată nu ne-am propus ca subiect de studiu în sine fațete ale problematicii în chestiune).

Ca atare, ea conține, pe lângă inerentul *Cuvânt înainte* (p. 9-11), 5 capitole, numerotate I-V (precum și *Abrevierile bibliografice* de la sfârșit, pe p. 375-395), adică: *I. Zilele de dinainte* (p. 13-68), cu secțiunile: *Scurt istoric al Unirii de la Alba Iulia*, p. 15-22; *Pregătirea Unirii în contextul european al lui noiembrie 1918*, p. 23-25; *Consiliul Național Român din Alba Iulia*, p. 26-29; *Alegerea Albei Iulia. Ioan Pop*, p. 30-34; *Tensiuni, violență, frică*, p. 35-39; *Voci împotriva Unirii și fake news*, p. 40-42; *Drumul spre Alba Iulia*, p. 43-52; *Cazările. Noaptea de dinainte*, p. 53-56; *La Hotel Hungaria*, p. 57-64; *O Unire „cu condițiuni”?*, p. 65-67; *II. Ziua de 1 Decembrie* (p. 69-267), cu secțiunile: *Boala: inamicul spaniol*, p. 71-75; *18 noiembrie/ 1 decembrie – stil vechi și stil nou; diferența de oră*, p. 76-77; *Vremea*, p. 78-80; *Programul zilei, minut cu minut*, p. 81-83; *Top 10 personalități ale zilei de 1 Decembrie 1918*, p. 84-88; *Numărul participanților*, p. 89-92; *Serviciul divin*, p. 93-95; *Cetatea*, p. 96-99; *Numărul deputaților*, p. 100-102; *Prenumele unioniștilor*, p. 103-105; *Aspectul Căzinei Militare/ Sala Unirii*, p. 106-114; *Disciplina și gărzile*, p. 115-122; *Uniforme și arme*, p. 123-126; *Florian Medrea*, p. 127-130; *Ovidiu Gritta*, p. 131-137; *Adunarea Națională: decizia Unirii*, p. 138-142; *Rezoluția Unirii*, p. 143-147; *Reprezentarea. Profilul delegaților*, p. 148-154; *Reprezentanții presei*, p. 155-158; *Wilson*, p. 159-165; *Câmpul lui Horea*, p. 166-173; *Samoilă Mârza*, p. 174-181; *Al doilea fotograf al Unirii?*, p. 182-185; *Entuziasm, aplauze, urale*, p. 186-188; *Cântece*, p. 189-192; *Lacrimi*, p. 193-194; *Steagurile*, p. 195-203; *Organizarea sanitară. Medicii*, p. 204-206; *Aspectul participanților. Hainele*, p. 207-210; *Mâncarea și băutura*, p. 211-213; *Banii*, p. 214-216; *Femeile*, p. 217-226; *Eleonora Lemény n. Rozvan*, p. 227-229; *Copii și adolescenți*, p. 230-234; *Ortodocși și uniți*, p. 235-237; *Partidul Național*, p. 238-240; *Socialiștii*, p. 241-246; *Ce teritoriu s-a unit cu România la 1 Decembrie 1918?*, p. 247-252; *Martirul: Ion Arion*, p. 253-257; *Justiția*, p. 258-260; *Caii*, p. 261-262; *Alte*

informații ale zilei, p. 263-264; *I Decembrie în alte locuri*, p. 265-267; *III. Reprezentări, discurs, limbaj la 1 Decembrie* (p. 269-306), cu secțiunile: *Dumnezeu*, p. 271-272; *Metafora*, p. 273-277; *Imaginea Regelui Ferdinand*, p. 278-281; *Viziunea istoriei. Traian*, p. 282-284; *Panteonul istoric*, p. 285-287; *Despre sine și despre alții*, p. 288-290; *Despre unguri*, p. 291-294; *Poziția ungarilor*, p. 295-300; *Cuvinte care (aproape) nu mai sunt*, p. 301-302; *Poezia Unirii*, p. 303-305; *IV. Zilele de după* (p. 307-320), cu secțiunile: *2 decembrie*, p. 309-311; *Mai târziu, în decembrie*, p. 312-316; *1919-1922*, p. 317-320; *V. Imaginea Unirii* (p. 321-374), cu secțiunile: *Aniversările Unirii*, p. 323-327; *Zece cărți despre Unire, nu neapărat cele mai bune*, p. 328-334; *În manualele școlare*, p. 335-340; *Banda desenată*, p. 341-347; *Picturi și ilustrații*, p. 348-351; *Unirea în filmul artistic*, p. 352-354; *Reclamele Centenarului*, p. 355-360; *Reenactment*, p. 361-369; *Internetul*, p. 370-371; *Cele mai frecvente greșeli*, p. 372-374. Restul paginilor e ocupat de *bibliografia utilizată (Abrevieri bibliografice, p. 375-395)*.

Și observăm, din structura relevată anterior, faptul că autorul *chiar respectă*, ceea ce își propusese prioritar, anume realizarea unei lucrări dedicată, în premieră, cu exclusivitate cumva, numai și numai, *zilei de 1 Decembrie 1918 în sine*, motiv pentru care *Capitolul al II-lea* al lucrării *are aproape 200 de pagini* - ponderea cea mai mare, de peste 50%, din totalul de 395 pagini - , deși și restul secțiunilor amintite au tangență de conținut cu subiectul ca atare, doar la o primă vedere restrictiv.

Aspectul exterior al volumului (numai aparent însă) este cel al unei lucrări de popularizare, elegantă și sobră (îndestul) în același timp, cu o bogată ilustrație (având și valențe de album ilustrativ), dar el escamotează doar, cu o atare disimulare, o susținută muncă de cercetare istorică inedită, în bună măsură, deși ea se sprijină puternic, așa cum și trebuia, pe bibliografia anterioară, bine asimilată (și pe o documentare inedită, suplimentară, mult diversificată).

Așadar, el ni se prezintă ca un *mixtum* original, neașteptat, de *operă istorică, album de imagini* cu încărcătură istorică și *o lucrare de popularizare* largă a unui eveniment esențial din istoria noastră contemporană, dar *accentul cade pe primul aspect relavat* (cel de elaborat istoric, ca atare), deși stilul de redare textuală lejer, neînchistat științific, perfect accesibil oricui, mijlocește o relativ ușoară însușire a conținutului lucrării de către oricine ar fi interesat să o facă. În sprijinul părerii că el este în primul rând *o originală și inovativă operă istorică, în sine*, aducem următorul argument, absolut convingător: profesionalismul susținutei munci de documentare, precum și calitatea reală, autoomologantă, a sintezei istorice realizate, obiectivă, într-o manieră diversificată, inedită, dar solid susținută documentar, întotdeauna (bine ancorată în meșteșugul tradițional, dar și puternic înnoit, al istoricului, tot mai iscoditor și deschis în

privința surselor de documentare utilizate, capabile să surprindă un eveniment și prin reverberațiile sale).

Iar pentru a ilustra concret aceste realități, relevăm următoarele constatări cifrice: lucrarea are nici mai mult, nici mai puțin decât 983 note de subsol, ceea ce corespunde unei medii de 2,5 note pe pagină; referințele sale bibliografice sunt în umăr de 227 (dintre acestea 203 datează de după anul 2000, ceea ce relevă ancorarea autorului pe sursele bibliografice mai recente), iar 77 dintre ele au fost editate din 2010 încoace; sursele documentare utilizate sunt fie editate, fie inedite (sunt citate peste 40 surse documentare din colecția de istorie a *Muzeului Național al Unirii* din Alba Iulia, a căror investigare a presupus un travaliu real de istoric, care se apleacă în mod concret asupra documentelor „prăfuite” și „cu spori” (chiar dacă acum ele se păstrează într-o arhivă bine orânduită și conservată); documentarea din ziarele de epocă este și ea profesionist utilizată și „citată” corect întotdeauna, chiar când informațiile nu sunt luate din sursele originale, uneori, ci, din ediții ale acestora (se fac referiri la publicații periodice românești, specifice epocii, ca: *Alba Iulia*, *Telegraful Român*, *Glasul Ardealului*, *Libertatea*, *Românul*, *Unirea*, *Universul*, *Gazeta Oficială*, *Biserica și școala*, *Drapelul*, *Gazeta poporului*, *Adevărul*, *România nouă* – de la Chișinău –, *Epoca*, *Evenimentul* etc.; la publicații de limba maghiară, ca: *Aradi közlöny*, *Kolozsvári hírlap*, *Világ*, *Az est*, *Nagyszebesi reggeli ujság* etc., de limba germană: *Schassburger Zeitung* etc.; la publicații din străinătate, ca: *Le Miroir*, *New York Times* etc.); înseși sursele documentare vizuale (fotografii de epocă etc.), în număr de 237, sunt utilizate în sens istoric, mai ales, ca adjuvant ilustrativ, de epocă, al conținutului documentar al lucrării, iar în acest caz este de relevat faptul că s-a utilizat relativ multă ilustrație inedită, provenind din *Colecția de clișee pe sticlă și de fotografii a Muzeului Național al Unirii* din Alba Iulia, care ne învie *fețele reale* ale unora dintre făptuitorii Unirii din 1918.

O corelare însă mai atentă a aparatului științific al lucrării, cu modul său propriu, insolit, de structurare și așezare în text, denotă însă îndestule *înnoiri de metodă de cercetare propriu-zisă și de redactare de raport de cercetare*, direcții care reies de altfel, foarte clar formulate, și din propriile afirmații ale autorului, sintetice, concise, dar expres redactate, cu intenționalitate foarte precisă, care pune accent pe *circumscrierea tematică restrictivă*, dar și pe *sciziunea tematică, multifățetată*, pentru adâncirea în sine a subiectului și pe *analizarea excesivă*, niciodată plictisitoare, a unui eveniment din unghiuri foarte diferite de vedere, adeseori reflectate doar, cât mai diferite și mai insolite, în vederea cunoașterii sale reale, aprofundate.

În acest context, al naturii polivalente, interdisciplinare, a scizionărilor și subdezvoltărilor tematice, extrem de originale și cu mari perspective de a fi tratate și cercetate ulterior independent este în mod cert cel intitulat deliberat, fără încercări de epatare *Prenumele unioniștilor*. Cercetări filologice apro-

fundate, istorice și sociologice (privind originea, instituirea obișnuinței folosirii lor, frecvența numelor respective pe întreg spațiul locuit și de români, la vremea aceea) etc. vor demonstra, considerăm noi, prolificitatea viitoare și inspirația nu doar fericită, ci și de mare ingeniozitate și anticipare procedurală a autorului. Nu detaliem mai mult faptul că aceeași cercetare, nemaiîntreprinsă în legătură cu fenomenul investigat, nu poate omite nici numele de familie propriu-zise ale personajelor respective, care și ele dezvăluie o întregă istorie comunitară, de grup mai restrâns sau individuală, îi autentifică și validează ca autentici pe delegați sau împerecherea anumitor prenume, cu anumite nume de familie, care și ea ar putea dezvălui conexiuni istorice de adâncime.

Ce vrea să ne transmită autorul din punct de vedere metodologic, atât tacit, prin exemplul viu oferit, al lucrării analizate, cât și prin considerațiile sale textual explicative, inițiale? Anume, că e bine că *circumscrii ferm, în sine, o tematică*, să nu o deschizi prea mult, mai ales temporal, dar și sub alte aspecte, inutil, ci să o tratezi *monografic*, cu aprofundări subsidiare, atât cât se poate desigur aprofunda, pe temeiul unor documente de necontestat, al unor informații certe asupra trecutului.

Deși extrem de restrictiv, proiectul, care își propune să surprindă, fie și o singură zi din istoria unui popor, a unei națiuni, *în toate dimensiunile* este, până la urmă, *titanic* (greu, dacă nu chiar imposibil, de epuizat)! Și e clar că istoricul se detașează și critică indirect (neverbal, atitudinal), dar radical, o întregă istoriografie a subiectului, propagată controlat, începând îndeosebi de după 1965, până în 1989, când subiectul nu putuse fi abordat decât puternic și absolutist controlat / monitorizat ideologic!

Desigur, în același timp, autorul nu uită *contextualizarea mai largă, temporală și spațială, pe verticală sau orizontală istorică*, a evenimentului, cercetat înnoitor, după un decupaj tematic ferm, conform textului următor: „*Desigur, nu am ignorant contextualizarea, însă am plasat-o la nivelul secundar, al fiecărei mici realități, al fiecăruia dintre elementele care compun tabloul zilei de 1 Decembrie*” (p. 9) Or, contextualizarea aceasta fărâmițată, dispersată prin legarea sa, intimă, de fiecare secționare interioară a subiectului este și ea o originalitate și o inovație metologică.

Cultivarea practică, în abordarea subiectului și în realizarea textului, ca atare, a unor *paradoxuri conceptuale* evidente, ține și ea de modernismul chintesent, de conținut și formal compozițional al volumului!

Multifațetarea, dihotomizantă, analitică, pe părți componente, unele chiar de detaliu (numai de autor preconizate), decelate oricum atât de înnoitor, este considerată de autor „*problematizare*”, termen sintetic (chintesent) interesant, care chiar denumește adecvat acțiunea sa modernizatoare de fărâmițare a temei mari în cât mai multe subteme mai mici de abordare a aceluiași subiect integrator, realmente.

Abordarea mai mult sau mai puțin *artistică* a subiectului, din chiar momentul stabilirii planului de lucru concret, nu s-a limitat însă la *aspectele muzicale*, sugerate compozițional (sau chiar tratate istoric subtematic – vezi subsecțiunea *Cântece*, pentru că pe autor îl interesează realmente, la propriu și *muzica* ca atare a vremii, în care evenimentul se integra etc.), ci, șarjează, extrem de modernist, și pe *aspectele vizuale* ale problematicii, pe restituirile și reconstituirile de *imagini cu imprimant istoric*, cu deosebire și pe *valențele cinematografice*, reconstitutive, ale unor atare restituiri istorice (textuale sau imagistice în sine). În acest context, mărturisirea: „*Am insistat pe imaginea zilei...*” (p. 9), are semnificații metodologice și relevă intenția autorului de a realiza o *sinteză*, care să reînvie *vizual*, îndeosebi, evenimentul, ceea ce, trebuie să recunoaștem s-a și realizat substanțial, după atâta dihotomizare subtematică!

Iar imaginea rezultată e și *sintetică unitar* și *caleidoscopică*, întregitoare, dar și parțială cu deschideri înspre aspecte fie ele și minore. Apoi, cea mai uimitoare sinteză metodologică, pe care autorul o realizează în chip cert, este desigur cea de la nivelul diferitelor compartimente/subcompartimente ale lucrării, din aceste sintetizări subsumate realizându-se și *sinteza de ansamblu*. Astfel, scopul ultim, și cel mai înalt, al unei astfel de *reconstituiri istorice* este cel al realizării unei *noi sinteze*, transpozată în *imagine* recuperativă, complexă, inedită sub multiple aspecte, în legătură cu evenimentul de la 1 Decembrie 1918, cu rădăcinile sale de epocă apropiată sau mai vechi, precum și cu reverberările sale, până în prezentul curent, al zilei în curs de desfășurare...

Or, noi credem că menirea lucrării, clar programată de la început, a fost realizată, la propriu, în proporție însemnată, cu o eficacitate remarcabilă (constituind în același timp un exemplu de nouă metodologie istorică aplicată, din care realmente avem de învățat, fără a copia neapărat ceva anume, ci, pentru a modela și plasticiza și mai mult scrisul istoric actual, a-l face mai maleabil). Ceea ce invită la lecturarea și răsfoirea cărții, la folosirea sa ca *instrument de lucru*, dar și de delectare.

Gabriela Mircea*

---

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

Eugen Hulea, *Cronica unei condamnări. Deva-Alba Iulia-Ghencea-Midia-Onești: 1952-1954*, ediție îngrijită de Victor Gheție și Stela Gheție, București, Editura Vremea, 2019, 202 pagini.

Figură proeminentă a peisajului cultural din Alba Iulia, Eugen Hulea a fost cunoscut ca veteran al Primului Război Mondial și al Unirii de la 1 Decembrie 1918, când, la doar 19 ani, a activat ca membru al Gărzii Naționale de la Alba Iulia pentru a pregăti securitatea zonei, apoi ca profesor de istorie și director al Liceului „Mihai Viteazul” din Alba Iulia, după ce făcuse studii la Cluj și Paris și profesase pentru perioade mai scurte la Aiud și Brașov, ca inspector general cu probleme de învățământ al Ținutului Mureș, ca redactor la periodicele *Zorile*, *Alba Iulia*, *Gazeta Transilvaniei*, *Transilvania* etc., ca președinte al Despărțământului Alba al *Astrei*, postură din care a inițiat și coordonat proiectul de edificare al Obeliscului lui Horea, Cloșca și Crișan din Alba Iulia, dar și ca istoriograf și muzeograf la Muzeul Unirii. În această calitate, ca fost inițiator al Secției Unirii și excelent cunoscător al patrimoniului muzeului, ca autor a numeroase studii în anuarul *Apulum* (vizând, în special, Unirea de la 1918, Revoluția de la 1848, mișcarea națională din secolul al XIX-lea ș.a.) și ca model pentru noile generații de istorici, Eugen Hulea poate fi asumat ca un om de primă linie al Muzeului¹.

Bogatul său CV a fost cunoscut de colegii și discipolii lui Eugen Hulea, în mai toate dimensiunile sale. O enigmă a fost însă perioada de detenție în care acesta s-a aflat în anii 1952-1954, asupra căreia nu a prea dat detalii în deceniile ulterioare nici apropiaților. O lumină nesperată asupra acestei perioade de detenție aduce volumul care face obiectul prezentării de față, *Cronica unei condamnări*. Spunem „nesperată” pentru că nu s-a știut că Eugen Hulea a ținut un jurnal post-factum al periplului său prin mai multe închisori comuniste, deși, evident, prin natura sa, acest jurnal nu putea fi decât secret până la finalul regimului comunist. Nepotului căruia i-a încredințat jurnalul, Eugen Hulea i-a lăsat și consemnul de a nu-l arăta nimănui. Poate de aceea manuscrisul a fost păstrat în familie și publicat, iată, abia la trei decenii de la căderea comunismului, însă calitatea sa cu totul excepțională trece automat în planul al doilea lunga așteptare a luminii tiparului.

¹ Nicolae Josan, Ioan I. Șerban, „Profesorul Eugen Hulea (1899-1982)”, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 439-442.

Ediția a fost îngrijită de Victor Gheție (fiul surorii lui Eugen Hulea) și Stela Gheție, fiica acestuia. Victor Gheție semnează și câteva pagini, binevenite, la începutul și la sfârșitul textului, despre modul în care l-a perceput pe unchiul său, Eugen Hulea. De asemenea, în anexele volumului există o serie de documente din arhiva CNSAS, care fac lumină în privința modului în care istoricul albaiulian a fost urmărit de organele de Securitate mai ales în perioada de după eliberarea sa.

Dar „grosul” cărții îl constituie memoriile lui Eugen Hulea, preț de 20 de luni începând cu 15 august 1952, adică de la arestarea la eliberarea sa. Singura sa „vină” a fost aceea a apartenenței la PNT, dar Hulea nici măcar nu a făcut parte din elita decizională a partidului, ci din cea culturală. Valul de arestări din 1952, ce viza tocmai acest segment al partidelor istorice, nu l-a ocolit. Presupusa vină este tratată de Eugen Hulea în mai multe feluri în jurnal, dar niciodată cu resemnare. El încearcă să o explice, mai mult altora decât sieși, să o asume, să se distanțeze de ea pentru a putea continua, să înțeleagă ceea ce nu poate fi înțeles. „Am făcut neiertata greșală de a nu mă conforma dictonului care spune *Bene vixit qui bene latuit* (trăiește bine cel care trece neobservat). Nu m-am ascuns după paravanul compromisurilor, nu m-am complăcut în confuzii și maleabilități, ci m-am orientat numai după glasul conștiinței și afirmarea preceptelor pe care le-am învățat în familie și le-am consolidat în anii maturității” (p. 12).

În cei aproape doi ani de detenție, profesorul albaiulian a trecut prin penitenciarele de la Deva, Alba Iulia, Ghencea, Midia și Onești. Sunt perioade distincte asupra cărora memorialistul stăruie, cronologic și metodic, determinând specificitățile fiecăruia, operațiune demnă de un istoric de calibrul. Dar, fiind vorba de propria istorie, autorul nu are cum să ia distanța necesară unui istoric față de subiect. Implicarea sa totală în toate acele „specificități” ale vieții de închisoare a anilor '50 produce, însă, rânduri memorabile. Pentru că, dincolo de conținutul istoric, de informația extrem de valoroasă pe care *Cronica* o aduce, există un nivel superior de percepție, de respirație, de conjugare a textului cu metatextul. Curgerea textului pune în valoare un autor complet, conștient de puterea ideilor și a cuvintelor, un suveran al penitei, o latură incredibilă a potențialului scriitoricesc al lui Eugen Hulea de care, probabil, puțini lectori ai operei sale vor fi fost conștienți. Este cu atât mai frapantă forța cuvintelor lui Hulea și așezarea lor desăvârșită în pagină, cu cât, cel mai probabil, acesta nu a scris textul cu intenția de a-l publica, ci de a-l lăsa ca prețioasă moștenire familiei. În fapt, surprinzătoarele figuri de stil indică un om extrem de conștient de valențele lumii din jurul său, chiar și în cele mai negre momente ale experiențelor sale. „Ușile încuiate, storul geamului din dreptul tufei de liliac au prins a țipa violent, lovite cu patul armei sau zgâlțâite zgomotos”, sunt cuvinte, printre altele, cu care descria Eugen Hulea momentul arestării, continuând cu: „Prin porțița larg deschisă ieșirăm în stradă. Scăpat prin șipcile gardului de lemn,

un trandafir somnoros, care nu mă știa a fi atât de matinal, își înclina uimit petalele, iar tufa de liliac de sub geam, înfiorată de boarea dimineții, își agită o clipă frunzele, ca pentru rămas bun”. Sau, poate, minunatele antiteze ale autorului, în care natura continuă să își facă de cap și atunci când oamenii se sufocă unii pe alții, deși pare să vibreze și ea la faptele umane, sunt menite să arate cât de trecătoare, cât de mărunte, pot fi și cele mai sumbre grozăvii omenești.

După cum am menționat deja, *Cronica* aduce și prețioase informații istorice. Vom afla câteva date, de exemplu, și despre bunul prieten și coleg al lui Eugen Hulea, și anume Ion Berciu, ori despre lotul arestaților din zona Albei în vara lui 1952. Dar și mai departe, pe măsură ce firul cronologic continuă, apar numeroase nume, atât ale colegilor de celulă și suferință din diversele penitenciare, cât și ale celor din aparatul de funcționare al penitenciarelor respective. Dar, fiind vorba de un duct narativ solid pe care se structurează jurnalul și de spectaculoase descrieri, aș risca să comit „spoiler” intrând în mai multe detalii ale volumului. Oricum, el trebuie nu doar parcurs de cititori, ci pătruns cu ochii minții și ai sufletului.

Victor Tudor Roșu*

Stefano Santoro e Francesco Zavatti (a cura di), *Clio nei socialismi reali. Il mestiere di storico nei regimi comunisti dell'Europa orientale* [Clio în țările din zona „socialismului real”. Meseria de istoric în regimurile comuniste din Europa orientală], Edizioni Unicopli, Milano, 2020, 295 pagini.

Apariția volumului de față se înscrie în nevoia de reflecție cu privire la studiul trecutului, la „meseria de istoric” și la statutul profesional al slujitorilor muzei Clio din țări europene aflate în spatele „Cortinei de fier” de la al Doilea Război Mondial până în anul 1989, o nevoie de reflecție care iată continuă să fie ofertantă ca temă de cercetare în pofida scurgerii a trei decenii de la prăbușirea totalitarismelor din această parte a continentului. Chiar dacă o reconstituire pe bază de date și fapte a istoriei comunismului sud-est european este departe de a se fi încheiat în acest moment, dacă ținem seama de materialul arhivistic, imens sub aspect cantitativ, care trebuie încă introdus în circuitul științific, nevoia de interogație și de reflecție în legătură cu ce s-a scris și cum s-a scris

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

în Europa răsăriteană a „socialismului real” este prezentă atât în interiorul istoriografiilor din țările aflate în discuție, cât și în dezbaterile mai largă, europeană, despre ceea ce a însemnat comunismul în această parte a continentului.

Deși apărut la Milano, Editura Unicopli, și având printre contributory câțiva istorici italieni, doi dintre aceștia, Stefano Santoro și Francesco Zavatti, asigurând coordonarea lucrării, volumul de față este rezultatul unei colaborări internaționale, în care vedem angajați pe lângă istorici din peninsula numeroși alți contributory, din Franța până în Suedia și Europa răsăriteană, și chiar de pe continentul american. Interesul pentru Europa central-orientală al unor istorici veniți dinspre istoriografia occidentală sau din America, nu mai este demult o noutate, dacă ne amintim faptul că, doar în cazul României s-au ilustrat prin contribuții de referință condeie dintre cele mai respectabile ale scrisului istoric euro-american precum Keith Hitchins, Catherine Durandin sau Francesco Guida.

Sub raportul conținutului, cartea pe care am ales să o prezentăm aici, *Clio nei socialismi reali. Il mestiere di storico nei regimi comunisti dell'Europa orientale* [Clio în țările din zona „socialismului real”. Meseria de istoric în regimurile comuniste din Europa orientală], se deschide cu o introducere semnată de cei doi coordonatori, Stefano Santoro și Francesco Zavatti, în care este prezentată tematică lucrării și întrebările de cercetare cu care lucrarea pornește la drum. Introducerea prezintă succint direcțiile de cercetare pe care se vor axa contribuțiile cuprinse în volum și care, în structura acestuia vor constitui trei părți distincte: *Control, compromis și rezistență, Istoriografia în perspectivă comparată, Utilitatea publică a istoriei*. Va urma o a patra secțiune, intitulată *Anexă*, cu câteva texte mai scurte, iar la final o listă bibliografică, indicele de nume și prezentarea succintă a profilului autorilor. Volumul apare într-o serie a editurii milaneze Unicopli, intitulată „Tracce. Percorsi internazionali di storia contemporanea” [Urme. Trasee internaționale de istorie contemporană], coordonată de Deborah Paci.

Volumul coordonat de Stefano Santoro și Francesco Zavatti ne oferă așadar un total de 13 studii, care reprezintă tot atâtea analize și perspective de investigație asupra scrisului istoric din Europa răsăriteană în perioada totalitarismului comunist. Textul cu care se deschide prima secțiune a volumului, *Control, compromis și rezistență*, este semnat de unul din cei doi coordonatori ai volumului, Francesco Zavatti, și are ca temă *Meseria de istoric în Europa de Est între stalinism și destalinizări*. Francesco Zavatti este cercetător post-doctoral la Universitatea Södertörn din Suedia și profesor de istoria istoriografiei în Europa răsăriteană la Universitatea Roma Tre din Roma. Autorul își propune să analizeze comparativ consecințele trecerii de la stalinism la regimurile comuniste de tip național, în ceea ce-i privește pe istoricii și instituțiile profilate pe cercetarea istorică din patru din țările fostului bloc comunist sud-est european: Albania, Ungaria, România și Republica Democrată Germană. Este un text de mare con-

sistență, bazat pe o documentație amplă, cu lucrări provenite nu numai din dezbaterile internațională a temei, ci și din istoriografiile din cele patru țări avute în vedere. Francesco Zavatti și-a propus să evidențieze rupturile și continuitățile trăite de instituțiile care se ocupau, în aceste țări, cu scrisul istoric, apoi continuitățile și discontinuitățile în raportul dintre istorici și puterea politică, respectiv contactele internaționale ale istoricilor „de partid” și ale celor de formație academică, totul localizat sub aspect cronologic pe durata anilor '50 și '60 ai secolului trecut.

A doua contribuție din prima secțiune a volumului, *Politicile istoriografice ale Uniunii Sovietice față de țările slave din blocul răsăritean. Structuri formale și instituționale, 1945-1989*, este semnată de Jan Szumski, profesor asociat la Institutul de Istorie al Academiei de Științe din Polonia. După cum autorul însuși o afirmă, acest text analizează problemele privind „politica istoriei” sovietice în blocul oriental din perioada 1945-1989, cu focalizare pe cazul câtorva țări slave: Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria. Acest material se sprijină pe o documentație strânsă de autor din arhivele federale ruse, precum și din biblioteci americane, rezultatul demersului de cercetare fiind un text de asemenea consistent și de mare relevanță, în care se pune accentul pe anumite problematici care se regăsesc sub formă de secțiuni distincte în cadrul textului: instituții, politici, mecanisme decizionale, politici „arhivistice” și proiecte comune. În secțiunea finală a articolului, la „rezultate și concluzii”, Jan Szumski precizează limitele investigației propuse, afirmând că dată fiind anvergura temei, analiza modului în care au fost receptate inițiativele sovietice sub aspect organizatoric, metodologic și factual, rămâne în sarcina unei cercetări viitoare pe această temă.

Textul următor este semnat de Paul Maurice, doctorand la Universitatea din Sorbona, în cotutelă cu Universitatea din Sarre (Germania), și se intitulează *Scrierea istoriei în Republica Democrată Germană din perspectiva destalinizării sovietice. Controverse istoriografice și politice în jurul operei istoricului Jürgen Kuczynski*. Avem de-a face și de această dată cu un material consistent, care poate fi apreciat drept o contribuție monografică importantă la cunoașterea unei figuri de istoric din Germania comunistă, Jürgen Kuczynski, un istoric al economiei, de orientare marxistă, a cărei evoluție în peisajul istoriografic a înregistrat o serie de nuanțări odată cu procesul de destalinizare. Primul grupaj de texte din volum se încheie cu contribuția Annei Zadora, profesor asociat la Universitatea din Strasbourg, intitulat *Istoricii sub greutatea presiunii politice. Între supunere și rezistență. Unele reflecții privind contextul bielorus*. Acest studiu se ocupă de istoricii bieloruși de la sfârșitul perioadei sovietice, trecând prin perioada schimbărilor determinate de politicile de „perestroika” până în prezent, o contribuție valoroasă cel puțin prin faptul că introduce într-un

circuit științific mai larg autori și opere din contextul cultural și istoriografic bielorus, mai puțin accesibil în dezbaterile istoriografice internaționale.

Volumul continuă cu secțiunea *Istoriografii în perspectivă comparată*, în care cele trei studii pe care le conține iau ca bază de analiză problematici ale istoriografiilor poloneză și est-germană din perioada comunistă. Primul articol al acestei părți este semnat de Patryk Pleskot, cercetător la Institutul Memoriei Naționale din Varșovia și profesor la Școala Statală de Educație Superioară din Oświęcim, în Polonia, având ca temă: *O încercare de explicație privind fenomenul asemănărilor metodologice dintre unii istorici polonezi și mediul de la „Annales” franceze (1956-1989)*. Este un studiu deosebit de interesant, care ilustrează modul în care a fost posibilă receptarea unei paradigme istoriografice de mare forță, precum aceea impusă de Școala Analelor, într-o istoriografie din partea comunizată a Europei, marcată de ideologie și de imperativele propagandei de partid. În continuare, suntem din nou invitați să descoperim o personalitate istoriografică est-germană, prin intermediul studiului pe care-l propune Ghislain Potriquet, specialist în studii anglofone și americane și conferențiar la Universitatea din Strasbourg. Contribuția sa se intitulează *Karl Drechsler, un istoric german (răsăritean) al Războiului Rece*, și înfățișează un istoric complex și plurivalent prin preocupări, interesat de istoria „Războiului Rece” și de istoria americană între altele, care a știut să se disocieze, până la un punct cel puțin, de linia rigidă a propagandei și de incidența acesteia asupra scrisului istoric. Al treilea studiu din această secțiune a volumului este scris de Sait Ocaklı, profesor de Științe politice și relații internaționale la Universitatea din Scutari, în Albania, și se referă la *Imaginea tătarilor din Crimeea în operele lui Aleksey Novoselsky și Bohdan Baranowski. Un studiu comparativ privind interpretarea istoriei de către sovietici și de către comuniștii polonezi*. Este și de această dată o cercetare comparată care își propune să vadă cum apar, în viziunea celor doi istorici, relațiile Hanatului tătaresc al Crimeii cu vecinii săi slavi. Interesant este, în cuprinsul acestui studiu, subcapitolul care analizează comparativ meseria de istoric în Uniunea Sovietică și în Polonia comunistă. Analiza comparată a operei celor doi istorici, vis-à-vis de subiectul abordat și nu numai, este relevantă și pentru ceea ce a însemnat, în URSS și Polonia, scrisul istoric în aria de exigență și condiționări a propagandei comuniste și în afara acesteia.

Partea a treia a volumului, intitulată *Utilitatea publică a istoriei*, conține trei texte care mută centrul de greutate al investigației în zona miturilor și a reprezentărilor colective impactate de uzajul public al istoriei și a derivatelor acesteia. Primul material este semnat de Stefano Santoro și se intitulează *Clio și miturile naționale în Europa răsăriteană pe durata „socialismului real”*. Autorul este cercetător la Universitatea din Trieste, un specialist cunoscut în istoria Europei răsăritene, cu câteva contribuții de referință dedicate temei. Cea de a doua teză de doctorat pe care a susținut-o la Universitatea din Florența tratează o

problematică de istorie românească: *Dall'Impero asburgico alla Grande Romania. Il nazionalismo romeno di Transilvania fra Ottocento e Novecento* [De la Imperiul habsburgic la România Mare. Naționalismul românesc din Transilvania în secolele XIX-XX], apărută sub formă de carte în anul 2014 la editura Franco Angeli din Milano. Studiul cu care participă la volumul de față, la care Stefano Santoro este unul dintre coordonatori, dovedește familiaritatea autorului cu problematica studiată, precum și ușurința cu care se mișcă în tematică, vizibilă între altele prin referințele bibliografice de dată mai veche sau mai recentă pe care le utilizează. În conținutul acestui material conferă un spațiu vizibil mai generos problematicilor de istorie românească, în special atunci când se referă la relația istoriografie-propagandă și la miturile promovate de național-comunismul românesc din perioada Ceaușescu.

Următoarea contribuție se deplasează, sub aspectul localizării geografice, în zona Balcanilor de vest, așa cum rezultă încă din titlu: *Reprezentări ale unității și fracturii în Balcani. Narațiunea socialismului albanez despre relațiile dintre Albania și Iugoslavia înainte și după criza Cominform-ului*. Autorul este Daniel Perez, cercetător independent, din Ciudad de Mexico, specializat între altele în istoria Albaniei și în relațiile sârbilor cu albanezii. Studiul se referă, în esență, la schimbarea postbelică de perspectivă privind relațiile iugoslavo-albaneze din timpul celui de al Doilea Război Mondial, autorul dovedind o evidentă familiaritate cu subiectul și cu baza bibliografică a cercetării propuse. A treia parte a volumului se încheie cu materialul semnat de Perrine Val, cercetător post-doctoral specializat în istoria cinematografului și afiliat instituțional la Universitatea Paris I Panthéon Sorbonne, având drept titlu: *Rezistența văzută dinspre cinematografia din Republica Democrată Germană (1949-1969)*. Este un studiu deosebit de interesant, prin ineditul temei în primul rând, dar și prin contribuția documentară și interpretativă pe care o oferă; articolul discută modul în care a fost reprezentată Rezistența franceză în filme est-germane, unele dintre acestea circulând și în Occident, rezultă astfel că perspectiva ideologică, respectiv lupta comuniștilor francezi împotriva ocupanților naziști nu a putut exclude cu totul, în viziunea cinematografică est germană, aspectul identitar (național).

În secțiunea finală cu un rol mai degrabă de completare, intitulată anume în acest fel *Appendice. Bussole*, găsim trei texte, mai scurte ca întindere comparativ cu articolele din cuprinsul celor trei părți ale volumului, pe care le-am prezentat sumar și succint până aici. Dacă studiile din cele trei secțiuni sau părți principale ale volumului sunt semnate de contribuitori de mai mare varietate sub aspect generațional, în sensul în care pe lângă cercetători și specialiști formați și consacrați nu lipsesc doctoranzi sau mai tineri cercetători post-doctorali, în această secțiune anexă de la final avem specialiști cu mai multă greutate, să spunem astfel, sub raportul poziționării academice, precum și a operei istoriografice. Astfel, primul studiu din această secțiune finală este scris de Alberto

Basciani, conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității Roma Tre, autor a numeroase contribuții privind, cu deosebire, istoria contemporană a Europei răsăritene. Între lucrările sale de mai mare relevanță, cităm, în trecut, o carte despre unirea Basarabiei cu România, apărută în 2007 și tradusă recent, în 2018, în limba română, la Editura Cartier din Chișinău. Studiul pe care l-a încredințat la volumul pe care-l prezentăm acum se numește *Căile naționale ale socialismului în regimurile comuniste din Europa de Sud-Est*. Articolul oferă, în aceeași cheie comparată pe care am văzut-o precumpănind pe parcursul întregului volum, considerații interesante cu privire la „căile” sau „direcțiile” naționale care au început să se profileze în regimurile comuniste ale Europei central-răsăritene încă din anii '50.

În continuare avem studiul intitulat „*Cultul personalității*” în Uniunea Sovietică și în regimurile comuniste ale secolului XX, propus de Fabio Bettanin, profesor de Istoria politicii internaționale și de Istoria internațională a Rusiei, la Universitatea „L'Orientale” din Napoli. Textul se concentrează cu precădere asupra importanței reprezentate de figura lui Stalin ca prototip al cultului personalității în Europa răsăriteană, și de reacțiile la aceasta, care au favorizat impunerea unor personalități din țările respective (în principal Tito, dar nu numai). Contribuția cu care se încheie această secțiune finală și deopotrivă întregul volum, este un text intitulat „*Revizionism*”. *O panoramă conceptuală*, semnat de Mark Sandle, specialist în istoria Uniunii Sovietice și profesor la The King's University din Edmonton, Canada. Acest material se dovedește a fi o contribuție importantă și relevantă în condițiile în care autorul zăbovește nu numai asupra semnificațiilor de bază ale conceptului de „revizionism” și asupra conotațiilor sale în peisajul ideologic sau în dezbateră istoriografică, ci se oprește și asupra sensurilor termenului în legătură cu o anumită atitudine politică, astfel vorbind despre relațiile tensionate dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică în perioada Tito, iar autorul evidențiază accepțiunea cuvântului „revizionism” înțeles ca expresie a distanțării de Moscova.

Nu ne-am propus aici să prezentăm pe larg conținutul fiecăruia din cele 13 texte pe care ni le oferă volumul, nici nu ar fi posibil un astfel de demers în spațiul limitat al unei recenzii. Am dorit să semnalăm, prin aceste note de lectură, specialiștilor în primul rând, apariția unei cărți despre scrisul istoric sud-est european în perioada comunistă, apărută ca rezultat al unui efort colectiv, dus la bun sfârșit sub forma unui proiect istoriografic inițiat de doi istorici italieni, Stefano Santoro și Francesco Zavatti, cu o colaborare extinsă care a devenit în cele din urmă una euro-americană. Dorim să mai zăbovim, în încheiere, asupra acestui volum, cu câteva gânduri în legătură cu importanța și relevanța, pe un plan mai larg, a unui demers științific de factura celui de față. Astfel, un prim aspect ar fi faptul că istoria unei țări, sau a unui spațiu mai extins, așa cum este cazul volumului de care ne ocupăm, a încetat demult să mai fie apanajul exclusiv

al istoricilor din țara sau din regiunea respectivă. Interesul pentru istoria Europei răsăritene este de multă vreme „instituționalizat”, pentru a spune astfel, sub forma catedrelor și disciplinelor de „istoria Europei orientale”, care se regăsesc în cadrul a numeroase universități din Italia; fenomenul este la fel de vizibil și în spațiul cultural și istoriografic austro-german, spre exemplu, unde avem institute de cercetare, specialiști și publicații care se ocupă de „Südosteuropa”. Acest fenomen a căpătat noi conotații odată cu extinderea procesului de integrare europeană și cu lărgirea enormă a orizontului informațional al omului secolului XXI, datorită tehnologiei comunicațiilor, într-o lume tot mai interconectată așa cum este cea în care trăim astăzi: astfel, putem spune că asistăm la o „globalizare” tot mai evidentă a agendei de cercetare și a interesului istoricilor pentru teme și problematice dintre cele mai diverse. Volumul de față ne oferă un bun exemplu în acest sens, cel al istoricului mexican Daniel Perez, interesat de teme de istorie balcanică, sau a lui Mark Sandle de la Universitatea din Edmonton, Canada, care scrie despre istoria Uniunii Sovietice. Sigur că fenomenul nu este unul nou, și este suficient în acest sens să evocăm personalitatea și opera de excepție a istoricului american Keith Hitchins, de puțin timp plecat dintre noi, care se numără printre cei mai buni specialiști în istoria modernă românească, din câți putem găsi în scrisul istoric al ultimului secol. Fenomenul își amplifică proporțiile, și aici este în opinia noastră noutatea, cu atât mai mult cu cât vorbim despre Europa răsăriteană („cealaltă Europă”!) dominată timp de patru decenii de totalitarismul comunist, revenită după 1989 pe „piața” liberă și nerestricționată ideologic și administrativ a ideilor și dezbaterii culturale.

În această ordine de idei, considerăm că de acum încolo va fi tot mai evident faptul că pe lângă istoriografia „națională”, nu puține vor fi națiunile care vor avea parte de istorii scrise de „alții”, de contribuții care vor veni din afara propriului perimetru cultural-identitar, dacă putem spune astfel. În principiu acest lucru nu poate fi decât benefic, în opinia noastră, pe de o parte pentru că va stimula competiția între istorici, la nivel de teme, subiecte și problematice de cercetare. Pe de altă parte, postura „din afară” a istoricilor „străini” asigură un plus de echidistanță și obiectivitate în demersul istoriografic, mai ales pe teme de cercetare controversate, pe care istorici și abordări din interiorul aceluiași peisaj istoriografic s-au regăsit adesea sub semnul polemicii. E la fel de adevărat, în același timp, că efortul de specializare și achizițiile de competență necesare pentru un outsider-implică o doză substanțială de efort și determinare, dacă ne gândim numai la faptul că trebuie să învețe limba izvoarelor și a bibliografiei din țara despre care și-a propus să scrie. Nu în ultimul rând, credem că într-o asemenea discuție trebuie să ținem seama și de o perspectivă de tip imagologic, în sensul în care vom fi în mod natural și inevitabil interesați despre „cum scriu alții despre noi”. Trebuie recunoscut, astfel, că într-o lume marcată tot mai mult de interconectare, de circulația persoanelor și a ideilor, de fenomenul globalizării

cu toate ale sale, asistăm la o tot mai pronunțată „internaționalizare” a temelor și agendelor de cercetare, pe zona istoriografiei și, în general, în câmpul științelor socio-umane. Faptul aduce după sine noi șanse și deschideri, și noi provocări în același timp.

Ion Cârja*

Alin Ciupală (editor), *Imagini ale propagandei comuniste în România 1945-1965 / Images of communist propaganda in Romania 1945-1965*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020, text și ilustrații color, 107 pagini.

O imagine valorează cât o mie de cuvinte ! Iată un veritabil slogan existențial al lumii în care trăim, o lume în care informatica și tehnologia comunicațiilor generează, multiplică și difuzează cu o repeziciune fără precedent imagini, care invadează în mod inevitabil cotidianul vieților noastre, invitându-ne astfel la a le întâmpina în rețelele de socializare și în afara acestora cu de acum bine cunoscutele „like” și „share”... Având în vedere această poziționare tot mai evidentă și mai categorică, am putea spune, a imaginii în realitatea imediată a societății secolului XXI, ne apare ca deosebit de tentantă și ofertantă invitația pe care ne-o adresează Alin Ciupală, editorul albumului asupra căruia avem plăcerea să reflectăm, de a vedea care a fost dinamica și funcțiile imaginii în cele două decenii post-belice ale istoriei românești, 1945-1968.

Profesorul Alin Ciupală, universitar bucureștean, istoric al modernității, ne-a obișnuit de-a lungul anilor cu contribuții care s-au impus drept lucrări de referință în istoriografia referitoare în special la spațiul Vechiului Regat al României în secolul al XIX-lea. Alin Ciupală are o activitate științifică deosebit de bogată, în care se disting studii, articole, volume monografice și ediții de documente pe teme privind procesul de modernizare, organizarea statului și a sistemului instituțional, istorie diplomatică, condiția femeii în timp de pace și în vremuri de război, ș.a.m.d. În ultimii ani s-a ilustrat într-un domeniu până nu demult periferic și marginal în istoriografia românească - editarea surselor vizuale - pe care l-a îmbogățit cu două contribuții deosebit de importante: *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini/Romania during World War I. Allies, opponents and propaganda. An illustrated history*, București, Editura Monitorul Oficial, 2018, și *Lumea rurală*

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

românească acum o sută de ani. Istorie și imagini/Romanian rural life one hundred years ago. History and images, București, Editura Monitorul Oficial, 2019.

Prin albumul de față, Alin Ciupală ne demonstrează că interesul său pentru imagine ca izvor istoric nu este nici pe departe pasager și conjunctural, ci o direcție de studiu de care s-a atașat și pe care dorește să o cultive în mod sistematic. Ca în cazul celor două albume mai sus menționate, și în lucrarea de față regăsim preocupările de colecționar ale profesorului Ciupală, evidente prin citarea provenienței majorității materialelor vizuale pe care le publică în volum, deținute în cea mai mare parte cu titlu personal, în colecția proprie. Apărută într-o ținută grafică elegantă, bine realizată, lucrarea *Imagini ale propagandei comuniste în România 1945-1965*, se prezintă cu câteva pagini de considerații introductive, redactate asemeni explicațiilor care însoțesc imaginile din secțiunea care urmează, în limbile română și engleză. După introducere, ni se oferă 90 de pagini de imagini color: cărți poștale, felicitări, caricaturi, diferite ilustrații apărute în revistele vremii, alături de surse non-vizuale: fluturașe publicitare, cartele de îmbrăcămintă și alimente, distribuite populației în epoca avută în vedere.

În fața acestui mănunchi bogat de mărturii vizuale despre istoria noastră postbelică, sentimentele care ne încearcă sunt împărțite, în sensul în care abordarea de tip științific se împletește inevitabil cu reflecții amare legate de faptul că în cele două decenii pe care le evocă aceste imagini a fost distrusă sistematic România interbelică și au fost temeinic construite structurile unui regim totalitar, care a scos țara noastră din aria în care s-a străduit să se plaseze încă de la începuturile modernității, cea a civilizației occidentale. Amărăciunea constă în faptul că în timp ce aceste imagini reprezentau realitatea „oficială” impusă de regimul comunist, putând fi văzute „la lumina zilei”, afișate în timpul manifestațiilor publice sau multiplicare și făcute să circule prin intermediul presei, elitele politice, intelectuale, ecleziastice, militare sau cele din lumea satelor erau decimate ajungând să umple închisorile, iar construcția statal-societală alături de întreaga societate românească au fost radical și dramatic „reinventate”, după calapodul și în paradigma luminii care venea atunci „de la Răsărit”! Este important de spus, în altă ordine de idei, faptul că aceste imagini ilustrează în mod convingător folosirea de către propagandă a limbajului vizual și instrumentalizarea unor teme din cotidian și din viața socială și politică, în numele scopului fundamental și ultim al regimului comunist, care consta în lichidarea „vechiului regim”, „burghezo-moșieresc”, „exploatator” și edificarea „democrației populare”, a unei societăți egalitare „a oamenilor muncii de la orașe și sate”, numită mai târziu în limbajul propagandei din Epoca Ceaușescu drept „societate socialistă multilateral dezvoltată”.

Răsfoind volumul, prima imagine care ne întâmpină, la pagina 17, este o carte poștală ilustrată datând aproximativ din anul 1950 și având în centrul său

un slogan de maximă reprezentativitate pentru ceea ce a fost propaganda comunistă: „Proletari din toate țările uniți-vă!”. Deși sub aspectul conținutului aceste materiale vizuale au ca trăsătură comună diversitatea, se pot identifica marile teme ale propagandei din epocă, pe care le regăsim concretizate (și) în modalitățile de expresie proprii limbajului de tip vizual. Astfel, o primă temă, favorită am putea spune, pentru mecanismele propagandei comuniste, este munca, ilustrată în album prin cărți poștale cu imagini sugestive, precum cele de la paginile: 20 (care conține sloganul „Belșug prin muncă”), 21, 23 (munca în mină), 26, 27 (cu sloganul: „Ogorul vostru, munca voastră, roadele voastre”), 28 etc. În direcția legătură cu această temă, avem o alta, care își propune să scoată în evidență „realizările” noului regim de „democrație populară”: electrificarea (reprezentată în ilustrația de la pagina 88), colectivizarea agriculturii (pagina 102).

Un număr consistent de piese vizuale din album ilustrează tematica sărbătorilor pe care le celebra regimul, momentele obligatorii din „calendarul oficial” al acelei perioade. În acest sens sunt reproduse cărți poștale referitoare la: 1 Mai, „ziua internațională a celor ce muncesc” (la paginile 31-37, 39), 1 și 8 Martie (paginile 38-39, 91-92), 9 mai, „sărbătorirea victoriei asupra Germaniei fasciste” (pagina 41), 23 august, ziua „eliberării patriei noastre de sub jugul fascist” (paginile 42-47, 87), 7 noiembrie, „aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” etc.

Un alt calup de imagini reflectă ideea de „apărare a patriei socialiste” împotriva dușmanilor externi, prin înrolarea „poporului muncitor” în rândurile forțelor armate (temă care se regăsește în cărțile poștale reproduse la paginile 48-55).

Discursul propagandei comuniste românești (și nu numai), asumând logica Războiului Rece, centrată pe ireconciliabila ostilitate dintre cele două blocuri, se regăsește și în materialele vizuale puse în circulație în România perioadei de după al Doilea Război Mondial, așa cum sunt caricaturile reproduse în volumul de față. Sunt caricaturi antioccidentale, cum este aceea de la pagina 82 (împotriva Germaniei Vestice), alături de caricaturi antiamericane, numeroase și sugestive prin conținutul lor (a se vedea paginile 85, 86, 94, 96, 97, 99, 100 etc.).

Dintre materialele non-vizuale incluse în album, deosebit de semnificative pentru ceea ce a fost existența concretă, nemijlocită, a populației din anii postbelici (și nu numai!), sunt cele două cartele de îmbrăcăminte de la paginile 72-73, datând din anul 1947 și respectiv 1950, precum și cartelele pentru alimente din anii 50, reproduse la paginile 71, 74 și 75.

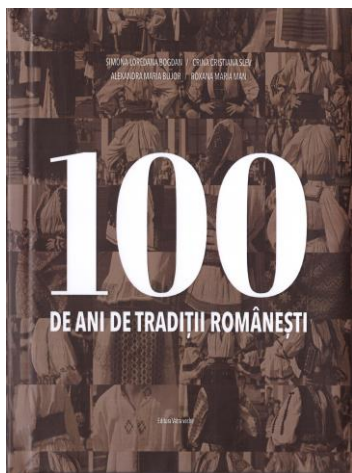
Pentru ceea ce a însemnat discursul, care se dorea mobilizator, al propagandei comuniste din acei ani, reținem două fluturașe publicitare, cu un conținut deosebit de sugestiv: „Tineri și Tinere, La luptă pentru lichidarea rămășițelor fasciste. Numai prin distrugerea fascismului, vom asigura libertatea tineretului. Uniunea Tineretului Comunist Ilfov” (piesă care datează din anul 1945), res-

pectiv: „Femei, Frontul Național Democrat vă chiamă la luptă pentru egalitatea de drepturi cu bărbații” (anul 1945, pagina 69).

Selecția de material vizual din paginile prezentului album se încheie, deloc întâmplător, cu afișul de propagandă de la pagina 107, care are următorul conținut: „Trăiască și înflorească unitatea de nezdruincinat a întregului nostru popor în jurul Partidului Comunist Român, și a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu!”. Este o piesă deosebit de sugestivă, datând din anul 1965, care anunță începutul unei noi epoci, a unor „decenii de împliniri mărețe”, perioada Ceaușescu, în care propaganda menține aspecte din tematica de până atunci, dar se și înnoiește, în conformitate cu paradigma ideologică impusă în anii 1965-1989, aceea a comunismului național.

Albumul editat de Alin Ciupală ne invită așadar la un periplu științific în trecutul nu foarte îndepărtat al istoriei noastre, pentru a înțelege prin puterea de sugestie a imaginilor de ce capacitate teribilă de mistificare a realității dispunea propaganda comunistă. Dacă pentru cercetătorii istoriei contemporane această lucrare se constituie într-un foarte bun instrument de lucru, pentru publicul larg această colecție de imagini ne poate ajuta să înțelegem în ce măsură (și) din cauza derivei impuse de totalitarismul comunist, ale cărei urmări și consecințe sunt departe de a se fi șters, România de astăzi este „altfel”.

Ion Cârja*

Simona-Loredana Bogdan, Crina Cristiana Slev, Alexandra Maria Bujor, Roxana Maria Man, 100 de ani de tradiții românești, fotografiile: Sorin Man, Laurențiu Husar, Marcel Ungureanu, arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin, Târgu Mureș, Editura Vatra Veche, 2019, 145 p.

Rolul albumului *100 de ani de tradiții românești*, apărut cu ocazia împlinirii celor 100 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, este de a atrage atât interesul specialistului, cât și al nespecialistului care, deschizându-i paginile, descifrează în povestea conținută dimensiunea unei lecții din care învață și înțelege ce reprezintă noțiuni precum:

identitatea culturală și specificul portului popular.

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

Aceste aspecte au structurat cele două atitudini personale prin care ne-am apropiat lectura atât de plăcută a aceste cărți, în care am descoperit imaginea unui areal cultural, unitatea în diversitate, particularități specifice la toate nivelurile, demonstrarea identității unor zone de mare interes istoric și etnografic, aspecte ilustrate deosebit, al patrimoniului material și imaterial, memoria comunităților, dinamica proceselor culturale, dar și dispariția numeroaselor aspecte de ordin tradițional și cutumiar din viața comunităților cercetate.

Contribuțiile autorilor aduc un aport important asupra unor teme esențiale ale portului popular tradițional femeiesc și bărbătesc românesc din următoarele regiuni istorice: Muntenia, Oltenia, Moldova, Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania. Au fost surprinse de asemenea 100 (nr. 14-113) de imagini recente deosebite, alături de cele existente în Arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin, din următoarele zone și subzone etnografice: *Imagini recente* - 1. Muntenia - costumul femeiesc din Muscel și Prahova; 2. Oltenia - costumul femeiesc Oltenesc (Vădastra); 3. Moldova - costumul femeiesc din Piatra Neamț și Valea Siretului; 4. Banat - costumul femeiesc din Cărbunari; 5. Crișana - costumul femeiesc din Bihor; 6. Maramureș - costumul femeiesc din Țara Oașului și Maramureș (Târgu Lăpuș); 7. Transilvania - costumul femeiesc din Zona Năsăudului (Huedin), Zona Calatei (Mărgău), Zona Mărginimea Sibiului, Țara Făgărașului (Drăguș), Țara Oltului (Mateiaș, Văleni), Ținutul Pădurenilor, Valea Beicii, Valea Gurghiului (Toaca), Valea Mureșului Superior (Luieriu, Săcalu de Pădure), Câmpia Transilvaniei (Logig, Nazna), Mocăniștea Munților Trascău (Roșia Montană).

Imagini din Arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin.

Anton Badea (n. 23.06.1931, București - d. 15.05.1994, Reghin) a absolvit Școala Medie Tehnică Agricolă din Târgu Mureș, apoi Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie, obținând licența în iunie 1973. În ianuarie 1960 înființează Muzeul Etnografic din Reghin, depunând o muncă impresionantă de cercetare în localitățile din Valea Mureșului Superior, Valea Beicii, Gurghiului, Luțului, Munții Călimani și Câmpia Transilvaniei. Cu acestea a organizat o expoziție de bază și numeroase expoziții temporare.

Considerând că fiecare obiect are rostul său în viața omului, le-a adunat, constituind la vremea respectivă o colecție formată din 4300 piese muzeale, peste 15000 diapozitive și 90 de filme pe 16 mm; dintre care amintim: „Plugarul”, „Păpălugura la măsura oilor”, „Boul înstruțat”, „Treieratul cu îmblăciul”, „Pescuitul cu ostia”, „Vânătoarea de Albine”.

Fotografiile alb-negru reprezintă scanări ale clișeelelor alb-negru 24/36 mm din următoarele zone etnografice ale județelor Mureș, Harghita și Bistrița Năsăud (p. 115-143): județul Mureș - Câmpia Transilvaniei (Logig), Valea Gurghiului (Ibănești Sat, Ibănești Pădure, Orșova, Solovăstru, Șerbeni), Valea Mureșului Superior (Brâncovenești, Rușii Munți, Săcalu de Pădure), Valea Gurghiului

Zona Sub-Călimanilor (Vătava); județul Harghita - zona Sub-Călimanilor (Bilbor, Subcetate); județul Bistrița-Năsăud (Gledin, Horodu - actualul George Coșbuc, Monor, Ruștior).

În componența costumului femeiesc intră cămașa de pânză formată din altiță și poale, brâul și betele, iar de la talie în jos catrința; capul femeii este acoperit cu ștergar, iar părul este pieptănat în diferite feluri; în picioare are opinci cu obiele, înlocuite mai târziu cu cizme, pantofi și ghete. Costumul bărbătesc este mai simplu și se compune din cămașă, ȋtari (cioareci, izmene), brâu și opinci. Acestor piese definitorii li se adaugă și altele: pieptarele, cojoacele și sumane purtate atât de femei cât și de bărbați, completând costumul popular în funcție de sezon sau de evenimentele ceremoniale.

Culorile, atât pentru pânza de bumbac și în, cât și pentru țesăturile de lână, erau obținute, până nu demult, pe cale vegetală. Pentru pânza de bumbac se făceau vrâste (dungi distincte). Galbenul se obținea mai ușor din frunze de măr dulce, măr pădurean, siminoc, agud, soc, ceapă, ștevie, urzici, șofran sau păpădie. Coaja de ceapă dădea o nuanță de bej. Din coajă de nuc și piatră acră femeile obțineau în casă culoarea cafenie.

Alesăturile de mână se făceau pentru pânza destinată cămășilor de nuntă. Bumbăcelul alb, în combinație cu ața colorată, reliefa pe fondul mat al țesăturii de lână țigaie sau bumbac motive decorative delicate, reprezentări ale brăduțului, păianjenului, miezului de nucă etc. Pe lângă ornamentațiile în țesătura pânzei, frecvente sunt și podoabele cusăturilor.

Motivul ornamentale cele mai vechi și răspândite sunt cele geometrice, la care se adaugă cele vegetale stilizate: frunza de viță, strugurii, crenguța de brad, trandafirul, ghiveciul cu flori, păsări sau animale. Varietatea firelor textile a dat posibilitatea talentatelor țesătoare să țeasă o pânză cu multiple ornamente. Efecte decorative deosebite se obțineau din îmbinarea firelor de natură diferită, lână sau borangic cu bumbac, prin învrâstare și alesături de mână.

Albumul urmărește secvențial transformările petrecute în portul popular (începând de la vârsta copilăriei și până la maturitate), din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea - adică perioada industrializării rapide (1960-1965), până în prezent.

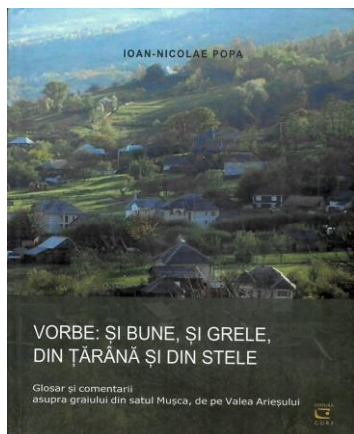
De asemenea, sunt prezentate costumele tradiționale de „muncă”, dar și cele „de sărbătoare”, purtate cu ocazia unor obiceiuri din ciclul vieții omului (în cazul de față nunta), dar și a celor de peste an, adică a târgurilor („Târgul Cireșelor” de la Brâncovenești, „Târgul Fetelor” de la Gurghiu, Târgul de la Monor) a căror perioadă dura între: 21 mai (Sfinții Împărați Constantin și Elena) și 26 octombrie (Sfântul Dumitru), mai precis intervalul cuprins între urcarea animalelor la munte pentru pășunat și revenirea lor pentru iernat în cadrul gospodăriilor.

Existența unor conjuncturi social-economice și culturale zonale au creat treptat zone etnografice cu personalitate distinctă, ale căror mărci identitare au fost evidențiate prin aspectul aparte al costumului popular local. În ciuda structurii de bază unitare, costumele zonale aparținând aceleiași etnii conțineau trăsături particulare, care le diferențiau exact în măsura în care puteau deveni suport identitar pentru comunitățile respective.

În cazul unor etnii diferite (șăși, maghiari), care au coexistat timp de secole într-un teritoriu anume, tendința de a se defini prin diferențiere a fost mai puternică și s-a manifestat prin sublinierea elementelor specifice din structura costumului, cărora li se atribuia o energie identitară deosebită.

Dincolo de toate aspectele, albumul *100 de ani de tradiții românești* este un îndemn către cercetarea sistematică a culturii populare tradiționale, un model chiar și pentru publicul larg, dar mai presus de toate este o poveste ce prilejuiește cititorului o călătorie într-o lume ce pare fabuloasă, dar care până nu demult a fost reală.

Adriana Țuțuianu*

Ioan-Nicolae Popa, *Vorbe: și bune, și grele, din țărână și din stele. Glosar și comentarii asupra graiului din satul Mușca, de pe Valea Arieșului*, Editura Curs, Cluj-Napoca, 2021, 182 pagini text și CD.

Cercetătorul sibian Ioan Nicolae Popa s-a dovedit a fi deosebit de prolific în ultimii ani, semnând singur sau în colaborare contribuții interesante și pline de substanță, cu care a îmbogățit în mod indiscutabil dezbaterile culturale-științifice românești. În 2017 a publicat împreună cu soția, doamna Liliana Maria Popa, cartea *Comoara de pe Arieș. Colecția de carte chirilică de la Muzeul Etnografic din Lupșa*, o contribuție documentară neprețuită pentru istoria vieții religioase din munții Apuseni. Doi ani mai târziu, în 2019, la aceeași editură clujeană Curs, sub semnătura lui Ioan Nicolae Popa a văzut lumina tiparului lucrarea *Viața unui om - istoria unui muzeu. Muzeul Etnografic „Pamfil Albu” din Lupșa*. În 2020, autorul nostru a făcut să vadă lumina tiparului volumul *Un dascăl de „românie” în Țara Moșilor - Profesorul Emil Popa* -, o carte ce conține evocări ale personajului menționat în titlu (fratele autorului), adunate de la cei care l-au cunoscut, iar în partea a doua Ioan Nicolae

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

Popa editează studiile de etimologie ale fratelui său rămase în manuscris, deosebit de importante pentru mai buna cunoaștere a istoriei și civilizației din aria de proximitate a orașului Abrud, unde Emil Popa a funcționat ca profesor de liceu.

Dintre realizările editoriale importante, semnate de Ioan Nicolae Popa împreună cu Liliana Maria Popa, se impune să menționăm și editarea scrierilor lui Vasile Aaron, cărturar sibian din perioada iluministă, un demers de anvergură care s-a finalizat prin tipărirea a șase volume.

Cartea de față, *Vorbe: și bune, și grele, din țărână și din stele. Glosar și comentarii asupra graiului din satul Mușca, de pe Valea Arieșului*, reprezintă volumul IX dintr-o serie intitulată „Lupșa - Aur și oameni”, inaugurată în anul 2006 prin lucrarea în două volume coordonată de profesorul Ioan Vlad, intitulată *Lupșa - Aur și oameni. O comună din Țara Moților. Antologie monografică*, apărută la Editura Pastel din Brașov. Această serie este una dintre puținele proiecte sistematice și coerente, care au rodit în timp, prin volumele apărute, axate pe istoria și civilizația Țării Moților, din nu foarte multe demersuri de cercetare dedicate în ultimele decenii acestor meleaguri transilvane.

Volumul pe care ne-am propus să-l prezentăm este cea mai recentă lucrare științifică semnată de Ioan Nicolae Popa în calitate de singur autor (considerăm oportună și pertinentă această precizare deoarece o bună parte a lucrărilor la care a trudit de-a lungul anilor sunt rezultatul unor proiecte de cercetare duse la bun sfârșit împreună cu soția, Liliana Maria Popa, și care au văzut lumina tiparului, în mod firesc, sub dublă semnătură). În structura cărții se succed mai multe secțiuni, la care ne vom referi pe scurt în cele ce urmează. Prima secțiune, *Lista celor care au sprijinit editarea cărții în calitate de prenumerați*, care amintește de listele de „prenumeranți” pe care le publica Bariț în foile sale..., este modalitatea găsită de autor de a mulțumi celor care au sprijinit financiar publicarea cărții.

Secțiunea următoare este, în realitate, studiul introductiv al volumului, cu un titlu de asemenea sugestiv: *Pe vremuri, bunii și străbunii mei voroveau. Succinte observații asupra graiului sătenilor din Mușca*. Este partea cu care trebuie începută, în opinia noastră, lectura cărții, pentru a înțelege mai bine importanța și relevanța demersului filologic pe care îl propune lucrarea. În această secțiune Ioan-Nicolae Popa prezintă aspecte din „șantierul de cercetare” ce stă în spatele cărții, discută cuvinte și expresii și semnificațiile acestora în graiul localității studiate și, nu în ultimul rând, scoate în evidență calitatea de „insider” a Domniei Sale, de fiu al acestor locuri. Acest fapt îi permite un studiu mai cuprinzător și mai veridic, mai aprofundat și mai autentic la nivel de analiză și reconstituire, a temei care face obiectul acestei cărți. Citind acest capitol al lucrării, cititorul surprinde imediat atașamentul autorului pentru locurile natale și pentru specificul etno-cultural al satului Mușca, localitate aflată la intersecția a trei subzone

etnografice din cadrul zonei Munților Apuseni, după cum le-a definit și delimitat Valeriu Butură: Țara Moșilor, Mocăniștea Văii Arieșului și Subzona Minieră a Munților Metaliferi. În această ordine de idei, trebuie spus că departe de a fi un excurs lexical arid, o abordare strict tehnică în zona filologiei, studiul introductiv al cărții ne invită, de fapt, la o imersiune în civilizația tradițională a văii Arieșului, o investigație de adâncime care, pornind de la cuvinte ne înfățișează oameni și crâmpie de viață în cotidian, obiceiuri, tradiții și aspecte ale mentalității locului. Textul este așadar o contribuție temeinică la cercetarea culturii populare din Mușca, în care se remarcă, între altele, deschiderea și disponibilitatea intelectuală de care dă dovadă autorul, capacitatea sa de a depăși locurile comune și de a abandona o anumită stereotipie și cărările bătătorite în studiul civilizației țărănești de la noi.

Următoarea secțiune a lucrării se numește *Glosar*, și prezintă pe întinderea a aproape o sută de pagini tezaurul de cuvinte relevant pentru graiul practicat pe teren în Mușca, cu deosebire în trecut, fără a putea spune că acest specific subdialectal a dispărut cu totul astăzi, în pofida avansurilor modernizării, al cărui impact omogenizator și nivelator se dovedește a fi de neoprit chiar și în zona munților Apuseni.

Secțiunile următoare ale lucrării sunt mai restrânse ca întindere și au rolul de a completa demersul de cercetare, sunt, pentru a spune astfel, un fel de anexă la *Glosar*. Avem, astfel, în continuare, *Cuvinte de origine maghiară în graiul mușcanilor*, apoi *Scurtă listă de termeni similari sau apropiați ca formă de cei din limba maghiară, de terță proveniență*.

Secțiunea finală a lucrării se intitulează *Index al antroponimelor atestate în crângurile satului Mușca*, cu subdiviziuni distincte care conțin: nume de familie, nume de botez pentru bărbați, nume de botez pentru femei și, respectiv „nemșuguri, porecle (policre), ciufeli”.

Oferindu-ne această lucrare, Ioan-Nicolae Popa ne invită în satul natal, la Mușca, prin ceea ce este mai semnificativ pentru interacțiunea dintre oameni și pentru identitatea comunitară în ultimă instanță: graiul locului. Cercetarea făcută este, însă, importantă și relevantă pentru un areal mult mai larg, dacă ținem seama de faptul că „graiul mușcanilor” este în bună măsură reprezentativ pentru partea superioară a văii Arieșului, în sensul în care se „vorovește” ca la Mușca în numeroase alte localități din Țara Moșilor și Mocăniștea Văii Arieșului, cel puțin.

Dincolo de interesul pe care-l poate stârni această carte pentru un public mai larg, sau de valoarea sentimentală a conținutului pentru cei născuți în zonă, lucrarea poate servi drept un excelent instrument de lucru pentru cercetătorii civilizației tradiționale de pe valea Arieșului. Considerăm inspirată, în acest sens, ideea autorului de a atașa un CD la carte, modalitate optimă de a face inteligibilă pentru cititor sonoritatea graiului din Mușca Apusenilor.

Nu ne rămânem decât să-i adresăm cele mai calde felicitări lui Ioan-Nicolae Popa și să-i dorim să ne mai prilejuiască și alte bucurii intelectuale, pe măsura cărților ajunse la noi prin intermediul tiparului în ultimii ani.

Ion Cârja*

---

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

LISTA AUTORILOR

Marius Anghel, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
mariusanghel73@yahoo.com

Florin Bogdan, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
bogdan_florin_reghin@yahoo.com

Maria Cernea, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
marycernea@yahoo.com

Ion Cârja, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca
ioncarja@yahoo.it

Marinel Chirițescu, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
marinel.chiritescu@gmail.com

Cosmin Ștefan Costinescu, SCOSAAR, filiala Cluj
costinescu.cosmin@gmail.com

Smaranda Cutean, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
smaranda_cutean@yahoo.com

Elena Damian, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București,
Facultatea de Drept, Cluj-Napoca
elena@sese.ro

Ciprian Dobra, Muzeul Principia Alba Iulia
cipmir@yahoo.com

Dumitrița Daniela Filip, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
dumitrita.filip@yahoo.com

Gabriela Mircea, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
peace_gabi@yahoo.com

Răzvan Mihai Neagu, Colegiul Tehnic Turda
neagurazvan10@yahoo.com

Virgil Pană, Muzeul Județean Mureș
panavirgil1951@gmail.com

Ioan Aurel Pop, Academia Română
ioanleruapop@gmail.com

Alexandru Porțeanu, București
alexandruporteanu@gmail.com

Tudor Roșu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
tudor.rosu2014@gmail.com

Ioana Rustoiu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
ioana_rustoiu@yahoo.com

Carmen Stînea, Arhivele Canton, Cleveland-Ohio
carmenstanea@yahoo.com

Petrică Stînea, Parohia Sf. Elena, Cleveland-Ohio
mihaltanu@yahoo.com

Nicolae Teșculă, Muzeul de Istorie Sighișoara
nicolaetescula@yahoo.com

Adriana Tuțuianu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
adibadi25@yahoo.com

Ioana-Zoia Ursu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
ioana_ursu@hotmail.com

Dragoș Ursu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
dragos.ursu@hotmail.com

Maria Zgârciu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
liazgarciau@yahoo.com